

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР
FILIALE GEORGIENNE DE L'ACADEMIE DES SCIENCES DE L'URSS

აკად. გ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ რ ა გ ზ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

BULLETIN

DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE

VIII

თბილისი

1940

FILIALE GÉORGIENNE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE L'URSS

BULLETIN
DE L'INSTITUT MARR DE LANGUES, D'HISTOIRE
ET DE CULTURE MATÉRIELLE.

VIII

ÉDITION DE LA FILIALE GÉORGIENNE DE L'ACADÉMIE DES SCIENCES DE L'URSS

Тбилиси

1940

Tbilissi

სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის საქართველოს ფილიალი
ГРУЗИНСКИЙ ФИЛИАЛ АКАДЕМИИ НАУК СССР

აკად. ნ. მარის სახელობის ენის, ისტორიისა
და მატერიალური კულტურის ინსტიტუტის

მ თ ა მ ზ ე

ИЗВЕСТИЯ

ИНСТИТУТА ЯЗЫКА, ИСТОРИИ И МАТЕРИАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЫ им. акад. Н. Я. МАРРА

VIII

დაიბეჭდა სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის
საქართველოს ფილიალის განკარგულებით
თავმჯდომარე აკად. ნ. მ უ ს ხ ე ლ ი შ ვ ი ლ ი

რედაქტორი პრ. თ. ს. ჯ ა ნ ა შ ი ა

შ ი ნ ა ა რ ს ი

1. გ. ჩიტაია. ქვის კუბო ქვემო-ალმედან	1
2. შ. ჩხეტია. რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში (1801—1840 წწ.)	11
3. ილია აბულაძე. ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები. III. მარტკლობაჲ თეკლასი	73
4. ს. ჯანაშია. აფხაზთა სამეფოს წარმოშობის დროისა და პირობების საკითხისათვის	137

С О Д Е Р Ж А Н И Е

1. Г. Читая. Каменный гроб из Квемо-Алме	1
2. Ш. Чхетиа. Система русского управления в Грузии	11
3. И. Абуладзе. Грузино-армянские филологические штудии. III. Мученичество Теклы	73
4. С. Джанашиа. О времени и условиях возникновения абхазского царства	137

ჰვის კუზო ჰემო-ალმედას

ინტერესი თემისადმი, რომელიც ჩვენი კვლევის საგანს შეადგენს, ეთნოგრაფიულია, თუმცა კვლევის ობიექტი არქეოლოგიურია.

ჩვენი ინსტიტუტის ეთნოგრაფიის განყოფილებამ დაბეჭდა მორიგი ტომი „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“ თემაზე: მიცვალებულის კულტის გარდმონაშთები ხევსურებსა და მეგრელებში (მას. საქ. ეთნოგრ., ტ. III).

განყოფილების მიერ ამ თემაზე დაგროვილი მასალა იმდენად თავისებურ და ორიგინალურ ელემენტებს შეიცავს, რომ ინდოევროპეისტების მტკიცება, თითქოს წინაპრის კულტი ძველი ინდოევროპელების დამახასიათებელ თავისებურებას წარმოადგენს¹, ადვილად ირღვევა. იმ თავისებურებებიდან, რომლებიც ამ კულტს ჩვენში ახლდა, აღსანიშნავია: ხევსურული „ხმით ნატირალები“ და სვანური „ლიფანალი“.

ჩვენს ადრინდელ ნაშრომში² აღნიშნული იყო „ლიფანალის“ ზოგიერთი თავისებურება, ამიტომ მას აქარ ვეხებით, ვიტყვიტ მხოლოდ რამდენიმე სიტყვას „ხმით ნატირალების“ შესახებ.

ხევსურულ მიცვალებულის კულტში დატირება რთული სახის მოქმედებას წარმოადგენს. ხევსურები მიცვალებულს დაიტირებდნენ როგორც „მუნჯად“ ისე ხმით. დატირება ხმით სამეგარი იყო — „მოთვლით“, „ძახილით“ და „ჯმით“.

„მოთვლა“ უბრალო სახის ტირილია. ძახილით ტირილი ყველას შეეძლო უკეთეს დატირების წესი ამათუიმ პირს ამ სახით დატირების ნებას რთავდა.

ჯმით დატირების შეიძლე კი მთელს სოფელში უკეთეს შემთხვევაში სულ ერთი ან ორი პირი იყო. ძახილის დროს სიტყვებს იძახდნენ ხოლმე, ხოლო ჯმით ტირილის დროს ჰანგი და რითმა გამოჰყავდათ. ძახილი და საერთოდ ტირილი ხევსურეთში ყველას ყველაზე არ შეეძლო — წესი უკრძალავდა. მაგალითად, ცოლი ქმარს ვერ დაიტირებდა, ქმარი — ცოლს, ვერც მამა და დედა — შვილს, სანამ არ მოხუცდებოდნენ. რაც შეეხება ჯმით დატირებას, ამ წესით ყოველ ქალს შეეძლო დაეტირა ყოველი მიცვალებული, ნათესაობისა და მოყვრობის მიუხედავად.

ჯმით ტირილი შეიძლება უმთავრესად მიცვალებულის „ტალავარზე“ როგორც კრ დაჯდება ტალავართან ხმით მატირალი, მაშინვე სთხოვენ იტიროს ჯმით. იგიც აიღებს ხანჯალს, თუ ვაჟკაცის ტალავარია, და იწყებს ხმით ტირილს.

¹ W. Koopers, Die Indogermanenfrage im Lichte der historischen Völkerkunde, Anthropos 1936, Bd. I, S. 14.

² ვ. ჩიბაია, ცხოვრების ხე ლაზურ ორნამენტში (იბეჭდება ენო მკ-ის მოამბეში, ტ. X).

ხმით მატერიალმა ტირილის დროს შეიძლება აქოს მიცვალებული, შეიძლება იქ მყოფნი გამოაჯავროს კიდევ, ანუ როგორც ხევსურები იტყვიან „გასენოს“¹. ხშირად ხმით მატერიალი ხმით მატერიალს შეეჯიბრებოდა ხოლმე.

ხმით მატერიალი ტირილის დროს თხზავეს „ლექსებს“ და მათ ტირილის მსგავსად მღერის. ამიტომ ხმით ნატერიალების დახსომება ძნელია. მიუხედავად ამისა საუკეთესო ხმით ნატერიალები თაობიდან თაობაზე გადადიოდა და ხალხის მენხიერება მათ ინახავდა, როგორც წინაპართ მოსაგონარ ცხოველყოფელ წყაროს.

ხმით ტირილის „ატეხა“, ე. ი. ჯმით ატირება ხდებოდა ტირილის პროცესში (და—ძმაზე, დობილი—ძმობილზე ან სხვა მოკეთე—მოკეთეზე). „ტირთან ყინჩად“ ასე, რომ „მიცვალებულიც მოინდომებს“ ატირებას. ხმით მატერიალი ცდილობს ატიროს ყველა საკუთარი შემოქმედებით.

სხვათა შორის, ჯმით ტირილი მიღებული იყო მკვდრის გახსენების დროს, „თიბვის შამშაბათს“. ეს დღე იყო სოფლის პირველად გასვლის დღე სათიბად. მიცვალებულის ჭირისუფალი მთელ სოფელს დაჰპატიჟებდა, ტაბლებს დაამზადებდა, ტალავართ გაშლიდა, ხმით მოტირალნი იტირებდნენ და სულის ხუცესი „სახელს დასდებდა“. ჭირისუფალი „თიბვის შამშაბათს“ რომ ვადაიხდიდა, შემდეგ სოფელს ნება ჰქონდა „ცელი ბალახში შეეტანა“. სოფელთან ერთად ჭირისუფალიც მოსთიბავდა².

აქვე უნდა ითქვას, რომ ჯმით ნატერიალებს მღერიან თიბვის დროს, რასაც „გვრინი“³ ეწოდება⁴.

შრომის პროცესში ამ სახით მიცვალებულის მოგონების წესი ეთნოგრაფიულ ლიტერატურაში უნიკალურია და დღემდე უცნობი.

მოვიყვანთ ხმით ნატერიალების ერთ-ორ მაგალითს.

შარმანაულზე ნატერიალი

შარმანაულო შავარდენო,
მთიბელნი გიხარიანლაეო;
მთიბელ-მამკლისა სანაყროდაო,
დუმას ზისცვარში ხარშავლაეო.
ბევრაის ჯიჯვის გამგორესაო,
თოფსა ჭირიმსა ზიდავლაეო;
მტრისა ბევრაის გამჯავრესაო,
წელზე ფრანგულსა იბამლაეო;
სტუმრის ბევრიას მასახურსაო,

¹ გასენვა—გამოაჯავრება, გამოშირება. „სასენო“—გასაჯავრებელი, საწყენი, გამოსაშირებელი. ლექსის ეს ჟანრი ხევსურეთში მდიდრადაა წარმოდგენილი.

² იხ. ენიმკის ეთნოგრაფიის განყოფილების არქივში ნ. მ ა კ ა ლ ა თ ი ა ს და მ. ბ ა ლ ი ა უ რ ი ს მ ა ს ა ლ ა: „მიცვალებულის კულტი არხოტში“.

³ საბას განმარტებით: „გვრინი საგლოელი კმაჲ, გვრინვა“. ასპირანტ ნ. რ ე ხ ე ი ა შ ე ი ს ცნობით რაჭაში „გვრინის“ შესატყვისად იხმარება—„ზრუნნი“.

⁴ იხ. ენიმკის ეთნოგრაფიის არქივში ლ. ბ ა ლ ი ა უ რ ი ს ხელნაწერი: „ხევსურული ხმით ნატერიალი“.

ტყავსა ქემხითა ხკერავლაეო,
 ბევრაის მტრისა გამრიგესაო,
 ენასა ბჭეჩი ზიდავლაეო.

მზექალასგან ნატირალი მამუკაზე

ათათა ბიქო ბალახაიო,
 გამკვირებინარ სამუკაიო,
 იმით კი უფრო გამიტრელდიო,
 სკლატის ცმა არა იცოდიდიო.
 ლეგა ჩოჭაი ჩაიციდიო,
 გვერდზედა ქული გაიგდიდიო.
 ალაღებულსა ღვეანდი წყალსაო,
 ვერ გასავალსა ცხენისასაო.
 პირ-გამართულსა ღვეანდი თოჟსაო.
 ჳმაძალიანსა სიათასაო.
 დაფხებულსა ღვეანდი ჳმალსაო,
 ფრანგულსა სისხლჩი დაჩვეულსაო.

მაგრამ ქართველი ხალხის მიცვალებულის კულტის შემადგენელი კომპონენტები საყურადღებოა არა მარტო „ლიფანალით“ და „გვრინით“, არამედ სხვა ელემენტებითაც. ამ ელემენტებიდან¹ ყურადღებას იპყრობს, სხვათა შორის, მიცვალებულის დამარხვის ფორმებიც. მიცვალებულის დამარხვის ერთ-ერთ საყურადღებო სახეს ქვემო-ალმეს ქვის კუბო წარმოადგენს.

*
*
*

ქვის კუბო, რომელიც აპარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორის ამხ. ხუსეინ კირისილოლის ინიციატივით იქნა გადმოტანილი ს. ქვემო-ალმედან¹ აპარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში 1938 წლის ნოემბერში და ამჟამად ამავე მუზეუმშია დაცული, — წარმოადგენს მთლიანი ტუფის ყუთს, რომლის სიგრძე 192 სმ, სიგანე უდიდესი 51 სმ, უმცირესი 45 სმ, სიმაღლე 27,5 სმ.

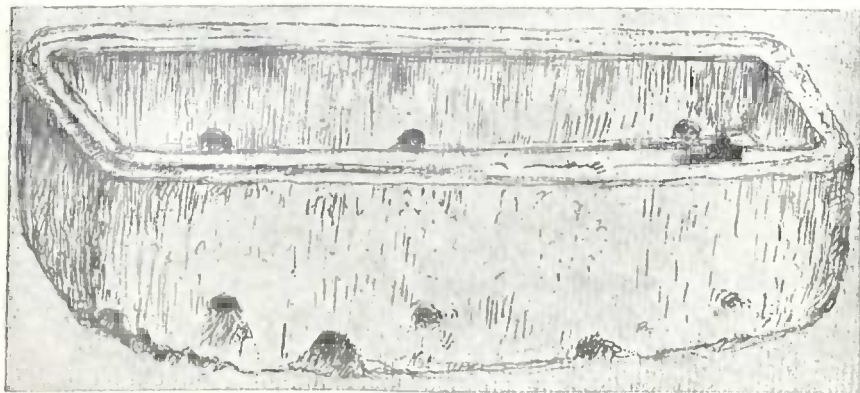
კუბოს ძირში თავთან აქვს ამალღებული ადგილი სასთუმლად, სიგანით 17 სმ, ხოლო სიმაღლით ძირიდან 7,5 სმ. ამას გარდა, კუბოს ძირშივე შუაში გამოკლავი ნაჩერეტი აქვს, $d=6$ სმ. კუბოს ნაპირი ამორანდულია იმ მიზნით, რომ მასზე ხუუი კარგად მოვიდეს. ამორანდულის სიგანე—5 სმ.

ზემოთქმულს უნდა დავსძინოთ, რომ კუბოს გვერდებზე ძირთან ორწყებად სამი ნაჩერეტი აქვს, სულ ექვსი, რომლებიც დამზადებული უნდა იყოს არა კუბოს გაკეთების დროს, არამედ შემდეგში, როდესაც კუბო გამოუყენებიათ წყლის ქურჭლად აბღესისათვის (სურ. 1).

¹ ქვემო-ალმე ზემო აპარაში, ზულოს მახლობლად.

კუბოს აქვს ორი ნაწილისაგან შემდგარი ბრეკჩიის ხუფი¹. პირველი ნაწილის სიგრძე 173 სმ, ხოლო სიგანე 60 სმ; მეორე ნაწილის სიგრძე—32 სმ, სიგანე—59 სმ. ხუფი მთლიანად თალისებრია. მისი ნაპირები შიგნიდან ამორანდულია იმ მიზნით, რომ კარგად მოერგოს კუბოს (სურ. 2—4).

სურ. 1

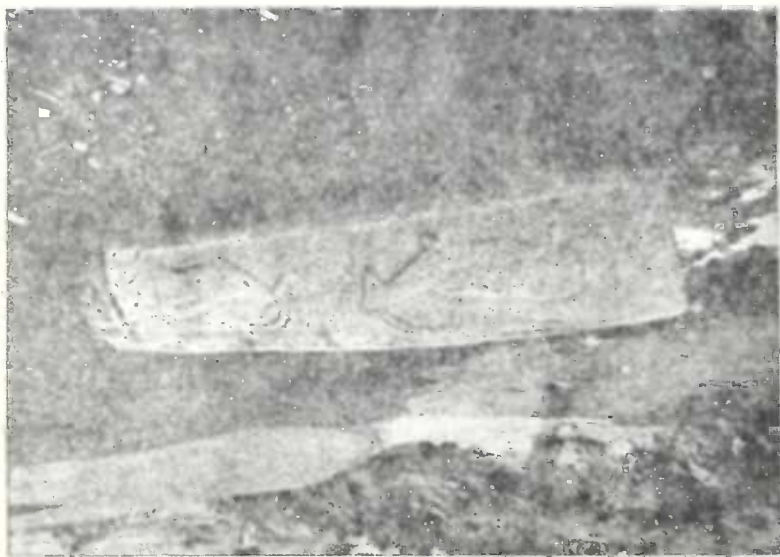
სურ. 2

ხუფის მეორე ნაწილი პირველთან შედარებით სიგრძით პატარაა. ირკვევა, რომ ხუფისათვის კუბოს სიგრძის მთლიანი ქვა ვერ უშოვიათ, ამიტომ ხუფის

¹ როგორც კუბოს ხუფის, ისე კუბოს ყუთის ქვის ჯიშში გაარკვია ბათომის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორის მოადგილემ გეოლოგმა დ. მამფორიამ. მანვე აღნიშნა, რომ ეს ჯიშობი მოიპოვება ადგილობრივ. ამ ცნობების მოწოდებისათვის გეოლოგ დ. მამფორიას მადლობას მოვასხენებთ.

პირველი ნაწილისათვის მეორე პატარა ნაწილი მიურგიათ. კიდევ მეტის თქმაც შეიძლება. ხუფის მეორე ნაწილად გამოუყენებიათ ნახმარი ქვა რომელიღაც ნაგებობიდან. ამას ის გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ხუფის ამ ნაწილს შიგნიდან ისრისებრი თალი აქვს (იხ. ჩანახატი 5¹). შეიძლება ეს ქვა ძველად ამათუიმ ნაგებობის ფანჯრის ან ნიშის ცად იყო გამოყენებული.

ამ დეტალთან ერთად საყურადღებოა, რომ ხუფის პირველი ნაწილის ზედაპირზე მის სიგრძე-სიგანეზე არშიაა ამოკვეთილი. არშიის სიგანე— 15 სმ; არშიებით შექმნილ არა თანაბარ განაყოფებში, ცალცალკე თითოეულში, ამოკვეთილია ცხოველები, ჯეირნები. დიდ განაყოფებში მოცემული

სურ. 3

ჯეირნები ზომით დიდია, შედარებით იმ ცხოველებთან, აგრეთვე ჯეირნებთან, რომლებიც მომცრო განაყოფებშია ამოკვეთილი. ცხოველები, ისევე როგორც არშიები, ამობურცვის ტექნიკითაა შესრულებული.

აქ მოცემული ცხოველები ჯეირნების სახისაა, განსაკუთრებით მათი თავისა და რქების მიხედვით. ამავე ცხოველების უკანა ნაწილი ცხერის შთაბეჭდილებას სტოვებს.

აგრეთვე მნიშვნელოვანია, რომ ხუფის პირველ ნაწილს თავზე რგოლში ჩასმული, თანაბარ ტოტებიანი ჯვარი აქვს ამოკვეთილი. ეს სახე, თუმცაღა მკრთალად, მაგრამ მაინც გარკვევით ჩანს.

როგორც ირკვევა² ეს კუბო ას წელზე ნეტია, რაც ქვემო-ალმედანს

¹ ჩანახატები შესრულებულია მხატვარ დურსულ იმნაიშვილის მიერ.

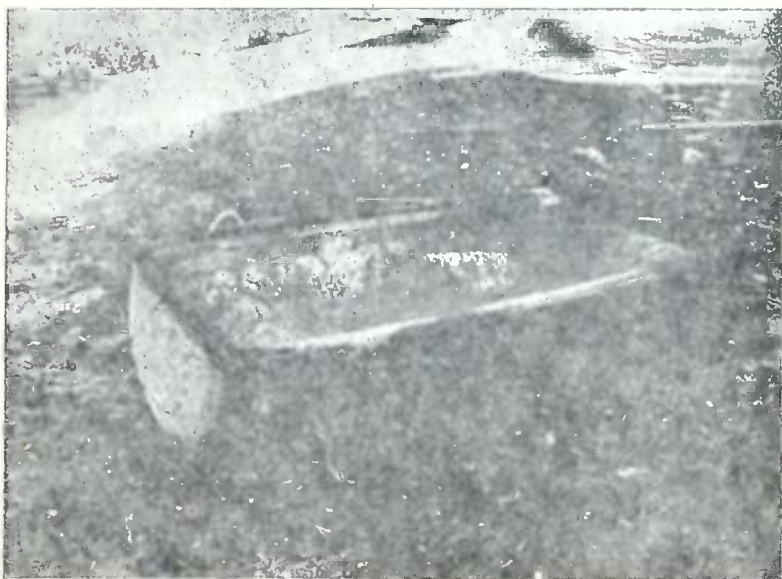
² ცნობები მომავლად აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მუშაკმა, ანდრია ლლონტ-მა, რისთვისაც მას მადლობას მოვაჩვენებთ.

მიწაში უპოვნიათ სოფ. ქვემო-ალმეს იმ უბანში, რომელსაც „ნახუცარი“ ეწოდება. ამავე სოფელში შემდეგი უბნებია: „ნამარნი“, „რიჟვაძეები“ და „ციხის-ძირი“. „ნახუცარში“ ეკლესია მდგარა, რომლის ნანგრევები ბოლო ხანამდე ყოფილა შემონახული.

პოენისტანავე კუბო თავისი ხუფით ჯამეს ეზოში გადაუტანიათ და წყლის აუზად გამოუყენებიათ. კუბოს გაუკეთდა გვერდის ნაჩვრეტები სათანადო მიღებით. ამ აუზიდან მლოცველები მუსლიმანური რიტუალის მიხედვით აბდესს იღებდნენ. აჭარის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის დირექტორის ენერგიული მოქმედების გამო ეს შესანიშნავი ძეგლი ამჟამად მუზეუმშია დაცული.

* *

ზემოთაღწერილი ძეგლის შემდეგი ანალოგები მოგვეპოება: ა) საქართველოს მუზეუმის არქეოლოგიურ განყოფილებაში დაცულია ქვის კუბო, რომელიც ამავე განყოფილების საკატალოგო დაეთარში აღწერილია ასე: „№ 1—27/1“.

სურ. 4

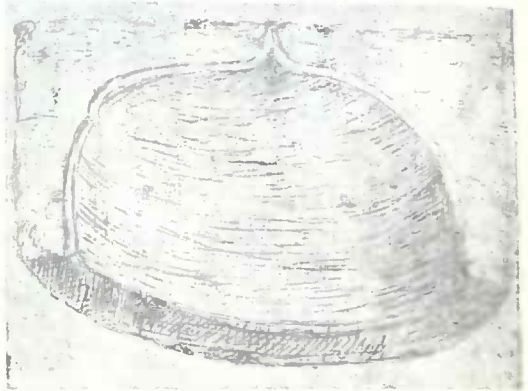
ქვის კუბო მოურგებელი სახურავით. სახურავი შუაზე გატეხილია. ზედ ჯვარი-სებრი ფორმის სალტა აქვს ამოჭრილი. კუბოს ქვედა ნაწილს ერთი კუთხე მოტეხილი აქვს. ეს კუბო გადმოტანილია სიონის ტაძრის ეზოდან და კუთვნიება საეკლესიო მუზეუმს, ჩამოტანილი ყოფილა კათალიკოს კირიონის მიერ ურბნისიდან“.

ამავე ძეგლის შესახებ ყ. საეკლესიო მუზეუმის ნაბეჭდ კატალოგში სწერია: „2. Гроб из цельного булыжного камня с разбитой каменной же крышкой, из Карталинии“, М. Джанашивили, Каталог предметам Церковного музея грузинского духовенства. Тифлис 1914, გვ. 60.

უნდა აღინიშნოს, რომ არც საქ. მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების და არც ყ. საეკლესიო მუზეუმის აღწერილობა ზუსტი არ არის. საქ. მუზეუმის არქეოლოგიური განყოფილების დავთრის აღწერილობის მიხედვით ხუფი არ უნდა ეკუთვნოდეს ქვის კუბოს. სინამდვილეში კი ხუფი მორგებულია კუბოზე. კიდევ მეტი, როგორც ხუფის, ისე კუბოს ნაპირები ამორანდულია ერთი გარედან, ხოლო მეორე შიგნიდან იმ მიზნით, რომ ისინი ერთიმეორეზე კარგად მოვიდნენ. ამასთანავე უნდა ისიც ითქვას, რომ გატეხილია როგორც ხუფი, ისე თვით კუბოს ყუთი. კუბოს ხუფს ისევე აქვს გადავლებული სიგრძე-სიგანეზე არშია, როგორც ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფს. ამ შემთხვევაში ანალოგი სრულია. აგრეთვე საყურადღებოა, რომ ორივე ხუფი თალისებრია. განსხვავებით ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფისგან, ურბნისის ქვის კუბოს ხუფს არავითარი სამკაული არა აქვს, გარდა ზემომოხსენებული არშიებისა. ორივე კუბო ზომითაც დაახლოებით ერთი და იგივეა.

ბ) ბორჯომის ხეივანში დგმული ქვის კუბო (იხ. სურ. 6). ეს კუბო, როგორც სურათიდან ჩანს, შესდგება ქვის ყუთისა და ქვისავე ხუფისაგან. თავისი ფორმით როგორც ერთი, ისე მეორე მსგავსია ქვემო-ალმეს ქვის კუბოსი. კიდევ მეტი, აქაც, ბორჯომის ქვის კუბოს ხუფს მთელს სიგრძე-სიგანეზე არშიები ჩასდევს. ეს კუბო XX საუკუნის დასაწყისში გადმოუტანიათ სადგერიდან და სხვა ძეგლებთან ერთად მოუთავსებიათ ბორჯომის ხეივანში. 1922 წელს დიდ ნიაღვარს, როგორც ეს კუბო, ისე სხვა ძეგლებიც, წაუღევია. ამჟამად ამ ძეგლის მხოლოდ ფოტო-სურათია დარჩენილი.

გ) ქვის კუბო დილომში. ამ კუბოს მხოლოდ ყუთია დაცული. მოთავსებულია სოფლის შუაგულში წყაროსთან. ჩამოტანილია სოფლის მახლობელ მთიდან. კუბოს ჰქონია ხუფი, მაგრამ ის გაუტეხიათ გადმოტანისა თუ მიწიდან ამოღების დროს. ხუფის მცირე ნაწილი სოფელში გდია ქუჩის პირად¹. ამ კუბოს ყუთი ფორმითა და ზომით ქვემო-ალმეს, საქ. მუზეუმისა და ბორჯომის კუბოების ყუთის მსგავსია.

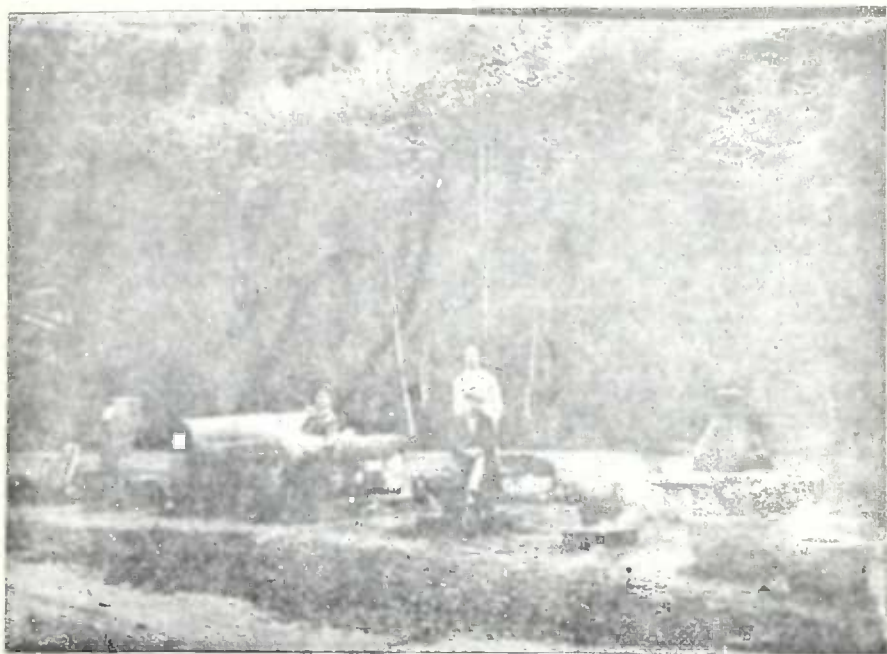
სურ. 5

საქართველოს ტერიტორიაზე ნაპოვნი ქვის კუბო მოიპოვება აგრეთვე ქუთაისის მუზეუმში. ეს კუბო აღმოჩენილია არქიელის გორაკზე. მას ხუფი არა აქვს. ფორმით იგი განსხვავდება ჩვენ მიერ ზემოთაღწერილ ქვის კუბოებიდან. სამაგიეროდ, ამ უკანასკნელთა მსგავსი კუბოები დადასტურებულია დალისტანში და სომხეთში.

¹ ცნობები გადმომცა მეტეხის მუზეუმის სწავლულმა მდივანმა. დიდად პატივცემულმა ი. რ. სონდულაშვილმა, რისთვისაც მას მადლობას მოვანხებთ.

დალისტანში სოფ. ყალა-კორეიშას ნეკროპოლის ერთერთი კუბოს ხუფი იმავე სახისაა თავისი ფორმით, როგორც ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფი. ყალა-კორეიშას კუბოს ხუფი თაღისებრია. იგი ორნამენტებითაა შემკული. ორნამენტები ხუფს აქვს არა მარტო ზედაპირზე, არამედ თავზედაც. აქ გამოხატულია ცხოვრების ხის გვერდით ლომები და ფრინველები, არწივი და მის გვერდებზე ლომები¹. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ ყალა-კორეიშას კუბოს ხუფს აქვს ორნამენტი ისევე, როგორც ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ხუფს. მეტად საყურადღებოა, რომ ყალა-კორეიშას კუბოს ხუფზე მოცემული ცხოვრების ხის მოტივს ქვემო-ალმეს კუბოს ხუფზე წარეში ჩასმული ჯვარი სცვლის. ეს ძველი დალისტნის სხვა ძეგლებთან ერთად დაახლოებით X—XII საუკუნეებით თარიღდება.

სურ. 6

მაგრამ ანალოგები ავით არ განისაზღვრება. მეტად საგულისხმოა, რომ ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ანალოგები მოეპოება სომხეთის ტერიტორიაზედაც: არბა-ჩაის აუზში კოხურ-ვანქის და ჯანის სასაფლაოებზე მრავლად მოიპოება ლუსკუმები, რომლებიც ალმეს ქვის კუბოს ფორმისანი არიან და ასევე შემკული ორნამენტებით². ეს საფლავის ქვები თარიღდება XV საუკუნის დასაწყისით.

¹ А. Башкиров, Искусство Дагестана. Москва 1931, таб. 32, 39, 40. ბაშკიროვი პირველ კომპოზიციაში მოცემულ ხეს უბრალო ხედ აღნიშნავს. არსებითად ეს ხე ცხოვრების ხეა, რამდენადაც იგი ლომებისა და ფრინველების კომპოზიციაში შედის. ეს მოტივი ცნობილია უძველეს ხნიდან (იხ. ამის შესახებ გ. ჩიტაია, ლახური ორნამენტი).

² МАК, ნაკ. XIII, გვ. 96 და 97, სურ. 38 და 41.

ამ სახის საფლავის ქვებიდან საყურადღებოა იმავე არპა-ჩაის აუზში მდებარე გიდე-ვანქის ანუ გიდა-ვანქის¹ ქამატუნის მახლობლად დაცული ლუსკუმა. ამ ლუსკუმის ერთ გვერდზე გამოკვეთილია ნადირობის სცენა. ნადირობის კომპლექსში, სხვათა შორის, მოცემულია ჯეირანიც, რომელიც რქების მოხაზულობით ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ჯეირანის რქებს მოგვაგონებს. გიდე-ვანქის ლუსკუმას მასზე მოცემული წარწერა ათარიღებს XV საუკუნით (1441).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ქვის კუბოების (ლუსკუმა; სარკოფაგი) გამოყენება უძველესი ხანიდან მომდინარეობს. იგი მოიპოება უძველეს ხანის ეგვიპტესა და წინა აზიაში, კერძოდ პალესტინასა² და მცირე აზიაში³. ამ ძეგლებზე უმეტეს შემთხვევებში სიმბოლური ხასიათის სახეებია ამოკვეთილი: ცხოვრების ხე, მნათობები და სხვა სიუჟეტები. ამას ადგილი აქვს, როგორც დავინახეთ, დაღისტნისა და სომხეთის ლუსკუმებზეც. ამასვე ვხედავთ ჩვენ იმერთის საფლავის ქვებზე, რომელთა შესახებ მასალები შეაგროვა ენიმკის ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ 1937 წ.

ამიტომ გამორიცხული არ არის, რომ ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ხუფზე ამოკვეთილი სახეები სიმბოლური დანიშნულებისა იყოს. კერძოდ, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ჯვარედინად გადავლებული არშია ცხოვრების ხის დეგრადირებული გამოსახულება იყოს, რომლის გვერდებზე ცხოველებია წარმოდგენილი, როგორც ამას აქვს ადგილი სხვა შემთხვევაში მიცვალებულის კულტთან დაკავშირებით. ამის მაგალითს იძლევა სვანური სიმბოლური გამოსახულებები ლაქუნდირებზე⁴, სვანები ლიფანალის⁵ დროს რომ ხატავდნენ. საყურადღებოა, რომ სვანურ ლაქუნდირზე მოცემულ ცხოვრების ხესა და ცხოველებს თან ახლავს; როგორც მზის, ისე მთვარისა და ჯვრის გამოსახულებები.

ამიტომ სრულიად გასაგებია, რომ ჩვენ ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ხუფზე აგრეთვე ჯვარიც ვვაქვს გამოსახული. რომ აქ ჩვენ უდავოდ ჯვარი ვვაქვს მოცემული, ამას მხარს უჭერს ბორჯომის ხეივანში მდგარა მეორე ქვის კუბო, რომლის თავზე აშკარად ჩანს წრეში ჩასმული ჯვარი. როგორც ცნობილია, ჯვრის სახე თავისი წარმოშობით მზის სიმბოლოა⁶, რომელსაც შემდეგში ქრისტიანობა იყენებდა თავისი მიზნებისათვის.

ზემოთქმულის მიხედვით ცხადია, რომ ქვის კუბოების (ლუსკუმა, ტაგრუცი) ტრადიცია ძველია, თუმცა წინაისტორიული ხანის ქვის კუბოები ჩვენში დღემდე აღმოჩენილი არ არის. წინაისტორიული ხანის სამარხები საქართველოში ამ-

¹ MAK, 5აკ. XIII, გვ. 151, სურ. 85; Д. Бакрадзе, Кавказ в древних памятниках христианства, АКАК V, VI 2.

² G. Contenau, Les antiquités orientales, Monuments Hittites etc. Paris 1932, ტაბ. 30 (Sarcophages Palestines. Début norte ere).

³ R. Leonard, Paphlagonia; A. Baumeister, Denkmäler des klassischen Altertums, ტ. III; Perrot et Chipiz, Histoire de l'art dans l'Antiquité I-IV.

⁴ ლაქუნდირი—ტხრი, რომელიც გამოყოფს სახლის საცხოვრებელ ნაწილს ცხოველების სადგომიდან.

⁵ მიცვალებულთათვის განკუთვნილი ხანიერი დღეობა.

⁶ ვ. ბარდაველიძე და გ. ჩიტაია, ხეცურული ორნამენტი, გვ. 11-12.

ჟამად შემდეგი სახეებითაა ცნობილი: თალიანი ქვის ნაგებობა, ქვის ყუთები, ქვევრები და აგურისა და კრამიტის ნაგებობა¹. გარდა ამისა, აგრეთვე დამოწმებულია თიხის კუბოები (იხ. საქართველოს მუზეუმის, ზუგდიდისა და ფოთის მუზეუმების კოლექციები).

საქართველოს ტერიტორიაზე დღემდე აღმოჩენილი ქვის კუბოები დათარიღებული არ არის.

სამწუხაროდ, ყველა ქვის კუბო შემთხვევითაა ნაპოვნი. ამის გამო არ არის ცნობა მათი ინვენტარის შესახებ, არ არის დადგენილი მათი ადგილმდებარეობა და გაუმოცვა. ეს გარემოება მეტად აძნელებს მათ დათარიღებას. ურბნისის, სადგერის და ქვემო-ალმეს ქვის კუბოების შესახებ შეიძლება გარკვევით ერთი რამ ითქვას, საეღობო ის, რომ ისინი ქრისტიანული ეკლესიების გალავანში არის აღმოჩენილი. ეს გარემოება თავისთავად სათანადო მითითებას იძლევა ამ სახის ძეგლების ეპოქის დასადგენად. ის ფაქტი, რომ ერთი სახის ქვის კუბოები (ფორმით, ორნამენტით—წრეში ჩასმული ჯვარი, არშია) დადასტურებულია დიდიდან დაწყებული, ურბნის-სადგერზე გავლით, ქვემო-ალმემდე—უთუოდ ამ ძეგლებისათვის გარკვეულ ეპოქას გულისხმობს. ეს ეპოქა ამ მხარეების საქრისტიანო ერთობის დროის იმ მონაკვეთზე უნდა მოდიოდეს, როდესაც მცხეთის საკათალიკოსოს იურისდიქციაში შედიოდა მესხეთი და ზემო-აჭარა. როგორც ცნობილია, მცხეთის საკათალიკოსოს უფლებები ზემო-აჭარაში დონდალოს ხიდის ნახით ისახლვრებოდა². ეს ეპოქა თარიღდება დაახლოებით X—XIV საუკუნეებით. ვარაუდით ამავე საუკუნეებით შეიძლება დათარიღდეს ქვემო-ალმეს ქვის კუბოც.

ამ თარიღს მხარს უჭერს შემდეგი გარემოება. ერთი მხრით ამავე სახის ქვის კუბოებს ჩვენ ვადასტურებთ როგორც დაღისტანში (თარიღდება X—XII საუკუნე ით), ისევე სომხეთში (XV საუკ.). აღსანიშნავია, რომ სომხეთის ერთ-ერთ დათარიღებულ (1441 წ.) ლესკუმზე გამოკვეთილი ჯეირანი სტილით ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს ჯეირანის მსგავსია.

მეორე მხრით უნდა ითქვას, რომ სადგერის ქვის კუბო დადასტურებულია იმ არეში, რომელსაც ეკუთვნის ცხვრისა და ცხენის სახის საფლავის ქვები. ამ სახის საფლავის ქვების გავრცელების დღემდე ცნობილი არეალია ქართლის ნაწილი, წალკა, ჯავახეთი, მესხეთი და სომხეთის ნაწილი. საფლავის ქვების ამ სახის ერთი ნაწილი შეიძლება დათარიღდეს XIII—XVI საუკუნეებით³. არაპირდაპირად ეს მონაცემიც გამოდგება ქვის კუბოს დათარიღებისათვის.

ზემოთ ჩვენ მიერ მოცემული თარიღი პირობითია, რამდენადაც ამჟამად მეტად მცირე მონაცემები გვაქვს ზუსტი თარიღის დასადგენად. იმ მიზნით, რომ გაირკვეს ქვემო-ალმეს ქვის კუბოს თარიღი, საჭიროა პირველ რიგში შესწავლილ იქნას ქვემო-ალმეს ქვის კუბოსთან დაკავშირებული კომპლექსი („ნახუკარის“ არქეოლოგიური გათხრა) და ახლად აღმოჩენილი ამ სახის ძეგლები გამოკვლეული იქნას მეცნიერული სიზუსტითა და არქეოლოგიური გათხრების მოთხოვნილებების დაცვით.

¹ ივ. ჯავახი შვილი, ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, გვ. 7—8.

² Д. Бакрадзе, Археологическое путешествие по Грузии и Адчаре, СПб. 1878.

³ შირ. გ. ჩიტაია, გუდარებისა და პიტარეთის საფლავის ქვები, საქართველოს მუზეუმის შიშობე, ტ. II, გვ. 111.

რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში¹
(1801—1840 წწ.)²

საქართველო XIX საუკუნის დასაწყისისათვის, როგორც ცნობილია, მთლიან სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს არ წარმოადგენდა. ის შესდგებოდა ორი სამეფოსა (ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოები) და ოთხი სამთავროსაგან (აფხაზეთის, საშვეგრელოს, გურიისა და სვანეთის სამთავროები). ამასთანავე ბოლო საუკუნეებში საქართველო დროგამოშვებით მეზობელ მუსლიმანურ სახელმწიფოების ვასალურ დამოკიდებულებაში იმყოფებოდა: აღმოსავლეთი საქართველო ირანის, ხოლო დასავლეთი საქართველო.—თურქეთის დამოკიდებულებაში.

თვითეული დასახელებული ერთეული საქართველოს შემადგენლობაში მხოლოდ ნომინალურად იგულისხმებოდა, ფაქტიურად კი ყოველი მათგანთ „დამოუკიდებელ“ სახელმწიფოს (სამეფოს ან სამთავროს) წარმოადგენდა და თავისი საკუთარი სახელმწიფოებრივი აპარატისა და მმართველობის მქონე იყო³. ეს სახელმწიფოებრივი აპარატი და მართვა-გამგეობის წესი თვითეულ მათგანში იმ სპეციფიკურ და თავისებურ პირობებზე ემყარებოდა, რომლებიც

¹ თავი გამოუქვეყნებელ შრომიდან: „რუსული მმართველობის სისტემა საქართველოში XIX საუკუნეში“.

² მმართველობის ცნება ფართო გაგებით ჰგულისხმობს სახელმწიფოებრივ შშენებლობის სხვადასხვა დარგის წარსამართავად განკუთვნილ იურიდიულ ნორმათა და პრაქტიკულ ღონისძიებათა ერთობლივობას, ვიწრო და სპეციფიკური გაგებით კი მმართველობის ცნების ქვეშ იგულისხმება გარკვეულ მიზნისა და პრინციპების საფუძველზე მოწყობილი, ადმინისტრაციული აპარატი, რომლის დანიშნულებას შეადგენს სახელმწიფოს ინტერესების უზრუნველყოფა მის შიგნით. ორივე შემთხვევაში მმართველობა კლასობრივ ხასიათს ატარებს და იმ კლასის ინტერესებს ემსახურება, რომელიც სახელმწიფოშია გაბატონებული და რომელიც, მაშასადამე, ძალა-უფლების საჭეთმპყრობელია.

ეს ჩვენი წერილი (და მისი გაგრძელება) წარმოადგენს მეფის რუსეთის მიერ საქართველოში შემოღებულ ადმინისტრაციულ (სამოქალაქო) მმართველობის მოკლე ისტორიულ მიმოხილვას უკანასკნელი გაგებით და განკუთვნილია ჩვენი შრომის „საქართველოს ისტორია, XIX საუკუნე“-ს შესავლად.

³ 1790 წელს საქართველოს მეფე-მთავრებს შორის დადებული შეთანხმება, რომელზედაც ხელი მოწერილი ჰქონდათ ერეკლე II, სოლომონ II, გრიგოლ დადიანსა და სვიმონ გურიელს, მდგომარეობას ფაქტიურად არ ცვლიდა.

ადგილობრივად არსებობდა, მაგრამ მმართველობის სისტემა თავისი არსებითი მხარეებით საერთოდ მთელს საქართველოში ძირითადად ერთიდაიგივე იყო. იმ გარემოებასთან დაკავშირებით, რომ მთელს საქართველოში ამ დროს ერთიდაიგივე სოციალ-ეკონომიური წესწყობილება არსებობდა¹; საქართველოში ამ დროს არსებული ფეოდალურ-ბატონყმური წესწყობილება თავისდა-თავად ჰგულისხმობდა ამ წესწყობილებასთან შეფარდებულ მმართველობის ერთიან სისტემას, რათქმაუნდა, იმ გავლენის ნიშნებით, რომელიც უნდა გაწეცადა ამ სისტემას ძალაუფლებურად საქმაოდ ხანგრძლივ პერიოდის მანძილზე სიუზერენულ მუსლიმანურ სახელმწიფოთა მმართველობისაგან: აღმოსავლეთ საქართველოში—ირანისაგან, ხოლო დასავლეთ საქართველოში—თურქეთისაგან².

სახელმწიფოებრივი აპარატი, მმართველობის წესი და საერთოდ ხელისუფლება ფეოდალურ საქართველოში, ზოგადად რომ ვთქვათ, თავისი სოციალური შინაარსითა და პრინციპული თვისებებით, არსებითად ისეთივე ხასიათისა უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევ, როგორც საერთოდ ყოველ ფეოდალურ სახელმწიფოში. საქართველო წარმოადგენდა ამ დროს საერო და სასულიერო სენიორთა ლენურ სახელმწიფოს, რომლის სათავეში ფეოდალი მეფე (ანუ მთავარი—სამთავროში) და ეკლესია იდგა. თვითუფლები ასეთი სენიორი (თავადი)³ თავის სამფლობელოში სრული ბატონ-პატრონი და დამოუკიდებელი მმართველი იყო. ზოგჯერ ის თვით წარმოადგენდა სამართლის გამჩენსაც და აღმასრულებელ ხელისუფლებასაც. მეფისადმი (ან მთავრისადმი) დამოკიდებულება ფეოდალისა თვითუფლები სახელმწიფოებრივ ერთეულის ფარგლებში დამყარებული იყო იმაზე, თუ რას წარმოადგენდა თავისი მდგომარეობით ესა თუ ის ფეოდალი: რამდენად უფრო ძლიერი და შეძლებული იყო ფეოდალი, იმდენად მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა მას მეფეს არ დამორჩილებოდა, და პირიქით, რამდენად სუსტი და უძლური იყო ის, იმდენად უფრო იძულებული იყო ის მეფის სუვერენული უფლება ეცნო და მისი ნების ამსრულებელი ყოფილიყო⁴.

მაგრამ, რათქმაუნდა, მეფის ხელისუფლება და მისი სუვერენული უფლება ამის გარეშეც არ იყო სავსებით ნიადაგს მოკლებული: ის ემყარებოდა, გრავალსაუკუნოვან ტრადიციის გარდა, ერთის მხრივ იმაზე, რომ მეფე (რომელიც თვით ფეოდალი იყო) თანასწორობა შორის, ე. ი. სხვა ფეოდალთა შორის,

¹ ამას გარდა საქართველო ამ დროს, ისევე როგორც მანამდე, გარემოცვის და გარეშე სამყაროს მიმართ ერთ კულტურულ მთელს წარმოადგენდა.

² მხედველობაში გვაქვს უმთავრესად ირანის გავლენა აღმოსავლეთ საქართველოზე და თურქეთის გავლენა დასავლეთ საქართველოზე, თორემ ირანს ნაწილობრივი გავლენა ჰქონდა დასავლეთ საქართველოზედაც და თურქეთს—აღმოსავლეთ საქართველოზედაც.

³ ქართლ-კახეთის სამეფოში 1783 წელს ითვლებოდა 62 თავადის გვარი (24 კახეთში და 38 ქართლში) და 317 აზნაურის გვარი (В. И в а н е н к о, Гражданское управление Закавказьем, გვ. 6, 7).

⁴ ამ საკითხის (ფეოდალურ ურთიერთობის საკითხის) ოდნავ ვრცლად განხილვა ამჟამად ჩვენს მიზანს არ შეადგენს. მსურველს მივუთითებთ ნ. ბეჩქენიშვილის ახლახან გამოშვებულ საყურადღებო ნაშრომზე: „მიმოხილვა ფეოდალურ ურთიერთობის განვითარების ისტორიიდან საქართველოში“ (რუსულ ენაზე), თბილისი 1938 წ.

სწორედ როგორც ფეოდალი, უფრო ძლიერი იყო, ხოლო მეორე მხრივ კი იმაზე, რომ დანარჩენი ფეოდალები, ურთიერთშორის ერთიანობისა და თანხმობის უქონლობის გამო, მეფეს გაერთიანებულად ვერ უპირისპირდებოდნენ...

ამას გარდა მეფეს (ან მთავარს), სხვა ფეოდალთაგან განსხვავებით, გაცილებით უფრო ძლიერი შეიარაღებული ძალა და ადმინისტრაციული აპარატიც გააჩნდა, ვიდრე თვითეულ მათგანს, და ამ აპარატის საშუალებით მეფე თავის უფლებას ასე თუ ისე მთელს სახელმწიფოზე ავრცელებდა. ასე, მაგალითად, თუ ჩვენ იმ ხანის მდგომარეობას ავიღებთ სანიმუშოდ, რომლის შესახებ ზემოთ ვლაპარაკობდით, ე. ი. XVIII ს. დასასრულს, — გიორგი მეფეს, რომელიც უფრო უძლური მეფის განსახიერებას წარმოადგენდა, ვიდრე სხვა რომელიმე მისი წინამორბედი მეფე საქართველოში, დაქირავებულ ჯარის გარდა¹, სამხედრო და სამოქალაქო მოხელეთა მთელი შტატი ჰყავდა თავის კართან. ასევე იყო საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროშიც.

სახელმწიფო აპარატისა და კარის მოხელეთა საკითხი XVIII საუკუნის საქართველოში ჯერ შესწავლილი არ არის² და ამ საკითხის³ ოდნავ ვრცლად განხილვა ამჟამად ჩვენს მიზანს არც შეადგენს, მაგრამ მაშინდელი მდგომარეობა, ჩვენს თემასთან დაკავშირებით ზოგადად რომ მოვიგონოთ აღმოსავლეთ საქართველოს მაგალითზე, შემდეგნაირად შეიძლება წარმოვიდგინოთ⁴.

სახელმწიფოებრივი მმართველობა საქართველოში დანაწილებული იყო ასე თუ ისე ცალკე დარგებად⁵ და თვითეულ დარგს მიჩენილი ჰყავდა სპეციალური მოხელე. უზენაესი ხელისუფლება სახელმწიფოში ეკუთვნოდა მეფეს, რომელიც „განუსახლვრელი“ უფლებით იყო აღჭურვილი. მეფის შემდეგ უმაღლეს თანამდებობად სახლთუხუცესის თანამდებობა ითვლებოდა⁶; სახლთუხუცესი ამ დროს მმართველს ნიშნავდა; ქართლ-კახეთის სამეფოში სულ ორი სახლთუხუცესი ითვლებოდა (ქართლისა და კახეთისა). სამხედრო საქმეს სახელმწიფოში საერთოდ მეფე განაგებდა, მაგრამ ამ საქმის უშუალო

¹ გიორგის თავის კართან ჰყავდა ლეკთაგან შემდგარი ჯარი 1200 კაცამდე, რომელთაც 30 მან. ეძლეოდათ თვეში (თითოს), ხოლო ერეკლეს დროს დაქირავებულ ლეკთა ჯარის რიცხვი კიდევ უფრო მეტი იყო (Н. Д у р о в и н, История войны, I, 2, გვ. 212).

² ამ საკითხზე, ამჟამად, რამდენადაც ვიცით, ნაცოფიერად მუშაობს პროფ. ნ. ბერძენიშვილი.

³ საკითხის გაცნობისას (ცალკეულ შემთხვევაში) ჩვენ ვსარგებლობდით აკად. ივ. ჯავახიშვილის კონსულტაციითა და მითითებებით, რისთვისაც მზცოვან მეცნიერს უღრმეს მადლობას მოვახსენებთ.

⁴ ჩვენ აქ ვასახელებთ მხოლოდ უმთავრეს კარის მოხელეებს, რომელნიც ამავე დროს სახელმწიფო მოხელეებიც იყვნენ. უფრო დაწვრილებით ამ მოხელეების, მათი უფლება-მოვალეობისა და სარგოს შესახებ — იხ. დასტურლამალი (პ. უმიკაშვილის რედაქტორობით: 1885 წ., ტფილისი) და აგრეთვე აკად. ივ. ჯავახიშვილის ქართული სამართლის ისტორია, II, ტფილისი (განსაკუთრებით გვ. 73 და 74).

⁵ სახელმწიფოებრივი მმართველობის დიფერენციაცია დარგებად ამ დროს, რათქმუნდა, არ იყო ისე დახუსტებული, როგორც ეს ამჟამად წარმოადგინება, ან როგორც ეს ძველად იყო (XII—XIII) საქართველოში (იხ. ქვემოთ).

⁶ დასტურლამალი, გვ. 76; Акты, II, გვ. 40.

გამძღვრად სარდალი ანუ სარდარი ითვლებოდა; მას ჰყავდა თანამემწე, რომელსაც სარქარდარი, ან სარქარ-ბაში ეწოდებოდა¹; ქართლ-კახეთში სულ ხუთი სარდალი ითვლებოდა: 1. მეწინავე, 2. მემარჯვენე, 3. მემარცხენე, 4. მეფის დროშისა და 5. ქიზიყის მოურავი²; სარდლისა და სარქარდარის ხელქვეითნი იყვნენ: მიმბაში, ან მინბაში—ათასის თავი³, ბუნსედ-ბაში—ხუთასის თავი⁴, იუზბაში ან უზბაში—ასის თავი⁵, დალბაში ან დელბაში—ათისთავი⁶ და ფანჯაბაში—ხუთის თავი⁷; დაქირავებულ ჯარის უფროსად ყულარ-ალასი ითვლებოდა⁸, ხოლო მეფის მცველთა (ქეშიკთა) უფროსად—ქეშიკჩი-ბაში⁹; მანდატურთუხუცესის¹⁰ თანამდებობის ამსრულებელს ეშიკ-ალა-ბაში ეწოდებოდა¹¹, ხოლო იასაულთა¹² უფროსს—ყორ-იასაულ-ბაში¹³; წესრიგის საქმე და ნასაყჩების უფროსობა ნასაყჩი-ბაშს ჰქონდა დაეისრებული¹⁴, ხოლო მსაჯულთა უფროსობა—მდივანბეგს¹⁵; დასასრულ, საბოქაულო საქმე და ბოქაულთა უფროსობა ბოქაულთუხუცესს ჰქონდა დაეისრებული¹⁶.

მეფის კართან როგორც სასახლისა და ამავე დროს სახელმწიფოს მოხელენი ითვლებოდნენ: სასახლის მმართველი სახლთუხუცესი¹⁷, მეფის

¹ ბ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XII, ტფილისი 1895 წ., გვ. 336; *Акты, Кавк.*, I, გვ. 194; ვახტანგ VI, დასტურლამალი, ტფილისი 1886 წ., გვ. 69, 182 (ბ. უმიკაშვილის რედაქტორობით).

² *Акты, II*, 39; შდრ. В. Иваненко, Гражданское управление, გვ. 11; Н. Дурнов и, История войны, I, 2, გვ. 207.

³ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 39; დასტურლამალი 178.

⁴ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194.

⁵ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 42; დასტურლამალი, გვ. 48 და 184.

⁶ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194.

⁷ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194.

⁸ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; დასტურლამ. 34, 188.

⁹ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 42.

¹⁰ ვაჟდ. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, 1928 წ. გვ. 157—160.

¹¹ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, 194; II, გვ. 42; დასტურლამალი, გვ. 14, 169.

¹² ვახტანგის სამართლის მიხედვით (მუხ. 4) იასაული ორგვარი იყო: 1. განაჩენის ამსრულებელი და 2. გამომძიებელი, გამოძიებელი. (ვახტანგის კანონები, რუსულ ენაზე, ბაქრაძის რედაქტორობით, 1887, გვ. 4).

¹³ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; II, გვ. 41; დასტურლამალი, გვ. 42.

¹⁴ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194; შდრ. *Акты, II*, გვ. 42.

¹⁵ დასტურლამალი, გვ. 56—58.

¹⁶ ბ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты, I*, გვ. 194, დასტურლამალი, გვ. 14, 16; შდრ. *Акты, II*, გვ. 43.

¹⁷ ბ. იოსელიანსა და *Акты*-ს სახლთუხუცესი კარის მოხელეთა შორის ჰყავთ დასახლებული (ბ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты, I*, 194), ხოლო ვაჟდ. ივ. ჯავახიშვილი ის განმარტებით კი სახლთუხუცესი XVII საუკუნეში მმართველს მნიშნავდა და, როგორც ვთქვით, ამ დროს ორი სახლთუხუცესი ითვლებოდა მეფის კართან: 1. ქართლის სახლთუხუცესი და 2. კახეთის სახლთუხუცესი. ამ დროს სახლთუხუცესი, როგორც ჩანს, ითავსებდა პროვინციის მმართველისა და ხელმწიფის კარის მმართველის ფუნქციებს და ამიტომაც ვასახლებთ აქ ამ თანამდებობას მეორეჯერ (იხ. ზემოთ).

მრჩეველი — ეზირი¹, „უსტარომწერალი“ (ს. ორბელიანი) — მდივანი², (მდივნები ჰყავდათ სარდალს, სახლთუცესს, ყულარიდისს, მდივან-ბეგს და სხ.)³, ძღვენი⁴ (ფეშქაშის) აღმწერი — ფეშქაშნევისი ან ფეშქაშნივისი⁵, ანგარიშის მწარმოებელი მოხელე — მუსტოფი ანუ მუსტოფი⁶, ბოლარეების უფროსი — მოლარეთუხუცესი⁷, სახელმწიფო ბეკდის მცველი — ნაზირი⁸, მეჭურჭლე (მნე) — მოლარე⁹, საღაროს მწერალი — საღაროს მუშარიბი¹⁰, მწერალი — მუშარიბი¹¹, სურსათის მიმცემი მოხელე — თუშმალი¹² და იარაღის კეთების ზედამხედველი — საღაროს ნაზირი¹³.

მეფის კარს და უშუალოდ ცენტრალურ ხელისუფლებას ემორჩილებოდნენ, როგორც სახელმწიფო დაწესებულებები, თავიანთი შტატით: 1. თოფხანა — სამხედრო საქურეელთა და იარაღთა სახლი¹⁴, 2. ზარაფხანა — ფულის მოსაჭრელი სახლი¹⁵, 3. დავთარხანა — წიგნთ და არქივთსაცავი¹⁶, 4. სტამბა, 5. ნალარხანა — მომღერალთა და მუსიკალურ ინსტრუმენტთა სახლი¹⁷ და სხვა.

ადმინისტრაციული დანაწილების მხრივ ქართლ-კახეთის სამეფო დაყოფილი იყო სამოურაოდ. სულ ქართლ-კახეთში 12 მთავარი სამოურაო ითვლებოდა: 1. ტფილისისა, 2. ქიზიყისა, 3. თუშეთისა, 4. ხევსურეთისა, 5. ფშავისა, 6. შამშადილისა, 7. ბორჩალოსი, 8. ბამბაკისა, 9. გორისა, 10. თელავისა, 11. სივარჯლოსი და 12. სურამისა¹⁸; მაგრამ ამით გარდა თვითეული სამოურაო თავის მხრივ უფრო წვრილ სამოურაოდ იყოფოდა. სულ ქართლში 38, ხოლო კახეთში 32 ასეთი სამოურაო ითვლებოდა¹⁹. სამოურაოს სათავეში მოურავები იდგნენ. მოურავობა, ისევე როგორც საერთოდ ყოველგვარი სახელმწიფო მოხელეობა, უმეტეს შემთხვევაში მემკვიდრეობითი იყო, ყოველ

¹ პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты*, I, გვ. 194; დასტურლამალი, გვ. 32.

² პ. იოსელიანი, იქვე, გვ. 336; *Акты*, I, გვ. 194; დასტურლამალი, 49—50.

³ დასტურლამალი, გვ. 176.

⁴ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 84.

⁵ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 63—64, 178.

⁶ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 59, 179.

⁷ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 60 (ვახტანგს ბოლარეების შესახებ არაუფრო აქვს ნათქვამი).

⁸ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 80.

⁹ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 179.

¹⁰ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, გვ. 194; დასტურლამალი, გვ. 34.

¹¹ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194; დასტურლამალი, გვ. 43, 64, 65.

¹² პ. იოსელიანი, გვ. 305; მეთოფეთა შესახებ იხ. დასტურლამალი, გვ. 62.

¹³ პ. იოსელიანი, გვ. 307; დასტურლამალი, გვ. 33.

¹⁴ დასტურლამალი, გვ. 24, 68 (დასტურლამალში ლაპარაკია მხოლოდ დავთარხანის იასაულის სარგოს გარეგნების შესახებ).

¹⁵ პ. იოსელიანი, გვ. 305; დასტურლამალი, გვ. 66.

¹⁶ პ. იოსელიანი, გვ. 336; *Акты*, I, 194.

¹⁷ პ. იოსელიანი, გვ. 330—333; *Акты*, I, 194.

შემთხვევაში გარკვეულ გვირგვინსა და სახლებზე იყო დამტკიცებული, მაგრამ მეფის იურისდიქციას ექვემდებარებოდა¹.

მოურავებივე ედგნენ სათავეში ქალაქებს. მოურავის მეორე პირად ქალაქში მამასახლისი ითვლებოდა, მაგრამ XVIII ს. დასასრულისათვის ეს თანამდებობა თითქმის საესებით გაუქმებული ჩანს. ის ამ დროს უკვე შეერთებული იყო მეორე საქალაქო თანამდებობასთან—მელიქთან²; ხოლო მელიქი ქალაქის თავად ითვლებოდა და ის ქალაქში უმთავრესად ვაჭრობისა და ხელოსნობის (ამჭრობის) საქმეს განაგებდა. ქალაქის „პოლიციის“ სათავეში ნაცვალნი იდგა, მაგრამ ის ამავე დროს „ხორაგეულობის ვაჭრობისა და ბაზრის ზედამხედველ მოხელე“-დაც ითვლებოდა. მას ექვემდებარებოდნენ ქალაქის იასაულეები, ასასები, ქეთხულები, გზირები და სხვა წვრილი მოხელენი³.

ყველა ზემოთდასახელებულ სახელოთა და მოხელეთა ფუნქციები და უფლება-მოვალეობანი განისაზღვრებოდნენ ნაწილობრივ ვახტანგ VI კანონთაკრებულით და მისივე დასტურლამალით, ნაწილობრივ და უმთავრესად კი ზნე-ჩვეულებებითა და ადათ-წესებით⁴. განსაკუთრებით ეს ითქმის დიდ თანამდებობის პირთა და კარის მოხელეთა შესახებ. ყოველ შემთხვევაში XVIII საუკუნის დასასრულის საქართველოს მეფის კარის გარიგების შემცველ ძეგლს ჩვენამდე არ მოუღწევია. ხოლო რაც შეეხება ვახტანგის დასტურლამალს⁵—ის, მართალია, სისხლის სამართლის ნორმებთან ერთად, სამოქალაქო სამართლის ნორმებსაც შეიცავდა და მოხელეთა უფლება-მოვალეობასაც განსაზღვრავდა, მაგრამ, ჯერ ერთი, ვახტანგის დასტურლამალი უკანასკნელი თვალსაზრისით (ე. ი. მოხელეების უფლება-მოვალეობათა განსაზღვრის თვალსაზრისით)

¹ კარის მოხელეები ჰყავდათ აგრეთვე: ა) საქართველოს დედოფალს, ბ) საქართველოს: კათალიკოსს და გ) დიდ ფეოდალებსაც; ამ მოხელეთა სახელწოდება, სარგო და გარიგების წესი მეფის კარის წაბაძით იყო დადგენილი (АКТМ, II, გვ. 38—43).

² დასტურლამალშიც მელიქი და მამასახლისი ერთ (გაერთიანებულ) თანამდებობად ჩანს (დასტურლამალი, გვ. 124); ამის მიხედვით შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ეს ორი თანამდებობა გაერთიანებული იყო ჯერ კიდევ XVIII ს. დასაწყისშიც; თუმცა მეორე შემთხვევაში დასტურლამალი მამასახლისის ცალკე იხსენიებს და მელიქს კიდევ ცალკე (გვ. 85). ამის მიხედვით კი გამოდის, რომ ამ დროს (XVIII ს. დასაწყისში) მამასახლისის თანამდებობა ჯერ კიდევ გაუქმებული არ ყოფილა.

³ საქალაქო დაწესებულებათა და მოხელეთა შესახებ იხ. „საქართველოს სიძველენი“, II, გვ. 522—531. პ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი XIII, გვ. 336; დასტურლამალი გვ. 23, 33, 85, 86, 91, 124 და სხ.; АКТМ, I, გვ. 194; II, გვ. 43.

⁴ არსებობს ცნობები, რომ საქართველოში ცალკეულ მოხელეთა და სახელისათვის (შავალითად, პოლიციისათვის, მოსამართლეთათვის, მოურავებისათვის) ცალკე დებულებები და წესები იყო შემუშავებული, მაგრამ მრავალ მათგანს ჩვენამდე არ მოუღწევია.

⁵ ვახტანგის დასტურლამალი შედგენილია მაშინ, როდესაც ვახტანგი გიორგი XI ირანში გაწვევის გამო ქართლის მმართველი იყო, 1704—1711 წწ. (დასტურლამალი, პ. უმიკაშვილის რედაქტორობით, გვ. IV; აკად. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, II, ტფილისი 1928, გვ. 73).

უმთავრესად ქართლს ჰგულისხმობდა¹. მეორეც, ეს დასტურლამალი ფაქტიურად საეკლესიო დეპარტამენტად არ ითვლებოდა, ყოველ შემთხვევაში ხშირად არ სრულდებოდა.

ასე ითქმის ვახტანგის კანონთა კრებულის (კოდექსის) შესახებაც, რომელიც ზოგიერთ შემთხვევაში დასტურლამალის შევსებასა და განვითარებას წარმოადგენს: ვახტანგის კანონებიც ფაქტიურად ყოველთვის არ სრულდებოდა. ამას ემატებოდა ისიც, რომ ვახტანგის კოდექსი, მიუხედავად თავის მაღალ-ლირსებისა და (იმ დროისათვის) ჰუმანურ პრინციპებისა, ზოგჯერ წინააღმდეგობის შემცველი იყო: იმის გარდა, რომ ის ქართულ იურიდიკულ ნორმებთან ერთად სხვა ქვეყნების ასეთივე ნორმებსაც შეიცავდა² და ეს ნორმები ერთიმეორეს ხშირად არ უდგებოდნენ, თვით ცალკე აღებულ ქართულ კანონებში და სხვა ქვეყნების კანონებშიც ცალკეულ დებულებებს შორის წინააღმდეგობა არაიშვიათი იყო. ეს გარემოება, თავისთავად იგულისხმება, ვახტანგის კანონების ზუსტად დაცვის შემთხვევაში, ფართო შესაძლებლობას სტოვებდა ამ კანონების თავისებურად გაგებისათვის და აგრეთვე თვითნებობისა თუ ბოროტ-მოქმედებისათვისაც მოხელეთა მხრივ, მით უფრო, რომ საქმის გარჩევა და სასამართლო პროცესი საქართველოში ამ დროს ხშირად ზეპირად წარმოებდა³.

ასეთი იყო ზოგადად ის მართვა-გამგეობის წესი და ადმინისტრაციული აპარატი, რომლის საშუალებით წარმართებოდა ქართლ-კახეთის სამეფოს სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი ცხოვრება XVIII საუკუნის დასასრულისათვის. ასეთივე მდგომარეობა იყო, მცირე და უმნიშვნელო მეტ-ნაკლებობით, საქართველოს შემადგენლობაში ჩვენ მიერ ნაგულისხმევ სხვა სახელმწიფოებრივ ერთეულებშიც⁴.

როგორც ვხედავთ, ეს აპარატი ძალიან შორს იყო იმისაგან, რომ ის თავის დროისათვისაც კი სრულქმნილ და რაციონალურად მოწყობილ სახელმწიფო მმართველობის აპარატად ჩათვლილიყო⁵. მისი უარყოფითი თვისებები და უფარვისობა, რათქმუნდა, იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ ის საბოლოო ანგარიშში მემამულეთა კლასის (თავად-აზნაურობის) ინტერესთა უზრუნველყოფისა და მწარმოებელთა კლასის (გლეხობის) მაქსიმალურად გაყვლეფის აპა-

¹ ნ. დადიანის („დიდი ნიკო“-დ წოდებულის) მიერ, ვახტანგ VI „დასტურლამალის“ მიბაძვით, შედგენილი „დასტურლამაცი“ მხოლოდ სამეგრელოს სამთავროს ჰგულისხმობდა.

² ვახტანგის კოდექსი შეიცავდა: 1. თვით ვახტანგის კანონებს, 2. ვიორგი მეფის კანონებს, 3. ბეკა და ალბულას კანონებს, 4. კათალიკოსთა კანონებს, 5. მოსეს კანონებს, 6. ბერძნულ კანონებს და 7. სომხურ კანონებს.

³ ვახტანგის კანონების მიხედვით მსაჯული თუ მოსამართლე (მდივანი, მდივანბეგი) ვალდებული იყო საქმის გარჩევა და სასამართლო პროცესი წერილობით ეწარმოებინა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როდესაც ეს საქმე დიდი და განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, Тифлис 1887 г., стр. 4).

⁴ ამ საერთო წესებიდან უფრო შორს იდგა აფხაზეთი, სადაც უფრო მომეტებულად მართვა-გამგეობაში თურქული წესი იყო გაბატონებული.

⁵ ფეოდალურ საქართველოს წარსულში (თუნდაც, XI—XIV სს.) უეჭველად მმართველობის უფრო რაციონალური და სრულქმნილი სისტემა ჰქონდა.

რატი იყო,—ეს თავისთავად ასე იგულისხმება და სხვანაირად საქმის ვითარების წარმოდგენა ისტორიულ პერსპექტივის დამახინჯება იქნებოდა¹, არამედ ერთის მხრივ იმაში, რომ ამ სისტემის მიხედვით სახელმწიფო მმართველობის დარგები ყოველთვის ზუსტად ერთიმეორისაგან გამიჯნული და განცალკევებული არ იყო, პირიქით, უმეტეს შემთხვევაში ეს დარგები ერთიმეორეში არეული და ერთი მოხელის თუ თანამდებობის პირის ხელში იყო მოქცეული², ხოლო მეორე მხრივ კი იმაში, რომ მთელი ეს სახელმწიფოებრივი მმართველობა უმაღლეს ხელისუფლებაში ინტეგრირებული და ცენტრალიზებული არ იყო: საქართველოში ცენტრალისტურ პრინციპზე მოწყობილი სახელმწიფო აპარატი ამ დროს, შეიძლება ითქვას, ფაქტიურად არ არსებობდა, არამცთუ სრულიად საქართველოს მასშტაბით, არამედ იმ ცალკეულ ერთეულების ფარგლებშიც, რომლებიც ნომინალურად საქართველოს შემადგენლობაში (პოლიტიკური გაგებით) იგულისხმებოდნენ.

ეს გარემოება მოწმობს იმას, რომ საქართველო XVIII საუკუნეში, შედარებით, მაგ., XII—XIII ს-თან, ფეოდალურ განვითარების დაბალ საფეხურზე იმყოფებოდა და რომ ფეოდალიზმი ამ დროს გადაგვარებისა და გადაშენების გზაზე იდგა, ხრწნისა და დაშლის პროცესს განიცდიდა. ხოლო ასეთ პირობებში, ისტორიულად ცნობილია, სახელმწიფოში მაგარი და მტკიცე ცენტრალისტური ხელისუფლება ვერ შეიქმნებოდა, რადგან ამ დროს ცენტრიდანული ძალების ხვედრითი წონა ერთობ დიდია³.

ამის მიზეზების გამოკვლევა ახლა ჩვენთვის საჭირო არ არის. ჩვენთვის საკმარისია მხოლოდ ამ ფაქტის დადასტურება. ხოლო ეს ფაქტი მიუთითებს იმაზე, რომ საქართველოში XVIII ს-ნის დასასრულისათვის არსებული სახელმწიფოებრივ მმართველობის სისტემა შედარებით მარტივი, ხოლო ამ სისტემაზე მოწყობილი სახელმწიფო აპარატიც ერთობ სუსტი იყო.

მაგრამ მეორე მხრივ საქართველოში არსებულ მმართველობის სისტემას თავისი დადებითი მხარეებიც ჰქონდა. თუნდაც ის გარემოება, რომ ეს სისტემა მარტივი იყო, ერთნაირად მის დადებით მხარეზე მიუთითებს იმ მხრივ, რომ სწორედ ამ სიმარტივის გამო სახელმწიფო აპარატი მოსახლეობისათვის უფრო გასაგები და ხელმისაწვდომი იყო: მოქალაქეს უფლება ჰქონდა, და ეს ხშირად ასეც ხდებოდა, მიემართა უშუალოდ ქვეყნის უზენაეს ხელისუფლებისათვის, თვით მეფისათვის, და იქ სამართალი ეძია. ეს ხელისუფლებაც თავის მხრივ

¹ კლასობრივი საზოგადოება თავისთავად ჰგულისხმობს ამ საზოგადოების ერთი ნაწილის გაბატონებას მეორე ნაწილზე და ასეთ საზოგადოებაში არსებული სახელმწიფო მმართველობის აპარატი მოსახლეობის გაბატონებულ ნაწილის ინტერესებს ემსახურება.

² ასე იყო, განსაკუთრებით, ადგილებზე, სადაც რომელიმე თანამდებობის პირი (ან უბრალო მემამულეც), როგორც ვამბობდით, თვით იყო მსაჯულიც, აღმასრულებელიც და საერთოდ თავისი სამფლობელოს ბატონ-პატრონი; მაგრამ ასეთივე მდგომარეობა იყო არსებითად ცენტრშიც.

³ ცნობილი ამბავია, რომ სახელმწიფოსათვის, უარყოფითი გარემე ფაქტორების მოქმედებისა და საშიშ გარემოცვის პირობებში, ცენტრალურ სახელმწიფოებრივ ხელისუფლებას, თავდაცვის საქმეში, უარესად დიდი მნიშვნელობა აქვს. მაგრამ ამ შემთხვევაში დასახელებულ ფაქტის აღნიშვნა ჩვენთვის საინტერესოა მხოლოდ იმდენად, რამდენად ეს მმართველობის სისტემისათვის დამახასიათებელი გარემოებაა.

მოვალე იყო მთხოვნელისათვის მოესმინა და მისთვის სამართალი მიეცა¹. თვით-ის გარემოებაც, რომ სამართალი უმთავრესად ადათზე იყო დამყარებული, მაშინდელ პირობებში ერთგვარ დადებით მომენტს ჰგულისხმობდა იმ მხრივ, რომ ამ ადათით დადგენილი წესები მტკიცედ ტარდებოდა და თვითნებობას, მაშასადამე, გასავალი ნაკლებად ჰქონდა: იურისპრუდენციისა და სამართლის ისტორიიდან ცნობილია, რომ წერილობით კანონებს უფრო ხშირად კანონ-მდებელნი არღვევენ ხოლმე, ვიდრე ისინი, ვისთვისაც ეს კანონებია დაწერილი, ხოლო ადათზე და ჩვეულებაზე დამყარებულ კანონების დარღვევა უფრო ძნელი და იშვიათია². საქმის გარჩევაც სიტყვიერად და, მაშასადამე, სწრაფად, ყოველგვარ გაქიანურების გარეშე, იმ პირობებში, საზიანოს არაფერს შეიცავდა: დაბალი წოდება, რომელიც შეიძლებოდა დაუსამართლებულიყო, წერილობითი კანონების დარღვევით, წერა-კითხვისა და მდივანმწიგნობრობის მცოდნე მაინც არ იყო და ამიტომ მას სჭირდებოდა სწორედ სიტყვიერი და სწრაფი სამართალი. ყოველ შემთხვევაში, ამ გარემოების დადებითი მხარე იმაში მდგომარეობდა, რომ ბიუროკრატიულ-კანცელარული წესი სასამართლოსა და საქმის წარმოებაში სავსებით გამორიცხული იყო.

დასასრულ, რაც რუსულ მმართველობასთან იმ დროის ქართული მმართველობის შედარების თვალსაზრისით მთავარია, საქართველოში მთელი სახელმწიფო აპარატი ნაციონალური იყო და სახელმწიფო დაწესებულებები საქმის გარჩევას ქართულ ენაზე აწარმოებდნენ, რასაც მოსახლეობისათვის, თავისთავად ცხადია, უაღრესად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ასეთი მდგომარეობა იყო საქართველოში მმართველობის მხრივ რუსების შემოსვლამდე.

გადავიდეთ ახლა ჩვენს საკითხზე და განვიხილოთ თანდათანობით, თუ როგორ შეიცვალა არსებული მდგომარეობა და როგორ დამყარდა ახალი წესი მმართველობისა XIX ს. დასაწყისიდან, საქართველოს სამეფოს გაუქმებისა და რუსული ხელისუფლების დამყარებასთან დაკავშირებით.

2

უპირველესად ყოვლისა, რომ უფრო გასაგები იყოს ჩვენთვის მეფის რუსეთის მიერ საქართველოში შემოღებულ მმართველობის შინა-ბუნება, საჭიროა გათვალისწინებულ იქნეს ის მთავარი მიზანი, რომელსაც ეს ხელისუფლება აქ ისახავდა.

საყოველთაოდ ცნობილი და განმტკიცებული აზრია, რომ მეფის რუსეთი საქართველოს, მისი დაპყრობის შემდეგ, უყურებდა, როგორც თავის კოლონიას და

¹ სულ სხვა საკითხია, რატომჟუნდა, თუ როგორი იქნებოდა ეს სამართალი: მისთვის სასარგებლო, თუ პირიქით.

² ლაპარაკია, რატომჟუნდა, ისეთ მდგომარეობაზე, როდესაც საზოგადოებრივი და სახელმწიფო ცხოვრება თავისთავად მარტივია.

კოლონიალურ ექსპლოატაციის ობიექტს¹. ეს მართალია: რუსეთი დანტერესებული იყო საქართველოს ხარჯზე თავისი ხაზინა გაემდიდრებინა, საქართველოს სახით რუსულ კაპიტალისათვის ახალი ბაზარი მოეპოვებინა და საქართველოს ბუნებრივი რესურსებით თუ ნედლეულით რუსული წარმოება უზრუნველყო². ეს რუსული ხელისუფლების ერთერთი მთავარი მიზანი იყო და ეს მიზანი წარმართავდა კიდეც, ერთის მხრივ, მის პოლიტიკას საქართველოში მმართველობის სისტემის შემოღების დროს: სავაჭრო და კომერციულ დაწესებულებების მოწყობა, რუს ვაჭართათვის მფარველობის გაწევა და ხელისშეწყობა საქართველოში, უცხოეთის იმპორტის შეზღუდვისა და შემცირების მიზნით მფარველობითი საბაჟო ტარიფის შემოღება, მოსახლეობაზე გადასახადის დაწესება და სხვა ეკონომიური ღონისძიებანი, რომელთაც რუსული მთავრობა ფართოდ ატარებდა აქ დღიდან მოსვლისა, განკუთვნილი იყვნენ სწორედ ამ მიზნისათვის³.

მაგრამ მეფის რუსეთის მთავრობა ამით არ კმაყოფილდებოდა. მეფის რუსეთის აგრესიული მიზნები საქართველოს მიმართ უფრო შორს მიდიოდა. რუსეთს, სახელდობრ, უნდოდა საქართველო საერთოდ მოესპო არა მარტო როგორც სახელმწიფო ორგანიზაცია, არამედ როგორც ერი, როგორც ეთნოგრაფიული და კულტურული ერთეული. მოესპო მისი ენა, კულტურა, ზნეჩვეულება, საუკუნოვანი ტრადიციები და ადათ-წესები, ე. ი. ყველაფერი ის, რითაც საქართველოს წარსულში თავისი სახელი და არსებობა შეუნარჩუნებია და რითაც მას მომავალში, ხელსაყრელ პირობებში, შეეძლო დაკარგული თავისუფლება აღედგინა და დაებრუნებინა. სხვანაირად რომ ვთქვათ, მეფის რუსეთის მთავრობას უნდოდა საქართველო გაერუსებინა და მცირერიცხოვანი ქართველი ერი მრავალმილიონიან რუსულ ერში გაეთქვიცა, მისი სრული ასიმილაცია მოეხდინა. ამ მიზნით იყო, წინააღმდეგ 1783 წლის ტრაქტატისა, საქართველოს სამეფო ტახტი გაუქმებული და რუსული მმართველობა დამყარებული, საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია მოსპობილი და საქართველოს სკოლებიდან თუ დაწესებულებებიდან ქართული ენა გაძევებული, ხოლო მის ნაცვლად რუსული ენა შემოღებული; ამ მიზნითვე აწარმოებდა რუსეთის მთავრობა საქართველოში კოლონიზაციის და რუსულ ელემენტების გამრავლებას

¹ 1827 წელს რუსეთის ფინანსთა მინისტრი გრაფი კანკრინი იმპერატორ ნიკოლოზ I-ს მოახსენებდა: „მიერ-კავკასიის პროვინციები სრულიად საფუძვლიანად შეიძლება ჩვენ კოლონიად ჩაითვალოს“-ო (Обозрение российских владений за Кавказом, СПб. 1836 г., I, стр. 37).

² რუსეთის ეკონომიური და კოლონიური მიზნების შესახებ საქართველოში იხ., მაგალითად, П. Бутков, Материалы для новой истории Кавказа, СПб. 1869, II, стр. 463—664; М. Полиевктов, Экономические и политические разведки московского государства в XVII ст. 1932 г.; Н. Дубровин, История войны, I, кн. 2; III. Чхетиая, История горной промышленности в документах, Тбилиси 1936 г. და სხვა.

³ რატომუნდა, რუსეთს საქართველოში სამხედრო და იმპერიალისტური მიზნებიც ჰქონდა: რუსეთის ვარაუდით საქართველო უნდა გამხდარიყო, აღმოსავლეთის დაპყრობის დროს, რუსეთის ჯარებისა და შეიარაღებულ ძალების პლაცდარმი. მაგრამ ეს სხვა საკითხია და ამ საკითხს უშუალო კავშირი არააქვს მმართველობის სისტემასთან იმ ვიწრო გაგებით, როგორც ეს ამჟამად ჩვენ გვაქვს აღებული.

სოფლად თუ ქალაქად, მათთვის პრივილეგიური და ხელსაყრელი პირობების შექმნით, სამოხელეო შტატის რუსულ ელემენტებისაგან დაკომპლექტებას¹ და სხვა.

სულ სხვა საკითხია, რატომღონდა, შესძლო თუ არა მეფის რუსეთმა თავისი მიზნების ამ მხრივ განაღდება. ჩვენ ვიცით, რომ რუსეთმა ეს სავსებით ვერ შესძლო—საქართველოს გარუსება არ მოხდა. ამის მიზეზი ის იყო, რომ ქართული კულტურა და ქართული ეროვნული პოტენცია უფრო ძლიერი აღმოჩნდა, ვიდრე მეფის რუსეთის ჩექმის ქუსლი. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ რუსის ხალხი თავის მთავრობას გვერდში არ ედგა და საქართველოს განადგურების საქმეში მას ზურგს არ უმაგრებდა. პირიქით, რუსის ხალხი და მისი მოწინავე ელემენტები, როგორც ვიცით, მეფის მთავრობის ვერაგობით აღშფოთებულნი, საქართველოს თანაუგრძობდნენ და მასთან ერთად ამ მთავრობის წინააღმდეგ იბრძოდნენ².

მაგრამ, რაც ჩვენთვის ამჟამად საინტერესოა, მეფის რუსეთი დღიდან საქართველოში შემოსვლისა, მიუხედავად იმისა, ახერხებდა თუ არა ის თავის ზრახვების განაღდებას, მხოლოდ და მხოლოდ აღნიშნული მიზნით ხელმძღვანელობდა, თავის ღონისძიებებს ამ მიზანს უქვემდებარებდა და თანდათანობით (ხან კიდევ ერთი ხელის მოქნევით), სისტემატურად და განუხრელად ისეთ ხაზს ატარებდა მმართველობაში, რომელიც მას ამ მიზანს უახლოვებდა³.

მართალია, რუსეთის მთავრობას ამ დროს ხშირად უხდებოდა დათმობებზე წასვლა, კომპრომისების გაკეთება და ნაბიჯის მრავალ ყოყმანის შემდეგ გადადგმა, უკან დახევაც; მაგრამ ეს არასოდეს არ ყოფილა საქართველოს ინტერესებისადმი პატივისცემითა და მთავრობის მიერ ერთხელ დასახული მიზნების უარყოფით გამოწვეული. ეს იყო გამოწვეული, ერთის მხრივ, იმ გარემოებით, რომ თვით მეფის თვითმპყრობელობას, მის შედარებით დაბალ კულტურულ დონესთან დაკავშირებით, საკმაოდ უხეირო და უვარგისი აპარატი მოეპოებოდა თვით რუსეთში იმისათვის, რომ აქ, საქართველოში, მოქნილი, ელასტიური და სრულქმნილი მმართველობის სისტემა შემოეღო თავის მიზნების განსახორციელებლად, რასაც ადგილობრივად რუს მოხელეთა უფიცობაც ემატებოდა, ხოლო, მეორე მხრივ, იმ დაბრკოლებათა და წინააღ-

¹ საქართველოს ანექსიის პირველ დღიდანვე აქ დაარსებულ დაწესებულებათა შტატის შესავსებად რუსეთიდან გამოწერილი იყვნენ რუსი მოხელეები. ამ მოხელეების გამოწერა გრძელდებოდა შემდეგშიც, ვიდრე მეფის თვითმპყრობელობა არ დაეცა. რუს მოხელეებისათვის საქართველოში მთავრობის კანონით შექმნილი იყო განსაკუთრებული შეღავათები იმისათვის, რომ აქ მოეხიდათ რაც შეიძლება მეტი რუსული ელემენტი (KK, 1868, 112).

² ქართველი რევოლუციონერები და რუსი რევოლუციონერები თუ მოწინავე ელემენტები, როგორც ცნობილია, იმ თვითვე ერთად იბრძოდნენ მეფის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ.

³ ახასიათებდა რა რუსულ მმართველობის სისტემას, ვ. მარკსი წერდა: „...Но разве русская правительственная система повсюду, где она связана с феодальными учреждениями, не тоже самое, что военная оккупация, в которой гражданская власть и юридическая иерархия организованы на военных началах и которую народ должен оплачивать?“ (Маркс и Энгельс, соч. IX, стр. 397).

დევობებით, რომელსაც საქართველო უქმნიდა რუსულ ხელისუფლებას დასახელებულ ღონისძიებების გატარების დროს.

ეს წინააღმდეგობა, როგორც ცნობილია, ხშირად შეიარაღებულ გამოსვლამდე და მასობრივ აჯანყებამდე მიდიოდა. საქართველოში კარგად ცნობილი გლეხური აჯანყებების (1803—4 წ. მთაში, 1809 წ.—ქსნის ხეობაში, 1811—12 წ.—კახეთში, 1819—20 წ.—იმერეთში, 1841 წ.—გურიაში, 1858 წ.—სამეგრელოში და სხვა) მიზეზი მდგომარეობდა არა მარტო სოციალურ უსამართლობაში, რომელსაც განიცდიდა საქართველოს გლეხობა გაბატონებულ წოდებისაგან—თავადაზნაურობისაგან, არამედ იმ საყოველთაო უქმყოფილებაშიც, რომელიც გამოწვეული იყო რუსული მმართველობის სისტემით და რუს მოხელეთა ბოროტმოქმედებითა თუ უზნეობით: გლეხური მოძრაობის გასაოცარი მასობრივი და სისტემატური ხასიათი საქართველოში სწორედ რუსულ მმართველობის პერიოდში სხვანაირად გაუგებარია¹: გლეხთა ეს აჯანყებები იმავე დროს ნაციონალურ-გამათავისუფლებელ მოძრაობის იერსაც ატარებდნენ.

ხოლო ყველა აღნიშნულ მიზეზის გამო² რუსეთის მთავრობა იძულებული იყო მთელ იმ ხნის განმავლობაში (1801—1840), რომელსაც ჩვენ ახლა ვიხილავთ (და შემდეგშიც), მმართველობის წესი ხშირად გამოეცვალა: ერთხელ შემოღებული და დაკანონებული სამართალი ზოგჯერ ცხოვრებაში გატარებამდე უარეყო და მის ნაცვლად სხვა სამართალი შემოეღო; ერთხელ დაარსებული დაწესებულება დაარსების უმალ ან ცოტა ხნის შემდეგ გაუქმებინა და მის ნაცვლად აგრეთვე ახალი ინსტიტუტი დაეარსებინა; დადგენილი თანამდებობა ან მოხელე სხვა თანამდებობითა და სხვა პირით შეეცვალა და ა. შ.

კიდევ უფრო ხშირ ცვალებადობას განიცდიდა ქვეყნის ადმინისტრაციული დანაწილება: ზოგჯერ კავკასია ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულად ითვლებოდა და კავკასიის ოლქად (Кавказская область) იწოდებოდა, ზოგჯერ კი ის ორ ან რამდენიმე გუბერნიად გაიყოფოდა; საქართველოც ერთხანს საქართველოს გუბერნიად იწოდებოდა და მასში ქართლ-კახეთის გარდა განჯის (ელისავეტპოლის) გუბერნიაც შედიოდა; მეორე შემთხვევაში კი საქართველო საქართველო-იმერეთის გუბერნიად იყო მონათლული და მასში აღმოსავლეთ-საქართველოსა და იმერეთის გარდა გურიაც, ხოლო ნომინალურად სამეგრელოც შედიოდა და ა. შ.³

ეს ცვალებადობა და მერყეობა იმდენად ხშირი იყო, რომ ამას ყურადღებას აქცევდნენ⁴ თვით ზოგიერთი მაშინდელი რუსი მოხელეებიც. ასე, მაგა-

¹ ჩვენ ვიცით, რომ გლეხთა აჯანყებები საქართველოში წინათაც ხდებოდა, მაგრამ ასეთი ხშირი და მასობრივი ხასიათი მათ არასოდეს არ ჰქონიათ.

² ზოგჯერ მმართველობის წესების გამოცვლა ამ მიზეზის გარეშეც ხდებოდა იმისდამხედვეთ, თუ როგორ მოესურვებოდა ამა თუ იმ დიდ რუს მოხელეს: ხშირად მთავარმმართველები და მეფის ნაცვლები („ნამესტნიკები“) მმართველობას საქართველოში თავის პირად გემოზე აწყობდნენ.

³ ამის შესახებ იხ. ქვემოთ.

⁴ რუსი მოხელეები ამას ყურადღებას აქცევდნენ ჩვეულებრივად მხოლოდ მაშინ, როდესაც თვითონ მმართველობიდან ჩამოშორებული იყვნენ და მათი შემცვლელების განჩიქება იყო ხოლმე საჭირო მეფის წინ პირადი მოსაზრებებით.

ლითად, ერთი იმდროინდელი რუსი მოხელე, ახსიათებდა რა რუსულ მმართველობას XIX ს. პირველ ნახევარში, წერდა: წლები გადიოდა მერყეობაში, ცდებში, მოსაზრებებსა და განზრახვებში, ხოლო როდესაც ზომები ამოიწურებოდა და ყველაფერი თითქოს გადაწყვეტილად და დამთავრებულად ითვლებოდა, საქმე ისევ ძველს მდგომარეობას უბრუნდებოდა, ე. ი. იმ რწმენას, რომ აუცილებელია უარყოფილ და უკუგდებულ იქნას ყველაფერი უკვე გაკეთებული და დაიწყოს ხელახლა—სხვა მოსაზრებათა წამოყენება, რომელნიც თავის მხრივ იმავე შედეგით თავდებოდნენ; კანონი, რომელსაც ვერ მოეწრო არამცთუ განმტკიცება ხალხის შეგნებაში, არამედ ვერ მოეწრო საერთოდ ცნობილი გამხდარიყო, ადგილს უთმობდა ახალ კანონს, რომელსაც იგივე ბედი მოელოდა; მმართველები იცვლებოდნენ ერთიმეორეზე მიყოლებით; ნიავედებოდა უამრავი თანხა მრავალ კომიტეტისა, კომისიისა, ექსპედიციისა, მოხელისა და სხვათა შესანახად; რიგდებოდა, დასასრულ, უხვი ჯილდო, და ყველაფერი ეს, ცოტად თუ ბევრად, მხოლოდ პირად სარგებლობად იქცეოდა... ამ მერყეობათა, ან ასე ვთქვათ, ნიადაგის მოსინჯვათა ისტორია, იმ პირთა ისტორიასთან ერთად, რომელნიც მასში მონაწილეობას იღებდნენ და რომელნიც მისი მსხვერპლი ხდებოდნენ, შეიცავს მრავალ საყურადღებო წვრილმანს, რომელთაგან თავისი ხასიათის გამო არა ყველა შეიძლებოდა შენახულიყო ოფიციალურ საბუთებში¹.

რათქმაუნდა, მოტანილ აზრის ავტორს, როგორც მეფის მოხელეს, სხვა დარღები ჰქონდა და რუსულ მმართველობის ნაკლი მას სხვა მხრივ აინტერესებდა. მაგრამ, ამისდა მიუხედავად, საქმის ვითარების ფაქტიურ მხარეს ის სწორად გადმოგვცემს. მართლაც, გასაოცარია ის მერყეობა და მუდმივი ცვალებადობა, რომელსაც მთელ ამ ხნის განმავლობაში ადგილი ჰქონდა საქართველოში; გასაოცარია იმ ექსპერიმენტების დაუსრულებლობა, რომელთაც მთავრობა ახდენდა მმართველობის დარგში; მაგრამ როდესაც ადამიანი ეცნობა რუსულ მმართველობის სისტემას და მის განვითარების ისტორიას საქართველოში, მასში გაოცებას იწვევს არა მარტო ის გარემოება, რომ ყველაფერი ეს მერყეობისა, უვიცობისა და უთავებობის ბეჭედს ატარებდა, არამედ ისიც, თუ როგორ გაუძლო ქვეყანამ ამდენ დაუსრულებელ ცდებსა და ექსპერიმენტებს, ამდენ ჯიჯგანასა და წვალებას. ხომ ყველა ამ მერყეობისა და უვიცობის შედეგი ქართველ ხალხს უშუალოდ თავის ზურგზე უნდა გამოეცადა?².

ამასთანავე, როდესაც ჩვენ ცვლილებებზე ვლაპარაკობთ მმართველობაში, მხედველობაში უნდა გვქონდეს ისიც, რომ ეს ცვლილებები არასოდეს პრინციპულ ხასიათს არ ატარებდნენ და რომ ეს ცვლილებები არასოდეს მმართველობის საფუძველს არ შეეხებოდნენ³. ზევით ჩვენ უკვე ვამბობდით იმ მი-

¹ Русская старина, 1900, т. 101; ციტატა მოგვყავს ს. ესაძის წიგნის მიხედვით—Историческая записка об управлении Кавказом, Тифлис 1907, стр. 82—83.

² საბოლოო ანგარიშში კანონი ქალაქებზე რჩებოდა და მოსახლეობის ბედი რუსი მთხელის კაპრიზობასა და ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული უმეტეს შემთხვევაში.

³ ბოლოს და ბოლოს ყოველგვარი ცვლილებები მმართველობაში მიაი იყო გამოწვეული, რომ მთავრობის მიერ დასახულ კოლონიალურ და დიდმპყრობელურ მიზნის მიღწევისათვის უკეთესი საშუალება ყოფილიყო გამონახული.

ზეზების შესახებ, რომლებიც აიძულებდნენ მეფის მთავრობას დათმობებსა და კომპრომისებზე წასულიყო, ზოგჯერ ადგილობრივ პირობებისათვისაც ანგარიში გაეწია, მმართველობაში ცვლილებები შეეტანა და სხვა. ამ მიზეზებიდან კი ცხადი უნდა იყოს ისიც, თუ რა ხასიათის შეიძლება იყოს ყოფილიყო ეს ცვლილებები: რაკი, როგორც ვთქვით, მთავრობის დათმობები არასოდეს საქართველოს ინტერესებისადმი პაცივისცემითა და მთავრობის მიერ ერთხელ დასახულ მიზნის უარყოფით არ იყვნენ გამოწვეული, (ცხადია, ყოველგვარი ცვლილებები, რომელთაც მთავრობა იძულებით ახდენდა მმართველობის დარგში, თავისი შინაარსით, მიზანდასახულობით და არსებითი მხარეებით პრინციპული ხასიათისა ვერ იქნებოდნენ; ყველა ამ ცვლილების დროს მმართველობის საფუძვლები და მათი დანიშნულება უცვლელი რჩებოდნენ იმიტომ, რომ ამ საფუძვლების დასაყრდენი ფეოდალურ-ბატონყმური წესწყობილება იყო, ხოლო მათი დამცველი რუსეთის თვითმპყრობელობა: რუსეთი უცდილობდა მმართველობის ძველი წესების ნაცვლად ახალი შემოედო ისე, რომ ფეოდალური წესწყობილება უზრუნველი ყოფილიყო და ქვეყნის გარუსებისათვის დასახული მიზნებიც მიღწეული¹.

ამავე დროს მთავრობა ცდილობდა ყველაფერი ეს ისეთ ფორმებში ჩამოეყალბებინა და თავისი მოქმედებაც ისეთ სამოსელში გაეხვია, რომ მოსახლეობაში საწინააღმდეგო შთაბეჭდილება შეექმნა, სახელდობრ; ისეთი შთაბეჭდილება, რომ მთავრობა ყველაფერს აშას თითქოს ქართველი ხალხის საკეთილდღეოდ აკეთებდა². თვით საქართველოს სამეფოს გაუქმება, საიდანაც იწყება ჩვენში რუსული მმართველობის ისტორია. რუსეთის მთავრობის მიერ ვერაგული თვალთმაქცობით ისე იყო ახსნილი, რომ თითქოს ეს საქართველოს სისარგებლოდ და რუსეთის მიერ კაცთმოყვარული მოვალეობის შესრულების მიზნით ყოფილიყოს ჩადენილი³.

ასე რომ, ქვემოთ, როდესაც ჩვენ რუსულ მმართველობის სისტემასა და მის ისტორიას შევეხებით, მხედველობაში უნდა გვქონდეს: 1. ერთი ის, რომ რუსეთი საქართველოში მარტო ეკონომიური მიზნებით არ კმაყოფილდებოდა, ე. ი. რომ მას ქვეყნის მარტო ეკონომიური ექსპლოატაცია და ამ ქვეყნის თავის კოლონიად გადაქცევა არ აკმაყოფილებდა, არამედ მას უნდოდა საქარ-

¹ რამდენად უფრო გამოვდილი და მოქნილი ადმინისტრატორი იყო ესა თუ ის რუსი მოხელე, რომელსაც ამ ხაზის გატარება ჰქონდა დავალებული, იმდენად ის უკეთ ახერხებდა მეფის თვითმპყრობელობის ნამდვილ (აგრესიულ) განზრახვების დაფარვას და მოსახლეობაში საწინააღმდეგო შთაბეჭდილების შექმნას (ასეთი იყო, მაგალითად, ვორონცოვი).

² უნდა აღინიშნოს, რომ მთავრობა ასეთ შთაბეჭდილების შექმნაზედაც ჰტიქობდა მხოლოდ პირველ ხანებში, როდესაც მას საქართველოში ჯერ კიდევ არ ჰქონდა საკმაო მტკიცედ ფეხი მოკიდებული. ხოლო შემდგომში, როდესაც რუსეთი აქ მოშინაურდა, მთავრობა თავის მიზნებს ანზორციელებდა საცხებიტ ნიღაბჩამოხდილად და აშკარად.

³ რათქმაუნდა, რუსეთის მთავრობის საცქიელი ისეთი გამჭვირვალე იყო და მისი თვალთმაქცობა ისე აშკარა, რომ ვინმეს მოტყუებას ის ნაკლებად ახერხებდა, მაგრამ ჩვენთვის ამ შემთხვევაში საინტერესოა მხოლოდ თვით ფაქტის დადასტურება, სახელდობრ, იმის დადასტურება, თუ რა მიზანი ამოძრავებდა მთავრობას და რა საშუალებით ცდილობდა ის ამ მიზნის მიღწევას.

თველო გაერუსებოზა და რუსეთის სხვა გუბერნიებთან მისი სრულერ უნიფიცირება მოხდინა; 2. მეორე ის, რომ ყველა ღონისძიება, რომელსაც შეტის რუსეთი აქ ატარებდა, დაქვემდებარებული იყო უმთავრესად დასახლებულ მიზნისათვის და ამ მიზნიდან გამომდინარეობდა; 3. მესამე ის, რომ რუსეთის მთავრობა ადგილობრივ პირობების გამო¹ ხშირად იძულებული იყო დათმობაზე და კომპრომისებზე წასულიყო, უკანაც დაეხია და ამის გამო მმართველობაში ხშირი ცვლილებები მოხდინა, მაგრამ არც ერთი ეს ცვლილება საქართველოს ინტერესებისადმი პატივისცემით არ იყო ნაკარნახევი და, 4. დასასრულ, მეოთხეც ის, რომ ყველა რეფორმა და ცვლილება, რომელსაც მთავრობა იძულებით ახდენდა საქართველოში მთელ ამ ხნის განმავლობაში, მმართველობის პრინციპსა და საფუძვლებს არსებითად არ შეეხებოდა—მთავრობა მხოლოდ იმის ცდაში იყო, რომ თავის ერთხელ დასახულ მიზნის მისაღწევად, რაც შეიძლება, უფრო მოქნილი და ელასტიკური აპარატი შეექმნა.

3

რუსული მმართველობის ისტორია XIX საუკუნეში (1801—1900) შეიძლება გაიყოს ოთხ მთავარ პერიოდად: 1. რუსულ მმართველობის შემოღებიდან 1840-იან წლებამდე, 2. 1840-იან წლებიდან 1865 წლებამდე, 3. 1865-იან წლებიდან 1880-იან წლებამდე და 4. 1880-იან წლებიდან XIX ს. დასასრულამდე. ჩვენ აქ ამჟამად მხოლოდ პირველ პერიოდს შევხებით.

ეს პირველი პერიოდი მმართველობის სისტემის თვალსაზრისით ხასიათდება იმით, რომ ამ პერიოდში მთელი მართვა-გამგეობის საქმე უმთავრესად სამხედრო უწყებისა და შეიარაღებულ რუსის ჯარის ხელშია². მმართველობას არსებითად სამხედრო ხასიათი აქვს და მმართველობის თითქმის მთელი აპარატი ვასამხედროებულია. ამ პერიოდშივე ხდება ადგილობრივი ელემენტების (პრივილეგიურ წოდებიდან) ჩაბმა მმართველობაში იმ მიზნით, რომ რუსული მმართველობისათვის დასაყრდენი შეიქმნას ადგილობრივად, მაგრამ ამ ელემენტებს მართვა-გამგეობაში ერთობ მცირე მნიშვნელობა აქვთ და ისინი მმართველობის სისტემაზე, შეიძლება ითქვას, არსებით გავლენას ვერ ახდენენ³. ამიტომ ამ პერიოდს შეიძლება რუსული სამხედრო დიქტატურის პერიოდი ეწოდოს.

¹ ზევით ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ზოგჯერ (არა იშვიათად) ეს ცვლილებები მოხელეთა პირადი სურვილითა და კაპრიზობითაც იყო ხოლმე გამოწვეული.

² პირველი პერიოდი თავის მხრივ შეიძლება გაიყოს ორ პერიოდად: 1. 1801 წლიდან 1825-იან წლებამდე, როდესაც საქართველო არსებითად სამხედრო ბანაკს წარმოადგენს და მმართველობა უშუალოდ თითქმის მთლიანად ჯარის ხელშია და 2. 1825-იან წლებიდან 1840-იან წლებამდე, როდესაც ჯარისა და სამხედრო უწყების გვერდით მთავრობა ცდილობს სამოქალაქო აპარატი შექმნას და მმართველობაში უფრო სხვანაირი წესი შეიტანოს (მაგრამ უნაყოფოდ). ეს უკანასკნელი პერიოდი შეიძლება ჩაითვალოს მოსამზადებელ პერიოდად მომდევნო პერიოდისათვის, როდესაც იწყება და მთავრდება კიდევაც საქართველოში სამოქალაქო მმართველობის შემოღება პირდაპირი გავებით.

³ ამ ადგილობრივ ელემენტებს მთავრობა იყენებდა თავის მიზნისათვის: ისინი მხოლოდ იმას აკეთებდენ, რაც მთავრობას სურდა.

რუსული მმართველობის ტერიტორიალური გავრცელების თვალსაზრისით პირველი პერიოდი ჰგულისხმობს ფაქტიურად მთელ აღმოსავლეთ საქართველოს და დასავლეთ საქართველოს ნაწილს, სახელდობრ, იმერეთსა და გურიას; ხოლო რაც შეეხება აფხაზეთს, სამეგრელოსა და სვანეთს, აქ (სამურხაყანოს გამოკლებით) ამ პერიოდში რუსული მმართველობა მხოლოდ ჯარის შეყვანითა და მეთვალყურეობა-კონტროლით განისაზღვრება. შიგნით კი ყველა ამ სამთავროებში აღებულ პერიოდის განმავლობაში ძირითადად ჯერ კიდევ ძველებური მართვა-გამგეობა და წესია დატოვებული. ამ წესების შეცვლა აქ ხდება შემდეგში, უკვე მეორე პერიოდში: სვანეთსა და სამეგრელოში—1857 წლიდან, ხოლო აფხაზეთში—1864 წლიდან.

*
*
*

რუსეთმა პირველად, როგორც ცნობილია, შეიერთა ქართლ-კახეთის სამეფო და აქედანვე დაიწყო პირველად რუსული მმართველობის შემოღება საქართველოში. რუსული მმართველობის სისტემის დახასიათებას ჩვენც აქედან დავიწყებთ.

რუსეთის იმპერატორმა პავლე I-მა საქართველოს რუსეთთან შეერთების მანიფესტს ხელი მოაწერა 1800 წლის 18 დეკემბერს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საქართველოს მეფე გიორგი ჯერ კიდევ ცოცხალი იყო¹. ხოლო ერთი თვით ამაზე ადრე რუსეთის წარმომადგენელს საქართველოში ნაბრძანები ჰქონდა გიორგი მეფის გარდაცვალების შემდეგ საქართველოს სამეფო ტახტზე ასვლის ნება არაეისთვის მიეცა². პავლე პირველს იმთავითვე გადაწყვეტილი ჰქონდა საქართველო ერთბაშად რუსეთის ორგანულ ნაწილად და ჩვეულებრივ გუბერნიად გადაექცია³. 1801 წლის იანვრის 20-ის ს. გენერალ კნორინგს სწერდა: „მე მინდა რომ საქართველო იყოს გუბერნია და ამიტომ ახლავე დაუქვემდებარეთ ის სენატს, ხოლო სასულიერო ნაწილში სინოდს“—ო⁴.

იმპერატორ პავლე I სურვილის თანახმად საქართველო⁵, რომელიც ამიერიდან საქართველოს გუბერნიად იწოდებოდა, უნდა დანაწილებულიყო ორ ადმინისტრაციულ ერთეულად: 1. ქართლის პროვინციად, რომლის მთავარი ქალაქი თბილისი უნდა ყოფილიყო და 2. კახეთის პროვინციად, რომლის მთავარ ქალაქად თელავი უნდა გამხდარიყო. საქართველოს

¹ გიორგი გარდაიცვალა 1800 წლის 22 დეკემბერს.

² აკად. ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის მე-18 საუკუნეში, თბილისი 1919 წ., გვ. 60.

³ Кавказский календарь-ში საქართველოს სამეფოს გაუქმება და გუბერნიად გადაქცევა ასეა აღნიშნული: „1801 г. марта 5, указом, правительствующему сенату данным, Грузия преобразована в российскую губернию“ (КК, 1868 г. 104).

⁴ Акты, т. I, გვ. 413.

⁵ ლაპარაკია აღმოსავლეთ საქართველოს შესახებ.

გუბერნიის საგუბერნიო ქალაქად და, მაშასადამე, ორივე პროვინციის მთავარ ქალაქად თბილისი იგულისხმებოდა. საქართველოს გუბერნიის მმართველად გენერალ-გუბერნატორი უნდა ყოფილიყო, ხოლო პროვინციის სათავეში გუბერნატორი უნდა დაეყენებინათ. გენერალ-გუბერნატორის რეზიდენციად თბილისი იქნებოდა და თბილისშივე უნდა დაარსებულიყო საგუბერნიო სამმართველო, რომელსაც დაექვემდებარებოდნენ პროვინციების (ქართლისა და კახეთის) კანცელარიები, რომელთაგან ერთი აგრეთვე თბილისში უნდა ყოფილიყო, ხოლო მეორე—თელავში.

პროვინციების კანცელარიათა შემადგენლობაში ორი დეპარტამენტი იყონაგულისხმები: 1. სასამართლო დეპარტამენტი¹ და 2. კამერალურიან სახაზინო საქმეთა დეპარტამენტი²; დასასრულ, სამაზრო ქალაქებში უნდა დაარსებულიყო: 1. სამაზრო სასამართლოები და 2. საერობო პოლიციები³, რომლებიც სათანადო პროვინციის კანცელარიას დაუქვემდებარდებოდნენ⁴.

მაგრამ პავლე I-მა⁵ ვერც კი მოასწრო საქართველოში მმართველობის ახალი სისტემის პროექტის დამტკიცება, რომ ის, როგორც ვიცობ, კარის შეთქმულების მსხვერპლი გახდა და წუთისოფელს მოულოდნელად გამოეცალმა⁶.

მის მაგიერ რუსეთის სამეფო ტახტზე ასულმა, უფრო მოქნილმა და ქვეიანმა, ვიდრე მისი ნახევრად ჩერჩეტი მამა იყო, ალექსანდრე პირველმა, არამიზანშეწონილად და თვით რუსეთისათვისაც დასავლეთ ევროპის დიპლომატიის თვალში უხერხულად დაინახა იმ ღონისძიებათა ცხოვრებაში გატარება ერთბაშად, რომელთაც ითვალისწინებდა პავლე პირველის პროექტი. მას კარგად ესმოდა, რომ იმ საზეიმო და ფართო დაპირებების შემდეგ, რომელთაც რუსეთ-საქართველოს საქვეყნოდ აღუთქვამდა 1783 წლის ტრაქტატში, საქართველოს დამოუკიდებელ არსებობის ყოველგვარი ნიშანწყალის ერთი კალმის მოსმით მოსპობა და აქ უცვლელად მართვა - გამგეობის რუსული წესების შემოღება, იმას გარდა, რომ ამ წესების შემოღება, ქართველ ხალხის ტრადიციებთან და ზნე-ჩვეულებებთან მათი სრულიად შეუფერებლობის გამო, საქართველოში დაბრკოლებებს შექმნიდა, სავსებით გამოააშკარავებდა იმ შემადრწუნებელ უპირობოსა, ძალმომრეობასა და აღთქმის დარღვევას, რომელსაც რუსეთ-საქართველოს მიმართ ჩაღიოდა⁷.

¹ Департамент суда и расправы.

² Департамент камеральный или казенных дел.

³ Земские полиции.

⁴ К. Компанский, Исторический обзор гражданских учреждений Кавказского и Закавказского края (КК, 1868, стр. 384).

⁵ პავლე პირველს სიტყვა „საქართველო“-ს (Грузия). პოლიტიკურ ლექსიკონში დატოვებაც კი ზედმეტად მიაჩნდა.

⁶ პავლე პირველი მოკლულ იქნა 1801 წლის 12 მარტს.

⁷ სწორედ ამიტომ (და არა საქართველოს სუვერენიტეტისადმი პატივისცემით, როგორც ზოგიერთ ისტორიკოსს ჰგონია) ალექსანდრე I დიდხანს ყოყმანობდა საქართველოს შემოერთების საკითხის გადაწყვეტაში. ამ (ყოყმანის) პერიოდს ეკუთვნის გენ. ლაზარევისა და კნორინგის მიერ საქართველოში „დროებითი მთავრობის“ („Временное правительство“)

ამიტომ ალექსანდრე პირველს საქიროდ და აუცილებლად მიაჩნდა ყველაფერი ეს, რამდენადაც შეიძლებოდა, ყოველ შემთხვევაში ისე მაინც გატარებულყო და რუსული მმართველობაც საქართველოში ისე შემოეღოთ, რომ რუსეთის მთავრობის უანგარობასა და კეთილ სურვილებში არავის ეჭვი არ შეპარებოდა. მთავარი საქმე ამ დროს ის უნდა ყოფილიყო, რომ რუსული მმართველობის შემოღების დროს, საქართველოში მეფობის მოსპობისა და სამეფო გვარის წარმომადგენელთა საქართველოდან გაძევებისდა მიუხედავად, საქართველოს დამოუკიდებლად (რუსეთის მმართველობის ქვეშ) არსებობის გარეგნული შთაბეჭდილება მაინც დარჩენილიყო.

ამ მიზნის შესაბამისად ალექსანდრე I ტახტზე ასვლის შემდეგ პეტერბურგში დამუშავებულ იქნა საქართველოს ადმინისტრაციული დანაწილებისა და აქ მმართველობის შემოღების ახალი პროექტი. ამ პროექტის თანახმად, საქართველო „საქართველოს გუბერნიის“ ნაცვლად ისევ საქართველოდ იწოდებოდა და მისი ადმინისტრაციული მოწყობა შემდგენიარად იყო ნაგულისხმევი:

უმაღლეს ხელისუფლებას და თანამდებობის პირს საქართველოში წარმოადგენდა მთავარსარდალი¹, ანუ მთავარმმართველი, რომელსაც მთავარსარდალი („მთავარმმართველი“) საქართველოში (главнокомандующий ან главноуправляющий в Грузии) ეწოდებოდა. ის იყო საქართველოს იურიდიკული და ფაქტიური მმართველიც და ბატონ-პატრონიც², მაგრამ მთავარსარდალთან ერთად საქართველოს სათავეში განსაკუთრებული ხელისუფალიც იყო დაყენებული. ამ ხელისუფალს „საქართველოს მმართველი“ (правитель Грузии) ეწოდებოდა³. საქართველოს მმართველი მთავარსარდალს ექვემდებარებოდა და თითქოს მის თანაშემწედ ითვლებოდა სპეციალურად საქართველოს (სამოქალაქო) საქმეებში. მთავარსარდალსვე ექვემდებარებოდა ე. წ. „საქართველ-

შეკმნა. ეს „მთავრობა“ ერთგვარ კოლეგიას წარმოადგენდა. მასში ლაზარევის გარდა შედიოდნენ: ხალ ბარათაშვილი, ივანე ჩოლოყაშვილი. ეგნატე თუმანიშვილი, სულხან თუმანიშვილი და დარჩო ზებულთოვი. „მთავრობის“ თავმჯდომარედ და ფაქტურ მმართველად ლაზარევი ითვლებოდა. ამ მთავრობის შექმნის შესახებ ვენ. კნორინგმა მოწოდება გამოცა. 1801 წლის 2 ივლისს (Акты, I, გვ. 424).

¹ პირველად უმაღლეს ხელისუფალს საქართველოში (შემდეგ კი ამიერ-კავკასიაშიც) მთავარსარდალი (главнокомандующий) ეწოდებოდა, ხოლო შემდეგ ეს ხელისუფლება ხან მთავარსარდალად და ხან მთავარმმართველად (главноуправляющий) იწოდებოდა 1844 წლამდე, როდესაც მთავარსარდალისა და მთავარმმართველის ნაცვლად შემოღებულ იქნა მეფისნაცვალის („ნამესტნიკის“) თანამდებობა. მთავარსარდალებად საქართველოში იყვნენ: კნორინგი (1801—1802), ციციანოვი (1802—1806), გუდოვიჩი (1806—1809), ტორმასოვი (1809—1811), პაულუჩი (1811—1812), რტიშჩევი (1812—1816), ერმოლოვი (1816—1826), პასკევიჩი (1826—1831), როზენი (1831—1837), გოლოვინი (1837—1842) და ნეიდგარდტი (1842—1844).

² მთავარსარდალი იმავე დროს საქართველოსა და კავკასიის ტერიტორიაზე მყოფ რუსის ჯარის უფროსადაც ითვლებოდა.

³ საქართველოს მმართველის თანამდებობა არსებობდა 1801 წლიდან 1811 წლამდე. საქართველოს მმართველად იყვნენ: კვალენსკი (1801—1803), ტუჩკოვი (1803—1804), ვოლკონსკი (1804—1806), ლიტვინოვი (1806—1809) და ახვერდოვი (1809—1811).

შემართველი ითვლებოდა¹. ისე კი თვითიველი ექსპედიცია თავის დარგს ცალკე და დამოუკიდებლად განაგებდა: აღმასრულებელი ექსპედიცია—საგუბერნიო სამმართველოების წესების საფუძველზე, ხოლო სამოქალაქო, სისხლის სამართლისა და სახაზინო საქმეთა ექსპედიციები კი—სათანადრო პალატების (სამოქალაქო, სისხლის სამართლის და სახაზინო პალატების) წესების საფუძველზე².

ადმინისტრაციული დანაწილების მხრივ საქართველო ისევ ერთ გუბერნიად—საქართველოს გუბერნიად—რჩებოდა, მაგრამ ახლა ის, როგორც ვთქვით, გუბერნიად არ იწოდებოდა³ და, ორი პროვინციის მაგიერ, ხუთი მაზრისაგან (გორის, ლორის, დუშეთის, თელავისა და სიღნაღის) და რამდენიმე დისტანციისაგან (ბორჩალოს, ყაზახის, შამშადილის, ზამბაკისა და შურაგელის) შესდგებოდა. თვითიველ მაზრასა და დისტანციაში ადგილობრივი ადმინისტრაციული და სასამართლო აპარატი ეწყობოდა. ადმინისტრაციულ აპარატს მაზრაში მაზრის „საერობო პოლიცია“ (земская полиция) შეადგენდა⁴, ხოლო სასამართლო აპარატს—„მაზრის სასამართლო“ (уездный суд⁵). საერობო პოლიცია თავმჯდომარისა და ორი მსაჯულისაგან („ხასედატელ“) შესდგებოდა. თავმჯდომარედ კაპიტან-ისპრავნიკი (რუს ოფიცრიდან), ხოლო მსაჯულებად ადგილობრივი ქართველი თავადები ან აზნაურები ინიშნებოდნენ. მაზრის სასამართლო მაზრის მოსამართლისა და აგრეთვე ორი მსაჯულისაგან („ხასედატელ“) შესდგებოდა. ამათგან ჰირველი რუსი უნდა ყოფილიყო, ხოლო ორი უკანასკნელი—ქართველი თავადი ან აზნაური⁶. ფინანსური ხაზით კიდევ მაზრებში საქმეს მაზრის ხაზინადრები უძღვებოდნენ⁷.

მუსლიმანურ პროვინციებსა და დისტანციებს განაგებდნენ საერთოდ სამხედრო საოლქო უფროსები (военно-окружные начальники), რომელთაც ექვემდებარებოდნენ: ა) კომენდანტი, მისი თანაშემწე, პოლიცმეისტერი და სამეურნეო ნაწილის ზედამხედველი, ბ) პროვინციის ხაზინა და ვ) პროვინციის სასამართლო, რომლის თავმჯდომარედ კომენდანტი ითვლებოდა. ხოლო წევრებად—4 მსაჯული: ორი ბეგებიდან და ორი უბრალო ხალხიდან⁸, მაგრამ საქართველოში მოსახლე მუსლიმანთა და

¹ КК, 1868, გვ. 383; КИОТГ, გვ. 24.

² КИОТГ, გვ. 24—25.

³ სწორედ ზემოთდასახელებული მოსაზრებით ალექსანდრე I-ის დროს უფრო მიზანშეწონილად იყო ცნობილი, რომ სიტყვა „საქართველო“ (და არა საქართველოს გუბერნია) ჯერ კიდევ დარჩენილიყო პოლიტიკურ ლექსიკონში.

⁴ КИОТГ, გვ. 28. საერობო პოლიცია, ან საერობო პოლიციის სამმართველო (управа земской полиции).

⁵ КИОТГ, გვ. 29.

⁶ „ „ „, გვ. 28—29; КК, 1868, გვ. 385.

⁷ „ „ „, გვ. 29; КК, 1868, გვ. 385.

⁸ КК, 1868, გვ. 391—392.

უცხო ტომებით დასახლებულ ადგილებს განაგებდნენ ბოქაულები ან მოურავები ქართველ თავადებიდან კაპიტან-ისპრავნიკის უფლებით¹.

დასასრულ, ქალაქებში აღმასრულებელი პოლიციის მოვალეობა ეკისრებოდა კომენდანტებს, რომელთაც თანაშემწეებად პოლიცმეისტრები (ან უნაცვალები)² ენიშნებოდათ. კომენდანტები რუსი ოფიცრებიდან უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო პოლიცმეისტრები (ნაცვალები) ქართველ თავადებიდან ან აზნაურებიდან. ამას გარდა მთავარსარდალს, საქართველოს მმართველთან შეთანხმებით, უფლება ენიჭებოდა დაეარსებინა ქალაქებში მაგისტრატები, რომელთაც სასამართლო დაწესებულებათა ფუნქციები უნდა ჰქონოდათ დაკისრებული ქალაქის ფარგლებში³.

5

ალექსანდრე პირველის მანიფესტი საქართველოს ანექსიისა და რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ პეტერბურგში 1801 წლის 12 სექტემბერს, ხოლო თბილისში 1802 წლის 12 აპრილს გამოქვეყნდა და იმავე დღიდან დაიწყო ამ მმართველობის ცხოვრებაში შემოღება. მაგრამ ახალმა დაწესებულებებმა მოქმედება დაიწყეს ფაქტიურად ოდნავ უფრო გვიან: ცენტრალურმა დაწესებულებებმა—1802 წლის 8 მაისს, ხოლო ადგილობრივმა დაწესებულებებმა⁴—იმავე წლის დასასრულისათვის⁵.

დასახულ ღონისძიებათა ცხოვრებაში გატარება და რუსეთიდან ჩამოყვანილ მოხელეთა განწესება ეკისრებოდათ მთავარსარდალად დანიშნულ გენერალ კნორინგსა და საქართველოს მმართველად დანიშნულ დეისტვიტელნი სტატსკი სოვეტნიკს კოვალენსკის⁶. ამ უკანასკნელთათვის პეტერბურგის მთავრობის მიერ მიცემულ ინსტრუქციაში ნათქვამი იყო, რომ მათ უფლება ეძლეოდათ შეევსოთ დაწესებულებები ისეთი მოხელეებით, რომელნიც შესძლებდნენ აეძულებინათ მოსახლეობა დამორჩილებოდნენ („заставить повиноваться“) ახალ მმართველობას⁷.

¹ КР, 1868, გვ. 385, 388; КИОТИ, გვ. 29. ჩვენ აქ აღვნიშნავთ იმ მდგომარეობას, რომელიც კანონმდებლობით იყო ნაგულისხმევი და არა ფაქტიურ მდგომარეობას, რომელიც თითქმის ყოველთვის განსხვავდებოდა კანონით ნაგულისხმევ მდგომარეობისაგან (იხ. ქვემოთ).

² ოფიციალურად ისინი პოლიცმეისტრებად იწოდებოდნენ.

³ КК, 1868, გვ. 385; КИОТИ, გვ. 28—30.

⁴ КК, 1868, გვ. 385; „ „ „, გვ. 29 (საქართველოს უზენაესი მთავრობის სახეიშო გახსნა მოხდა 1802 წლის 12 აპრილს).

⁵ რათქმაუნდა, იგულისხმება იმ დაწესებულებათა მოქმედების დაწყება, რომელიც ფაქტიურად დაარსებული იყო დასახლებულ დებულებების საფუძველზე.

⁶ КИОТИ, გვ. 25; С. Эсадзе, Историческая записка, გვ. 54.

⁷ „ „ „, გვ. 23. ახლად შექმნილ დაწესებულებათა და მოხელეთა წლიური ხარჯთ-აღრიცხვა შეადგენდა 80.939 მან. 28¹/₂ კაბ. (КИОТИ, გვ. 29).

ამავე ინსტრუქციის თანახმად მათ უფლება ჰქონდათ სამოქალაქო საქმეები ქართული ზნე-ჩვეულებისა და ვახტანგის კანონების მიხედვით, ხოლო დანარჩენი საქმეები რუსული კანონების მიხედვით ეწარმოებინათ¹.

ზედმეტია ლაპარაკი იმაზე, რომ მართვა-გამგეობის ეს წესი, რომელიც პრინციპულად პავლე პირველის პროექტში გათვალისწინებულ სისტემისაგან არაფრით არ განსხვავდებოდა. სრულიად არ შეეფერებოდა ქართველი ხალხის ხასიათსა და ბუნებას, მის ზნე-ჩვეულებებსა და ადათებს. ქართველ ხალხს, რომელსაც არასოდეს არ ენახა ეს გუბერნატორები, კაპიტან-ისპრავნიკები და პოლიცემისტრები, და რომელიც, როგორც ვნახეთ, მიჩვეული იყო მმართველობის მარტივ წესებს, არ შეეძლო შეგუებოდა და შერიგებოდა ამ ბიუროკრატიზმისა და ფორმალისმის პრინციპზე მოწყობილ წესებს, მით უფრო, რომ ახალი დაწესებულებები და თანამდებობის პირნი საქართველოში საქმეს უმთავრესად რუსულ ენაზე აწარმოებდნენ. მდგომარეობას, რათქმაუნდა, ვერ შევლოდა ვერც ის გარემოება, რომ სამოქალაქო დარგში ვახტანგის კანონები იყო ძალაში დატოვებული, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ რუსი მოხელეები, რომელნიც სათავეში ედგნენ ყველა დაწესებულებას, არ იცნობდნენ ვახტანგის კანონებს², ხოლო ადგილობრივი პირებიც, რომელნიც ამ დაწესებულებებში დანიშნული იყვნენ მრჩევლებად თუ წევრებად, იმას გარდა, რომ არც ისინი იცნობდნენ ვახტანგის კანონებს მაინცდამაინც კარგად³, სრულიად არ იყვნენ მთავრობისაგან ისეთი ნდობითა და უფლებებით მოსილნი, რომ მათ შესძლებოდათ საქმის ვითარება ისე წაეყვანათ, როგორც ამას ვახტანგის კანონები ჰგულისხმობდნენ, მით უფრო, რომ მათ თავის მხრივ რუსული ენის არა გაეგებოდათ. რა. თუმცა საეჭვოა ამთავ, როგორც პრივილეგიურ წოდების წარმომადგენელთა, ეს კანონები, ამის გარეშეც, ხალხის საკეთილდღეოდ გამოეყენებიათ. მეორეს მხრივ ვახტანგის კანონების ძალაში დატოვება მხოლოდ სამოქალაქო დარგში მათ ფაქტიურად ცხოვრებაში გატარების შემთხვევაშიც საქმეს ვერ შევლოდა იმიტომ, რომ საზოგადოებრივი ურთიერთობა ამ დროს მხოლოდ სამოქალაქო ნორმებით და საერთოდ ვახტანგის კანონებით არ ამოიწურებოდა: ეს დრო ვახტანგის კანონის დაწერის დროიდან ერთი საუკუნით დაშორებული იყო.

მაგრამ ამას გარდა, მთელი უბედურება მართო იმაში კი არ მდგომარეობდა, რომ რუსეთის მთავრობის მიერ შემოღებული მართვა-გამგეობის სისტემა თავისთავად პრინციპში უვარგისი, ხოლო სახელმძღვანელოდ შექმნილი კანონები (რუსულ-ქართული კანონები) ერთიმეორეში არეული და ერთიმეორესთან შეუთანხმებელი იყო, არამედ იმაშიც, რომ ამ მართვა-

¹ КИООГ, გვ. 32; С. Эсадзе, Историческая записка, გვ. 55; КК, 1868, გვ. 386.

² ვახტანგის კანონების რუსული თარგმანი პირველად გამოიცა სენატის მიერ 1828 წელს (Сборник законов грузинского царя Вахтанга VI, Тифлис 1887, გვ. VI). მაგრამ ეს თარგმანი, ისევე როგორც შემდეგ გამოცემული თარგმანები, სიზუსტეს მოკლებული და მრავალ შემთხვევაში დედანს დაშორებული იყო.

³ ამას ადასტურებს თუნდაც ის გარემოება, რომ, დასტურლამალი და ვახტანგის კანონები საქართველოში შედარებით მცირე რაოდენობით მოიპოვებოდა.

გამგეობის წესებისა და კანონების გამტარებელი მოხელეები, თავიანთი კულტურული და ზნეობრივი დონის მიხედვით, თავიანთი პოლიტიკური რწმენისა და საზოგადოებრივ-სახელმწიფოებრივ იდეალების მიხედვით, ქართველი ხალხის საკეთილდღეო მიზნებისა და სურვილებისაგან ერთობ შორს იდგნენ. ისინი ქვეყანას განაგებდნენ მომეტებულს შემთხვევაში პირად მიზნებისა და ინტერესების მიხედვით, თვითნებობისა და ძალმომრეობის საფუძველზე. ამიტომ, ბუნებრივია, ყოველივე ეს—სისტემის უფარვისობა, მოხელეთა უზნეობა, უეცობა, ბოროტმოქმედება, მექრთამეობა და სხვა—აუტანელ პირობებს ქმნიდა საქართველოში ოდნავ ნორმალური ცხოვრებისათვის¹.

„გარდა იმ აშკარა ბოროტმოქმედებათა, —წერს ერთერთი ბურჟუაზიული ისტორიკოსი, —რომელნიც იმ თავითვე დაშვებული იყვნენ საქართველოს მმართველის კოვალენსკისა და იმის ხელქვეით მოხელეთა მიერ და რომელთაც ხალხის საყოველთაო უკმაყოფილება და ღრტყინვა გამოიწვიეს, ახლა მმართველობას არ შეეძლო დაეკმაყოფილებინა ვინმე იმიტომ, რომ 12 სექტემბრის მანიფესტში გამოთქმულ კეთილ ზრახვებს უპირისპირდებოდა ისეთი გარემოებები, რომელნიც მმართველობის მოწყობის დროს არ იყვნენ მხედველობაში მიღებულნი. ექსპედიციებისა და საეროხო სასამართლოების შემოღება, რუსეთის დაწესებულებისათვის ჩვეული მთელი ფორმალობით, საქმეების გადატანა ინსტანციებიდან ინსტანციებში, ერთი დაწესებულებიდან მეორე დაწესებულებაში — ყველაფერი ეს უცხო და უკიდურესად მძიმე იყო იმ ხალხისათვის, რომეც ლიც არ იყო შიჩვეული საქმის გარჩევის ასე გაჭინურებას... მმართველობის სუსტ მხარეს წარმოადგენდა ერთიმეორის ენის უცოდინარობაც მოხელეთა მხრივ, როგორც უმაღლეს დაწესებულებებში, ისე დაბალ დაწესებულებებშიც. თარჯიმანების უყოლობის გამო, დაწესებულებების წევრებს ქართველებიდან საქმის გარჩევაში მონაწილეობის მიღება არ შეეძლოთ და ამიტომ ისინი განაჩენზე ხელს აწერდნენ ისე, რომ არ იცოდნენ მისი შინაარსი. საქმეები უზენაეს მთავრობაში წყდებოდა საბოლოოდ, შემდეგი აპელაციის უფლების გამო-რიცხვით, და კანონებიც იმავე უზენაეს მთავრობაში იცვლებოდა თვითნებურად. სამოქალაქო საქმეების წარმოება ვახტანგის კანონებისა და ქართულ ჩვეულებათა მიხედვით არ შეიძლებოდა გატარებულიყო ცხოვრებაში იმიტომ, რომ არ იყო შემუშავებული სათანადო სახელმძღვანელო ინსტრუქცია. ამავე დროს, როგორც იმ მოხელეებს, რომელნიც ახლო იდგნენ ხალხთან და რომელთა მოვალეობას შეადგენდა საპოლიციო სასამართლოსათვის გაძღოლა, ისე იმ მოხელეებსაც, რომელთაც მაღალი თანამდებობა ეჭირათ, წარმოდგენა არ ჰქონდათ არც ვახტანგის კანონებისა და ადგილობრივ ჩვეულებების შესახებ, არც იმ ხალხის ენისა, სულისა და ხასიათის შესახებ, რომელსაც ისინი მართველდნენ“².

¹ მაშინდელი და შემდგომროინდელი ოფიციალური აზრი ამის შესახებ იხ. Акты, т. I, КК. 1868, გვ. 386; КИОУТГ, გვ. 32—33; С. Эсадзе, Историческая записка, გვ. 56—57; В. И в а н е н к о, Гражданское управление, გვ. 38—47.

² С. Э с а д з е, Историческая записка, гв. 56—57.

მალალი წოდება არ შეიძლებოდა შემოდებული წესებით კმაყოფილი ყოფილიყო, რადგან ის ქვეყნის მართვა-გამგეობისაგან თითქმის საცესებით ჩამოშორებული იყო¹ და რუს მოხელეთ უნდა დამორჩილებოდა, ხოლო დაბალ წოდებაც არ შეიძლებოდა ამ წესით კმაყოფილი ყოფილიყო, რადგან იმას გარდა, რომ მისი მატერიალური მდგომარეობა ახალი წესების შემოდების შემდეგ არ უმჯობესდებოდა, მას უფლებაც კი ერთმეოდა თავის აუტანელ მდგომარეობის შესახებ სადმე კრინტი დაედრა და სამართალი ეძია: რუსული მან არ იცოდა, ხოლო ქართული—მისი ბედის გადაწყვეტ რუს მოხელემ. „მათთვის ყველაფერი ახალია, ხოლო ჩვენთვის ყველაფერი უცნაური. მსაჯულსა და მთხოვნელს ერთიმეორის არ გაეგებათ და ორივე უკმაყოფილო რჩება“—ო, წერდა ციციანოვი².

ნათქვამის გამო მართვა-გამგეობის ზემოთდასახელებული წესების შემოღებამ იმთავითვე ხალხში საყოველთაო უკმაყოფილება, შფოთი და არეულობა გამოიწვია. მალე ამ ამბავმა პეტერბურგამდეც მიაღწია და რუსეთის ცენტრალური ხელისუფლება იძულებული გახდა მდგომარეობისათვის ანგარიში გაეწია³.

1802 წლის 8 სექტემბერს კნორინგი გადაყენებულ იქნა მთავარსარდლის თანამდებობიდან და მის ნაცვლად ციციანოვი დაინიშნა, ხოლო ცოტა ხნის შემდეგ (1803 წ.) კოვალენსკიც მოიხსნა თავის თანამდებობიდან⁴ და მის მაგიერ საქართველოს მმართველად გენერალი ტუჩკოვი დაინიშნა⁵.

ამით, რათქმაუნდა, საქმის მდგომარეობის არსებითი გამოსწორება მოსალოდნელი არ იყო, რადგან მთავრობის პოლიტიკა და ხაზი მმართველობის დარგში ამის შემდეგაც, როგორც ვაშობდით, პრინციპულად უცვლელი რჩებოდა. მაგრამ ციციანოვი უფრო ჭკვიანი და გამოცდილი ადმინისტრატორი იყო, თანაც ტახტის ერთგულებით სახელგანთქმულ პირად ითვლებოდა და ამიტომ საფიქრებელი იყო, რომ ის კანონებს მაინც დაიცავდა და მოხელეთა გაუგონარ ბოროტმოქმედებას ალაგმავდა.

ციციანოვმა მოსელისთანავე შუამდგომლობა აღძრა მთავრობის წინაშე: 1. საქართველოს მმართველის მაგიერ შემოდებულიყო საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის⁶ თანამდებობა; 2. მაზრებში მაზრის უფროსთა ნაცვლად, ან მათთან ერთად, დაწესებულიყო საოლქო სამმართველო (окружное правление) და ოლქის უფროსის⁷

¹ ადგილობრივი ელემენტებიდან დაწესებულებებში დაიშვებოდნენ მხოლოდ ისეთი პირები, რომელნიც ცნობადი იყვნენ როგორც მთავრობის მომხრენი და რომელნიც მზად იყვნენ უსიტყვოდ ვაეტარებინათ მთავრობის ხაზი.

² Акты, II, № 46; В. И в а н е н к о, Гражданское управление, გვ. 38.

³ Акты, II, გვ. 46 და შმდ.

⁴ КИООПГ, გვ. 34, 60; ს. ე ს ა ძ ე, დასახელებული წიგნი, გვ. 29.

⁵ კავკასიის უმაღლესი ადმინისტრაციის შეცვლავ გავლენა იქონია სხვა (საერთაშორისო ხასიათის) გარემოებებმაც.

⁶ Грузинский гражданский губернатор.

⁷ Окружной начальник.

თანამდებობა და საქალაქო პოლიცია, ერთის მხრივ, და სამაზრო სასამართლო მეორე მხრივ; ამ სამაზრო სასამართლოს თავმჯდომარედაც ეს ოლქის უფროსი უნდა ყოფილიყო; 3. სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეთა ექსპედიციები გაერთიანებულიყო ერთ ექსპედიციაში — სასამართლო ექსპედიციაში¹; 4. მოურავებთან, რომელნიც საქართველოში მოსახლე უცხო ტომის ხალხთათვის იყვნენ წინათ დაწესებულნი, დანიშნულიყო თითო თარჯიმანი²; 5. მთავარსარდალს მისცემოდა უფლება პოლიცემისტერები (თუ ნაცვლები), რომელნიც წინათ თავადზნაურობის შერჩევით ინიშნებოდნენ, დაენიშნა თავის შეხედულებით და 6. მთხოვნელს, რომელმაც რუსული ენა არ იცოდა, ნება მისცემოდა გაესაჩივრებინა საქმე ყველა ინსტანციაში იმ ენაზე, რომელიც მისი დედა-ენა იყო³.

ეს შუამდგომლობა რუსეთის იმპერატორის მიერ დამტკიცებულ იქნა 1805 წ. 13 მაისს⁴. მაგრამ განზრახულ ადმინისტრაციულ ღონისძიების გატარება ცხოვრებაში ცხვიანოვმა შხოლოდ ნაწილობრივ მოასწრო — ის მოკლულ იქნა ბაქოში 1806 წელს — და ამრიგად ფაქტიურად ძალაში ისევე ის მდგომარეობა დარჩა, რომელიც ალექსანდრე პირველის 1801 წ. მანიფესტით, ან უკეთ, ამ მანიფესტის გამოცემის შემდეგ იყო დამყარებული, სინამდვილეში ციციანოვის წინამორბედთა დროს, იმ უმნიშვნელო ცვლილებით, რომელთა გატარება მოასწრო ციციანოვმა 1805 წლამდე.

6

ციციანოვის შემდეგ ადმინისტრაციულ ცვლილებებს აღმოსავლეთ საქართველოში 1840-იან წლებამდე, შეიძლება ითქვას, არსებითი ხასიათი არ ჰქონიათ. ეს ცვლილებები ფაქტიურად მმართველობის იმ სისტემის უმნიშვნელო შესწორება-დამატებებსა თუ კორექტივებს წარმოადგენდა, რომელიც ციციანოვამდე იყო შემოღებული საქართველოში ალექსანდრე პირველის ხსენებულ მანიფესტის საფუძველზე, ან ციციანოვის დროს მოესწრო გატარებულიყო მის პროექტის შესაბამისად⁵. მმართველობაც მთელი ამ ხნის განმავლობაში ფაქტიურად ისევე სამხედრო უწყებისა და სამხედრო მოხელეთა ხელში დარჩა.

¹ Экспедиция суда и расправы.

² ციციანოვის პროექტით თარჯიმანებს უნდა შეეცვალათ მოურავების თანაშემწეები, რომლებიც უქმდებოდნენ.

³ КК, 1868, გვ. 387; КИООТГ, გვ. 34—35; С. Эсаадзе, იქვე, გვ. 58—59; Акты, II, გვ. 46, 52 და შმდ.; В. Иваненко, იქვე, გვ. 44—47.

⁴ КИООТГ, გვ. 37; КК, 1868, გვ. 387; С. Эсаадзе, იქვე, გვ. 59; შდრ. В. Иваненко, იქვე, გვ. 44—47.

⁵ ციციანოვს, რომელმაც საქართველო მოსელისას ანარქიულ მდგომარეობაში ნახა (ს. ესაძე, იქვე, გვ. 57), თუმცა ის საჭიროდ ცნობდა მმართველობაში ცვლილებები მომხდარიყო, მაგრამ ამავე დროს მას უხერხულად მიაჩნდა, თვითმპყრობელობის პრესტიჟის თვალსაზრისით, უკვე შემოღებულ წესების ასე უცბად შეცვლა. მისი აზრით ეს შეიძლებოდა იმთავითვე მომხდარიყო, ხოლო ახლა ყოველგვარი რადიკალური ცვლილებები მხოლოდ მთავრობის პრესტიჟის დაცემას გამოიწვევსო (ს. ესაძე, იქვე, გვ. 58).

ასე რომ, ციციანოვის უახლოესი მემკვიდრეების—გუდოვიჩის, ტორმასოვის, პაულუჩისა და რტიშჩევის მმართველობის ხანამ ისე გაიარა, რომ მათ, გლახთა აჯანყებების ჩაქრობისა და მოსახლეობის აწიოკების მეტი¹, არსებითი თითქმის არაფერი საქართველოში მმართვეა-გამგეობის შეცვლისა თუ გაუმჯობესების დარგში, არ გაუკეთებიათ. ხოლო თუ რამ უმნიშვნელო გაკეთდა ამ დროს, გაკეთდა უმეტეს შემთხვევაში ისეთი რამ, რაც მდგომარეობას კიდევ უფრო აუარესებდა.

მაგრამ სურათის სისრულისათვის იმ უმნიშვნელო ცვლილებებიდან (ან ახალი ღონისძიებებიდან), რომელთაც ადგილი ჰქონდათ აღნიშნულ მთავარ-მმართველთა დროს, დავასახელებთ ზოგიერთს.

ასე, მაგალითად, 1807 წლის 30 მარტს გუდოვიჩმა გამოსცა სპეციალური ბრძანება, რომლის თანახმად სასამართლოებს აკრძალული ჰქონდათ მიეღოთ და გაერჩიათ საბატონო გლეხებს შორის აღმოცენებული სამოქალაქო დავა და საჩივარი. ამგვარი დავისა და საჩივრების გარჩევა ამ ბრძანების თანახმად შეადგენდა იმ მებატონის კომპეტენციას, რომელსაც გლეხები ეკუთვნოდნენ². ამავე ბრძანებით სოფლის მოურავებს უფლება მიეცათ დამოუკიდებლად განეგოთ მათთვის ჩაბარებული სოფლები და თვით გაერჩიათ ამ სოფლის მცხოვრებთა შორის აღმოცენებული დავა და საჩივარი. გუდოვიჩის ეს ღონისძიება, ცხადია, აშკარად მიმართული იყო გლეხობის წინააღმდეგ და მიზნად ისახავდა საბოლოო ანგარიშში ბატონყმობის ინსტიტუტის განმტკიცებას.

გუდოვიჩის დროსვე, სახელდობრ 1809 წელს, საქართველოს მმართველის ლიტვინოვის მიერ დამუშავებულ და დასამტკიცებლად წარდგენილ იქნა პროექტი, რომლის თანახმად სამაზრო სასამართლოები საეხეობით უნდა გაუქმებულიყო და მათი ფუნქციები უნდა გადასცემოდა ფაქტიურად შოლიციას და ეგრეთწოდებულ საერობო სასამართლოს. ამ უკანასკნელს ევალებოდა საქმე ადგილობრივად გამოეძია და განეხილა, ხოლო თუ ეს საქმე მის კომპეტენციას აღემატებოდა, გადაეგზავნა საქართველოს უზენაეს მთავრობის სასამართლო-ექსპედიციისაში, რომლის განაჩენს ამტკიცებდა მთავარმმართველი, ან, მის არყოფნის დროს, საქართველოს მმართველი. უკანასკნელთა განაჩენი საბოლოოდ ითვლებოდა³. ამ პროექტის მიზანი (თუმცა ის დამტკიცებული არ ყოფილა) იმაში მდგომარეობდა, რომ რადგან რუსული კანონებითა და სამართლით საქართველოს მოსახლეობას სარგებლობა არ უნდოდა და, კიდევაც რომ ნდომებოდა, არც შეეძლო, სასამართლოს ფუნქციები ცალკე თანამდებობის პირთა ხელში გადასულიყო და მით მოსახლეობის (იგულისხმება, რატემაუნდა,

¹ რუსული მმართველობის შემოღებიდან, როგორც ვამბობდით, გლახთა აჯანყებებს საქართველოში თითქმის სისტემატური ხასიათი ეძლევა. ამ აჯანყებების ჩაქრობა შეადგენდა საქართველოს მთავარმმართველთა უმთავრეს¹ „ღვაწლს“, მაგრამ მათ არა ნაკლები ღვაწლი მიუძღოდათ ამავე აჯანყებების გამოწვევაში.

² Акты, III, საბ. № 15; В. Иваненко, იქვე, გვ. 53.

³ В. Иваненко, იქვე, გვ. 56.

დაბალი მოსახლეობის) დამოკიდებულება ამ პირებისაგან უფრო გაძლიერებულიყო¹.

1810 წლის 28 დეკემბერს გუდოვიჩის შემცველმა მთავარმმართველმა ტორმასოვმა შუამდგომლობა აღძრა მეფის წინაშე, რათა ადგილობრივ მკვიდრთა გასამართლება სახელმწიფოებრივი „ლალატისა“ და საზღვარგარეთ გაქცევისათვის მომხდარიყო არა ჩვეულებრივი სასამართლოს წესით, არამედ სამხედრო სასამართლოს წესით². ეს ღონისძიება გამოწვეული იყო იმით, რომ რუსული მმართველობით უკმაყოფილო ელემენტები, როგორც ცნობილია, ზშირად აჯანყებას აწყობდნენ, ან საზღვარგარეთ, ოსმალეთსა და ირანში გარბოდნენ, ხოლო მთავრობას უნდოდა ასეთი მოვლენები აღმოეფხვრა სასწრაფოდ სასტიკი ზომებით. მაგრამ, რაკი ჩვეულებრივი სასამართლოს წესით ასეთი საქმეების გარჩევა დიდხანს გრძელდებოდა, ამიტომ მთავრობას საჭიროდ მიაჩნდა უკმაყოფილო და ურჩ ელემენტთა გასამართლება, როგორც ტორმასოვის მოხსენებაშია ნათქვამი, „სამხედრო არტიკულების“ მიხედვით ყოფილიყო წარმოებული. ეს ფაქტიურად იმას ნიშნავდა, რომ ასეთ ელემენტთა ბედი ცალკე თანამდებობის პირთა (უმთავრესად სამხედრო პირთა) ნება-სურვილზე იქნებოდა დამოკიდებული. ასეც მოხდა, მაგალითად, როდესაც ტორმასოვის პროექტი დაამტკიცეს, და ეს კანონი 1810 წლის ოქტომბერში კუბაში მომხდარ აჯანყების მონაწილეთ მიუყენეს, აჯანყებულები ფაქტიურად თვით ტორმასოვმა გაასამართლა და ისეთი განაჩენი დაუდო მათ, როგორიც მას პირადად სურდა³.

ტორმასოვის მექვიდრის პაულუჩის დროს, როგორც ვიცით, ადგილი ჰქონდა მსხვილ აჯანყებას კახეთში, საიდანაც ეს აჯანყება სხვა მეზობელ მხარეებშიც გადავიდა. ერთერთი მიზეზი ამ აჯანყებისა არსებული მმართველობის სისტემის უვარგისობა იყო. ამიტომ 1812 წელს, როდესაც ეს აჯანყება ნაწილობრივ ჩაქრობილ იქნა, პაულუჩი იძულებული იყო ზოგიერთი ცვლილებები მოეხდინა ადმინისტრაციულ აპარატში. სახელდობრ, პაულუჩიმ გააუქმა თელავისა და სიღნაღის მაზრებში სამაზრო და საერობო სასამართლოები და იქ მოურავების ინსტიტუტი აღადგინა⁴. აღნიშნულ სასამართლოების ნაცვლად ამ

¹ ეს პროექტი ცენტრალური ხელისუფლების მიერ, როგორც ვთქვით, დამტკიცებული არ ყოფილა, მაგრამ ჩვენ მაინც მას ვასახელებთ მაშინდელ ადგილობრივ ხელისუფლების ხაზის დასახსიათებლად მმართველობის დარგში.

² Акты IV, გვ. 48—49.

³ ივანენკო, იქვე, გვ. 57. შემდგში მთავარმმართველები და თანამდებობის პირები ამ კანონით კიდევ უფრო ფართოდ სარგებლობდნენ. ერმოლოვი, მაგ., ჯარის ნაწილების ცალკეულ უფროსებს ნებას აძლევდა დაეხერხათ ან ჩამოებრჩით აჯანყების დროს ყველა ის, ვინც კი წინააღმდეგობას გაუწევდა ხელისუფლებას — გასამართლების გარეშე. ასე, 1826 წელს, ერმოლოვის დასტურით და გენერალ კრაბეს, პოლკოვნიკ მიშჩენკოს და მაიორ ილინსკის განკარგულებით, მხოლოდ ერთ რაიონში ცემით მოკლეს ან წყალში დააბრჩეს 88 კაცი — გაუსამართლებლად.

⁴ სიღნაღის მაზრაში დანიშნულ იქნა მთავარ მოურავად იოსებ ანდრონიკაშვილი, თელავის მაზრაში — სოლომონ ავალიშვილი.

მაზრებში დაწესებული იქნა ე. წ. „დროებითი სასამართლოები“, რომლის თაემჯდომარეებად რუსი მოხელეები (კომენდანტები) უნდა ყოფილიყვნენ, ხოლო წევრებად ადგილობრივი მკვიდრნი (თითო მაზრიდან სამი კაცი)¹. პაულუჩის ეს ღონისძიებები, რათქმაუნდა, იძულებითი ღონისძიებები იყო, და ამ ღონისძიებების მიზანი იმაში მდგომარეობდა, რომ უკმაყოფილო და აჯანყებული მოსახლეობა კახეთისა როგორმე დროებით მიიხრცა დამშვიდებულიყო (აჯანყება ამ დროს კიდევ ჩაქრობილი არ იყო.)

რომ სწორედ ეს მიზანი ჰქონდა ამ ღონისძიებებს, ჩანს იქიდანაც, რომ 1813 წელს, უკვე რტიშჩევის დროს, როდესაც აჯანყება სავსებით ჩაქრობილი იქნა ცეცხლითა და მახვილით, თელავსა და სიღნაღში პაულუჩის განკარგულებით მოწყობილი (ან უკეთ ვანზრახული)² სასამართლოები გადაკეთებულ იქნა სხვა საფუძველზე. ახლა ეს სასამართლოები თუმცა წინანდებურად „დროებით სასამართლოებად“ იწოდებოდა, მაგრამ მათი შემადგენლობა სხვანაირი იყო და ამ შემადგენლობაში უმეტესობას რუსი მოხელეები შეადგენდნენ. ამასთანავე ამ დროებით სასამართლოებს, ჩვეულებრივი სასამართლო ფუნქციების გარდა, დაკისრებული ჰქონდათ აგრეთვე საპოლიციო და საფინანსო ფუნქციებიც³.

1811 წელს გაუქმებულ იქნა საქართველოს მმართველის თანამდებობა და მის ნაცვლად დაწესდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობა⁴. საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი ექვემდებარებოდა მთავარმმართველს და სამოქალაქო საქმეებში მის თანაშემწედ ითვლებოდა. საქართველოს მმართველის თანამდებობის გაუქმება და მის ნაცვლად საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობის შემოღება წარმოადგენდა ციციანოვის ზემოხსენებულ პროექტის ერთერთი მუხლის განხორციელებას, და არსებითად მოასწავებდა მდგომარეობის გაუარესებას იმ მხრივ, რომ საქართველოს ვითომდა „დამოუკიდებელ“ არსებობის გარეგნულ ნიშნებს ამით ერთ-ერთ ელემენტი აკლდებოდა.

პაულუჩის დროსვე, ნიშანდობლივ 1811 წელს, აღძრულ იქნა საკითხი თბილისში, მაგისტრატის ნაცვლად⁵, საქალაქო მმართველობის შემოღების შესახებ⁶. ეს შუამდგომლობა ამავე საკითხის შესახებ, მაგრამ სხვა საფუძველზე,

¹ Акты, V, с. 93.

² დროებითი სასამართლოების მოწყობა პაულუჩის დროს ვერ მოესწრა.

³ Акты, V, с. 272.

⁴ КИООП, გვ. 38; საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობა არსებობდა 1811 წლიდან თითქმის 1860-იან წლებამდე. საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორებად აღებულ პერიოდში იყვნენ: მალინსკი (1811—1813), სიმონოვიჩი (1813—1815), სტალი (1815—1819), ხოვენი (1819—1829), ზავილეისკი (1829—1832), ფალავანდიშვილი (1832—1838) და ახლესტიშვილი (1838—1839).

⁵ თბილისში მაგისტრატის ფუნქციები დაკისრებული ჰქონდა ფორმალურად სამაზრო სასამართლოს, ფაქტურად კი არავითარი მაგისტრატი არც თბილისში და არც სხვა ქალაქებში არ არსებობდა.

⁶ Акты, V, გვ. 226.

განმეორებულ იქნა შემდეგშიც, სახელდობრ, პაულუჩის შემცვლელის რტიშჩევის დროსაც, მაგრამ არცერთ ამ შუამდგომლობას შედეგი არ მოჰყოლია¹.

დასასრულ, რტიშჩევის დროსვე, სახელდობრ 1814 წელს, ადმინისტრაციულ მმართველობაში ზოგიერთი ცვლილება იქნა შეტანილი საქართველოში² შემავალ თათრულ დისტანციებშიც: მოურავების ნაცვლად იქ დანიშნულ იქნა ბოქაულები რუს ოფიცრებიდან³.

აჯანყების შემდეგ კახეთსა და თათრულ დისტანციებში მომხდარ ადმინისტრაციულ ცვლილებების მაგალითი საუცხოვოდ ამტკიცებს იმას, თუ რამდენად შემთხვევითი ხასიათს ატარებდა მთავრობის ღონისძიება მმართველობის დარგში და რამდენად ეს ღონისძიება, თუ კი ის ადგილობრივ მოთხოვნილებასთან იყო შეფარდებული, იძულებითი იყო; თუ საქართველოს ერთ ნაწილში (თელავისა და სიღნაღის მაზრებში) 1813 წელს მთავრობამ, აჯანყებით შეშინებულმა, მოურავების ინსტიტუტი აღადგინა, იმავე მთავრობამ ერთი წლის შემდეგ საქართველოს მეორე ნაწილში (თათრულ დისტანციებში); პირიქით, ეს ინსტიტუტი გააუქმა.

ამგეარად, როგორც ვხედავთ, და როგორც ვამბობდით, ციციანოვის შემდეგ მთელმა ათეულმა წლებმა განელო ისე, რომ არაფერი არსებითი მთავრობას არ გაუკეთებია მმართველობის სისტემის გასაუმჯობესებლად. პირიქით, იმ ცვლილებებიდანაც, რაც ამ ხნის განმავლობაში მოხდა ამ დარგში, ბევრი რამ ამ სისტემის გაუარესებას მოასწავებდა.

ასევე ითქმის არსებითად მთავარმმართველ ერმოლოვისა, პასკევიჩისა და როზენის დროის შესახებაც. მთელ ამ ხნის განმავლობაში საქართველოში ცვლილებები მმართველობის სისტემაში ფაქტიურად უმნიშვნელო რეფორმებითა და კორექტივებით განისაზღვრებოდა.

ამისდა მიუხედავად დასახელებულ პირთა მმართველობის ხანა, მმართველობის სისტემის დახასიათების თვალსაზრისით, მრავალ მხრივ არის საინტერესო. კერძოდ ერმოლოვის მმართველობის ხანა იმით არის ჩვენთვის ამჟამად განსაკუთრებით საინტერესო რომ ეს ხანა წარმოადგენს ყველაზე უფრო მკაფიოდ გამოხატულ სამხედრო დიქტატურის ხანას⁴. ერმოლოვმა მმართველობის სამხედრო წესების კულტი შექმნა და ეს წესები ერთგვარ სისტემად გადააქცია. ერმოლოვის შემდეგ-კი, პასკევიჩის დროიდან, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც ამიერ-კავკასიის დაპყრობა დამთავრდა⁵, მმართველობის სისტემაში უმნიშვნელო გარდატეხები იწყება იმ მხრივ, რომ ამ დროიდან იწყება ერთ-

¹ Акты, V, გვ. 226.

² В. Иваненко, იქვე, გვ 87.

³ „გენერალ ერმოლოვის სურვილი თანამდებობები სამხედრო მოხელეთათვის მიეცა— ვკითხულობთ ერთ ოფიციალურ საბუთში— ისე დიდი იყო, რომ მან 1824 წლის 22 იანვარს მეფის მიერ დამტკიცებული ყარაბაღის პროვინციის ხაზინის შტატიც კი შესცვალა და, ამ შტატით განკუთვნილ სამოქალაქო ხაზინადარის ნაცვლად, ბრძანება გასცა გაეწესებინათ ხაზინადრად სამხედრო ოფიცერი“ (Акты, VIII, გვ. 3).

⁴ გარდა აჭარისა ბათომითურთ, რომელიც ჯერ კიდევ თურქეთის ხელში რჩებოდა.

გვარი ცდები მთავრობის მხრივ იმ მიმართულებით, რომ სამხედრო სისტემა მმართველობისა შეიცვალოს სამოქალაქო სისტემით. მართალია, ეს ცდები ამჟამად ჩვენ მიერ აღებულ პერიოდის განმავლობაში უშედეგო აღმოჩნდა, მაგრამ საკითხის შესწავლისათვის ამ ცდების გაცნობასაც აქვს მნიშვნელობა და ამიტომ ჩვენ აქ ზოგიერთ მათგანს დავასახელებთ.

გენერალი ერმოლოვი მის საქართველოში მთავარმმართველად ათი წლის განმავლობაში ყოფნის დროს, როგორც ვთქვით, უმთავრესად და განსაკუთრებით იმაზე ზრუნავდა, რომ მმართველობის გასამხედროება და საერთოდ სამხედრო დიქტატურა, რომელიც იმ თავითვე შემოღებული იყო მეფის ხელისუფლების მიერ საქართველოში, კიდევ უფრო განმტკიცებულიყო.

ერთის მხრივ ეს ბუნებრივიც იყო, რადგან ერმოლოვს, როგორც პროფესიონალურ სამხედრო პირს, სამოქალაქო მმართველობისა არც გაეგებოდა რაზე¹: მის ხალხის დასამორჩილებელ ძაბად და საშუალებად მხოლოდ უხეში ძალადობა და სამხედრო ტერორი მიაჩნდა. მეორე მხრივ ერმოლოვს არც ეცალა მაინცდამაინც მმართველობის საკითხებისათვის: ის თითქმის მუდმივად ლაშქრობაში იმყოფებოდა—აჯანყებების ჩასაქრობად ან მთიელთა დასაპყრობად, და ამიტომ საქართველოს იშვიათი სტუმარი იყო. მაშინაც კი, როდესაც ერმოლოვს დრო და მოცალეობა ჰქონდა მმართველობის საკითხებზე ეზრუნა, ის განსაკუთრებულ მზრუნველობას იჩენდა მხოლოდ და უმთავრესად პრივილეგიურ წოდებისა და კერძოდ თავადაზნაურობის მდგომარეობის გაუმჯობესებისათვის, მათი პირადი და ქონებრივი უფლებების გამორკვევისათვის.

სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ ერმოლოვმა თავისი რეფორმები ამ წოდების უფლებების გამორკვევითა და უზრუნველყოფით დაიწყო და დაამთავრა კიდევ. ასე, მაგალითად, 1819 წელს თავადაზნაურობის მამულების განსახლვრისა და წესრიგში მოყვანის მიზნით მან შემოიღო მიწისმშომელთა მთელი შტატი, რომელიც შესდგებოდა ერთი საგუბერნიო და სამი სამაზრო მიწისმშომელისაგან; ხოლო ერთი წლით ანაზე აღრე, ე. ი. 1818 წელს მან დააარსა თბილისში სათავადაზნაურო საკრებულო. ამ ღონისძიების მიზანი იმაში მდგომარეობდა, რომ თავადაზნაურობის გაერთიანებითა და მისთვის სპეციალური დაწესებულების შექმნით ამ წოდების პრივილეგიური მდგომარეობა კიდევ უფრო გამტკიცებულიყო.

ამავე მიზნით 1823 წელს მან სასამართლო დაწესებულებებსა და საქალაქო მაგისტრატებთან დააარსა ე. წ. „სათავადაზნაურო მეურვეობა“ (Дворянская опека), რომლის თავმჯდომარედ თავადაზნაურთა წინამძღოლი („მარშალი“) უნდა ყოფილიყო. დასასრულ, 1827 წელს მისი შუამდგომლობითა და მეცადინეობით ქართველი თავადაზნაურობა გათანასწორებულ იქნა რუსეთის

¹ თუნცა ამ მხრივ მაინცდამაინც დიდი ცოდნა არც მას წინამორბედ მთავარმმართველებს გამოუჩენიათ (გარდა ციციანოვისა).

თავადაზნაურობასთან უფლებრივად¹. ერმოლოვის დროსვე დაარსდა რიგი სხვა ახალ დაწესებულებებისა საქართველოში, როგორც, მაგალითად, ე. წ. საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი (приказ общественного призрения)², ობოლთა სასამართლო (сиротский суд), კეთილსინდისიერთა სასამართლო (суд совестных) და სხვა, დასასრულს, 1823 წელს ერმოლოვმა თბილისში შემოიღო პროკურორის დამხმარედ ორი საგუბერნიო და ექვსი სამაზრო სტრიაპჩების (ადეოკატების) თანამდებობა³.

1827 წელს ერმოლოვი გადაყენებულ იქნა თავის თანამდებობიდან და მის მაგიერ საქართველოს მთავარმმართველად დაინიშნა გრაფი პასკევიჩი. პასკევიჩი არსებითად უცვლელად ატარებდა იმ ხაზს მმართველობაში, რომელიც მის წინამოადგილეებსა და კერძოდ ერმოლოვს ჰქონდა აღებული, მაგრამ, წინააღმდეგ ერმოლოვის ხაზისა, მის ხაზს მმართველობაში ბევრი რამ ახალი ახასიათებდა. ეს ახალი უბირველესად ყოვლისა იმაში მდგომარეობდა, რომ პასკევიჩს საჭიროდ მიაჩნდა მმართველობის სამხედრო სისტემის ნაცვლად სამოქალაქო სისტემის შემოღება, ან ყოველ შემთხვევაში სამხედრო სისტემისა და დაწესებულებების გვერდით სამოქალაქო დაწესებულებების შექმნა და ამ დაწესებულებებში სამოქალაქო მოხელეების დაყენება. „სამოქალაქო მმართველობა—სწერდა ის მეფეს—უფრო შეარბილებს [ადგილობრივ ხალხთა] ზნეჩვეულებას და უფრო მიაჩვევს [მათ] ურთიერთ დამოკიდებულებისა, საზოგადოებრივ მოვალეობათა და კანონთა შეგნებასო“⁴.

მეორე მომენტი, რაც პასკევიჩის ხაზს ახასიათებდა მმართველობის დარგში, მდგომარეობდა იმაში, რომ მას სრულიად შეუწყნარებლად მიაჩნდა ისეთი მდგომარეობა, როდესაც საქართველოში ჯერ კიდევ სავსებით არ იყო გატარებული რუსული კანონები და რუსული წესები ისე, როგორც ეს რუსეთის შიდა გუბერნიებში იყო. ეს გარემოება, მისი აზრით, ხელს უშლიდა საქართველოს გარუსებას და ქართველებსაც მუდამ მოაგონებდა იმას, რომ ისინი სხვანი იყვნენ, ხოლო რუსები კიდევ სხვანი. „ყველგან დაწესებულებები დროებითს ხასიათს ატარებენ—სწერდა პასკევიჩი 1830 წ. 24 აპრილს რუსეთის მეფეს,—გასაოცარი აღრევაა მმართველობის რუსულ წესებსა და ქართულ თუ შესლიმანურ წესებს შორის; არ არის ერთიანობა არც მმართველობის წესებში, არც კანონებში, არც ფინანსურ სისტემაში... რაც შეეხება საკუთრივ სამოქალაქო მმართველობას, მე საუკეთესოდ და აუცილებელ საჭიროებად მიიჩნია

¹ КИООТГ, გვ. 39.

² ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 101. „საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი“, თმცკა საქველმოქმედო დაწესებულების სახელს ატარებდა, მაგრამ თავისი ფუნქციებითა და დანიშნულებით ის უფრო საკრედიტო და ბანკის მაგვარ დაწესებულებას წარმოადგენდა, ვიდრე საქველმოქმედო დაწესებულებას.

³ ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 101. პროკურორის თანამდებობა თბილისში პირველად დაწესდა ციციანოვის დროს, 1803 წელს (KK, 1868, გვ. 386).

⁴ Акты, VII, საბ. № 47; С. Ссадае, იქვე, გვ. 67.

შემოღებულ იქნას ამიერ-კახეთის პროვინციებში მმართველობის რუსული წესი და რუსული კანონები“-ო¹.

დასასრულ, მესამე მომენტი, რაც პასკევიჩის ხაზს ახასიათებდა და რაც უკვე აღნიშნულ მომენტებთან იყო დაკავშირებული, მდგომარეობდა იმაში, რომ პასკევიჩის დაუშვებლად მიაჩნდა მმართველობა და ადმინისტრაციულ აპარატში ადგილობრივი ელემენტის გამოყენება². ეს ადგილობრივ ელემენტი, პასკევიჩის აზრით, სავსებით უვარგისი იყო, იმიტომ რომ ამ ელემენტმა რუსული ენა არ იცოდა და მას სათანადო გამოცდილებაც აკლდა.

ყველა აღნიშნული საკითხი პასკევიჩის უქვეშევრდომილეს მოხსენებებში არა ერთხელ ყოფილა აღნიშნული და საკითხიც დასმული იმის შესახებ, რომ ვველაფერი ეს, რაც შეიძლება, სასწრაფოდ ყოფილიყო ცხოვრებაში გატარებული. 1830 წელს შუფისათვის წარდგენილ თავის მოხსენებაში პასკევიჩი ამასთან ერთად საქართველოს ადმინისტრაციულ მოწყობის პროექტსაც აყენებდა. მისი აზრით, საქართველო ერთ გუბერნიად უნდა ჩამოყალიბებულიყო და ეს გუბერნია ათ მაზრად დაეწილებულიყო: 1. თბილისის, 2. სიღნაღის, 3. თელავის, 4. დუშეთის, 5. გორის, 6. იმერეთის, 7. გურიის, 8. ახალციხის, 9. ახალქალაქისა და 10. ბორჩალოს მაზრებად³.

საგუბერნიო დაწესებულებათა და თანამდებობის პირთა დანიშვნა ამ ახლადჩამოყალიბებულ საქართველოს გუბერნიაში, პასკევიჩის აზრით, უნდა მომხდარიყო იმავე წესით, როგორც ეს რუსეთის გუბერნიებში ხდებოდა. სამაზრო დაწესებულებებიც ისე უნდა მოწყობილიყო, როგორც რუსეთში, ყოველგვარ ცვლილებების გარეშე. „ყველა საგუბერნიო და სამაზრო დაწესებულებაში—წერდა პასკევიჩი—უნდა ხელმძღვანელობდნენ ყველაფერში რუსეთის კანონმდებლობით და არ უნდა ემყარებოდნენ არავითარ შემთხვევაში ქართულ კანონებზე ან წინანდელ ჩვეულებებზე“-ო⁴. იმავე დროს პასკევიჩი იმავე მოხსენებაში მოითხოვდა საშეღირო სასამართლოების გაუქმებას⁵ და ამ სასამართლოთა ფუნქციების სამოქალაქო სასამართლოებისათვის გადაცემას. დასასრულ, პასკევიჩი თავის მოხსენებაში იმ გარემოებაზედაც მიუთითებდა, რომ ფორმალურად ქალაღზე არსებული მდგომარეობა საქართველოში მმართველობის მოწყობის მხრივ ფაქტიურ მდგომარეობას არ შეესაბამებოდა. „ამჟამად საქართველოში—წერდა ის—არსებობს მმართველობის იმდენი სხვადასხვა ფორმა

¹ Акты, VII, გვ. 37.

² ამ მხრივ პასკევიჩსა და მის წინამორბედ მთავარმმართველთა თუ სხვა რუს მოხელეთა შორის განსხვავება არც არსებობდა, მაგრამ პასკევიჩი ამ მხრივ იმით განირჩეოდა მათგან, რომ ის ამ საკითხებს უფრო აშკარად და გარკვევით აყენებდა ცენტრალურ ხელისუფლების წინაშე.

³ Акты VII, გვ. 38. ახალციხე და ახალქალაქი ამ დროს უკვე რუსეთის ხელში იყო: ორივე ქალაქი და რაიონი რუსეთს გადაეცა 1829 წლის 2 სექტემბრის ადრიანოპოლის ხავის თანახმად (რუსეთ-თურქეთის ომის შედეგად).

⁴ Акты, VII, გვ. 38.

⁵ იქვე, გვ. 38.

(ყველა ერთნაირად უფარვის), რამდენიც მაზრაა: თბილისის მაზრაში არსებობს საერობო პოლიციის მმართველობა და სამაზრო სასამართლო... დუშეთის მაზრაში—მხოლოდსაერობო პოლიციის მმართველობა; გორის მაზრაში, პირიქით, გარდა იმავე მმართველობისა და სამაზრო სასამართლოს, დანიშნულია კიდევ ოლქის უფროსი; თელავის, სიღნაღისა და ელისიფეტაოლის მაზრებში ყველა დაწესებულება გაერთიანებულია ერთ დაწესებულებაში—დროებითს საოლქო სასამართლოში და იქ დანიშნულია აგრეთვე ოლქის უფროსი¹.

ერთი სიტყვით, პასკევიჩის ხაზისა და კერძოდ ამ მოხსენების დედაზრი, როგორც ვხედავთ და როგორც ვამბობდით, ერთის მხრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ სამხედრო სისტემა მმართველობისა სამოქალაქო მმართველობის სისტემით შეცვლილიყო, ხოლო მეორე მხრივ იმაში, რომ საქართველოში სავსებით და უცვლელად მართვა-გამგეობის ისეთი წესები შემოედო, როგორიც რუსეთის შიდა გუბერნიებში არსებობდა. ამ წესების შემოღება, მისი აზრით, იმიტომაც იყო აუცილებელი, რომ მაშინ საქართველოს „მცხოვრებნი ეცდებოდნენ უფრო დაახლოვებოდნენ რუსებს“ და მაშინ ისინი „ნაკლებად იქნებოდნენ განსხვავებულნი სახელმწიფოს დანარჩენ ნაწილებისაგან“; „ხოლო ახლა კი—წერდა პასკევიჩი—ძველი ჩვეულებები ძველი მმართველობის ფორმები და წესები—ყველაფერი ეს მათ მოაგონებთ ცალკე არსებობასა და რუსეთისაგან განსხვავებას“².

მიუხედავად იმისა, რომ პასკევიჩის პროექტი თავისი მიზანდასახულობით სავსებით მისაღები იყო რუსეთის მთავრობისათვის და სავსებით ემთხვეოდა ამ უკანასკნელის თვალსაზრისს, ხოლო ადმინისტრაციული რაციონალიზმის მხრივ უფრო მეტ უპირატესობას შეიცავდა არა მარტო საქართველოს სინამდვილეში ფაქტიურად მაშინ არსებულ ყოველად უხეირო მდგომარეობასთან, არამედ ფორმალურად ქალაქზე არსებულ უფრო ხეირიან მდგომარეობასთან შედარებითაც,—ეს პროექტი მაინც არ დამტკიცებულა და, მაშასადამე, ცხოვრებაშიც არ გატარებულა. მთავარი მიზეზი იმისა, რომ საქართველოს ადმინისტრაციული მოწყობის პროექტი, პასკევიჩის მიერ ნაგარაუდღევი, არ განხორციელდა, იმაში მდგომარეობდა, რომ მთავრობა ვერ ბედავდა ყველა ადგილობრივი თავისებურების უგულვებელყოფასა და ერთბაშად რუსული კანონების შემოღებას. მთავრობას უკვე ნაგემები ჰქონდა რუსული მმართველობის ნაწილობრივ შემოღების შედეგები—მას არა ერთი და ორი აჯანყების ჩაქრობა მოუხდა ამ დროისათვის, სწორედ დასახელებულ მიზეზით გამოწვეული, და ამიტომ მთავრობას ემინოდა სავსებით რუსული წესების შემოღებით ხელახალი უკმაყოფილება და აჯანყება არ გამოეწვია. ამასთანავე მალე ამის შემდეგ (1831 წელს) პასკევიჩი გადაყვანილ იქნა სხვაგან, ხოლო მის მაგიერ ახლად დანიშნული როზენი-კი მრავალ შემთხვევაში სრულიად არ იზიარებდა

¹ იქვე, გვ. 36.

² „Все напоминает им отдельное существование в различие от России“ (Акты, VII, გვ. 36).

პასკევიჩის პროექტს და მას ამ პროექტის ცხოვრებაში გატარება ნაადრევად მიაჩნდა¹.

ამრიგად, პასკევიჩის პროექტი განუხორციელებელი დარჩა. პასკევიჩმა მხოლოდ ისლა მოასწორო, რომ მან თავის ნებით შეამცია მთავრობის ყველა დაწესებულებაში ადგილობრივი ელემენტები და მათ ნაცვლად ყველგან რუსი მოხელეები დააყენა. პასკევიჩმა საკმაოდ ბევრი იზრუნა აგრეთვე საქართველოში ციხეებისა და სატუსალოების მოწყობისათვის. კერძოდ, მის დროსვე იყო მოწყობილი თბილისში პატიმარ ქალებისათვის (ცნობილ კასტელას ფაბრიკასთან) საერთო საცხოვრებელი ყაზარმა. დასასრულ, პასკევიჩის დროსვე შემოღებულ იქნა საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში ზომა-წონის რუსული ერთეულები.

საერთოდ კი პასკევიჩის პროექტი მხედველობაში იქნა მიღებული მხოლოდ შემდეგში, როდესაც ჯერ სენატორ მენჩიკოვისა და კუტაისოვის, ხოლო ცოტა გვიან სენატორ განის რევიზიების შედეგად, 1840-იან წლებში, გადაწყდა ჩატარებულიყო საქართველოსა და ამიერ-კავკასიაში მმართველობის მთელი სისტემის რეორგანიზაცია. მაგრამ ეს რეორგანიზაცია და თვით სენატორ კუტაისოვისა და მენჩიკოვის, ისევე როგორც სენატორ განის, რევიზიები, მმართველობის ისტორიის მეორე პერიოდთან არის დაკავშირებული, და ამიტომ მათ აქ ამაჟამად არ შევხებით.

ენახით ახლა როგორი ნდგომარეობა იყო შექმნილი ამ დროს მმართველობის მხრივ დასავლეთ საქართველოში (იმერეთში, გურიაში, სამეგრელოში, სვანეთსა და აფხაზეთში).

7

აღმოსავლეთ საქართველოს ანექსიის შემდეგ, როგორც ვიცით, ჯერი იმერეთზე მიდგა. იმერეთის მეფე სოლომონ მეორე ერთხანს ენერგიულ წინააღმდეგობას უწევდა რუსეთის შემოტევას და ცდილობდა დაეღწია თავი რუსეთის ბატონობისაგან. მაგრამ ბოლოს იძულებული გახდა ძალას დამორჩილებოდა და ეს ბატონობა ეცნო: 1804 წლის 25 აპრილს მან რუსეთის ტახტის ერთგულების ფიცი მიიღო², ხოლო იმავე წლის 4 ივლისს ალექსანდრე I-ის მანიფესტიც გამოვიდა იმერეთის რუსეთთან შეერთების შესახებ³. ცოტა გვიან კი იმერეთში შეყვანილ იქნა რუსეთის საოკუპაციო ჯარი. იმერეთში და სამეგრელოში ჯარი შეყვანილ იქნა 1804 წ. ოქტომბერში.

¹ С. Эсадзе, Историческая записка, გვ. 68. როზენის აზრით, ამიერ-კავკასიაში ძველებურად სამხედრო მმართველობა უნდა დარჩენილიყო.

² С. Эсадзе, Историческая записка, გვ. 30.

³ Акты, II, გვ. 393; ს. ესაძე, იქვე, გვ. 30—31. რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღების მიზნით სოლომონ II-მ თავისი ვლჩი სოლომონ ლეონიძე პეტერბურგს გაგზავნა ჯერ კიდევ 1803 წლის აგვისტოს. სოლომონს იმედი ჰქონდა, რომ რუსეთის მეფის ვასალობის აღიარებით რუსეთის ბატონობის საფრთხეს ცოტა ხნით აიცილენდა, ხოლო ამასობაში მთელ დასავლეთ საქართველოს შემომტოვებებს მოახერხებდა და ამის შემდეგ კი დამოუკიდებლობას შეინარჩუნებდა.

ალექსანდრეს მანიფესტის თანახმად სოლომონ II, მეფის წოდებით, იმერეთის მმართველად უნდა დარჩენილიყო, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ იმერეთის სამეფო ტახტზე ამავე უფლებით მისი მემკვიდრეები¹, არსებულ წესის მიხედვით, რიგობით რუსეთის მეფის მიერ უნდა დამტკიცებულიყვნენ; ე. ი. სხვანაირად რომ ვთქვათ, ამ მანიფესტის თანახმად, იმერეთი რუსეთის ვასალურ დამოკიდებულებაში უნდა გადასულიყო ისე, რომ შინაურ საქმეებში ის ძველებურად დამოუკიდებელ სახელმწიფოდ უნდა დარჩენილიყო².

ნამდვილად კი საქმის ვითარება სულ სხვანაირი იყო. რუსეთის მთავრობას იმთავითვე მტკიცედ ჰქონდა გადაწყვეტილი იმერეთში მეფობა სრულიად მოესპო და იქ რუსული მმართველობა შემოეღო: როდესაც იმერეთის მეფეს ალექსანდრე დაპირებებს აძლევდა და ტახტზე ამტკიცებდა, იმავე დროს (და მანამდეც) საქართველოს მთავარსარდალს ციციანოვს ის საიდუმლო განკარგულებებს უგზავნიდა—იმერეთში ჯარი შეეყვანა და მისი ოკუპაცია მოეხდინა. სწორედ ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ მეფის ხელისუფლების წარმომადგენლებმა იმერეთში შესვლისთანავე სოლომონს, სხვადასხვა გარემოებების მომიზეზებით, სისტემატური შეურაცხყოფა და დამცირება დაუწყეს: მას ხან სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის შევიწროებას უსაყვედურებდნენ, ხან კიდევ თურქეთთან თუ ირანთან კავშირის გაბმას აბრალებდნენ³. ბოლოს სოლომონს ფიცის გატეხასა და უპირობაში დასდეს ბრალი—ვითომდა მას რუსეთის მეფისთვის აღთქმული დაპირებები არ შეესრულებინოს⁴, და 1810 წლის 20 თებერვალს ის ტახტიდან გადაყენებულად გამოაცხადეს⁵. თვით სოლომონი, რომელიც ისევ ენერგიულ წინააღმდეგობას უწევდა რუსეთს (ციხეებში—მუხური, საპაიჭაო, ჭყვიში, ვარციხე, ბაღდადი), დააპატიმრეს და თბილისში ჩამოიყვანეს⁶.

¹ ტახტის უშუალო მემკვიდრედ, სოლომონის უშვილობის გამო, აღიარებული იყო დავით II-ს შვილი, კონსტანტინე ბატონიშვილი.

² ალექსანდრეს მიერ დამტკიცებულ პირობის თანახმად, სოლომონი უარს აცხადებდა ოდიშზე, მაგრამ გურია აღიარებული იყო მის ხელმწიფობის ქვეშ; ხოლო რაც შეეხება ლეჩხუმს, სოლომონს ფორმალურად უფლება ეძლეოდა ისტორიული საბუთები წარმოედგინა იმის შესახებ, რომ ეს მხარე წარსულში (იმ ხანად ლეჩხუმი დადიანის სამფლობელოში შედიოდა) მას ეკუთვნოდა.

³ Акты, II, გვ. 359.

⁴ Акты, IV, 193, 218, 219 და შმდ.

⁵ „პროკლამაცია“ სოლომონის გადაყენების შესახებ შედგენილ იქნა გენ. სიმონოვიჩის მიერ 1810 წლის 21 იანვარს, მაგრამ ეს პროკლამაცია ქუთაისში გამოცხადებულ იქნა მხოლოდ იმავე წლის 20 თებერვალს (Акты, IV, გვ. 229, 233). საინტერესოა აღინიშნოს, რომ რუსეთის მთავრობა ჯერ კიდევ 1810 წელს, ე. ი. ოფიციალურად სოლომონის გადაყენებამდე, აწვდიდა პროექტს სოლომონის მოტყუებით რუსეთში გაწვევის შესახებ, მაგრამ ეს პროექტი მაშინ სისულღეში ვერ იქნა მოყვანილი, იმის გამო, როგორც ჩანს, რომ რუსეთის მთავრობის ეს განზრახვა სოლომონს გაგებული ჰქონდა (Акты, IV, გვ. 4).

⁶ Акты, IV, გვ. 235 და შმდ.

ვიდრე ეს ამბავი მოხდებოდა, რუსული მმართველობა იმერეთში ოფიციალურად და ფაქტიურადაც შემოღებული არ ყოფილა: რუსეთის ჩარევა იმერეთის საშინაო საქმეებში იმ დრომდე მხოლოდ იმაში გამოიხატებოდა რომ იქ, როგორც ვთქვით, რუსის ჯარი იყო შეყვანილი და ამ ჯარის სარდლობა სოლომონ მეფეს უხეშ ფორმებში კონტროლს უწევდა, რათა მას რუსეთის საწინააღმდეგო არა ჩაედინა რა. მაგრამ სოლომონის ღაპატურებისა¹ და გენერალ სიმონოვიჩის მიერ იმერეთის ციხე-სიმაგრეების აღების შემდეგ², საქართველოს მთავარსარდალმა ტორმასოვმა, პეტერბურგიდან მიღებულ ინსტრუქციის თანახმად, ბრძანება გაემოსცა იმერეთში სამეფოს საცვებით გაუქმებისა და რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ.

ამ დროიდან იმერეთში იწყება იგივე გაუთავებელი ცდები და ექსპერიმენტები რუსული მმართველობის დამკვიდრებისათვის, როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოში იყო, და ამ დროიდანვე იწყება რუსული მმართველობის ისტორია იმერეთში. ეს ისტორია არსებითად ისეთივეა, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოში, მაგრამ მას ზოგიერთი განსხვავებული მომენტიც ახასიათებს და ამიტომ საჭიროა ეს მომენტები ცალკე აღინიშნოს.

იმერეთის ადმინისტრაციული მოწყობის შესახებ პროექტის შემუშავება ტორმასოვმა დაავალა გენერალ სიმონოვიჩს, იმ სიმონოვიჩს, რომელმაც მოახდინა იმერეთის დაპყრობა. მიცემულ დირექტივების თანახმად სიმონოვიჩს ევალებოდა იმერეთის მოწყობა ძირითადად ისე ევარაუდა, როგორც აღმოსავლეთი საქართველო იყო მოწყობილი.

ამ დირექტივების შესაბამისად, იმავე 1810 წელს გენერალ სიმონოვიჩმა ეს პროექტი შეიმუშავა და განსახილველად წარადგინა კიდეც, ხოლო 1811 წლის 19 აპრილს ამ პროექტის საფუძველზე გამოცემულ იქნა სპეციალური დებულება იმერეთში რუსული მმართველობის შემოღების შესახებ³.

ამ დებულების შემოღებას იმერეთში წინ უსწრებდა იმ აჯანყების ჩაქრობა⁴, რომელიც გამოწვეული იყო სწორედ რუსული ხელისუფლების დამყარებითა და რუსული მმართველობის შემოღებით. (რუსული მმართველობის შემოღება კი იმერეთში, როგორც ვთქვით, დაიწყო სამეფოს გაუქმების უმალ, ჯერ კიდევ ხსენებულ დებულების დამტკიცებამდე). ეს მმართველობა გარეგნულად თითქოს ადგილობრივ პირობებისა და ზნეჩვეულებების გათვალისწინებით იყო მოწყობილი. მის სათავეშიც თითქოს იმერეთის თავკაცები (ზურაბ წერეთელი, ელიზბარ ერისთავი და სხვები) იყვნენ დაყენებული⁵. მაგრამ ფაქტიურად ხელისუფლებას იმერეთში იმთავითვე სიმონოვიჩი წარმოადგენდა და ეს სიმონოვიჩი ვანაგებდა საქმეს სამხედრო წესების საფუძველზე.

¹ თბილისში ჩამოყვანილა სოლომონი 1810 წ. 2 ოქტომბერს ოსმალეთს გაიქცა და ზუთი წლის შემდეგ იქ გარდაიცვალა. გარდაცვალებამდე სოლომონს არ შეუწყვეტია რუსეთის მთავრობის წინააღმდეგ ბრძოლა.

² АКТЫ, IV, გვ. 235 და შმდ.

³ АКТЫ, IV, საბ. № 494.

⁴ АКТЫ, IV, გვ. 246, 322 და შმდ.

⁵ АКТЫ, IV, გვ. 238, 245.

ასე რომ, ე. წ. „იმერეთის დროებითი მთავრობა“¹, რომელიც ხსენებულ დებულებებს დამტკიცებამდე იყო დაწესებული იმერეთში და რომლის სათავეში ზურაბ წერეთელი იყო დაყენებული, ფიქტიური ამბავი იყო. ნამდვილად კი ამ მთავრობას არაფრის გაკეთება არ შეეძლო და არც გაუკეთებია.

სწორედ ამიტომ იმერეთის „დროებითი მთავრობის“ შექმნის შემდეგ არც კი გაუვლია რამდენიმე კვირას, რომ იმერეთში დაიწყო არეულობა, რომელიც მალე ნამდვილ აჯანყებად გადაიქცა. აჯანყებას მეთაურობდნენ იმერეთში დარჩენილი სოლომონის მომხრეები, ფაქტიურად კი თვით სოლომონი, რომელიც ახალციხის ფაშის დახმარებით განაგრძობდა ბრძოლას რუსეთის მთავრობასთან. მაგრამ აჯანყება მალე ჩაქრობილ იქნა და ამის შემდეგ რუსეთის ხელისუფლება ხელახლა შეუდგა იმერეთში რუსული მმართველობის მოწყობას².

მომხდარ ამბებიდან რუსეთის ხელისუფლებამ ის დასკვნა გამოიტანა, რომ ყველაფერი ეს, თითქოს, ადგილობრივ თავადაზნაურობების მმართველობის სათავეში დაყენების შედეგი ყოფილიყოს და ამიტომ მთავარსარდალმა ტორმასოვმა სიმონოვიჩს დააეალა ახლა იმერეთში მმართველობა მოეწყოს ისე, რომ ამ მმართველობაში ადგილობრივ ელემენტების გამოყენება, რაც შეიძლება, ნაკლებად ყოფილიყო ნაგულისხმევი. სიმონოვიჩმაც 1810 წლის ოქტომბერში შეადგინა ის პროექტი, რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა ლაპარაკი, და რომლის საფუძველზედაც, როგორც ვთქვით, 1811 წელს გამოცემულ იქნა დებულება იმერეთის შესახებ.

ამ დებულების თანახმად იმერეთის სამეფო გადაკეთებულ იქნა იმერეთის ოლქად. ეს ოლქი იყოფოდა ექვს მაზრად (ოკრუგად): 1. ქუთაისის, 2. საჩხერის, 3. ვაკის, 4. რაქის, 5. ჩხარისა და 6. ბაღდათის. იმერეთის ოლქის სათავეში მმართველი (რუსი გენერალი) იდგა³, ხოლო თვითელი მაზრის (ოკრუგის) სათავეში—მაზრის (ოკრუგის) უფროსი. ოლქის მთავარ ქალაქად ნაგულისხმევი იყო ქუთაისი. ქუთაისშივე უნდა მოწყობილიყო საერთო საოლქო დაწესებულებები: 1. საოლქო მმართველობა, 2. საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი, 3. საექიმო სამმართველო⁴, 4. საბაჟო კონტორა და 5. საფოსტო კონტორა. აქვე უნდა დაწესებულიყო საოლქო მიწისმზომელისა და კომენდანტის თანამდებობა⁵.

¹ Акты, IV, 33, 255, 263.

² ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 71.

³ იმერეთის ოლქის მმართველი ზოგჯერ ამის შემდეგაც იმერეთის მმართველად (управляющий Имеретией) იწოდებოდა. იმერეთის მმართველებად ჩვენ მიერ აღებულ პერიოდში იყვნენ: სიმონოვიჩი, მერლინი, ხატუნცევი, კურნატოვსკი, გორჩაკოვი, გესსე, ბებუთოვო, ვაკულსკი, ახლესტიშევი და ჭიხარევი (ერთიმეორეზე მიყოლებით).

⁴ Врачебная управа.

⁵ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 63.

საოლქო მმართველობა შესდგებოდა სამი ექსპედიციისაგან: 1. აღმასრულებელ, 2. სახაზინო და 3. სასამართლო ექსპედიციებისაგან. ოლქის მმართველობის თავჯდომარედ ოლქის მმართველი ითვლებოდა, ხოლო მის წევრებად სამი მრჩეველი რუს მოხელეთაგან. ამ უკანასკნელთ თანაშემწეებად ორ-ორი ასესორი ჰყავდათ იმერელ თავადაზნაურებიდან. დასახელებული ექსპედიციები არსებითად იმავე საფუძველზე იყვნენ მოწყობილი, როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს უზენაეს მთავრობის ექსპედიციები. კერძოდ სასამართლო ექსპედიციას, განაგებდა რა ის სისხლის სამართლისა და სამოქალაქო საქმეებს, სამოქალაქო ნაწილში უნდა ეხელმძღვანელა ვახტანგის კანონებით, ხოლო სისხლის სამართლის საქმეების ხაზით—რუსული კანონებით¹.

მაზრების (ოკრუგების) უფროსები რუსი ოფიცრები იყვნენ. მათ თანაშემწეებად ჰყავდათ ორ-ორი ადგილობრივი თავადი ან აზნაური, რომელთაც მსაჯულები („ზასედატელ“) ეწოდებოდათ. მსაჯულებს ფორმალურად სათანადო მაზრის საზოგადოებები ირჩევდნენ², ხოლო ფაქტიურად ისინი, ისევე როგორც საერთოდ ყველა დაწესებულების მოხელეები, მთავრობის მიერ ინიშნებოდნენ.

ასეთი იყო ფორმალურად მმართველობის ის სისტემა, რომელსაც ჰგულისხმობდა ზემოხსენებული 1811 წლის დებულება. მაგრამ ფაქტიური მდგომარეობა იმერეთში რამდენიმედ სხვანაირი იყო. საქმე ისაა, რომ ეს დებულება ფაქტიურად ცხოვრებაში შემოღებული არ ყოფილა. ამის მიზეზი ერთის მხრივ იმაში მდგომარეობდა, რომ თვით მთავრობა შიშობდა ხსენებულ მმართველობის შემოღებას ხელახლა არ გამოეწვია არეულობა მოსახლეობაში, რომელიც არ იყო მომზადებული ასეთი წესებისათვის და არც სცნობდა ამ წესებს, ხოლო მეორე მხრივ იმაში, რომ ამ მმართველობის შემოღება იმერეთში იმ ხანად არც შეიძლებოდა.

საინტერესოა რომ თვით ამ დებულების ავტორის, ტორმასოვის, მომდევნო საქართველოს მთავარმმართველნიც კი შეუძლებლად სცნობდნენ ხსენებულ დებულების ცხოვრებაში გატარებას. სრული გულახდილობით უნდა მოგახსენოთ,—სწერდა პაულუჩი პოლიციის მინისტრს—რომ ჩემის აზრით რუსეთის გუბერნიებისათვის შემოღებულ კანონებზე დამყარებულ მთავრობის დაწესება იმერეთში შეუძლებელია, რადგან: 1. რუსეთის ხაზინას ასეთი მთავრობის შენახვა იმერეთში უფრო ძვირად დაუჯდება, ვიდრე ის იქიდან შემოსავალს მიიღებს, 2. იმერეთის ხალხის ზნეჩვეულება სრულიად სხვანაირია, ვიდრე რუსეთის ხალხისა, 3. თვით იმერეთის მდგომარეობაც იმნაირია, რომ მისი მაზრებად დაყოფა და იქ წესების დამყარება მოუხერხებელია³. იმერეთის მართველთაგან მთავრობის წესები—სწერდა პაულუჩის მომდევნო მთავარმმართველი რტიშჩევი იმავე პოლიციის მინისტრს—სრულიად სხვანაირი უნდა იყოს, ვიდრე რუსეთში, რადგან აქაური ხალხის ხასიათი და ადათი ძირითადად განსხვავდება რუსეთის

¹ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 63.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 62.

³ Акты, V, გვ. 92.

ხალხის ხასიათისა და ადათისაგან¹. ამის გამო არც პაულუჩის და არც რტიშჩევის სრულიად არ უცდიათ ძალაში შესულიყო ის დებულება, რომლის შესახებაც ჩვენ ვლაპარაკობდით.

ასევე ქალაღზე დარჩა ეს დებულება შემდეგი მთავარმმართველების—ერმოლოვის, პასკევიჩისა და როზენის დროსაც, ე. ი. ვიდრე 1840-იან წლებამდე. მაშ როგორ წარმართებოდა სამოქალაქო და ადმინისტრაციული საქმეები იმერეთში, და ვინ წარმართავდა ამ საქმეებს მთელ ამ ხნის განმავლობაში?

ამ საკითხის გამორკვევა საჭირო სიზუსტით ერთგვარ სიძნელეს წარმოადგენს იმიტომ, რომ ჩვენამდე მოღწეულ ოფიციალურ საბუთებში იმერეთში იმ დროს არსებულ ფაქტიურ მდგომარეობის შესახებ ცნობები არ არის სისრულით დაცული, ხოლო რაც დაცულია, ისიც სხვადასხვა საბუთებშია გაფანტული, ხშირად კი ამ საბუთებში აშკარად არასწორი ცნობებია მოცემული. ასე, მაგალითად, ოფიციალურ მიწერ-მოწერაში, იმერეთის მმართველ ორგანოდ დასახელებულია თითქმის ყველგან ხან „იმერეთის ოლქის დროებითი მმართველობა“, ხან კიდევ „იმერეთის დროებითი მთავრობა“, მაშინ როდესაც ნამდვილად არც ასეთი „მმართველობა“ და არც ასეთი „მთავრობა“ ფაქტიურად იმერეთში 1811 წლიდან არ არსებობდა². მაგრამ ამისდა მიუხედავად, რუსული მმართველობის შემოღების შემდეგ იმერეთში დამყარებულ მდგომარეობის სურათის აღდგენა დაახლოებით მაინც შეიძლება. ეს სურათი შემდეგნაირად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ.

იმერეთს განაგებდა იმერეთის (ან იმერეთის ოლქის) მმართველი ერთპიროვნულად. ეს მმართველი რუსი გენერალი იყო და ის ამავე დროს იმერეთში მდგომ რუსის ჯარის სარდლადაც ითვლებოდა. მასთან არსებობდა კოლეგიალური ორგანო, ძველი სახელწოდებით—„დივანი“³, რომელიც შესდგებოდა ოთხი მდივანბეგისაგან—იმერელ თავადაზნაურებიდან. „დივანი“ ემორჩილებოდა იმერეთის მმართველს და ერთგვარ სათათბირო ორგანოს წარმოადგენდა. დივანის მოვალეობას შეადგენდა უმთავრესად სამოქალაქო საქმეებისა და საჩივრების გარჩევა, მაგრამ ასეთ საქმეების გარჩევის დროსაც უკმაყოფილო მხარეს უფლება ჰქონდა (და ასეც ხდებოდა) მიემართა მმართველისათვის და ეს უკანასკნელიც საკითხს სწყვეტდა საბოლოოდ: ან ამტკიცებდა დივანის დადგენილებას, თუ მას ეთანხმებოდა, ან კიდევ თავის ნებით შეცვლიდა ხოლმე ამ დადგენილებას. სისხლის სამართლის საქმეებს კი მმართველი სამხედრო სასამართლოს უგზავნიდა და, ამ უკანასკნელის მიერ გარჩევის შემდეგ, ეს საქმეები ისევე მმართველს უბრუნდებოდა იმისათვის, რომ მას მსჯავრი დაედო და დამნაშავისათვის შესაფერი (თავის სურვილის მიხედვით) სასჯელი შეერჩია.

¹ Акты, V, გვ. 471.

² Акты, V, საბ. № 580.

³ დივანს ადგილობრივი მოსახლეობა „ჩრქვეასაც“ უწოდებდა (ი. მეუნარგია სამეგრელო დავით დადიანის დროს, 1939 წ. გვ. 122).

1811 წლის აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ¹ ზოგიერთ მაზრაში (ოკრუგებში) დანიშნულ იქნენ მაზრის (ოკრუგის) უფროსები რუს ოფიცრებიდან. თვითნებური ოკრუგის უფროსს ჰყავდა ორ-ორი თანამემწე ადგილობრივ აზნაურებიდან და მათ განკარგულებაშივე იყო ჯარის ნაწილები, რათა არეულობის შემთხვევაში აჯანყების ჩაქრობა სასწრაფოდ ყოფილიყო შესაძლებელი. ოკრუგის უფროსებს დაკისრებული ჰქონდათ, როგორც ადმინისტრაციული, ისე სასამართლო და საფინანსო ფუნქციებიც—მათ მოვალეობას, სახელდობრ, შეადგენდა „ხალხის პოლიტიკურ განწყობილებისათვის“ თვალყურის დევნება, დამნაშავეთა დაპატიმრება, გამოძიების მოხდენა, გადასახადების აკრეფა და ზოგიერთ საქმეების ადგილზე გარჩევაც კი. სოფლებში მმართველობის საქმე ძველებურად მოურავების ხელში იყო².

როგორც ვხედავთ, მთელი ადმინისტრაციული, სასამართლო და ფინანსური საქმეები იმერეთში არსებითად ცალკე პირთა (რუს სამხედრო მოხელეთა) ხელში იყო მოქცეული და ეს პირები ფაქტიურად თავისი პირადი სურვილის მიხედვით განაგებდნენ ქვეყანას. ასეთი მდგომარეობა თავისთავად ჰგულისხმობდა იმას, რომ ამ თანამდებობის პირთა მხრივ ფართოდ უნდა ჰქონოდა ადგილი ყოველგვარ თვითნებობას, ბოროტმოქმედებასა და ძალმომრეობას მოსახლეობაზე, მით უფრო, რომ პოლიტიკური რწმენისა და ზნეობრივი თვალსაზრისით იმერეთში დაყენებული რუსი მოხელეები, ისევე როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოში იყო, ერთობ დაბალ დონეზე იდგნენ. მართლაც, ოფიციალურ საბუთებში არა ერთხელ გვხვდება უცნობები იმის შესახებ, რომ ეს მოხელეები ფართოდ ეწეოდნენ ბოროტმოქმედებასა და თვითნებობას, კერძოდ, მექრთამეობას, და ამ გზით დიდ ქონებასაც კი იძენდნენ³.

ერმოლოვის დროს, სახელდობრ 1819--1820 წლებში, იმერეთში ადგილი ჰქონდა დიდ აჯანყებას, რომელიც იმავე წელს თითქმის მთელ დასავლეთ საქართველოს მოედო. ამ აჯანყების მიზეზი იმ ეროვნულ და ეკონომიურ ჩაგვრაში მდგომარეობდა, რომელსაც ამ დროს იმერეთის მოსახლეობა განიცდიდა გაბატონებულ კლასებისაგან ერთის მხრივ და რუსეთის ჯარის სამხედრო ოკუპაციისაგან მეორე მხრივ. მაგრამ უშუალო საბაბს ამ არეულობისას წარმოადგენდა საქართველოს ეკზარზოსად ახლადდანიშნულ მიტროპოლიტ თეოფილაქტეს მიერ გადადგმული ნაბიჯები იმისათვის, რომ იმერეთის საეკლესიო ქონება აწერილიყო და საბოლოო ანგარიშში ხაზინის კუთვნილებად გადაქცეულიყო. ასე იყო თუ ისე, ეს აჯანყება მალე ჩაქრობილ იქნა რუსის ჯარის ხიშტებით. ხოლო აჯანყების ჩაქრობის შედეგი მმართველობის დარგში ის იყო, რომ ამის შემდეგ კიდევ უფრო გაძლიერებულ იქნა სამხედრო დიქტატურა და სამხედრო წესი მართვა-გამგეობისა.

¹ 1811 წლის აჯანყებისა და ამ აჯანყების ჩაქრობის პერიოდი იმერეთში დაემთხვა მთელ რივ სახალხო უბედურებას: ამ წლებში იმერეთში ადგილი ჰქონდა მოუსავლიანობას, შიმშილს, წყალდიდობას და ჰერის გავრცელებას (Акты, V, გვ. 490—494).

² В. И в а н е н к а, იქვე, გვ. 94.

³ Акты, V, საბ. № 276.

პასკევიჩის დროს იმერეთში არსებულ მდგომარეობას სენატორები კუტაისოვი და მეჩნიკოვი შემდეგნაირად ახასიათებდნენ: „ამჟამად იმერეთს განაგებს იგივე დროებითი მთავრობა, რომელსაც 1814 წელს საფუძველი ჩაუყარა მთავარმმართველ რტიშჩევის თვითნებობამ, ამ მმართველობაში თავმოყრილია სასამართლო, სამოქალაქო, ადმინისტრაციული, საფინანსო და საბაჟო ნაწილიც კი. სამოქალაქო საქმეებს ის წყვეტს ზოგჯერ რუსული კანონების მიხედვით, ზოგჯერ ქართული კანონების მიხედვით, ხოლო ზოგჯერ ადათების მიხედვით. სისხლის სამართლის საქმეები განიხილება სამხედრო სასამართლოს კომისიის მიერ. იმერეთის ოკრუგები ექვემდებარებიან ოკრუგის უფროსებსა და მათ თანაშემწეებს... ყველაფერი ეს ექვემდებარება იმერეთის მმართველს სამხედრო გენერლებიდან“¹.

ამ მდგომარეობაში დარჩა იმერეთი თითქმის სრულიად უცვლელად 1840-იან წლებამდე.

8

იმერეთის შემდეგ რუსეთმა პირველ რიგში გურია შეიერთა. გურიაში მთავრად ამ დროს მამია გურიელი იყო². მაგრამ მაშინ მამია გურიელი ჯერ მცირეწლოვანად ითვლებოდა და მის მაგიერ სამთავროს მისი ბიძა ქაიხოსრო განაგებდა. 1804 წლის 29 მაისს, როგორც კი იმერეთის მეფემ სოლომონ მეორემ რუსეთის ქვეშევრდომობაზე ფიცი მიიღო, მთავარმმართველმა ციციანოვმა გურიელს ოფიციალური წინადადება მისცა რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესულიყო, რადგან გურია იმერეთის სამეფოს პროვინციას წარმოადგენს და იმერეთის რუსეთის ქვეშევრდომობაში გადასვლის შემდეგ ეს თავისთავად იგულისხმება³. გურიელმაც ქართული ანდაზისა არ იყოს, ჩათრევას ჩაყოლა ამჯობინა და იმავე 1804 წელს რუსეთის მეფის ტახტის ერთგულებაზე ფიცი მიიღო. ხოლო რამდენიმე წლის შემდეგ, სახელდობრ, 1810 წლის 19 ივნისს საქართველოს მთავარმმართველს ტორმასოვს თავისი „თხოვნითი პირობები“⁴ წარუდგინა იმის შესახებ, თუ როგორ უნდა ყოფილიყო გურია რუსეთთან შეერთებული.

თავის პირობებში მამია გურიელი ითხოვდა შემდეგს: 1. გურია მთლიანად გადადიოდა რუსეთის სამუდამო ქვეშევრდომობაში, 2. გურიის მთავრად მამია გურიელი, ხოლო მისი სიკვდილის შემდეგ მისი კანონიერი მემკვიდრეები მტკიცდებოდნენ, 3. გურიელი დამოუკიდებლად განაგებდა სამთავროს შინაგან

¹ Акты, VIII, гл. 3; VII, саბუთი № 321.

² მამია გურიელი იყო გიორგი გიორგისძის შვილის სიმონ გურიელის შვილი. მას ჰყავდა ოთხი ბიძა (ვახტანგი, ქაიხოსრო, ლევან და დავითი), რომელნიც ერთიმეორეს ეცილებოდნენ გურიის სამთავრო ტახტს.

³ Акты, II, гл. 540 და 541.

⁴ Просительные пункты.

საქმეებს (გარდა სიკვდილით დასჯის საქმეებისა, რომელიც იმერეთის მმართველის მიერ დანიშნულ სამხედრო სასამართლოს კომპეტენციას შეადგენდა); 4. გურიას გარეშე მტრებისაგან დაიცავდა რუსეთის ჯარი, რომლის ნაწილები მუდმივად გურიაში იქნებოდნენ დაყენებულნი, 5. გურიაში რუსეთის ხელისუფლების მიერ მადნების დამუშავების შემთხვევაში გურიელს წილი დაედებოდა, 6. ასევე გურიაში ქალაქის გაშენების შემთხვევაშიც, 7. გურიელი დაემორჩილებოდა საქართველოს მთავარმმართველს, 8. გურიელი ვალდებული იყო რუსის ჯარისათვის მიეცა სურსათ-სანოვაგე, ბინა, შეშა და სანთელი¹. ე. ი. მთავარი, რასაც გურიელს თავის „თხოვნით პირობებში“ მოითხოვდა, მდგომარეობდა იმაში, რომ გურია შინაურ საქმეებში დამოუკიდებელი ყოფილიყო, ხოლო მისთვისა და მის მემკვიდრეებისათვისაც მთავრის უფლება და ხარისხი სამუდამოდ დაეტოვებინა.

რუსეთის მეფემ ალექსანდრე პირველმა მამია გურიელის თხოვნითი მუხლები მთლიანად შეიწყნარა და 1811 წლის 8 აპრილს სპეციალური სიგელით აუწყა მას, რომ გურია სამუდამოდ რუსეთს უერთდებოდა, ხოლო თვით მამია გურიელი გურიის მთავრად იყო დატოვებული, როგორც რუსეთის მეფის ვასალი და ქვეშევრდომი. ამასთანავე გურიელს გამოეგზავნა ხმალი და დროშა რუსეთის ღერბის გამოხატულებით², როგორც საინვესტიტურო ნიშნები, სიუზერენისაგან ვასალისათვის ბოძებული.

ნამდვილად კი ამ შემთხვევაშიც საქმის ფაქტიური ვითარება სხვანაირი იყო. რუსეთს სათუოდ არ ჰქონდა გურიის სამთავროს მოსპობა და იქ რუსულმმართველობის შემოღება. მაგრამ ამჟამად მეფის ხელისუფლებისათვის საჭირო იყო გურიელის მომადლიერება ჯერ ერთი იმ მიზნით, რომ იმერეთის დაპყრობა, რომელიც ამ დროს ჯერ კიდევ დამთავრებული არ იყო, არ გართულებულიყო, რადგან წინააღმდეგ შემთხვევაში, გურიელს შეეძლო იმერეთის მეფეს სოლომონ მეორეს გვერდში ამოღგომოდა რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში³; მეორეც იმიტომ, რომ მამია გურიელმა რუსის ჯარს ფოთის ციხის აღების საქმეში (1809 წელს) თურქების წინააღმდეგ დახმარება გაუწია და საჭირო იყო ამის საკომპენსაციოდ მისთვის წყალობის გაღება, მით უფრო, რომ თვით მამია გურიელი ამ ფაქტს, როგორც რუსეთის ხელისუფლების წინაშე ამავს, არა ერთხელ მოაგონებდა მთავრობას⁴ იმისათვის სწორედ, რომ ამ უკანასკნელს შესაფერისად დაეფასებინა გურიელის ეს ამავი. ამას გარდა გურიის, როგორც თურქეთის მოსაზღვრე ქვეყნის, ერთბაშად შემოერთებას და იქ ამ ნიადაგზე (მოსალოდნელ) უკმაყოფილების შექმნას შეეძლო თურქეთთან რუსეთის ურთიერთობის საქმე გაერთულებინა.

¹ АКТЫ, IV, გვ. 438. მამია გურიელის თხოვნითი პირობები ნაკარნახევი იყო თვით რუსეთის ხელისუფლების მიერ.

² АКТЫ, IV, გვ. 443.

³ თურქეთს გაქცეული სოლომონ მეორე ამ დროს ისევ განაგრძობდა ახალციხის დაშლას და თურქეთის ხონთქარის წაჭეხებით თუ დახმარებით რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლას.

⁴ АКТЫ, IV, გვ. 432.

რომ სწორედ ამ მოსახრებებით ხელმძღვანელობდა მეფის მთავრობა, როდესაც ის უყოყმანოდ გურიელის მოთხოვნილებებს აკმაყოფილებდა, ეს რუსეთის მთავრობის საქართველოს სხვა სამეფო-სამთავროების მიმართ ზადენილ საქციელიდანაც თავისთავად ცხადი იყო, მაგრამ ეს მალე გამოაშკარავდა საესებით მას შემდეგ, რაც მამია გურიელი გარდაიცვალა.

მამია გურიელი გარდაიცვალა 1826 წლის 21 ნოემბერს და, გარდაიცვალა თუ არა ის, რუსეთმა მაშინვე ისარგებლა მისი მემკვიდრის დავითის შიციერწლოვანობითა და გურიელის კართან არსებული შინაური უთანხმოებით თუ სამთავროს ტახტის გარშემო ატეხილი დავით, და წინასწარ, ვიდრე იქ შთლიანად რუსული მმართველობა იქნებოდა შემოღებული, გურიელობა ფაქტიურად-გააუქმა. მის ნაცვლად შემოღებულ იქნა, იმერეთის მსგავსად, ეგრეთწოდებული დროებითი მმართველობა, „საბჭოს“ სახელწოდებით¹. საბჭოში² შეყვანილ იქნენ რუსეთის ერთგულებით ცნობილი ადგილობრივი თავადები, ხოლო ტაქტიკური მოსახრებით (რომ ადგილობრივად უკმაყოფილება არ შექმნილიყო) ზოგიერთი მოწინააღმდეგენი: ვახტანგ ერისთავი, დავით მაჭუტაძე, სიმონ გუგუნავა, გიორგი ნაკაშიძე, გიორგი ერისთავი და გიორგი თავდგირიძე³. მაგრამ, რომ მთავრობის განზრახვაში ადგილობრივად ეჭვი არავის არ შეჰპარებოდა, საბჭოს თავმჯდომარედ დანიშნულ იქნა თვით მამია გურიელის ქვრივი სოფიო. „მე საესებით ვიზიარებ [თქვენს] განკარგულებას იმის შესახებ, რომ გურიაში პირველ შემთხვევისათვის, ამის თაობაზე გენერალ ერმოლოვის საგანგებო განკარგულებამდე, ადგილობრივ ცნობილ თავადებისაგან შემდგარი დროებითი მმართველობა იქნეს შემოღებული—სწერდა 1826 წლის 21 ნოემბერს გენერალი ველიამინოვი ბებუთოვს—მაგრამ რომ აცილებულ იქნას ეჭვი მთავრობის განზრახვაზე ამ სამთავროს მითვისების შესახებ, არა უსარგებლოდ მიმაჩნია ამ დროებითი მმართველობაში მონაწილეობდეს [მამია გურიელის] ქვრივიც“—ო⁴.

დროებით მმართველობას დაარსებისთანავე შემდეგი „დარიგება“⁵ თუ დებულება მიეცა: 1. მამია სიმონისძე გურიელის გარდაცვალების გამო გურიაში არსდება „გურიის სამთავროს მმართველობის საბჭო“, 2. საბჭო შესდგება ექვსი წევრისაგან და მის თავმჯდომარედ ითვლება გარდაცვლილი გურიელის მეუღლე—სოფიო, 3. საბჭოს წევრებს ირჩევენ მისი თავმჯდომარე და იმერეთის მმართველი გურიის იმ თავადებიდან, რომელთაც ღვაწლი მიუძღვით რუსეთის მთავრობის წინაშე და ცნობილი არიან როგორც რუსეთის მომხრენი; მათ ამტკიცებს საქართველოს მთავარმმართველი, 4. საბჭოს არსებობა ნაგულის-

¹ Акты, VI, გვ. 680.

² „საბჭოს“, როგორც ჩანს, გურიაშიც (იმერეთის მსგავსად) „რჩევას“ უწოდებდნენ.

³ Акты, VI, გვ. 679. მათ შორის რუსეთის მთავრობის მომხრეებად ითვლებოდნენ ვახტანგი და გიორგი ერისთავი (იქვე, გვ. 678).

⁴ Акты, VI, გვ. 673.

⁵ Наставление.

ხმეგია, იმ დრომდე, როდესაც გურიელის მემკვიდრე დავითი, რომელიც ამჟამად რვა წლისა არის, სრულწლოვანი გახდება, 5. საბჭოს კომპეტენციაში შედის სამთავროს შინაგანი (სამოქალაქო, სასამართლო და ადმინისტრაციული) საქმეების განხილვა, თანახმად მამია გურიელის თხოვნითი პირობების შესაბამისად, მაგრამ მძიმე დანაშაულის საქმეებს საბჭო უგზავნის იმერეთის მმართველს, 6. საბჭო საქმეებს სწყვეტს ხმის უმეტესობით, მაგრამ ხმების თანაბრად გაყოფის შემთხვევაში, საკითხის გადაწყვეტა იმ მხარის სასარგებლოდ ხდება, რომელსაც თავმჯდომარე ემხრობა, 7. საბჭოს ევალება აწარმოოს წერილობითი აღრიცხვა და ფიქსაცია გარჩეულ საქმეებისა, საიდანაც უნდა ჩანდეს, თუ რა საქმე გაიჩნა და რით დამთავრდა ის, 8. ყველა საჩივარი და საქმის ქალაქი მიმართული უნდა იყოს თვით საბჭოს და არა რომელიმე მისი წევრის ან თავმჯდომარის სახელზე, 9. უკეთუ საბჭო საჭიროდ დაინახავს დაარსდეს გურიაში რომელიმე ახალი დაწესებულება, ის ამის შესახებ თავის მოხსენებებს წარუდგენს იმერეთის მმართველს, ხოლო ეს უკანასკნელი საქართველოს მთავარმმართველს, 10. საბჭოს ევალება ზუსტად შეასრულოს ყველა ის ვალდებულება, რომელიც ნაგულისხმეგია განსვენებულ მამია გურიელის თხოვნით პირობებში¹.

ამ „დარიგებაში“ ჩამოთვლილ მუხლებიდან თავისთავად ცხადია, თუ როგორი უფლებებით იყო აღჭურვილი გურიის მმართველობის საბჭო და რამიზანი ჰქონდა მთავრობას, როდესაც ის ამ საბჭოს აწესებდა. ეს საბჭო წარმოადგენდა ისეთ ორგანოს, რომელსაც უფლება ჰქონდა განეხილა მხოლოდ უბრალო საქმეები და ისიც მთავრობის კონტროლის ქვეშ. თვით საბჭოს თავმჯდომარის უფლებები სასტიკად იყო შეკვეცილი და მას არ შეეძლო ერთპიროვნულად განეხილა რაიმე, თუნდაც მცირე მნიშვნელობის საკითხი. ყველაფერიდან ცხადი იყო, რომ რუსეთის ხელისუფლება გურიელის ქვრივს სოფიოს და ადგილობრივ თავადებსაც (ყოველ შემთხვევაში ზოგიერთ მათგანს) სრულიად არ ენდობოდა და თუ, ამისდა მიუხედავად, მათ ადგილობრივ მთავრობის სათავეში აყენებდა, ეს მხოლოდ იმისათვის, რომ თავისი ნამდვილი ზრახვები დაემალა. შექმნილი მდგომარეობა ფაქტიურად იმას ნიშნავდა, რომ ამიერიდან გურიის საქმეები რუსულ ხელისუფლებას უნდა განეგო ისე, როგორც ამას ამ უკანასკნელის ინტერესები მოითხოვდა.

ასე იყო თუ ისე, ხსენებულმა საბჭომ ამ სახით იარსება მხოლოდ რამდენიმე წელიწადი, სახელდობრ 1828 წლამდე, როდესაც გურიელის ქვრივი სოფიო, რუს მოხელეთა თუ სამხედრო პირთა მიერ შევიწროვებული² და თურქეთის ხონთქრის მიერ დაიმედებული, მემკვიდრითურთ გაიქცა ჯვრახალციხეს, ხოლო შემდეგ ტრაპიზონს³. მთავრობამ მაშინვე ხელზე დაი-

¹ АКТЫ, VI, გვ. 680.

² სოფიოს თურქეთში გაქცევის წინ უსწრებდა გენერალ გესეს მიერ გურიაში ჯარების შეყვანა და სოფიოსთვის შეურაცხყოფის მიყენება (АКТЫ, VIII, გვ. 441).

³ АКТЫ, VII, გვ. 415; VIII, გვ. 440.

ხვია ეს გარემოებებ და გურიის სამთავრო ფორმალურადაც სრულიად გააუქმა. ახლა პასკევიჩის განკარგულებით გურიაში დაწესებულა დროებითი მმართველობის თავმჯდომარედ, სოფიოს ნაცვლად, დანიშნულ იქნა რუსი ოფიცერი პოდპოლკოვნიკი კულიაბკა, ხოლო საბჭოში შეყვანილ იქნენ მთლიანად რუსეთის მომხრე ადგილობრივი თავადები¹.

პირველ ხანებში დროებითი მმართველობა მოქმედებდა დედამისთან გაქცეულ მცირეწლოვან დავით გურიელის სახელით. ეს იმ მოსაზრებით, რომ რუსული მმართველობის შემოღებით ადგილობრივად უკმაყოფილება არ გამოეწვიათ, და მეორეც იმ მიზნით, რომ თურქეთში გაქცეულ სოფიოსა და დავით გურიელის უკან დაბრუნება შესაძლებელი ყოფილიყო. ამაში კი რუსეთის მთავრობა იმ მხრივ იყო დაინტერესებული, რომ გურიის სამთავროს საკითხს ოსმალეთთან ურთიერთობის საქმეში რაიმე გავლენა არ ჰქონებოდა. მაგრამ, როდესაც (1829 წელს) სოფიო ტრაპიზონში გარდაიცვალა, ხოლო დავით გურიელი (1832 წელს) რუსეთის მთავრობის ნებაართვით თურქეთიდან მართლაც დაბრუნდა, დავითი პეტერბურგს (პაქთა კორპუსში) გაგზავნეს², გურიის სამთავრო კი გურიის ოლქად³ გადააქეთეს და იქ სავსებით რუსული მმართველობა შემოიღეს იმავე საფუძველზე, როგორც ეს აღმოსავლეთ საქართველოსა და იმერეთში იყო.

ამ მდგომარეობაში დარჩა გურია 1840-იან წლებამდე.

9

დასავლეთ საქართველოს დანარჩენ (სვანეთის, სამეგრელოს, აფხაზეთის) სამთავროებში ჩვენ მიერ აღებული (პირველი) პერიოდის მანძილზე მდგომარეობა არსებითად თითქმის არ შეცვლილა და იქ რუსული მმართველობა, ამ სიტყვის პირდაპირი გაგებით, არ შემოუღიათ, მაგრამ რუსეთი მთელ ამ ხნის განმავლობაში გამუდმებით ცდილობდა ყოველგვარი შემთხვევა და საბაბი გამოეყენებინა იმისათვის, რომ იქ თავისი გავლენა თანდათანობით გაეძლიერებინა. ამ მიზნით მეფის მთავრობა სასტიკ მეთვალყურეობას უწყევდა ამ სამთავროებს, განსაკუთრებით სამეგრელოსა და აფხაზეთს, რათა ისინი შისი ერთგული ყოფილიყვნენ და თურქეთთან თუ ირანთან მათ რაიმე კავშირი არ გაეხათ. თავის მხრივ ეს სამთავროებიც ცდილობდნენ რუსეთის ქვეშევრდომობის აღიარებით და ვასალად თავიანთი თავის გამოცხადებით, შინაურ მმართველობაში მაინც დამოუკიდებლობა შეენარჩუნებინათ და ამგვარად არსებობის ვადა გაეხანგრძლივებინათ.

¹ Акты, VIII, გვ. 416, 417.

² შემდეგში (1839 წელს) დავითი, როგორც რუსი ოფიცერი, მოკლულ იქნა ლეკებთან ბრძოლაში—ახუღას ალების დროს დაღისტანში.

³ Гурійская область.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ამ მხრივ ამ სამთავროებმა, განსაკუთრებით აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროებმა, საკმაო მოხერხება, ტაქტი და ელასტიკურობა გამოიჩინეს და, როგორც ცნობილია, სწორედ ასეთი ტაქტისა და ელასტიკურობის წყალობით მათ მოახერხეს ის, რომ დარჩნენ დამოუკიდებლად საქართველოს ყველა სამეფო-სამთავროებზე უფრო დიდხანს¹.

მაგრამ ეს „ტაქტი“ და „მოხერხება“, რათქმაუნდა, ყოველთვის დასახელებულ სამთავროების მეთაურთა პოლიტიკური თუ დიპლომატიური ნიჭის შედეგი არ ყოფილა. აფხაზეთისა და სამეგრელოს სამთავროების შემოერთებისა და იქ რუსული მმართველობის შემოღების დაგვიანების მიზეზი უმთავრესად იმაში მდგომარეობდა, რომ ამ სამთავროებზე თავის პრეტენზიებს აცხადებდა თურქეთი, ხოლო რუსეთს პირველ ხანებში არ უნდოდა აფხაზეთისა და სამეგრელოს გულისთვის ურთიერთობა გაემწვავებინა თურქეთთან იმ დრომდე, ვიდრე ამისთვის ხელსაყრელი პირობები შეიქმნებოდა. რომ სწორედ ასე იყო, ჩანს იქიდან, რომ მაშინვე, როგორც კი რუსეთმა თურქეთთან ურთიერთობის საკითხი მოგვარებულად ჩათვალა, მან სამეგრელოსა და აფხაზეთის საკითხი იმგვარადვე გადასჭრა, როგორც საქართველოს დანარჩენ სამთავრო-სამეფოების საკითხი. უფრო ადრე ეს მოხდა სამეგრელოს მიმართ, რადგან ერთის მხრით სამეგრელოზე თურქეთის პრეტენზიები შედარებით ნაკლები იყო, ხოლო მეორე მხრივ სამეგრელოში რუსეთის მიერ ფეხის მოკიდება, მისი გეოგრაფიული მდგომარეობის გამო, უფრო ადვილი და მოსახერხებელი იყო.

იმ დროს, როდესაც რუსები საქართველოში დამკვიდრდნენ, სამეგრელოს მთავრად გრიგოლ კაციასძე დადიანი (1788—1804) იყო. გრიგოლ დადიანი ფორმალურად რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდა 1803 წლის 4 დეკემბერს, როდესაც მან ხელი მოაწერა რუსეთის იმპერატორის სახელზე თხოვნის სახით შედგენილ პირობების მუხლებს. მაგრამ იმ ხანებში საქმე მხოლოდ ამით დამთავრდა და სამეგრელოს მდგომარეობაში მმართველობის მხრივ ფაქტიურად თითქმის არაფერი ცვლილებები არ მომხდარა. ალექსანდრე პირველმა გრიგოლ დადიანის თხოვნის პირობები დაამტკიცა და ის თავის მეკვიდრეებითურთ სამეგრელოს მთავრად აღიარა. პირობების დამტკიცებისას გრიგოლს ებოძა წმ. ალექსანდრე ნეველის ორდენი, ხმალი და დროშა.

ამ პირობების თანახმად ყოველ ახალ მთავარს, რომელიც სამეგრელოს სამთავრო ტახტზე გრიგოლის შემდეგ ავიდოდა, რუსეთის მეფის დამტკიცება უნდა მიეღო და ამის ნიშნად მასაც სამთავრო დროშა და ხმალი უნდა მისცემოდა იმგვარად, როგორც ეს საერთოდ შემოღებული ჰქონდა რუსეთის მთავრობას, ვითარცა წინასწარი ნაბიჯი, საქართველოს სამეფო-სამთავროების გაუქმების

¹ აფხაზეთის სამთავრო გაუქმებულ იქნა 1864 წელს, ხოლო სამეგრელოს სამთავრო— 1867 წელს, ე. ი. მაშინ, როდესაც საქართველოს ყველა დანარჩენი სამეფო-სამთავრო უკვე გაუქმებული და რუსეთთან შეერთებული იყო; თუმცა ორივე სამთავროში რუსული მმართველობა ფაქტიურად გაცილებით ამაზე ადრე იყო შემოღებული.

დროს. ამავე პირობების თანახმად სამეგრელოს სამთავროში უნდა დამდგარიყო რუსის ჯარი; რუსების მიერ სამეგრელოში მადნეულობის დამუშავებისა ან ახალი ქალაქის აშენებისას, შემოსავლის ერთი ნაწილი სამეგრელოს მთავარს უნდა მისცემოდა, ხოლო თუ რუსები სამეგრელოში შავ ზღვაზე ახალ ნავთსადგურს მოაწყობდნენ (გარდა ანაკლიისა და ყულევისა), ამ ნავთსადგურის საბაჟო შემოსავალი უნდა ჩარიცხულიყო რუსეთის ხაზინაში, გარკვეული წილის მისთვისაც დადებით¹. ერთი სიტყვით, გრიგოლ დადიანის თხოვნითი მუხლები არსებითად ისეთივე იყო, როგორიც სოლომონ მეფისა და მამია გურიელის თხოვნითი მუხლები.

გრიგოლ დადიანის სიკვდილის შემდეგ (1804 წლის 30 ოქტომბერს) სამეგრელოს მთავრად, დასახელებულ პირობის თანახმად, რუსეთის იმპერატორის მიერ დამტკიცებულ იქნა მისი მემკვიდრე, თორმეტი წლის ლევანი. მაგრამ, ამ უკანასკნელის მცირეწლოვანების გამო, სამეგრელოშიც დაარსებულ იქნა „საბუკო“², რომლის თავმჯდომარედ გრიგოლის ძეგრივი და ლევანის დედა, დედოფალი ნინო ითვლებოდა, ხოლო წევრებად—ადგილობრივი თავადები: ნიკო დადიანი (დიდ ნიკოდ წოდებული), ჭყონდიდელი მიტროპოლიტი ბესარიონი, სახლთუცესი გიორგი ჩიქოვანი და ლეჩხუმის მოურავი³ ბერი გელოვანი⁴. საბუკოს მოქმედებას კონტროლს უწევდა საქართველოს მთავარმმართველი, მაგრამ სამეგრელოს საშინაო საქმეებში მაინცდამაინც არაფერი არ ერეოდა. ლევანი მთავრობდა 1840 წლამდე, როდესაც მისი სურვილისა და რუსეთის მეფის თანხმობით, სამეგრელოს სამთავროს ტახტზე დამტკიცებულ იქნა ლევანის ძე, რუსეთში აღზრდილი დავით დადიანი (1840—1853)⁵.

ლევანის დროს რუსული მმართველობა, როგორც ვთქვით, სამეგრელოში არ შემოუღიათ, იქ მხოლოდ რუსული ჯარები იყო შეყვანილი. მაგრამ სამაგიეროდ ეს მმართველობა შემოღებულ იქნა სამეგრელოს პროვინციაში—სამურზაყანოში. სამურზაყანო სამეგრელოს სამთავროს ექვემდებარებოდა 1813 წლიდან, როდესაც სამურზაყანოს უკანასკნელი ბატონის (შარვაშიძეებიდან) გარდაცვალების შემდეგ ეს მხარე შემოიმტკიცა სამეგრელოს მთავარმა ლევან დადიანმა⁶. მაგრამ აფხაზეთის მთავრები სამურზაყანოზე მუდამ თავიანთ პრეტენზიებს აცხადებდნენ, რადგან ეს მხარე ისტორიულად (1813 წლამდე) აფხაზეთს უფრო ეკუთვნოდა. 1840-იან წლებში რუსეთის მთავრობამ ისარგებლა ლევან დადიანისა და აფხაზეთის მთავარ მიხეილ შარვაშიძეს შორის

¹ Акты, II, გვ. 460—461.

² სამეგრელოში ამ საბუკოს ზოგჯერ „ჩჩევას“, ზოგჯერ კიდევ „საგანზარახოს“ უწოდებდნენ.

³ ლეჩხუმი გრიგოლ დადიანმა შემოიერთა თავის სიკვდილის წინ, 1804 წლის დასაწყისში.

⁴ Акты, II, გვ. 504.

⁵ დავით დადიანი სამეგრელოს მთავრის ლევანის მემკვიდრედ რუსეთის იმპერატორის მიერ დამტკიცებულ იქნა 1831 წელს (Акты, VII, გვ. 399; ი. მეუნარგია, სამეგრელო დავით დადიანის დროს, 1939 წ., გვ. 3), ხოლო სამთავრო ტახტზე ავიდა 1840 წელს (Акты, IX, გვ. 181).

⁶ С. Э с а д з е, Историческая записка, გვ. 106; ССКГ, III, გვ. 23—24.

არსებული უთანხმოებით და სამურზაყანოში საბოქაულო დააწესა¹, ხოლო ლევან დადიანს ამის საკომპენსაციოდ 25 ათასი მანეთი მიეცა². ლევან დადიანის დროსვე რუსეთის მთავრობას გადაეცა შავი ზღვის ნავთსადგურები — ყულევი და ანაკლია, რისთვისაც ლევან დადიანს ყოველწლიურად 12 ათასი მანეთი დაენიშნა³.

სამეგრელოსთან ერთად რუსეთის მთავრობა ცდილობდა შემოემტკიცებინა აფხაზეთიც, მაგრამ აფხაზეთის შემოერთებას რუსეთი განსაკუთრებული სიფრთხილით უდგებოდა, რათა თურქეთთან ურთიერთობა არ გაემწვაებინა.

აფხაზეთში XIX საუკუნის დასაწყისში, როდესაც რუსები საქართველოში შემოვიდნენ, მთავრად ქელეშ-აჰმედ-ბეგ შარვაშიძე ითვლებოდა. ქელეშ შარვაშიძე მოკლულ იქნა სოხუმის ფაშის შეგულიანებით მისი შვილის ასლან ბეგისაგან შეჩენილ კაცების მიერ 1808 წლის 2 მაისს. ქელეშ-ბეგთან ერთად იმავე დროს მოკლულ იქნა ორი მისი შვილი. მოკვლაში უშუალო მონაწილეობას იღებდა თვით ასლან-ბეგი. ქელეშ ბეგის მოკვლის შემდეგ ასლან-ბეგმა თავისი თავი აფხაზეთის მთავრად გამოაცხადა⁴. მაგრამ ასლან-ბეგს წინ აღუდგა მისი ძმა საფარ-ბეგ შარვაშიძე, ქრისტიანობის მიღების შემდეგ გიორგიდ წოდებული⁵. გიორგი შარვაშიძემ, რომ სამთავრო ტახტი თავის ძმის ასლან-ბეგისათვის წაერთმია და თავისთვის დაემკვიდრებინა, 1808 წლის 12 აგვისტოს, სამეგრელოს დედოფლის ნინოს რჩევითა და შუამავლობით, რუსეთის მთავრობას ქვეშევრდომად მიღების შესახებ თხოვნა და თხოვნის მუხლები წარუდგინა⁶. გიორგის თხოვნითი მუხლები დაახლოებით იმავე პირობებში ჰგულისხმობდა აფხაზეთის შესვლას რუსეთის ქვეშევრდომობაში, რა პირობებშიც სამეგრელოს მთავრის გრიგოლ დადიანის მიერ თავის დროზე წარდგენილი თხოვნითი მუხლები⁷.

¹ სამურზაყანოში ბოქაულად დანიშნულ იქნა რუსი სამხედრო პირი — შტაბს-კაპიტანი კირილოვი. მას ყავდა ერთი თარჯიმანი და ოთხი იასაული. სამურზაყანოს ბოქაული ეჭვმდებარებოდა შავი ზღვის სანაპირო ხაზის უფროსს. (ამის შესახებ უფრო დაწვრილებით საუბარი გვექნება გამოკვლევის მეორე ნაწილში).

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 108. სამურზაყანოს მფლობელებმა (ლევან და მანუჩარ შარვაშიძეებმა) ფორმალურად რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეს (სამეგრელოს მთავრის ზეგავლენითა და რჩევით) ჯერ კიდევ 1805 წელს

³ ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 406.

⁴ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 104; Акты, III, გვ. 201.

⁵ გიორგი შარვაშიძე რუსეთის ორიენტაციის მომხრედ ითვლებოდა.

⁶ მსგავსი თხოვნითი მუხლები რუსეთის მთავრობისათვის წარდგენილი ჰქონდა გიორგის მამას ქელეშ-ბეგსაც, ჯერ კიდევ 1806 წელს (Акты, III გვ. 192).

⁷ Акты, III, გვ. 200—209; სიმონ ესაძე, იქვე, გვ. 105; გიორგი შარვაშიძე პირობას აძლევდა რუსეთის მთავრობას, რომ ის, უკეთეს დამტკიცებული იქნებოდა აფხაზეთის

1810 წლის 17 თებერვლის მანიფესტით გიორგი შარვაშიძე დამტკიცებულ იქნა აფხაზეთის მთავრად, და იმავე წლის 9 ივლისს რუსის ჯარმა მისი დად. ორბელიანის წინამძღოლობით აიღო ქალაქი სოხუმი, რომელიც ასლან-ბეგსა და თურქებს ეჭირათ. სოხუმი დანგრეულ იქნა, ასლან-ბეგი და თურქები გაიქცნენ, ხოლო სამთავროს ტახტზე ავიდა გიორგი¹. გიორგი აფხაზეთის მთავრად დარჩა სიკვდილამდე, ე. ი. 1821 წლამდე, როდესაც მის მავიერ მთავრად ალექსანდრე პირველის მიერ დამტკიცებულ იქნა გიორგის მეგვიდრე, რუსეთში გაზრდილი დიმიტრი. დიმიტრის გამთავრება, ისევე როგორც მამა მისის გიორგის გამთავრება, მოხდა რუსის ჯარის უშუალო დახმარებით (ორივე რუსეთის ორიენტიაციის მომხრედ ითვლებოდა). მაგრამ დიმიტრიმ იმთავრამხოლოდ ერთ წელიწადს: 1822 წლის 16 ოქტომბერს ის მოწამლულ იქნა მოწინააღმდეგე (თურქეთის ორიენტაციის) პარტიის მიერ და გარდაიცვალა. ამის გამო რუსეთის ხელისუფლებამ აფხაზეთის სამთავრო ტახტზე ახლა დიმიტრის უმცროსი ძმა 16 წლის მიხეილ შარვაშიძე დასვა².

მიხეილ შარვაშიძე მთავრად დარჩა თითქმის სიკვდილამდე (1864 წლამდე)³, და მთელ ამ ხნის განმავლობაში აფხაზეთში რუსული მმართველობა არ შეშლულა. მაგრამ რუსეთი ფართოდ სარგებლობდა იმ გარემოებით, რომ მიხეილ შარვაშიძის საშინაო მდგომარეობა მტკიცე არ იყო და ცდილობდა რაც შეიძლება გაეძლიერებინა თავისი გავლენა აფხაზეთში: სწორედ ამ მოსაზრებით აფხაზეთში დანიშნულ იქნა იქ მყოფ რუსეთის ჯარების სარდალი და ამ უკანასკნელს დაევალა მუდმივი მეთვალყურეობა და კონტროლი გაეწია მიხეილ შარვაშიძის მოქმედებისათვის. რუსის ჯარების სარდალი თავის მხრივ დაკავშირებული იყო საქართველოს მთავარმმართველთან და მას მოახსენებდა ხოლმე შარვაშიძის ყოველი ნაბიჯის შესახებ. ამავე დროს 1830-იან წლებიდან რუსის ჯარმა, სოხუმის გარდა, თანდათანობით დაიკავა აფხაზეთის თითქმის ყოველი სტრატეგიული პუნქტი: ბომბორი, ბიჭვინთა, გაგრა და სხვა⁴. ამით რუსეთმა უკვე ამ პერიოდში, ე. ი. ფორმალურად აფხაზეთის სამთავროს გაუქმებამდეც, მოიღვა ფეხი აფხაზეთში საკმაოდ მტკიცედ. რუსეთის ხელისუფლებას გამტკიცებას აფხაზეთში ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ ამ ხანებში თურქეთის პრეტენზიებს აფხაზეთზე რუსეთის გაძლიერებით თანდათან ბოლო მოეღო და თურქეთის გავლენა აფხაზეთის საქმეებზე თითქმის საკვებით მოისპო.

მთავრად, მთელს აფხაზეთს გააქრისტიანებდა, საქართველოს მთავარმმართველს დაექვემდებარებოდა და მთავრობას ხომალდების ასაწმენბლად ხე-ტყეს მისცემდა. იმგვარად, როგორც ის წინათ თურქეთს აძლევდა (Акты, III, გვ. 205).

¹ Акты, IV, გვ. 423.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 106.

³ მიხეილ შარვაშიძე გადაყენებულ იქნა მთავრობიდან 1864 წელს. იმავე წელს. გადასახლებული ვორონეჟში, ის მალე გარდაიცვალა.

⁴ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 106.

*
* *

დასასრულ, სვანეთი, რუსების საქართველოში შემოსვლის დროს, სამ ნაწილად იყოფოდა: 1. თავისუფალ სვანეთად, 2. სადადიანო სვანეთად და 3. საბატონო ან სადადეშკელიანო სვანეთად. თავისუფალ სვანეთს ეჭირა ენგურის სათავესთან მდებარე ადგილი და ის წარმოადგენდა თავისუფალ თემების თავისებურ კავშირს. თავისუფალ სვანებს მთავარი არ ჰყავდათ, მაგრამ ისინი ნომინალურად იმერეთის მეფის უფლებას აღიარებდნენ. იმერეთის უკანასკნელ მეფეების დროს ეს გამოიხატებოდა იმაში, რომ თავისუფალი სვანები იმერეთის მეფის სასარგებლოდ გარკვეული/რაოდენობით თოფის-წამალს იხდიდნენ.

სადადიანო სვანეთს ეჭირა ცხენის წყლის სათავესთან მდებარე ადგილი ლეჩხუმის მეზობლად. გრიგოლ დადიანის მიერ ლეჩხუმის დაპყრობის შემდეგ (1804 წელს) სვანეთის ეს ნაწილი გადავიდა სამეგრელოს მთავრის მფლობელობაში და პოლიტიკურად იმავე ბედს განიცდიდა, რასაც თვით სამეგრელო. რაც შეეხება საბატონო ან სადადეშკელიანო სვანეთს, ამას ეჭირა ეცერი და სხვა ადგილები. ის შესდგებოდა ოთხი საზოგადოებისაგან: 1. ჩუბეხევი, 2. ეცერი, 3. ბეჩო და 4. ლეჩყანი¹.

საბატონო სვანეთს ჰქვოდადნენ დადეშკელიანები. XIX საუკუნის დასაწყისში დადეშკელიანებს შორის ყველაზე უფრო ძლიერი ბაბა-ციოყის შვილი თათარყან დადეშკელიანი იყო². თათარყანს ეცილებოდა მოსოსტრის შვილი ციოყ დადეშკელიანი. რომ თავისი მოწინააღმდეგე ციოყი დაემარცხებინა და საბატონო სვანეთი თავისთვის დაემკვიდრებინა, თათარყანმა, ნიკო დადიანის მეშვეობით, 1832 წელს თხოვნით მიმართა იმერეთის მმართველს გენერალ ვაკულსკის და იმის მეშვეობით მთავარმმართველ როზენსაც, რომ ის მიღებული ყოფილიყო რუსეთის ქვეშევრდომად მთავრის უფლების დატოვებით და შინაურ საქმეებში დამოუკიდებლობის შენარჩუნებით³. მაგრამ იმავე დროს, იმავე მიზნით, ე.ი. რომ მოწინააღმდეგე თათარყანი დაემარცხებინა და საბატონო სვანეთი თვითონ დაეპყრო, თავის მხრივ ასეთივე შუამდგომლობით რუსეთის მთავრობას მიმართა ციოყმაც⁴. რუსეთის მთავრობამ, „გაჰყავი და იბატონეს“ პრინციპიდან გამო-

¹ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 112; ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 511.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 112. XVIII საუკუნის დასასრულს სვანეთს ჰქვოდა ოთარ დადეშკელიანი, რომელსაც ორი შვილი დარჩა: ბაბაციოყი და მოსოსტრი. პირველის შვილი იყო თათარყანი, ხოლო მეორის—ციოყი. თათარყანი და ციოყი ერთიმეორეს ეცილებდნენ საბატონო სვანეთის სამთავროს ტახტს თითქმის სიკვდილამდე.

³ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 112—113. თათარყანი უფროსი წარმომადგენელი იყო დადეშკელიანების გვარში და ამიტომ მას იმედი ჰქონდა, რომ მთელს სადადეშკელიანოს მიიღებდა

⁴ ციოყს ეზმარებოდა ფრიად ენერგიული და მოხერხებული ქალი, დედამისი გიგოხანუმი, რომელმაც ამ მიზნით ინახულა ჯერ გენერალი გორიხვოსტოვი ნალჩიკში, ხოლო შემდეგ თვით ბარონი როზენიც თბილისში და იქ დაპირება მიიღო იმის შესახებ, რომ ციოყიც იქნებოდა სვანეთის მთავრად დამტკიცებულ.

მდინარემ, 1833 წელს ორივე პრეტენდენტს მიუბოძა მაიორის ჩინი და ორივე დამტკიცა საინვესტიტურო სიგელით სვანეთის მთავრებად¹—არსებითად იმავე პირობებში, რა პირობებშიც ამტკიცებდა რუსეთი საერთოდ საქართველოს შეუფებსა და მთავრებს, ვიდრე მათ ჩამოაყენებდა. ამგვარად საბატონო სვანეთი დაყოფილ იქნა ორად: თათარყან დადემშველიანს შეხვდა ეცერი და ბეჩო, ხოლო ციოყს ჩუბეხევი². ამასთანავე ორივე დადემშველიანი მონათლულ იქნა ქრისტიანულ წესზე რუსეთის მთავრობის მოთხოვნით და ამის შემდეგ თათარყანს ეწოდა მიხეილი, ხოლო ციოყს ნიკოლოზი³. შინაგანი მართვაგამგეობის მხრივ სვანეთში ცვლილებები არ მომხდარა.

ასეთ მდგომარეობაში დარჩა სვანეთი 1840-იან წლებამდე.

10

ამრიგად, ყველა იმ რეფორმებისა და ცვლილებათა შემდეგ, რომელთა შესახებ ზემოთ ვეკონდა ლაპარაკი, 1840-იან წლებისათვის საქართველოს მდგომარეობა რუსულ მმართველობის შემოღებისა და ადმინისტრაციულად მოწყობის მხრივ შემდეგნაირად წარმოიდგინებოდა.

პოლიტიკურ შემადგენლობის მხრივ საქართველო თითქმის მთლიანი სახით იყო წარმოდგენილი: მის გარეშე რჩებოდა მხოლოდ აქარა ბათომითურთ, რომელიც თურქეთის სახელმწიფოში შედიოდა, და საინგილო, რომელიც შედიოდა კარ-ბელაქნის ოლქში. რუსეთის ფარგლებში მოქცეული საქართველო შესდგებოდა შემდეგ ნაწილებისაგან: 1. აღმოსავლეთი საქართველო, რომელსაც ოფიციალურად საქართველოს გუბერნია ან (ბოლო დროს) საქართველო („გერუზია“) ეწოდებოდა, 2. იმერეთი, რომელსაც ოფიციალურად აგრეთვე იმერეთი, ან იმერეთის ოლქი ეწოდებოდა, 3. გურია, რომელიც ოფიციალურად გურიად ან გურიის ოლქად იწოდებოდა, 4. სამეგრელოს სამთავრო, 5. აფხაზეთის სამთავრო და 6. სვანეთის სამთავროები.

აღმოსავლეთი საქართველო თავის მხრივ შეიცავდა ქართლს, კახეთს, თუშეთს, ფშავეზურეთს, ბორჩალოს, ახალციხეს, ახალქალაქს, ლორეს, ბამბაკს და შამშადილს. ის იყოფოდა ექვს მაზრად: 1. თბილისის, 2. გორის, 3. ლორის, 4. დუშეთის, 5. თელავისა და 6. სიღნაღის მაზრებად; ხუთ დისტანციად: 1. ბორჩალოს, 2. ყაზახის, 3. შამშადილის, 4. ბამბაკისა და 5. შურა-

¹ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 113; ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 516.

² ს. ესაძე, იქვე, გვ. 113, ვ. ივანენკო, იქვე, გვ. 516.

³ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 113. ციოყსა და თათარყანს შორის უთანხმოება ამის შემდეგაც არ მოსაზობილა: თათარყანი ნაწყენი იყო რუსეთის მთავრობისაგან იმით, რომ ის ციოყთან გაათანასწორეს და მთელი სადადემშველიანო არ დაუმტკიცეს. მაგრამ მათ შორის უთანხმოება გამწვავდა განსაკუთრებით თავისუფალი სვანეთის გამო: ორივეს უნდოდა შემოემტკიცებინა ეს მზარე თავისთვის. თავისუფალ სვანეთს კი არც ერთის ბატონობა არ უნდოდა. ხანგრძლივი წინააღმდეგობის შემდეგ თავისუფალი სვანეთი იძულებული გახდა (რათა დადემშველიანების ბატონობისათვის თავი დაეწვია) მიემართა მთავრობისათვის და ეთხოვა მიღებული ყოფილიყო რუსეთის ქვეშევრდომობაში. რუსეთმაც ისარგებლა ამ გარემოებით და 1839 წელს თავისუფალი სვანეთი (ცალკე საბოქაულოს სახით) იმერეთის ოლქს შემოუერთა.

უელის დისტანციად; და ერთ პროვინციად—ახალციხის პროვინციად, რომელსაც სოფჯერ ახალციხის ოლქი ეწოდებოდა¹.

იმერეთის ოლქი შეიცავდა საკუთრივ იმერეთს, რაჭას და თავისუფალ სვანეთს (ამ უკანასკნელს ნომინალურად)². ის შესდგებოდა ექვსი ნაწილსაგან: 1. ქუთაისის, 2. საჩხერის, 3. ჩხარის, 4. ვაკის, 5. რაჭისა და 6. ბლდათის ოკრუგებისაგან. გურიის ოლქი შეიცავდა შემდეგდროინდელ ოზურგეთის მაზრას და შიგნით ადმინისტრაციულად, რუსულ მმართველობის მიხედვით, დაყოფილი არ იყო³. სამეგრელო შეიცავდა საკუთრივ სამეგრელოს (ოდიშს), ლეჩხუმსა და სადადიანო სვანეთს. სვანეთი იყოფოდა ორ ნაწილად: 1. თათარყან (მიხეილ) დადეშკელიანის სამფლობელოდ და 2. ციოყ (ნიკოლოზ) დადეშკელიანის სამფლობელოდ. დასასრულ, აფხაზეთი შეიცავდა საკუთრივ აფხაზეთს, წებელდას და ბზიფს. სამურზაყანო, ისევე როგორც თავისუფალი სვანეთი, ცალკე ერთეულს—სამოქალაქოს წარმოადგენდა. სამეგრელო და აფხაზეთი ადმინისტრაციულად, რუსულ მმართველობის მიხედვით, დაყოფილი არ იყო.

აღმოსავლეთ საქართველოში უმაღლეს ხელისუფლებას ფორმალურად წარმოადგენდა ე. წ. საქართველოს უზენაესი მთავრობა, რომელიც შესდგებოდა: 1. აღმასრულებელ, 2. სახაზინო და 3. სასამართლო ექსპედიციებისაგან. საქართველოს უზენაესი მთავრობა ექვემდებარებოდა მთავარსარდალს ანუ მთავარმმართველს საქართველოში, რომელიც ითვლებოდა იმავე დროს მთელი ამიერ-კავკასიის უმაღლეს ხელისუფლადაც და რუსის ჯარების (ე. წ. კავკასიის ცალკე კორპუსის) უფროსადაც.

მთავარსარდალსევე ექვემდებარებოდა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი, რომელიც განაგებდა სამოქალაქო საქმეს აღმოსავლეთ საქართველოს მოცულობით და ამ ხაზით მთავარსარდალის მეორე პირად და თანაშემწედ ითვლებოდა. საქართველოს უზენაესი მთავრობა შესდგებოდა მთავარსარდალის თავმჯდომარეობით საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორისა და დასახელებული ექსპედიციების უფროსებისაგან. საქართველოს მმართველის თანამდებობა და საქართველოს უზენაეს მთავრობის ე. წ. საერთო საკრებულო 1840-იან წლებისათვის უკვე გაუქმებული იყო: პირველი, როგორც ვამბობდით, გაუქმდა 1811 წელს, როდესაც, საქართველოს მმართველის ნაცვლად, შემოღებულ იქნა საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორის თანამდებობა, ხოლო მეორე—1838 წელს, როდესაც საქართველოს მთავრობის საერთო საკრებულოს ნაცვლად დაწესდა მთავარმმართველობის საბჭო⁴.

საქართველოს უზენაეს მთავრობასთან არსებობდნენ შემდეგი თანამდებობის პირნი: 1. საგუბერნიო პროკურორი⁵, 2. ორი სტრიაპჩი,—ერთი სახაზინო

¹ ახალციხე და ახალქალაქი რუსეთმა შემოიერთა 1828 წელს. იმავე წელს გადაეცა რუსეთს ფოთიც.

² თავისუფალი სვანეთი ცალკე ერთეულს (სამოქალაქოს) შეადგენდა, მაგრამ როგორც უჭკეით, ფორმალურად იმერეთის ოლქის მმართველს ექვემდებარებოდა.

³ გურიის ოლქიც იმერეთის ოლქის მმართველს ექვემდებარებოდა უშუალოდ.

⁴ Совет главного управления.

⁵ Губернский прокурор.

საქმეების ხაზით და მეორე სისხლის სამართლის ხაზით, 3. საგუბერნიო მიწის-მზომელი¹ და 4. საგუბერნიო არქიტექტორი². ეს ორი უკანასკნელი საქართველოს მთავრობის აღმასრულებელ ექსპედიციას ემორჩილებოდა უშუალოდ. ამათ გარდა თბილისში, როგორც საგუბერნიო ქალაქში, არსებობდა შემდეგი დაწესებულებები: 1. საგუბერნიო სამმართველო, 2. საზოგადოებრივი მზრუნველობის პრიკაზი, 3. სამედიცინო სამმართველო 4. კეთილსინდისიერთა სასამართლო, 5. სათავადაზნაურო მეურვეობა და 6. სააღმშენებლო კომისია³.

მაზრებში რუსულ მმართველობის შემოღების მხრივ მდგომარეობა აღმოსავლეთ საქართველოში სხვადასხვანაირი იყო. ერთგვარობასა და საერთოს ყველა მაზრაში მხოლოდ ისღა წარმოადგენდა, რომ ყველგან თითო სტრიაპჩი, თითო ხაზინადარი და თითო მკურნალი⁴ იყო დაყენებული. დანარჩენი მხრივ კი თვითელი მაზრა სხვადასხვანაირად იყო მოწყობილი. ასე, მაგალითად მიწისმზომელები მხოლოდ თბილისისა და გორის მაზრებში იყვნენ; სამაზრო სასამართლოებიც არსებობდა მხოლოდ თბილისისა და გორის მაზრებში; თბილისის მაზრის სასამართლო იმავე დროს ფორმალურად თბილისის მაგისტრატადაც ითვლებოდა (და ასეთივე მაგისტრატი სხვა ქალაქებშიც უნდა არსებულებოდა), მაგრამ ფაქტიურად არავითარი მაგისტრატი არც თბილისში და არც სხვა ქალაქებში არ არსებობდა. საერობო პოლიცია ანუ საერობო პოლიციის სამმართველოები⁵ მხოლოდ თბილისის, დუშეთისა და გორის მაზრებში არსებობდა; თელავისა და სიღნაღის მაზრებში კი სამაზრო სასამართლოსა და საერობო პოლიციის მაგიერობას საოლქო სასამართლოები ასრულებდა. საქალაქო პოლიცია მხოლოდ თბილისში არსებობდა, ხოლო გორში, დუშეთში, თელავსა და სიღნაღში მთელი ხელისუფლება უმთავრესად პოლიცემისტერთა ხელში იყო⁶. პოლიცემისტერი იყო თბილისშიც, მაგრამ აქ პოლიცემისტერის გარდა ქალაქის კომენდანტის თანამდებობაც არსებობდა და პირველი ამ უკანასკნელს ემორჩილებოდა.

თათრის ელითა და სხვა უცხო ტომით დასახლებულ მუსლიმანურ დისტანციებში (ცალ-ცალკე) მმართველობის საქმე კომენდანტებისა და მათი თანამშემწეების ხელში იყო. მათ ექვემდებარებოდნენ პოლიცემისტერი, მისი თანამშემწე და ეგრეთწოდებული სახაზინო ეკონომი⁷ (ანუ სამეურნეო საქმის ზედამხედველი)⁸. იქვე მოწყობილი იყო ეგრეთწოდებული პროვინციალური სასამართლო⁹.

¹ Губернский землемер.

² Губернский архитектор.

³ КК, 1868, გვ. 388.

⁴ Лекарь.

⁵ Управы земской полиции.

⁶ КК, 1868, გვ. 388.

⁷ Казенный эконом.

⁸ Смотритель за хозяйством.

⁹ КК, 1868, გვ. 389.

(провинциальный суд), რომლის თავმჯდომარედ კომენდანტი, ხოლო წევრად ოთხი მსაჯული ითვლებოდა: ორი ბეგებიდან და ორი დაბალ წოდებიდან¹. ზოგიერთ დისტანციაში კი, სადაც წინათ, როგორც ვამბობდით, მოურავები ინიშნებოდნენ ქართველ თავადებიდან, ახლა მმართველობის საქმეს ბოქაულები ედგნენ². ბოქაულებს ექვემდებარებოდნენ ალაღარები და იასაულები³.

დასასრულ, ახალციხის პროვინციაში (ანუ ოლქში) ადგილობრივ ხელისუფლებას ეგრეთწოდებული „დროებითი მმართველობა“ ან „საოლქო მმართველობა“ (областное управление) წარმოადგენდა. ამ მმართველობის თავმჯდომარედ დროებითი მმართველობის უფროსი (რუს ოფიცრებიდან) ითვლებოდა. მთელი ახალციხის პროვინცია (ანუ ოლქი) ათ სანჯაყად იყოფოდა და თვითეული სანჯაყის სათავეში ბეგი ან კომენდანტი იყო დაყენებული⁴. თვით ახალციხეში საქალაქო პოლიცია იყო დაარსებული⁵.

იმერეთში ან იმერეთის ოლქში უმაღლეს ხელისუფალს იმერეთის (ანუ იმერეთის ოლქის) მმართველი წარმოადგენდა, ხოლო ოლქის უმაღლეს ორგანოს—დროებითი საოლქო მმართველობა. ამ უკანასკნელის თავმჯდომარედ მმართველი ითვლებოდა, ხოლო წევრებად—სამი მრჩეველი რუსი მოხელეებიდან და ორი მდივანბეგი ადგილობრივ თავადებიდან. დროებითი მმართველობა განაგებდა გადასახადების აკრებისა და გასაღის განაწილების საქმეს, აგრეთვე სამოქალაქო დავისა და საჩივრების საქმეს. სისხლის სამართლის საქმეებისათვის კი დაწესებული იყო სამხედრო სასამართლო—ე. წ. ქუთაისის სამხედრო სასამართლო კომისია⁶.

იმერეთის ოკრუგების სათავეში ოკრუგების უფროსები იდგნენ. ეს უფროსები რუს სამხედრო პირებიდან იყვნენ. ისინი ექვემდებარებოდნენ იმერეთის (ან იმერეთის ოლქის) მმართველს, მაგრამ მათ უშუალო ურთიერთობა ჰქონდათ დროებით საოლქო მმართველობასთან. თვითეულ ოკრუგის უფროსთან ორი თანაშემწე ითვლებოდა ადგილობრივ თავადაზნაურებიდან⁷.

იმერეთის მმართველისა და საოლქო მმართველობის უშუალო, მაგრამ ფაქტიურად ნომინალურ მეთვალყურეობის ქვეშ იყვნენ სამეგრელოს, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები და გურიის ოლქი⁸. ფაქტიურად კი ესენი ექვემდებარებოდნენ საქართველოს მთავარმმართველს. გურიის ოლქის სათავეში, როგორც ვამბობდით, „საბჭო“ (რჩევა) იდგა. საბჭოს თავმჯდომარედ რუსი ოფიცერი ითვლებოდა, წევრებად კი—ადგილობრივი თავადები.

¹ იქვე, გვ. 388.

² ვ. ივანეჯკო, იქვე, გვ. 122.

³ ბეგები დატოვებული იყო ქობლიანის, ფოცხოვის, ჩილდირის, აბასთუმნის, ახალციხის და ჩარაქის სანჯაყებში, ხოლო ახალქალაქის, ხერთვისის, აწყვერის და ასპინძის სანჯაყებში დანიშნული იყვნენ კომენდანტები (ვ. ივანეჯკო, იქვე, გვ. 267—268).

⁴ ს. ესაძე, იქვე, გვ. 64.

⁵ КК, 1868, გვ. 389.

⁶ КК, 1868, გვ. 389. Кутаисская военно-судная комиссия.

⁷ იქვე.

⁸ იმერეთის მმართველი თავის მხრივ ექვემდებარებოდა მთავარსარდალს საქართველოში.

სამეგრელო სამთავროდ იყო დატოვებული და მის სათავეში ძველებურად მთავარი იდგა. ადმინისტრაციული დაყოფაც სამეგრელოში ძველებურ წესზე იყო: ის იყოფოდა სამ მთავარ სამოურაოდ¹ და თვითეულ სამოურავოს სათავეში მოურავი იდგა. მოურავებს ექვემდებარებოდნენ ნაცვლები, რომელნიც ადგილობრივ (სოფლის) ხელისუფლებას წარმოადგენდნენ.

აფხაზეთიც ცალკე სამთავროს შეადგენდა. მის სათავეში მთავარი იდგა. აფხაზეთის შემადგენლობაში, საკუთრივ აფხაზეთის გარდა, როგორც ვთქვით, აბჟუა, წებელდა და ბზიფი ითვლებოდა, მაგრამ აფხაზეთის მთავარს აბჟუა და წებელდის მოსახლეობა ფაქტიურად არ ცნობდა: პირველსაც და მეორესაც თავისი მმართველი ჰყავდა ადგილობრივ თავადებიდან². სამურზაყანო ცალკე საბოქაულოს შეადგენდა და იქ ბოქაულად რუსი სამხედრო მოხელე ინიშნებოდა. სამეგრელოსა და აფხაზეთში რუსის საოკუპაციო ჯარი იდგა.

დასასრულ, სვანეთი დაღეშკელიანების სამფლობელოს შეადგენდა და ფაქტიურად ორ სამთავროდ იყოფოდა: თათარყანის (მიხელის) და ციოყის (ნიკოლოზის) სადაღეშკელიანოდ. არც ერთ სამთავროში რუსული მმართველობა შემოღებული არ ყოფილა. თავისუფალი სვანეთი, როგორც ვთქვით, ძველებურად დამოუკიდებელ ერთეულს (საბოქაულოს) წარმოადგენდა, მაგრამ იმერეთის ოლქს მიეკუთვნებოდა და იმერეთის ოლქის მმართველს ექვემდებარებოდა.

როგორც აღმოსავლეთ საქართველოს, ისე დასავლეთ საქართველოს სოფლებში ადგილობრივი სამმართველოები ჯერ მოწყობილი არ იყო და ამ სოფლებში მართვა-გამგეობის საქმე ძველებურად ადგილობრივ ფეოდალების ხელში იყო, მაგრამ ზოგიერთ სოფლებში მოურავები და მამასახლისები ინიშნებოდნენ ამ მთავრობის მიერ, ან კიდევ თვით ადგილობრივ ფეოდალებისა და ზოგჯერ (მუსლიმანურ რაიონებში) სასულიერო ხელისუფლების მიერ. ეს მამასახლისები და მოურავები საქართველოს სხვადასხვა რაიონში სხვადასხვანაირად იწოდებოდნენ. ასე, მაგალითად, აღმოსავლეთ საქართველოში (სახელდობრ, თბილისის, გორისა და თელავის მაზრებში), აგრეთვე მთის რაიონებში მათ

¹ სამეგრელო (ოდიში-ლეჩხუმი), ბროსეს იქ ყოფნის დროს, ვითომც თორმეტ სამოურაოდ იყოფოდა, მაგრამ ი. მეუწარგიას მოწმობით, სამოურაოთა რიცხვი ამ დროს სამეგრელოში თითქმის უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო (ი. მეუწარგია, სამეგრელო დავით დადიანის დროს, გვ. 114). როგორც ჩანს, აქ ლაპარაკია სამოურაოთა საერთო რიცხვის შესახებ და მაშინ მართლაც, როგორც ი. მეუწარგია ამბობს, მათი რიცხვი უფრო მეტი უნდა ყოფილიყო. ხოლო რაც შეეხება მთავარ სამოურაოებს, ასეთების რიცხვი, როგორც ვთქვით, სამი იყო: ზუგდიდის, სენაკის და ლეჩხუმის (KK, 1868, გვ. 390). (დავით დადიანის დროს სამეგრელო დაყოფილ იქნა რვა მაზრად: 1. ზუგდიდის, 2. ჯვარის, 3. ზუბის, 4. სუჯუნის, 5. საქილას, 6. მარტვილის, 7. ლაილაშის და 8. მურის მაზრებად. თვითეულ მაზრის სათავეში მდივან-ბეგი იყო დაყენებული (იქვე, გვ. 112—114).

² KK, 1868, გვ. 390. ამ წყაროში წაბალ (წებელდა) მონათლულია რესპუბლიკად, რომელიც თითქმის „არავითარ მთავარს არ ცნობდა“. ნამდვილად კი, როგორც ვამბობდით, წებელდას ჰფლობდა მოსოუსტი მარშანია, როგორც ამ მხარის მთავარი. 1837 წელს ბარონ როზენის ეკსპედიციის შედეგად წაბალის მფლობელმა მოსოუსტი მარშანიამ რუსის მთავრობას მორჩილება გამოუცხადა, მაგრამ ამის შემდეგაც წაბალი ერთ ხანს ძველებურად დამოუკიდებელ სამფლობელოდ დარჩა.

ზოგჯერ მამასახლისებს, ზოგჯერ კიდევ ნაცვლებს უწოდებდნენ¹, სიღნაღის მაზრაში მათ ქვეხები ეწოდებოდათ, ხოლო თათრულ დისტანციებში—ალალა-რები. მამასახლისებს ჰყავდათ თანაშემწეები და ხელქვეითნი, რომელთაც ისევე, როგორც თვით მამასახლისებს, თითქმის ყოველთვის, საქართველოს სამოქალაქო გუბერნატორი ამტკიცებდა².

*
*
*

დასასრულ, ყველა იმის მიხედვით, რაც ზემოთ ითქვა, შეიძლება რუსული მმართველობის სისტემის საქართველოში დამყარებისა და განვითარების დახასიათებისათვის აღებულ (პირველ) პერიოდის განმავლობაში, შემდეგი დებულებები წამოვაცნოთ:

1. რუსული მმართველობის შემოღება და მისი განვითარება-განმტკიცება საქართველოში უშუალოდ დაკავშირებულია მეფის რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობა-შეერთებასთან. ეს მმართველობა მეფის ხელისუფლებას შემოაქვს საქართველოს სხვადასხვა ნაწილში სხვადასხვა დროს იმისდა მიხედვით, თუ როგორ ახერხებს ის ამ ნაწილების შემომტკიცებას: ჯერ აღმოსავლეთ საქართველოში—ქართლსა და კახეთში, შემდეგ დასავლეთ საქართველოში—იმერეთსა და გურიაში, ხოლო ბოლოს სამხრეთ საქართველოში—ახალციხე-ახალქალაქში. სამეგრელოში, სვანეთსა და აფხაზეთში რუსული მმართველობის შემოღება აღებულ პერიოდში ვერ ხერხდება არსებითად იმის გამო, რომ ამ მხარეების ფაქტიური შემომტკიცება ჯერ კიდევ სავსებით დამთავრებული არ არის. დასახელებულ სამთავროებში ამ პერიოდში საქმე მხოლოდ ვასალობის გაფორმებით, საოკუპაციო ჯარის შემოყვანით და მეთვალყურეობა-კონტროლის გაწევით განისაზღვრება.

2. რუსული მმართველობა საქართველოს ყველა დასახელებულ ნაწილში მყარდება ადგილობრივი მოსახლეობის სურვილის წინააღმდეგ, ფაქტიურად ძალდატანებით. ეს აიხსნება ერთი მხრივ იმ გარემოებით, რომ მეფის ხელისუფლება არ უწევს სათანადო ანგარიშს ადგილობრივ პირობებს და ჩქარობს რაც შეიძლება სასწრაფოდ ტლანქი საშუალებებით შემოიღოს ყველგან მმართველობის ახალი წესები იმ ტრაფარეტის მიხედვით, რომელიც მიღებულია რუსეთის შიდა გუბერნიებისათვის და რომელიც სავსებით უცნობია საქართველოსათვის. მეორე მხრივ კი ეს აიხსნება იმით, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ვერ ურიგდება მმართველობის ამ ახალ სისტემას, როგორც მისთვის მიუღებელ მოვლენას, და სისტემატურ წინააღმდეგობას უწევს მთავრობას ამ მიმართულებით პრაქტიკულ ნაბიჯების გადადგმის დროს.

3. რუსული მმართველობის სისტემა მიუღებელია ადგილობრივ მოსახლეობისათვის იმიტომ, რომ ეს სისტემა, როგორც ეროვნული ჩაგვრისა და კოლონიალური ექსპლოატაციის აპარატად, მიმართულია მისი ინტერესების

¹ ასევე იყო სამეგრელოშიც (ი. მეუნარგია, იქვე, 114).

² KK, 1868, გვ. 388.

წინააღმდეგ. ახალი მმართველობის შემოღების მიზანია ერთის მხრივ საქართველოს (ეროვნული, კულტურული და ეკონომიკური) თავისებურების მოსპობა (ქართველი ხალხის გარუსება) და მის ნაცვლად რუსული კულტურის, ენისა და ზნეჩვეულების განმტკიცება, ხოლო მეორე მხრივ გადასახადების შემოღებითა და სხვა ეკონომიური საშუალებების გამოყენებით რუსული ხაზინისათვის შემოსავლის წყაროს გაჩენა. პირველი თვალსაზრისით ახალი მმართველობა მიუღებელია საქართველოს როგორც მაღალ წოდებისათვის, ისე აგრეთვე დაბალ ფენისათვისაც. მაგრამ მეორე თვალსაზრისით ეს მმართველობა განსაკუთრებით მძიმე უღელს წარმოადგენს უკანასკნელისათვის: რუსეთის ხელისუფლება ცდილობს ახალი მმართველობა შემოიღოს ისე, რომ რუსეთის კოლონიალური ბატონობა უზრუნველყოფილი იყოს და ამავე დროს ბატონყმურ წესწყობილების საფუძვლები არ შეილახოს. ეს კი ნიშნავს დაბალი ფენის მდგომარეობის გაუარესებას.

4. რუსული მმართველობის სიმძიმეს და მიუღებლობას საქართველოს მოსახლეობისათვის აღრმავებს ის გარემოებაც, რომ ეს მმართველობა, თავისთავადაც უვარგისი, ადგილობრივ ადმინისტრაციის მიერ ტარდება აქ სრულიად უპრინციპოდ, უპასუხისმგებლოდ და თვითნებურად: იმ რუს მოხელეთა მხრით, რომელთაც მინდობილი აქვთ მმართველობის აპარატის მოწყობა საქართველოში, ადგილი აქვს სისტემატურ ბოროტმოქმედებას—კანონების დარღვევას, ქონების მითვისებას, სახაზინო ფულის გაფლანგვას, მოსახლეობის შევიწროებას, თავაშვებულ მექრთამობას და სხვა მსგავს უზნეო მოქმედებას. საერთოდ საქართველოში მოხელეებად გამწესებულ პირთა უმრავლესობას ახასიათებს დაბალი კულტურული და ზნეობრივი დონე. ამასთანავე მათ სრულიად არ იციან ადგილობრივი ენა, ზნეჩვეულება და ადამი. მოსახლეობის შორჩილებაში მოსაყვან ერთადერთ საშუალებას, ამ მოხელეთა წარმოდგენით, ტლანქი ძალა და იარაღი შეადგენს. რუსული მმართველობა საქართველოში უმთავრესად ამ ტლანქ ძალასა და იარაღზეა დამყარებული.

5. საქმის ვითარებას ფაქტიურად არ ცვლის ის გარემოება, რომ მმართველობაში დაშვებულია ადგილობრივი ელემენტები მაღალ წოდებიდან, რადგან ამ ელემენტებმა უმეტეს შემთხვევაში სრულიად არ იციან რუსული ენა და რუსული კანონები, და რადგან ისინი არსებითად არაფითარ როლს არ თამაშობენ მმართველობის საქმეში არა მარტო იმიტომ, რომ მათ არ იციან რუსული ენა და რუსული კანონები, არამედ იმიტომაც, რომ ისინი არ სარგებლობენ მთავრობის ნდობით. ამას გარდა ადგილობრივი ელემენტების დაშვება მმართველობაში, გამოწვეული პირველ ხანებში იმ მოსაზრებით, რომ რუსულ ხელისუფლებისათვის ადგილობრივად სოციალური დასაყრდენი შეიქმნას, შემდეგში ერთობ შეზღუდულია და ამ ელემენტების ხვედრითი წონა თუ მნიშვნელობა ქვეყნის მართვა-გამგეობის საქმეში სრულიად უმნიშვნელოა. საქმის ვითარებას არ ცვლის აგრეთვე ისიც, რომ ნაწილობრივ (სამოქალაქო დარგში) ვახტანგის კანონებია ძალაში დატოვებული, რადგან იმის გამო, რომ ამ კანონებს ხეირიანად არაფერ იცნობს, მათი გამოყენება და ცხოვრებაში გატარება უზრუნველყოფილი არ არის. საერთოდ ქართულ იურიდიკულ ნორმების

ერთ დარგში დატოვება და რუსულ ნორმების მეორე დარგში შემოღება ისეთ მდგომარეობას ქმნის მმართველთა მხარეების სფეროში, რომელიც ყოველგვარ კანონების უქონლობას უდრის.

6. ყველა დასახელებულ მიზეზის გამო რუსულ მმართველობის შემოღებას საქართველოში თან სდევს მოსახლეობის ფარული ან აშკარა უკმაყოფილება, რომელიც ხშირად მასობრივ მოძრაობისა და აჯანყების ხასიათს ატარებს. ამ მოძრაობასა და აჯანყებაში მონაწილეობას იღებს საქართველოს მოსახლეობის თითქმის ყველა ფენა. მაგრამ, როდესაც ეს აჯანყება კლასობრივ ხასიათს იღებს, მაშინ მის მამოძრავებელ ერთადერთ ძალად დაბალი ფენა—გლეხობა რჩება: მეფის მთავრობა, რომელიც თვით რუსეთის მაღალ ფენის—თავადაზნაურობის, ინტერესების დამცველი და გამომხატველია, ადვილად ახერხებს საერთო ენის გამონახვას საქართველოს თავადაზნაურობასთან და ამის შემდეგ მმართველობაშიც შესაფერ კვლილებებს ახდენს იმისათვის, რომ ამ უკანასკნელის გული მოიგოს. მეორე მხრივ მთავრობა მკაცრი საშუალებებით აქრობს გლეხთა აჯანყებებს არაიშვიათად თვით საქართველოს თავადაზნაურობის დახმარებით და ცდილობს მმართველობაში ამის შემდეგ ისეთი ცვლილებები შეიტანოს, რომელიც შეუძლებელს გახდის გლეხთა აჯანყების განმეორებას. თუ რუსეთის მთავრობის მიერ, აღებულ პერიოდის სიგრძეზე გამოცემულ კანონებში, ერთის მხრივ მოცემულია ისეთი დებულებები, რომელიც უზრუნველყოფენ პრივილეგიურ წოდების უფლებებსა და ინტერესებს, მეორე მხრივ ამავე კანონებში მოცემულია ისეთი დებულებები, რომელიც სრულებით უგულვებელყოფენ გლეხობის ინტერესებს ან აუარესესებენ მის მდგომარეობას. თავადაზნაურობა მთავრობას აშკარად თავის მფარველობისა და მეურვეობის ქვეშ ჰყავს აყვანილი; გლეხობა კი ძველებურად კანონის გარეშე დატოვებული და რუსეთის კოლონიალურ ბატონობის მთელი სიმძიმე არსებითად მხოლოდ მას აწევბა.

7. მთავრობის განსაკუთრებულ მფარველობის ქვეშ არიან აყვანილი აგრეთვე რუსი მოხელეები და საერთოდ რუსი ელემენტები. მათთვის საქართველოში შექმნილია შეღავათიანი პირობები, როგორც სამსახურისა, ისე ბინადრობისათვის იმ მიზნით, რომ შესაძლებელი გახდეს, ქვეყნის კოლონიზაციისა და რუსიფიკაციის მოსახრებით, რუსული ელემენტების გაძლიერება ადგილობრივად. მაგრამ აღებულ პერიოდში მთავრობის კოლონიზატორული პოლიტიკა შედარებით ნაკლებ ეფექტს იძლევა: რუსული ელემენტი, მაგალითად, თბილ ისში 1840-იან წლებისათვის მოსახლეობის 2—3% არ აღემატება, ხოლო სხვა ადგილებში ეს ელემენტი გაცილებით უფრო ნაკლებია. ეს აიხსნება იმ გარემოებით, რომ, ომიანობისა და მუდმივი აჯანყების პირობებში, ხელისუფლება ჯერ კიდევ ვერ ახერხებს კოლონიზატორულ და რუსიფიკატორულ გეგმების ფართოდ განხორციელებას. საქართველოში მოდიან უმთავრესად სამხედრო პირები (იძულებით), ან ავანტურისტები, ბედის მაძიებლები და სხვა შემთხვევითი ელემენტები განსაკუთრებით იმ მიზნით, რომ აქ ჩინ-ორდენები დაიმსახურონ, ანდა ქონება შეიძინონ.

8. მმართველობის საქმეც ფაქტიურად ამ სამხედრო პირთა და შემთხვევით ელემენტთა ხელშია. თუმცა საქართველოში რუსული სამოქალაქო კანონე-

ბი (უმთავრესად სისხლის სამართლის საქმეებში) შემოღებულია, ვახტანგის კანონებიც (უმთავრესად სამოქალაქო საქმეებში) ძალაშია დატოვებული და სამოქალაქო მმართველობის ორგანოებიც არსებობენ, მაგრამ ფაქტიურად მართვა-გამგეობის სადავეები მინც სამხედრო პირთა და ჯარის ნაწილების ჯანკარგულებაშია მოქცეული. თითქმის ყველა თანამდებობა რუს სამხედრო პირთა და ჯარის უფროსებს უკავიათ და ეს პირები წარმართავენ ქვეყნის საქმეს სამხედრო „არტიკულების“ მიხედვით, უმეტეს შემთხვევაში კი სრულიად თვითნებურად. მმართველობის მთელი აპარატი (გარდა სოფლისა და მიყრუებული ადგილებისა, სადაც ჯერ რუსის ჯარისკაცს შესვლა ვერ მოეხერხებინა) გარუსებული და გასამხედროებულია, ოფიციალურ ენად სახელმწიფო დაწესებულებასა და სასამართლოებში რუსული ენაა აღიარებული და ამ ენაზე წარმოებს საქმის გარიგვა-განხილვა. საქართველოში დიდის რაოდენობით თავმოყრილია რუსის ჯარი, პოლიცია და მოხელეობა.

9. ამის გამო საქართველო, მმართველობისა და ადმინისტრაციული მოწყობის მხრივ, მძიმე სურათს წარმოადგენს: საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა სახის დაწესებულებები და თანამდებობებია შემოღებული; ამ დაწესებულებათა და თანამდებობათა ფუნქციები, უფლებები და კომპეტენცია არ არის სათანადოდ განსაზღვრული, უმეტეს შემთხვევაში კი სრულიად გამოურკვეველია; ამასთანავე ეს დაწესებულებები და თანამდებობები დროებითს ხასიათს ატარებს, მუდმივ ცვლილებებს განიცდის—რუსეთის შიდა გუბერნიებში არსებულ მმართველობისადმი უფრო მიახლოების ტენდენციით. საერთოდ, მთავრობის ნაბიჯებს მმართველობის დარგში მუდმივი მერყეობა, ცვალებადობა და გაურკვეველობა ახასიათებს, რაც თვით ამ მთავრობის დაბალ კულტურულ დონესა და უეიცობას უნდა მიეწეროს.

10. მეფის რუსეთის მაშინდელ მესვეურთა ამ დაბალი კულტურული დონითა და უეიცობით აიხსნება სწორედ ის გარემოება, რომ რუსეთმა დაპყრობილ საქართველოში მთელი ორმოცი წლის განმავლობაში ვერ შესძლო კანონიერებისა და წესრიგის დამყარება. პირველმა ოთხმა ათეულმა წელმა საქართველოს დაპყრობიდან განვლო ისე, რომ მეფის მთავრობამ ვერ მოახერხა საქართველოს ათვისება არამცთუ კულტურულად და ეკონომიურად, არამედ ადმინისტრატიულად და პოლიტიკურადაც. 1840-იან წლებისათვის საქართველო ისევე ახლახან ოკუპირებულ ქვეყნის შთაბეჭდილებას უფრო ახდენდა, ვიდრე თუნდაც ოდნავ მოწესრიგებულ კოლონიისას: საქართველოს მართვა-გამგეობის საქმე ამ დროს კვლავინდებურად სამხედრო-ფეოდალურ დიქტატურის ხელში იყო და ამ დიქტატურის დასაყრდენ ძალას ისევე ჯარი და პოლიცია წარმოადგენდა.

ქართულ-სომხური ფილოლოგიური შტუდიები

„მრავალთავის“ ზოგიერთი თავის წყაროდ¹

III. მარტკლობათეკლასი

მორიგი აგიოგრაფიული ნაწარმოები, რომელიც ძველს მრავალთავშია დაცული და ქვემოთ ჩვენი განხილვის საგანს წარმოადგენს, არის «მარტკლობათეკლასი».

მარტვილობის წიგნის უძველესი ნუსხა XI საუკუნის ერთერთ მრავალთავს შემოუნახავს². ხელნაწერი ნუსხა ხუცურიითაა შესრულებული, წააგავს რამდენადმე პერგამენტზე ნაწერ სხვა, მასზე უფრო შედარებით მეტად ცნობილს, ე. წ. პარხალის მრავალთავის ხელნაწერს (საქართ. მუხ. ხელნაწ. A № 95). ჩვენი ნუსხა ნაწერია ქალაღზე და ამ მხრივ იგი ერთი უძველეს ნიმუშთაგანია ჩვენამდე მოღწეული ქალაღზე ნაწერი ხელნაწერებისა³.

ხსენებულ ხელნაწერ კრებულში დაცული «თეკლას მარტვილობის» ტექსტი ძველი ხელნაწერის გადანაწერი ნუსხაა. ამას მოწმობენ ის ცთომილებანი, რომლებიც აღმოცენებული არიან მხოლოდ და მხოლოდ გრაფიკულ ნიადაგზე, გადამწერის უგულისხმიერობისა და დაუდევრობის გამო. ამის სამოწმოდ ერთი მაგალითიც კი საკმარისია. ერთ ადგილს მარტვილობის წიგნში ვკითხულობთ: «ალექსანდრე, რამეთუ მძლავრი იყო, ეწია და შებმა უყო და მოიხილა თეკლას ურაკპარაკსა მას შორის» (ნ. გვ. 108, 18). «მოიხილა თეკლას» არაა მართებული გამოთქმა. გადამწერს «მოიხილა-ში» უმართებულოდ აქვს წარმოდგენილი დედნის «მოეხვა». ეს რომ ასეა, ამას მარტვილობის წიგნის გვიანდელი დროის ერთი სხვა ნუსხაც მოწმობს. იქ იკითხება: «შეიხვია იგი». «მოიხილა» დამახინჯებულად ამოკითხული მოეხუია ან მოეხვა-ა და, რაც საგულისხმოა, მრგლოვანი დაწერილობისა («ე» წაკითხულ იქნა «ი»-დ, ხოლო «ე» თუ «ჴ»-ლ-დ, ბოლოსაც «ა» მოდიოდა და ამრიგად გაჩნდა «მოიხილა»-ც). ასეთი და სხვა

¹ ნ. დასაწყისი: ტფილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, VI, გვ. 329—347, 1937 წ. სტალინის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გვერით არის დაბეჭდვებული წინამდებარე ნაკვეთიც.

² საქართ. მუხუემის ხელნაწერთა H ფონდი № 341, გვ. 167—197.

³ პროფ. კ. კეკელიძე—კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია, «მომომხილველი» I, გვ. 280 (ტფ. 1926 წ.).

მსგავსი ხასიათის შეცდომების არსებობა არც გადამწერისათვის ყოფილა შეუმჩნეველი. იგი მას თავის ნახელაფში ეგულება. თავის თავსაც გადამწერი არ უცქერის როგორც გაწვრთნილ მწიგნობარ მუშაკს. ეს კი იმ მოსახსენებლიდან ჩანს, რომელიც ჩვენი ტექსტის ბოლოს არის დართული თვითონ გადამწერის ხელით: «ლოცვა ყავთ იოვანესთჳს უცბად მხხრეკალისათჳს და დაკლებული ყოველი შემინდვეთ».

უცბად მხხრეკალ¹ იოანეს გადანაწერში, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, მრგლოვანი ხელით შესრულებული ხელნაწერის გადანაწერი ჩანს, ზემორე აღნიშნული მაგალითი ერთეული შემთხვევისა არ არის. შეიძლება კიდევ რამდენიმეს დასახელება. ასე მაგ.:

1. ნუსხაშია „იტყოდა“, უნდა იყოს „იცოდა“: «რამეთუ არა იტყოდა პავლს ჳორციელად» (გვ. 92, 5). აქაც მერმინდელ მოგვიანო დროის ნუსხაში (A № 643) უფრო სწორი წაკითხვა გვაქვს: „არლა იცოდა მან პავლე ჳორციელთა ხილვითა“ (შდრ. სომხ. *ღი იჯ დასაოჯჯი ნა გჳოდაცა მარშილი*).

2. ნუსხაშია „დიდებასა“, უნდა იყოს „დედებასა“: «და დაუკრდებოდა სარწმუნოებაჲ იგი მისი, უფროდსლა რაჳამს ხედაენ მრავალსა დიდებასა, რომელნი შეველედ პავლსა» (გვ. 95, 3). მერმინდელი ნუსხა „დიდებასა-ს“ ნაცვლად მართებულად ხმარობს: „დედებასა“-ს (შდრ. სომხ.: *ს ვარძინოკი ენჯ*

¹ „მხხრეკალს“ გადამწერი ხშირად ეძახის ხოლმე თავის თავს ქართულ ძველ ხელნაწერთა მოსახსენებლებში. სიტყვა „მხხრეკალი“, აკად. ივ. ჯავახიშვილის მართებული აზრით, „ჩხრეკა-საგან“ არის ნაწარმოები. „ჩხრეკა“ მკვლევრის განმარტების თანახმად (ნ. ივ. ჯავახიშვილი — ქართ. დამწერლობათა-მცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, ტფ. 1926 წ., გვ. 51) „ქექქას“ ნიშნავს. რადგან მგვრული „ჩხირკა“ თხრას ანუ გათხრას ნიშნავს „ამიტომ, — დასძენს ავტორი — საფიქრებელი ხდება, რომ ჩხრეკა წერითი ხელოვნების ძველი, წარწერათა გამოყენების აღსანიშნავად განკუთვნილი, ტერმინი უნდა იყოსო“. ხელნაწერთა მინაწერ-ანდერძებში მოხსენებული «ჩხრეკაჲ» და «დაჩხრეკაჲ» პ.-ც. მკვლევარს „არასათანადო წერის, ან დამწერელისაგან თავმდაბლობით თავის ნაწრომის დასახასიათებლად და აღსანიშნავ ტერმინად“ მიიჩნია. მაგრამ ისეთ გამოთქმებშია კი, როგორცაა — „ჰავად ჩხრეკაჲ“ და „უცბად ჩხრეკაჲ“ — „ჩხრეკაჲ“ წერას ნიშნავსო, „თორემ ცუდად წერის მნიშვნელობა რომ მქონოდა, «ჰავად ჩხრეკაჲ» ხომ ორი ერთნაირი სიტყვის გამეორება იქნებოდა“-ო (იქვე, გვ. 52).

სხვაობს რითიმე ტერმინი „მხხრეკალი“ ჩვეულებრივ გავრცელებულის „მწერალისაგან“, თუ ისინი ურთიერთის თანაფარდი არიან, ძნელია გადაწყვეტით თქმა, რადგან ქართული მასალა ამომწურავად არ არის შესწავლილი.

წარმოების მხრით ფარდი ტერმინი ქართული „მხხრეკალისა“ სომხურში *გერაკლან-ია*, ხოლო ბერძნულში *γραμματικη*. სომხური *გერაკლან*, რომელიც *გერაკლ* „ჩხრეკა, ქექვა-საგან“ არის ნაწარმოები, ბერძნული *γραμματικη*-ს ეტიმოლოგიის ზეგავლენით გამომუშავებულ ტერმინად ითვლება სომხურს სამეცნიერო ლიტ.-ში და ისიც ბერძენოფილური სკოლის მიერ (VI—VII სს.—*В. Дионисий Фракийский...* გვ. LXXII—LXXIII). ადრე ამ ტერმინის მაგივრად სომხურში *გაკრიქლან* (მწიგნობრობაჲ) იხმარებოდაო. უცხო და ქართულ ტერმინთა მსგავსი წარმოება უნებლიეთ გვევარაუდებინებს ისეთ შესაძლებლობას, რომ ეგვების მათ შორის ფუნქციონალური მსგავსებაც სუფედვს და „მხხრეკალი“ «სამწიგნობროში» გაწვრთნილი ისეთი პირი იყოს, რომელიც თუ მწერალ-გამომთქმელი არა, მწერალ-გამმართველი მაინც იყოს თავისი ნაწერისა, ისე რომ იცავდეს ფინის სისწორეს, შესაძლოა რომელიმე სკოლის ნორმების მიხედვით. ამის დადასტურება თუ უარყოფა ქართული მასალის ჯგეროკან შესწავლაზე დამოკიდებული...

კრასათი ზორა. მანადასიჯ ექ თხიანსქე რიყილქ სანოკი ექ მიაანსქინ აი. შაღიი).

საფიქრებელია, რომ იოანე უცბად-მჩხრეკალი ძველ ნუსხას შეარყევდა არა მარტო ზოგიერთი სიტყვის ცული ამოკითხვით, რომელიც გრაფიკულ განურჩევლობას თან სდევს ხოლმე, არამედ ორთოგრაფიითაც. ამის არა ერთი და ორი შემთხვევა გვაქვს ჩვენს ძეგლში. აქ ერთი და იგივე სიტყვა ხშირად სხვადასხვანაირად არის დაწერილი. მაგ.: ოდესმე || უდესმე (92, 20—92, 19); თხოვილ || თხოვილ (94, 24—95, 13); არს || არის (95, 21—95, 27); ცოლად—ცულ (95, 18; 103, 24) და სხ. (ნ. დაწვრილებით ვარიანტებში). აქ, ცხადია, ერთერთი ძველი სახეა, რომელიც მას დედანში მოეპოებოდა, ხოლო მეორე—მისი დროისაა. მთლიანად მისი დროის მართლწერაზე გადამწერი არ გადასულა.

მაგრამ ზოგიერთი სხვა ტექსტისადმი, რომელიც მის მიერ გადაწერილ კრებულშია შესული, ეს არ ითქმის. მაგ., კრებულის 551—559 ფურცლებზე წარმოდგენილი ტექსტიდან, რომელიც შეიცავს «წმიდისა თეოდორეს ცხორებას», ჩანს, რომ რომელიმე ასეთი მოვლენა შემთხვევითი კი არაა, არამედ სისტემური ხასიათისაა. ასეთია მაგ., უი დიფთონგის გამოხატვა ორი ნიშნით. თუ რომელსამე სხვა მის მიერ გადაწერილსა ანდა ამდროინდელ გადანაწერ სხვა ნუსხებში, ეს დიფთონგი ჩვეულებრივი 4-თია წარმოდგენილი, აქ უკვე იგი უი-ს სახით გვაქვს. აქედან ნათელია, ჯერ ერთი ის; რომ გადამწერი გარკვეული სკოლის ტრადიციების დამრღვევია და მეორეც ის, რომ იგი მისდროინდელი საერო ძეგლების მწერალთა ნორმების უარმყოფელი არ არის. ამასთანავე უკანასკნელისადმი მიდრეკილება გადამწერის მოღვაწეობის ხანის განმსაზღვრელიცაა. ასეთი მოვლენა მხედრული ხელით ნაწერ XI ს-ის ძეგლებს ახასიათებს. ამიტომაც სწორად მიგვაჩნია იმ მკვლევართა შეხედულება, რომლებიც ხელნაწერს XI ს-ად მიიჩნევენ¹.

«თეკლას წამების» ტექსტს მოგვიანო დროის ხელნაწერებშიაც ვხვდებით. მათი ერთი წყება ხსენებული უძველესი ნუსხის ტიპისაა (საქართ. მუხ. ხელნაწ. A ფონდის № 643, S ფონდის № 2451), ხოლო მეორე² სხვისაა; იგი დამოუკიდებელია, ცალკე რედაქციას წარმოადგეს. უკანასკნელი წარმოქმნის მხრით პირველზე ადრინდელი არა ჩანს. ენობრივი მხარე და შინაარსობრივი რეალიები სავსებით ასხვავებს მათ აღმოცენების დროის მიხედვით. ამ რიგად, ჩვენს სიძველე თსაცავებში «თეკლას მარტვილობის» ორი დამოუკიდებელი წიგნი, ორი ურთიერთისაგან განსხვავებული რედაქცია, არსებობს. მეორე რედაქციას აქ ჩვენ არ ვეხებით. ამჟამად ჩვენთვის უფრო საგულისხმოა პირველი.

პირველი რედაქციის მოგვიანო დროის ხელნაწერები თითქმის თანხედენილია უძველესი ნუსხისა. ისინი მის გადანაწერ ცალკეად შეიძლებოდა მიგვეჩინა, რომ ერთი დაბრკოლება არ გველობებოდეს წინ. ეს ისაა, რომ ეს მო-

¹ პროფ. კ. კეკელიძე, «მიმოხილველი» I, გვ. 280.

² საქ. მუხ. A ფონდი № 70 და სხვაც მრავალია. № 70-ში იგი დასათურებულია შემდეგნაირად: „ღუაწლი წმიდისა და დიდებულისა და კუალად მძლისა პირველმოწამისა თქვადასი“ (ფ. 416—429).

გვიანო დროის ხელნაწერები ალაგ-ალაგ ზედმეტ ან დანაკლის ადგილებს შეიცავენ. შედარებით მეტია დანაკლისის შემთხვევა. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი ძირითადი ხელნაწერი, საიდანაც ისინი მომდინარეობენ, ჯერ კიდევ ძველ დროს ყოფილა ამ მხრივ განსხვავებული ჩვენი ნუსხისაგან. შეიძლება პირველადი ჩვენი ნუსხა არც კი იყოს, არამედ მათი ხელნაწერი დედანი და ზედმეტი ადგილები, რომლებიც ჩვენს უძველეს ნუსხას მოეპოება, ინტერპოლაცია იყოს. ხოლო რაც შეეხება ზოგიერთი მცირე ადგილების დაკლებას, ეს გადამწერის, «უცბად მჩხრეკალის» იოანეს «მჩხრეკალობის» შედეგი იყოს. ასეა თუ ისე, ჩვენი ძველის დღეს ცნობილი უძველესი [ნუსხა და მოგვიანო ნუსხები, მიუხედავად მათი მოცულობის სრული თანუხვედნელობისა, მაინც ერთი საერთო დედნისაგან მომდინარეობენ.

«თეკლას მარტილობა» მოიპოება სომხურადაცა და ბერძნულადაც. მარტივობის სომხური, ისე როგორც ბერძნული წიგნიც გაშოცემულია. წამების სომხური წიგნის გამომცემელს¹ იგი ბერძნულისათვის შეუდარებია და ზოგიერთი თვალში საცემი სხვაობა სქოლიოებში აქვს მოყვანილი. სომხურ ტექსტს ჩვენ ერთერთ ძველ სომხურ ხელნაწერშიაც ვიცნობთ. ეს ხელნაწერი «მრავალთავის» (დაიდნოსი) წარმოადგენს, რომელიც 1204 წ. არის ტყავზე გადაწერილი; და ლიტერატურაში ცნობილია მუშის მრავალთავის სახელწოდებით². იგი დღეს ერევნის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული (№ 78). მარტივობის ტექსტს აქ უჭირავს ფურცლები: 546—557. იგი სავსებით თანხვედრითაა გამოცემული ტექსტისა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში გამოცემულთან შედარებით ზოგიერთ უძველეს ორთოგრაფიულ მომენტს, რომლითაც საზოგადოდ ხასიათდება ამ კრებულში შესული მასალა. ჩვენთან მოყვანილი ტექსტი ორთოგრაფიულად მასთან არის შედარდებული.

«თეკლას მარტივობის წიგნი» უძველეს თარგმანად ითვლება სომხური აგიოგრაფიული ლიტერატურის ისტორიაში. V ს-ის პირველი ნახევრისად მიჩნეულ ძველთა შორის ნ. აკინიანს მარტივობისაგან ნაწარმოებთა შორის მოქცეული აქვს «თეკლას მარტივობაც»³. ხოლო ნორაირ ბიუზანდაცის ეს ძველი ამ ეპოქის მოღვაწეთა პირველი დასისაგან გამოსულ ნაწერთა რიცხვში აქვს შეტანილი⁴. ამასთან უკანასკნელი იმასაც შენიშნავს, რომ იგი თარგმნილია სირიულიდან და ერთგვარი მსგავსებაც მოეპოება მარტივობის ამ წიგნს კორიუნის ნაწარმოებთან.

როგორც შემომოყვანილიდან ჩანს, «თეკლას მარტივობის წიგნის» შესწავლის საქმე სომხურში ქართულთან შედარებით უკეთეს მდგომარეობაშია. იქ

¹ «*ქარაქ და ქლიკარანოსქინჯე ადგიე, ნათრნოსქე დაიდნოსქე დაიდნოსქე, ნათრნოსქე, ნათრნოსქე, 1874, გვ. 513—531.*

² ილია აბულაძე, ქართ.-სომხ. ფილოლოგიური შტუდიები: «მრავალთავის ზოგიერთი თავის წყარო», ტფილ. უნივ. შრომები VI, 1937 წ., გვ. 330 (შენიშვნა), 332—3.

³ *ნორაირ ბიუზანდაცის, ღათაქან ნაქრეზე და ქინანოსქან მსიქაროსქინჯე დეი-ფე, ქინანოსქე 1934, გვ. 47.*

⁴ *ნორაირ ბიუზანდაცის, ნორაირ ქარაქანოსქინჯე და ნორაირ ქარაქანოსქინჯე, შიქსი, 1900, გვ. 28.*

ტექსტი გამოცემულია; გამომცემლის მიერ ზოგადად მაინც შედარებულია ბერძნულთან¹; განსაზღვრულია ასე თუ ისე ძველის სომხურად თარგმნის დრო და ნაჩვენებია წყაროც, საიდანაც იგი მომდინარეობს სომხურში. სრულიად საწინააღმდეგო სურათი მოგვეპოვება ქართულში. არ არის გამოცემული ტექსტის არც ერთი რედაქცია; არ არის შედარებული სხვა ენებზე არსებულ ამავე მარტვილობის ტექსტებთან; არაა, ცხადია, გარკვეული არც დრო მისი ქართულად წარმოქმნისა და არც წყარო, საიდანაც ეს ძველი უნდა იყოს თარგმნილი. არც ისაა გადაწყვეტილი, თუ რა მიმართება სუფევს მარტვილობის ამ წიგნსა და რომელსავე ქართული ორიგინალური ლიტერატურის ამავე ხასიათის ნაწარმოებთა შორის. ეს არა მარტო ჩვენი ძველისადმი ითქმის, არამედ საზოგადოდ მრავალი ანალოგიური ქანრის ნაწარმოებთა მიმართ, რომლითაც მდიდარია ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურა, ეს ერთერთი მნიშვნელოვანი დარგი ძველი ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობისა.

ქართულად შენახული «თეკლას მარტვილობის წიგნები», როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორი რედაქციისა არიან. ერთდროული აღმოცენებისა ისინი არ არიან. პირველადია ის ტექსტი, რომელიც უძველეს ნუსხასა და მის მიმხრობ ზოგიერთ მოგვიანო დროის ხელნაწერს დაუცავს და ჩვენი განხილვის საგანს წარმოადგენს. მეორე რედაქცია, რომელიც უმეტესაკლებოდ რამდენიმე ნუსხით არის აგრეთვე შენახული, ენობრივი ხასიათის მაჩვენებლებით პირველთან შედარებით მოგვიანო დროისაა. ამავე ნიშნულობით იგი ბერძნულიდან ჩანს თარგმნილი. სომხური მარტვილობის წიგნის გამომცემლის მიერ საპირისპიროდ სქოლიოებში მოყვანილი ზოგიერთი დამახასიათებელი ადგილი ბერძნულისა ყველა მოგვეპოვება უცვლელად ქართული მარტვილობის წიგნის მეორე რედაქციაში. ესეც იმის მაჩვენებელია, რომ ეს რედაქცია ბერძნულიდან მომდინარეა ქართულში.

რადას წარმოადგენს პირველი რედაქცია?

პირველი რედაქცია, როგორც ვთქვით, რამდენიმე ნუსხითაა ჩვენამდის მოღწეული. როდესაც მათ შორის უძველესს, XI ს-ის ნუსხას, ვადარებთ სომხურს, დიდ თანხედენილობასთან ერთად სხვაობასაც გვაწვდის იგი. სხვაობა შემზვედრ ადგილებში თუ ცალკეული სიტყვების ან ფრაზების სხვანაირ წაკითხვაში მდგომარეობს, სამაგიეროდ ტექსტის ბოლო ნაწილში ქართულის სიჭარბესთან გვაქვს საქმე (ნ. გვ. გვ. 115—119; ქართულის ზედმეტი ადგილები სქოლიოებშია გატანილი). საწინააღმდეგო სურათს ვიღებთ, როცა სომხურ ტექსტს ამავე რედაქციის ქართულ მოგვიანო დროის ხელნაწერ ნუსხებს ვადარებთ. დაკლებულობა ან სიჭარბე აქ ახლა თითქმის აღარ შეინიშნება, მაგრამ ცალკე სიტყვებისა და ფრაზების სხვანაირობა შედარებით მატულობს. ხოლო ყველაფერი ეს იმას მოწმობს, რომ ქართული უძველესი ნუსხა, რომელიც მრგლოვანი ხუსურით ნაწერი დედნისაგან გადაწერილი აღმოჩნდა (ნ. ზემოთ გვ. 71), პირვანდელი სახით არ არის შენახული, იგი რამდენადმე გავრცობილი. რაც შეეხება მოგვიანო დროის ნუსხებს, ისინი, მართალია, ერთნაირ მოცულობას

¹ ამ მხრით შდრ. აგრეთვე *И. М. Д. С. Р. С. А. Н., Кисакантар ქაღე ზ ქკაკარანისქქანო ირეე*, VI, 460—464, შენიშვნები, *ქსსსსსსსს*, 1813.

გვიანო დროის ხელნაწერები ალაგ-ალაგ ზედმეტ ან დანაკლის ადგილებს შეიცავენ. შედარებით მეტია დანაკლისის შემთხვევა. ამიტომ უნდა ვიფიქროთ, რომ მათი ძირითადი ხელნაწერი, საიდანაც ისინი მომდინარეობენ, ჯერ კიდევ ძველ დროს ყოფილა ამ მხრივ განსხვავებული ჩვენი ნუსხისაგან. შეიძლება პირველადი ჩვენი ნუსხა არც კი იყოს, არამედ მათი ხელნაწერი დედანი და ზედმეტი ადგილები, რომლებიც ჩვენს უძველეს ნუსხას მოეპოვება, ინტერპოლაცია იყოს. ხოლო რაც შეეხება ზოგიერთი მცირე ადგილების დაკლებას, ეს გადამწერის, «უცბად მჩხრეკალის» იოანეს «მჩხრეკალობის» შედეგი იყოს. ასეა თუ ისე, ჩვენი ძველის დღეს ცნობილი უძველესი [ნუსხა და მოგვიანო ნუსხები, მიუხედავად მათი მოკულობის სრული თანუხვედნობისა, მაინც ერთი საერთო დედნისაგან მომდინარეობენ.

«თეკლას მარტვილობა» მოიპოვება სომხურადაცა და ბერძნულადაც. მარტვილობის სომხური, ისე როგორც ბერძნული წიგნიც გამოცემულია. წამების სომხური წიგნის გამომცემელს¹ იგი ბერძნულისათვის შეუდარებია და ზოგიერთი თვალში საცემი სხვაობა სქოლიოებში აქვს მოყვანილი. სომხურ ტექსტს ჩვენ ერთერთ ძველ სომხურ ხელნაწერშიაც ვიცნობთ. ეს ხელნაწერი «მრავალთავს» (*ճառնախր*) წარმოადგენს, რომელიც 1204 წ. არის ტყავზე გადაწერილი, და ლიტერატურაში ცნობილია მუშის მრავალთავის სახელწოდებით². იგი დღეს ერევნის სახელმწიფო მუზეუმშია დაცული (№ 78). მარტვილობის ტექსტს აქ უჭირავს ფურცლები: 546—557. იგი საესებით თანმხვედომია გამოცემული ტექსტისა, თუ არ მივიღებთ მხედველობაში გამოცემულთან შედარებით ზოგიერთ უძველეს ორთოგრაფიულ მომენტს, რომლითაც საზოგადოდ ხასიათდება ამ კრებულში შესული მასალა. ჩვენთან მოყვანილი ტექსტი ორთოგრაფიულად მასთან არის შედარდებული.

«თეკლას მარტვილობის წიგნი» უძველეს თარგმანად ითვლება სომხური აგიოგრაფიული ლიტერატურის ისტორიაში. V ს-ის პირველი ნახევრისად მიჩნეულ ძველთა შორის ნ. აკინიანს მარტვილოლოგიურ ნაწარმოებთა შორის მოქცეული აქვს «თეკლას მარტვილობაც»³. ხოლო ნორაირ ბიუზანდაცი ის ეს ძველი ამ ეპოქის მოღვაწეთა პირველი დასისაგან გამოსულ ნაწერთა რიცხვში აქვს შეტანილი⁴. ამასთან უკანასკნელი იმასაც შენიშნავს, რომ იგი თარგმნილია სირიულიდან და ერთგვარი მსგავსებაც მოეპოვება მარტვილობის ამ წიგნს კორიუნის ნაწარმოებთან.

როგორც ზემომოყვანილიდან ჩანს, «თეკლას მარტვილობის წიგნის» შესწავლის საქმე სომხურში ქართულთან შედარებით უკეთეს მდგომარეობაშია. იქ

¹ *«ქარე ღ ქაკარანიალქანე სრციე, ნათრნატირ დაღხაქე ქ ზაიღნაირაყ, ნათირ Ա, Վեննოიქ, 1874, გვ. 513—531.*

² ილ. აბულაძე, ქართ.-სომხ. ფილოლოგიური შტუდიები: «მრავალთავის ზოგიერთი თავის წყარო», ტფილ. უნივ. შრომები VI, 1937 წ., გვ. 330 (შენიშვნა), 332—3.

³ *Ներսէս Ա կենեսան, Դասական հայերէնը և Վիեննական միլիթարისტիკան դպրոցը, Վիննա 1934, გვ. 47.*

⁴ *Նորայր Բիւզանդացի, Կորին վարդապետ և նորին թարգմանութիւնք:.. Վփղիս, 1900, გვ. 28.*

ტექსტი გამოცემულია; გამომცემლის მიერ ზოგადად მაინც შედარებულია ბერძნულთან¹; განსაზღვრულია ასე თუ ისე ძეგლის სომხურად თარგმნის დრო და ნაჩვენებია წყაროც, საიდანაც იგი მომდინარეობს სომხურში. სრულიად საწინააღმდეგო სურათი მოგვეპოება ქართულში. არ არის გამოცემული ტექსტის არც ერთი რედაქცია; არ არის შედარებული სხვა ენებზე არსებულ ამავე მარტვილობის ტექსტებთან; არაა, ცხადია, გარკვეული არც დრო მისი ქართულად წარმოქმნისა და არც წყარო, საიდანაც ეს ძეგლი უნდა იყოს თარგმნილი. არც ისაა გადაწყვეტილი, თუ რა მიმართება სუფევს მარტვილობის ამ წიგნსა და რომელსამე ქართული ორიგინალური ლიტერატურის ამავე ხასიათის ნაწარმოებთან შორის. ეს არა მარტო ჩვენი ძეგლისადმი ითქმის, არამედ საზოგადოდ მრავალი ანალოგიური ჟანრის ნაწარმოებთან მიმართ, რომლითაც მდიდარია ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურა, ეს ერთერთი მნიშვნელოვანი დარგი ძველი ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობისა.

ქართულად შენახული «თეკლას მარტვილობის წიგნებია, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორი რედაქციისა არიან. ერთდროული აღმოცენებისა ისინი არ არიან. პირველადია ის ტექსტი, რომელიც უძველეს ნუსხასა და მის მიმხრობ. ზოგიერთ მოგვიანო დროის ხელნაწერს დაუცავს და ჩვენი განხილვის საგანს წარმოადგენს. მეორე რედაქცია, რომელიც უმეტესაკლებოდ რამდენიმე ნუსხით არის აგრეთვე შენახული, ენობრივი ხასიათის მაჩვენებლებით პირველთან შედარებით მოგვიანო დროისაა. ამავე ნიშნეულობით იგი ბერძნულიდან ჩანს თარგმნილი. სომხური მარტვილობის წიგნის გამომცემლის მიერ საპირისპიროდ სქოლიოებში მოყვანილი ზოგიერთი დამახასიათებელი ადგილი ბერძნულისა ყველა მოგვეპოება უცვლელად ქართული მარტვილობის წიგნის მეორე რედაქციაში. ესეც იმის მაჩვენებელია, რომ ეს რედაქცია ბერძნულიდან მომდინარეა ქართულში.

რალას წარმოადგენს პირველი რედაქცია?

პირველი რედაქცია, როგორც ვთქვით, რამდენიმე ნუსხითაა ჩვენამდის მოღწეული. როდესაც მათ შორის უძველესს, XI ს-ის ნუსხას, ვადარებთ სომხურს, დიდ თანხედენილობასთან ერთად სხვაობასაც გვაწვდის იგი. სხვაობა შემხვედრ ადგილებში თუ ცალკეული სიტყვების ან ფრაზების სხვანაირ წაკითხვაში მდგომარეობს, სამაგიეროდ ტექსტის ბოლო ნაწილში ქართულის სიჭარბესთან გვაქვს საქმე (ნ. გვ. გვ. 115—119; ქართულის ზედმეტი ადგილები სქოლიოებშია ვატანილი). საწინააღმდეგო სურათს ვიღებთ, როცა სომხურ ტექსტს ამავე რედაქციის ქართულ მოგვიანო დროის ხელნაწერ ნუსხებს ვადარებთ. დაკლებულობა ან სიჭარბე აქ ახლა თითქმის აღარ შეინიშნება, მაგრამ ცალკე სიტყვებისა და ფრაზების სხვანაირობა შედარებით მატულობს. ხოლო ყველაფერი ეს იმას მოწმობს, რომ ქართული უძველესი ნუსხა, რომელიც მრგლოვანი ხუცურით ნაწერი დედნისაგან გადაწერილი აღმოჩნდა (ნ. ზემოთ გვ. 71), პირვანდელი სახით არ არის შენახული, იგი რამდენადმე გავრცობილია. რაც შეეხება მოგვიანო დროის ნუსხებს, ისინი, მართალია, ერთნაირ მოცულობას

¹ ამ მხრით შდრ. აგრეთვე *შ. Ա. զ Ե ր և ան, Լիակատար վազք և վկայաբանութիւն որոց*, VI, 460—464, შენიშვნები, *Վենետիկ*, 1813.

ამქელანებენ, მაგრამ ადგილ-ადგილ უძველესთან შეფარდებით ცალკე სიტყვებისა და ფრაზების მხრით, უნდა ვიფიქროთ, გადამწერთა ხელში შეცვლილი არიან. ამრიგად, ქართული და სომხური ძეგლები თანაბრად სხვაობენ ბერძნულისაგან, ხოლო ერთნაირი მოცულობითა (პირველი რედაქციის მოგვიანოდროის ნუსხებს თუ მივიღებთ მხედველობაში) და ტექსტის თითქმის მთლიანი თანხვედნილობით ერთიდაიმავე წყაროდან მომდინარეობენ. სომხურისათვის წყაროდ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (ნ. გვ. 74) სირიულია მიჩნეული. მაშინ ქართული, თუკი ბერძნულად სხვა რომელიმე მისებრი რედაქცია არ არსებობდა, იმავე წყაროდან იღებს თავის სათავეს.

უშუალოდ მომდინარეა თვითეული ამ ენებზე შენახული და თანხვედნილი მარტვილობის წიგნი სირიულიდან, თუ ერთი მათგანი მეორის საშუალებით არის წარმოქმნილი, ეს არის ახლა ჩვენი მორიგი საკითხი. ამ საკითხს ქართულისა და სომხური ტექსტების ერთიმეორესთან დაპარისპირებითი და გამოწველილევითი შესწავლა ვადაწყვეტს, კერძოდ კი რომელიმე *non sens-*-ი, რომელიც აღმოცენებული აღმოჩნდება რომელიმე ადგილის ჯგროვანი გაუგებრობის ნიშნად. ასეთი რამ, მართლაც, აქ შეინიშნება. იგი ქართულს მოეპოება.

1. პავლე მოციქულის ქადაგებით მოხიბლული თემეროზის დანიშნული, თეკლა, პავლეს ერთი ნაცნობის სახლის სარკმელს არ შორდება, ყური აქვს მიპყრობილი მისი ქადაგებისათვის. ამ სურათს ასე გადასცემს თემეროზის სასიდედრო თავის სასიძოს: «აჰა ესერა სამი დღე და სამი ღამე არს, არა განეშორების სარკუმელთა ერთთა მათგან, არცა ჭამს, არცა სუამს *კ ა ც ი ს ა მ ი ს თ ზ ს (B: კაცისა ვისთჳსმე)*, არამედ თუალ უგვიან და განჩუბრებული (*B: განლიგებული*) ხედავს *კაცსა ვისმე ერთსა»... (ანა აკა სრხჳ არჳჳ ხნ ს სრხჳ ვიჯხრ ირ იჯ მხჩნჩი ქ აჳთითანჳქ მჩიოჯ, იჯ ილანჳ ს იჯ დრჳქ ს იჯ კარანჳ არსოქ, აკჳ ვაგჳქ ქ ქლკოჳ სეჳოჳ იჯჳჳჳჳჳ ჳაკიქ დრჳ აკჳქ მჩ ალთოჳრ...).*

თუ დავეუკვირდებით ქართულს, შევნიშნავთ, რომ გრამატიკულად ყველაფერი რიგზეა, მაგრამ შინაარსობლივ რალაც დისონანსი შეაქვს ხაზგასმულ სიტყვებს: «*კაცისა მისთჳს*». ამ *კაცს*, ე. ი. პავლეს, ქვემოთ აცნობს თემეროზს მისი სასიდედრო. ასე წარმოდგენა ჯერ უცნობი პირისა (*კაცისა მისთჳს*) უჩვეულოა. პირველად ხსენების დროს იგი წესიერად არის მოცემული იქვე, ცოტა ქვემოთ: „ხედავს *კაცსა ვისმე ერთსა უცხოსა*“. მოყვანილ ციტატაში რალაც არა ჩანს თავის რიგზე. სომხურთან დაპარისპირებით ირკვევა, რომ «*კაცისა მისთჳს*» მცდარი თარგმანია სომხურისა: «*ს იჯ კარანჳ ანსოქ*»-ისა. უკანასკნელი კი ნიშნავს: „*არცა აღდგების მიერ*“. ამას თუ ჩავსხამთ მცდარად გადმოცემულის „*კაცისა მისთჳს*“-ის ნაცვლად, ვითარება სწორდება: „*არცა ჭამს, არცა სუამს, არცა აღდგების მიერ*“, ე. ი. განუშორებლად სარკმელთან არისო. ფრაზის, „*ს იჯ კარანჳ ანსოქ*“-ს, თარგმნის დროს ქართულად მთარგმნელს ანგარიში არ გაუწევია ნამდვილი ვითარებისათვის, არამედ შეუფერებელი სიტყვა-სიტყვაობით გადმოუღია. *შარანჳ* ზმნად კი არაა გაგებული, სახელდობრ აწმყოს მესამე პირის ფორმად *კარანჳ* („აღდგომა“) ზმნისა, არამედ სახელად. იგი დაწყებითი ბრუნვის (*ablatif*) ფორმად არის მიჩნეული *აკჳ* („კაც“) სახელისა. ასეთმა მცდარმა გაგებამ მეორე სიტყვის „*ანსოქ*“-ის უჯერო გაგებას შეუწყო ხელი.

იგი ზმნისზედად (adverbe) კი არა, არამედ მსახვრელი ნაწევრის მონაცვლედ იქმნა წარმოდგენილი, რაც მართლაც ასეა ხოლმე, თუ ის სახელის დაწყებითი ბრუნვის ფორმასთან მოდის.

ნონსენსივებრია მეორე შემთხვევაც. მარტვილობის წიგნის დასაწყისში აგიოგრაფი ამბობს: «თანამოგზაურად შეუდგეს [პაულეს] დემა და ერმოგინე, პილენძის-მოქმედნი და მკედელნი, რომელნი სავსე იყვნეს სიღრმითა მანკიერებისაჲთა, მდიდრად იტყოდეს და შესცხვებოდეს პაულეს, ვითარცა საყუარელსა თჳსსა» (*მატიანის სინაქსის წიგნი ზნაისა და ჰერანიკისა იყნაჲთაჲრცა და ფარქინდ იყნაჲთაჲრცა სინაქსის წიგნი*, *მხაბარაძისა და სოსოსისა რედაქციის ქრესტოგრაფი*). ყველაფერში თანხვედნილობაა, მხოლოდ ხაზგასმული «სიღრმითა მანკიერებისაჲთა» და «სინაქსის წიგნი» არ ხვდებაინ. *სინაქსის წიგნი* — «აღრვეა, შფოთი, აღძრვა, შეძრწუნება, შეზრუნება»-ა. არცერთი ამათვანი ქართულად მთარგმნელს არ გამოუყენებია. ჩანს, სომხურის იმ ნუსხაში, რომელიც მთარგმნელს ჰქონია ხელთ, *სინაქსის წიგნი*-ის ნაცვლად სხვა რამ არსებულა. თუ რა აზრითაა ნახმარი ქართულში «სიღრმითა მანკიერებისაჲთა», ამას ერთი სხვა ანალოგიური ადგილი ნათელს ჰქვენს. ეს ადგილია: «ხოლო დემა და ერმოგინე მკედელნი იგი, რომელნი სავსე იყვნეს ზაკუვებითა» (B: ზრზინებითა), თანა მიუდგეს თემეროზს და ჰრქუეს) (*სინაქსის წიგნი და ჰერანიკისა იყნაჲთაჲრცა სინაქსის წიგნი*, *მთაბარაძისა და სოსოსისა რედაქციის ქრესტოგრაფი*—99, 32). აქ თითქმის ერთიდაიგივე კონტექსტია. ორივეგან აღნიშნულია, რომ დემა და ერმოგინე აღსავსე იყვნენ *სინაქსის წიგნი*-ითო, რაც პირველ შემთხვევაში გადმოცემულია „სიღრმითა მანკიერებისაჲთა“-თი, ხოლო მეორეში — «ზაკუვებითა»-თი (v. ზრზინებითა-თი). უკანასკნელი იმაზე მიგვიჩივებს, რომ აქ სომხურს დედანში ქართულად მთარგმნელს უნდა ჰქონოდა, ანდა ამოვეითა — *სინაქსის წიგნი*, რაც, მართლაც «ზაკუვებითა»-ს ანუ «მზაკუვერებითა»-ს ნიშნავს. აქ ეს სიტყვა მარჯვე შესატყვისით, ერთივე სიტყვით, გადმოიღია, ხოლო პირველ შემთხვევაში სიტყვა-სიტყვით გადმოიღია ეს კომპოზიტი: *სინაქსის წიგნი* (=ღრმა)+*სინაქსის წიგნი* (=მანკიერება) — «სიღრმითა მანკიერებისაჲთა». ამრიგად, ეს ორიოდ შემთხვევაც ნათლად ამტკიცებს, თუ ამ თანხვედნილ ტექსტთაგან რომელი რომელზეა დამოკიდებული. ქართული სომხურზე ჩანს დამოკიდებული, იგი მის თარგმანს წარმოადგენს.

სომხურიდან თარგმნობას უნდა მოწმობდეს აგრეთვე ის ადგილიც, რომელიც ქართულში წარმოდგენილი ჩანს სხვანაირად. დედნის ერთი სიტყვის გრაფიკულ ნიადაგზე მეორენაირად წაკითხვის გამო ამ სიტყვის თარგმანი არ ხვდება მას, რაც სწორად წაკითხვის შემთხვევაში იყო მოსალოდნელი. ეს სიტყვაა — *არციე*, რომელიც *არციე*-ად წაკითხვით (ა და ა გრაფიკულად მსგავსი ასოებია) გადმოთარგმნილია „წმიდათა“-დ. წინადადება, სადაც ეს სიტყვა იხმარება ასეთია: «მამაო (მიმართვაა ღმრთისადმი), რომელმან შეჰქმენ ცა და ქუეყანაჲ, შენ ხარ მამაჲ წმიდათაჲ» (*ჯაკობისა სინაქსის წიგნი*, *მთაბარაძისა და სოსოსისა რედაქციის ქრესტოგრაფი*). შედარებიდან ნათლად ჩანს, რომ ვითარება სომხურში უფრო სწორადაა წარმოდგენილი, ვიდრე ქართულში. მის მსგავსთა და თავის

თავზე თეკლას «ობოლია» (იერ) უფრო ეთქმოდა, ვიდრე «წმიდა» (სილერ). ამ-რიგად, ეს მომენტიც იმის მანიშნებელია, რომ ქართული ტექსტი სომხურიდან არის ნათარგმნი.

სომხურზე დამოკიდებულების დამამტკიცებელ ერთერთ საბუთად სხვა მონაცემებთან ერთად შესაძლოა მივიჩნიოთ აგრეთვე მასთან საერთო ხმარების სიტყვების არსებობაც ჩვენს ტექსტში¹; ეს მაშინ განსაკუთრებით, როდესაც შემთხვევათა უმეტესობა ორივე ტექსტში თანხვედნილად არის წარმოდგენილი. შემთხვევების უმცირესობა, სადაც ყოველთვის უკანასკნელი პირობა დაცული არ არის, იმას მოწმობს, რომ ქართულში მოსალოდნელი ფონეტიკურად მსგავსი საბადლო სიტყვა ან განსხვავებული შინაარსისაა ქართულში და მით არის გამოწვეული გადახრა, ანდა მოსალოდნელი ფონეტიკურად მსგავსი სიტყვის ნაცვლად ქართულს მოეპოება სხვა უფრო მარჯვე სიტყვა, რომელიც უფრო ბუნებრივია ქართულისათვის. ხოლო ის ამბავი, რომ საერთო ხმარების სიტყვა ქართულშია იქ, სადაც სომხური საბადლო არც გვაპოვებინებდა მას, იმას მოწმობს, რომ ასეთი სიტყვები ქართულისათვის შემთხვევითი კი არ არის, არამედ მკვიდრი.

ა. ქართული და სომხური ტექსტებით შემხვედრი საერთო ხმარების სიტყვებია:

1. [ჰ]ამბორი—*ჰამრიკი*‘ თეკლა... ჰამბორს უყოფდა (v. ჰეუცნიდა A)—*ბსიკ ჰამრიკერ* (101, 32); შეიტკბო იგი და [ჰ]ამბორს უყოფდა (v. აკოცებდა მას—B)—*გირკი არიხალ ჰამრიკერ ვნა* (120, 23).

2. ამენ—*ამენ*‘ უკუნიით უკუნისამდე, ამენ—*კალისიხანა კალისიხიყე, ამენ* (124, 14).

3. აპრაპი—*ააილრაამ*‘ ზოგნი აკუმევედეს საკუმეველსა (v. საკუმეველთა) აპრაპსა—*ს ღჰაჰ [არქანსის] სილსი ააილრაამს* (117, 11).

4. ატიანი—*ასისან*‘ ლალატყვეს ატიანსა (v. ატიანსა B) მას წე—*რიიჰ რარბის ათაჟი ასისინ* (109, 21).

5. ბილწი—*აჰიბ*‘ რაფთა გიქსნე თქუნ... ბილწებისაგან—*აჰ... [აჰბილწინს; არიხიყე* (100, 26); შეიტკბოდა მის თანა ბილწებასა—*იერ კამერ ასინს რნჟ ნა აჰბილწინ* (110, 28).

6. ზუარაკი—*ვილარაკ*‘ მიღვან მელა (v. მე B) ორნი (abs. A) ზუარაკნი (v. კურონი B)—*ხნ ჰმ ხრკილ ვილარაკე* (117, 20); მობმად სცნა ზუარაკნი იგი (v. ძნელნი A)—*ხთ აბხე ვილარაკის* (118, 1)...

7. თარგმანი—*ბარქამან*‘ სიტყუათა უფლისათა მოძღურებათა მათ და გამოთარგმანებათა (v. მოძღურებითა გამოთარგმანებდა B)... მიუთხრობდა მათ—*ვამანასისიანს ვლარგაყსთილქისანს ს ვლარქამანილქისანს... აყათქერ ნაყა* (91; 17).

¹ შდრ. წინა ნაკვეთი: «ქართ.-სომხ. ფილ. შტუდიები», ტფილ. უნივ. შრომები VI, 83-346.

8. თეატრონი—*ქტაორის* წარწყმილეთ უგუნური ეგე შორის თეატრონსა მავას—*კირილტე დანაქისი* *ქ მქჲ ქტაორისი* (103, 32); რაჟამს უკუე (v. და რაჟამს B) შეაყენნეს (v. მოიყვანნეს B) მვეცნი იგი თეატრონსა მას—*ირეს მიქინ ჟაყანინ* *ქ ქტაორის* (110, 5) და სხ...

9. კეისარი—*კასარ* და გვრგვნი იგი საკეისროდ... მოხეთქა—*ს ყყასკინ კიისკი* *ყყასკინკი*... *ჩანსკ* *ქ ნამანტ* (108, 33); მიჰვადა გვრგვნი იგი საკეისროდ—*ღნსკე ყყასკინ კასკინკის* (110, 26)...

10. კიც—*კიყ* იყო იგი... წარბითა შეეციულ—*კანსკიყ* (92, 17).

11. პილენძი — *იღინა* პილენძის-მოქმედნი და მქედელნი—*იღინაჟიბ* *ქ ჟორქინ* (91, 6).

12. ტადარი—*თანარ* ტადარ ღმრთისა ითქუნენ — *კიჯანსკინ თანარ* *სიოსი* (93, 16).

13. ურაკპარაკი—*რასკარსკ* და მირბიოდა ურაკპარაკად—*ღნსკისკ* *ქ რასკარსკინ* (97, 16); მოეხვა (v. შეიხვია) თეკლას (v. იგი) ურაკპარაკსა მას შორის—*ყქისკ არს* *ქ მქჲ რასკარსკინ* (108, 18).

14. ქალაქი—*ჟაღაჟ* მი-რად-ვიდოდა ბავლე იკონია ქალაქსა—*ირეს ხესკ* *ქ რქსკ* *ქ რქსკ* *ქ რქსკ* *ქ რქსკ* (91, 3) და სხ...

15. ქერობინი — *ჩხრიტქ* ზის საყდართა ზედა ქერობინთასა — *ნასკ* *ქ რქსკ* *ქ რქსკ* (123, 15).

16. შანფური — *ჯამსკარ* აჭურვებდეს იგინი შანფურთა (v. შანთსა B). *ღნიოსკინ* *ღჯანსკინ* (118, 6).

17. ქეშმარიტი—*ჯამარქა* და ცნან... სიყუარული ქეშმარიტებისად (v. ქეშმარიტისად)—*ბანსკინ* *ყქსკ*... *ჯამარსკისკინ* (101, 4). სრულიად დაემტკიცებოდეს და განქეშმარიტდებოდეს — *კიქ* *ჩანსკისკინ* *ქ ჯამარსკინ* (122, 7).

18. ხავარტი—*ქასკარ* და მოართუა [წულმან] ხუთი ქვეზად პური და ხავარტი—*ს ხესკ* *ნიყა* *ყყათანსკინ* *ჩჩსკ* *ჩჩსკ* *ჩჩსკ* *ჩჩსკ* *ჩჩსკ* (107, 15).

ბ. ტექსტებით ალაგ-ალაგ შემხვედრი საერთო ხმარების სიტყვებია:

1. ზარი—*ზარ* იყოს მათ ზედა ზარი და შიში—*ხესკ* *ქ ნიოს* *არ* *ს* *ხესკ* (101, 2); ზარი განჰჰდა ყოველსა მას ქალაქსა—*იიყა* *ამსკინ* *ჟაღაღ* (118, 23).

2. ჟამი—*ჟამ* მომიგენენ მე (v. ქ A) მვევალი ესე შენი ამას ჟამსა—*ჩჩსკ* *ღჯანსკინ* *ღ* *ქ* *ჟამისკ* *კასკინ* (114, 16);

ჟამა არს. ნათლისღებისად—*ჟამანსკ* *ქ* *მკითხი* (115, 28);

მას ჟამსა აღივსო გულისწყრომითა—*კიქ* *ჩჩსკ*... *ქ* *ხესკ* *ყყამამ* (97, 15);

მა შინ აღმალა ჯამა თესი—*კიქ* *ჩჩსკ* *ამ* *ხესკ*... *ღჯანსკ* *ჩჩსკ* (100, 17); დროე მიეცა სიღედრსა მას მისსა—*ჟამ* *თიხსკ* *ჟამათი* *ხესკ* *ნამ* *ყყანსკ* *ჩჩსკ* (98, 23);

მუნთქუეს ვე ახლდა (აღღა—ბ) თეკლა—*ნიქ* *ჟამანსკ* *კარხსკ* *ქ* *ღჯანსკ* *ჩჩსკ* (111, 27).

3. მოგზ—*ნიც* წარმოითრით (წარმოითრინით B) მოგზ ეგე—*ქარღხეჭ* *ყამიყ* (99, 27);

წარწყმიდე გრძნეული ეგე—*ჰირისაქ* *ყამიყ* *ყაკ* (103, 18).

4. სასტიკი—*საათიქ* წვამა სასტიკი ზეციით (abs. B) გარდამოვიდოდა—*ანბრს* *საათიქ* *ქერქერ* *ზეიქ* (105, 16);

ლაუაწლი დიდ არს—*შათხრაყ* *საათიქ* *ქ* (107, 21).

5. ტანჯვა—*თარჯიქ* იწყეს გუემად და ტანჯვად მეკარისა—*თანჯეხინ* *ყარნაყონ* (102, 13).

გ. ტექსტობრივ მოსალოდნელი საერთო ხმარების სიტყვები:

ა) ქართულშია მხოლოდ, სომხურში არა:

1. ამბოხი—*აყინიქ* ამბოხი კველისაჲ (v. ზახილისაჲ B) შეიქმნა—*ხეღ* *აყინიქ* *აყაყაქი* (113, 16).

2. ხისტი—*იძიქინ* მიდგან მელა ორნი ზუარაკნი ხისტნი—*ხნ* *ქამ* *ხეცილ* *ყილარაქ* *იძიქინ* (117, 20).

3. მხნასან—ბაგინი: ერქუნ თეკლას ბაგინის მძუარცუველ კერბთა—*ყარ* *ყაფე* *ყიქიქ* *მხნასაქაყილ* *ყიფ* (110, 25).

ბ) ქართულში მოსალოდნელის ნაცვლად სხვაა:

1. *ჩირიქსაქ*—აგზებული: რადთამცა შეავდეს ცეცხლსა მას აღგზებულსა—*ყი* *ხეღ* *ყაფე* *ქ* *ყხრაქ* *ჩირიქ* *ჩირიქხეიქ* (105, 4).

2. *ყილ*—ტბა: იხილა მუნ ტბად ერთი—*ხოსა* *ყილ* *იქ* (115, 26).

3. *ჩასაქ*—ასო: იყო იგი ასოჲთა მდაბალ (v. მდგამ B)—*ჯაქ* *ჩასაქაქ* (92, 15).

4. *ჩიქიქ*—სტვრაკი: ზოგნი აკუმევედეს საკუმეველსა სტვრაკთასა (v. სტრ-გისთა B)—*ყაქ* *ჩიქიქ* [არქანხინ] *ქილნი* *ჩიქიქი* (117, 10).

5. *მხბაილ*—ჰაეროვნება (?): რამეთუ ერთდებოდე ჰაეროვნებასა სიდაშისა-მისისასა (abs A)—*ყი* *ყანყიქ* *ქ* *მხბაილ* *ყანყიქხინ* *ჩირი* (96, 32).

6. *ჩაი*—სასწაული: მსგავსად სასწაულისა მის—*ღაი* *ჩაი* *ჩაი* (92, 12); მოგსწავა სასწაული ხილვისა მის—*თილსაქ* *ყჩაი* *ჩაი* (92, 3).

7. *ყაყიქაქ*—კუბართი: აღიწადა ჰაველ კუბართი თჳსი—*ხაი* *ყაყიქ* *ყაყიქაქ* (106, 2).

8. *ყაილ*—ნაყოფი: არა ვხედავ თქუნ თანა ნაყოფსა სიმართლისასა—*იქ* *თილსან* *ქ* *ბე* *ყაილ* *არყარიქხინ* (93, 1).

9. *თიჩამ*—ნათესავი: არცა ნათესავი ჩემი მახლავს (v. მიხილავ B) ვინ ზურგად—*იქ* *იქ* *ყაყაი* *თიჩამ* *ქამ* *ქ* *ქიქილსა* *ქამ* (112, 25).

მთლიანად თუ ნაწილობრივ შემხვედრი სიტყვები (18+5=23) თითქმის ორჯერ მეტია მათზე, რომლებიც ასეთს მოკლებული არიან (3+9=12). ვიმეორებ, რომ ასეთი ვითარება, სხვა იმ ნიშნებთან ერთად, რომლებიც ერთი ტექსტის მეორისაგან მომდინარეობას ამჟღავნებს, მოწმობს მას, რომ ქართული სომხურზე დამოკიდებული, მისგან არის ნათარგმნი.

მთლიანად თუ ნაწილობრივ შემხვედრ საერთო ხმარების სიტყვათაგან უმეტესი წილი უცხოური წარმოშობისაა¹: ირანულია—7 (ა 5, 11, 12, 13; ბ 2, 3, 5); ბერძნულია—4 (ა 2, 8, 9, 15); სირიულია—5 (ა 3, 6, 7, 14, 16); მკვიდრი სომხურია—3 (ა, 1, 4; ბ 4); უცნობია—4 (ა 10, 17, 18; ბ 1). წინათაც გვითქვამს და აქაც უნდა გავიმეოროთ, რომ მრავალი ამ სიტყვათაგანი ძველ ქართულ ორიგინალურსა თუ თარგმნის ლიტერატურაში გვხვდება. ისინი ფეხმოკიდებული უნდა ყოფილიყვნენ ქართულ ენობრივ სალაროში ჩვენი ძველის გაჩენამდისაც. მათი თანაბარი ხმარება სომხურში სრულიად არ მოწმობს იმას, რომ ისინი ყველა სომხურიდან ან სომხური გზით შემოვიდნენ ჩვენში². საეულისხმოდ და ცალკე საკვლევი, თუ რა გზით არიან ისინი შემოსული ქართულში, მაგრამ ეს სხვა ძველთა მონაცემებთან ერთად გაირკვევა მხოლოდ. მათი ტექსტობრივ თანაბარი ხმარება კი იმას მოწმობს, რომ მათი ასეთი შეხვედრილობა დედნით (ამ შემთხვევაში სომხურით) არის გამოწვეული.

სომხურიდან თარგმნა ჩვენი მარტილობის წიგნისა არ არის უცხო რამე და არაჩვეულებრივი ამბავი. ძველმა სომხურმა და ძველმა ქართულმა მწერლობამ გარკვეულ პირობებში აგიოგრაფიისა, თუ სხვა რომელიმე სფეროში მწერლობისა, ერთიმეორისაგან გადაღებული ესათვის ძველი სხვაც იციან. შესწავლის დღევანდელ საფეხურზე გადმოღების მეტი შემთხვევა გვაქვს სომხურიდან ქართულზე. მაგრამ ასეთი ქართულიდანაც რომ წარმოებდა სომხურზე ამის სამოწმოდ რამდენიმე შემთხვევის დასახელება შესაძლებელია. ერთი ასეთია „დიონისე არეოპაგელის ცხოვრება“³, ხოლო მეორე—„შუშანიკის მარტილობა“ იაკობ ცურტაველისა, რომლის საკმაო ოდენობის ფრაგმენტები დაცულია სომხურს მერმინდელს გადანაკაზმ რედაქციებში „მარტილობის წიგნებისა“, რომელთაც ჩვენამდის მოუღწევია⁴.

„თეკლას მარტილობის წიგნის“ სომხურიდან ქართულად თარგმნა ამაჟამად მთავარი რიგის საკითხად არ მიგვაჩნია (ესეც, რასაკვირველია, თავისთავად საინტერესოა), არამედ ის, რომ „თეკლას მარტილობა“, რომელიც სომხურიდან არის გადმოთარგმნილი, როგორც ირკვევა, მეტად ძველი თარგმანი ჩანს.

ქართული თარგმანის სტილი და საზოგადოდ ენა დიდად მოგვავაგონებს „შუშანიკის მარტილობას“, რომელიც იაკობ ცურტაველის კალამს ეკუთვნის. მოკლე-მოკლე დაილაოგებით, მოკვეთილი ფრაზებითა და ნაკლები რიტორიკით

¹ ამ საკითხის გარკვევისათვის პროფ. პრ. აქარიანის *Հայերէն սրմատական բառաբան*-ით (ერევანი 1926—1932 წ.) ვხელმძღვანელობდი.

² შტრ. «ქართ.-სომხ. ფილოლ. შტუდიები», ტფილ. უნივ. შრომები, VI, 1937 წ. გვ. 346.

³ P. Peeters, *Analecta Bollandiana*, XXXIX, გვ. 277—315, Bruxelles 1921; ნ. აგრეთე ჩემი წერილი: «რუსთაველის ხანის ქართულიდან ნათარგმნი ძველი სომხური მწერლობის ძეგლები (წინასწარი ნარკვევი)» ენ ი მ კ ი-ს «მოამბე» III, გვ. 123 და შშდ.

⁴ იაკობ ცურტაველი, მარტლობაჲ შუშანიკისი: ქართული და სომხ. ტექსტები გამოსცა, გამოკვლევა, ვარიანტები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ილია აბულაძემ, ტფ. 1938.

იგი ძალზე ჩამოჰგავს ქართული ორიგინალური მწერლობის ხსენებულ უადრინდელეს ძეგლს. ამ ორი ძეგლის ზოგიერთი ცალკეული სურათიც კი სათანადო გამოთქმებითურთ ეხმაურება ერთიმეორეს. ასეთია, მაგალითად, «თეკლას მარტილობითა»:

„ღუაწლი დიდ არს და შენ ქმნულ-კეთილ ხარ, ნუ უკუე სხუად რამე განსაცდელი მოიწიოს შენ ზედა უძკრსს პირველისა და შენ ვერ დაუთმო მათ“ (107, 20).

ხოლო «შუშანიკის მარტილობითა»:

„ღუაწლსა დიდსა შესლვად ხარ, დედოფალო, ეკრძალე სარწმუნობასა ქრისტსსსა, ნუ უკუე მტერმან ვითარცა სრსკლმან სძძოვარი პოოს შენ თანა“ (III, 11¹).

დაახლოებით ერთნაირი სურათია აქ ვადმოცემული. ასევე მსგავსია მოწამეთა პასუხიც მზრუნველთადმი:

„შენ ბეჭედი იგი ქრისტსი მომეც მე და განსაცდელი მე არა შემეხოს“ (თეკლა, 107, 25).

„ხუცეს, და მეცა დიდსა ღუაწლსა განმზადებულ ვარ“ (შუშანიკი—III, 14).

სიტყვიერი სიახლოვე აქ იმდენად არა ჩანს, მაგრამ მომდევნო ადგილში, სადაც სამაგიერო პასუხია მზრუნველობისა, ეს მსგავსება აშკარაა:

„ჰრქუა მას პაელე: «შენ ხოლო სულგრძელ იყავ და მიილო უკუე, რომელსა იგი შენ ითხოვ» (თეკლა, 107, 28).

„და მე ვარქუ მას: «ეგრეთ არს, მვნე იყავ, მოთმინე და სულგრძელ» (შუშანიკი, III, 15).

ახლობელი ადგილია აგრეთვე:

„სამოსელი და ოქროდ დიდძალი... მიუძღუნა თეკლას. ხოლო თეკლა მოილო სამოსელი იგი... და მიუძღუნა პაელეს“ (თეკლა, 122, 25).

„მიუძღუნაო სამკაული ესე მისი?“ (VII, 27—შუშანიკი).

„ყოველივე მომიძღუნა და მივართუ პიტიახშსა. და მან მიილო ჩემგან“ (შუშანიკი—VII, 38).

ცალკეულ გამოთქმების მსგავსებასთან ერთად ამ ორ ძეგლს შინაარსობლივი ნათესაობაც ახასიათებს. შუშანიკის დასჯის საბაზად პიტიახში ცოლობისაგან განდგომას ასახელებს. ასევე თეკლას სამსჯავროში წარდგინებისათვის ერთერთ ბრალად საქმროს (თემეროზის) უარყოფაა წარმოდგენილი.

ხსენებული ორი მარტილობის წიგნის ურთიერთთან კავშირი აღნიშნულ მომენტთა გარდა უხედა მსგავსი ძველი სიტყვაზმარებითაც დასტურდება. მათ აღნუსხვას აქ არ გამოვუდგებით. ძველი ლექსიკა, რომელიც თეკლას ქართული მარტილობის წიგნს საზიარო აქვს შუშანიკის მარტილობის წიგნთან, ცალკე ნიშნით გვაქვს გამოყოფილი ტექსტზე დართულს საგანგებოდ შედგენილ ლექსიკონში.

¹ იაკობ ტუნტაველი—მარტკლობად შუშანიკისი... ტფილისი 1938.

„თეკლას მარტვილობის წიგნი», საზოგადოდ, სათანადო ლიტერატურაში და, კერძოდ, ქართულში, ორიგინალურსა თუ თარგმნილში, გამოუხმაურებელი არ დარჩენილა. მასზე მითითებას ჩვენ უძველესი დროიდანვე ვხვდებით. „ეესტათე მცხეთელის „მარტვილობის წიგნის“ ერთი ადგილზე, სახელდობრ ლოცვა ეესტათესი, სადაც ლეთის მიმართ ნათქვამია, რომ შენ შეიწყნარე ლოცვა „პირველ მოწამეთად, რომელნი პირითა მახულისადთა მოსწყდეს... რომელნიმე ცეცხლითა და რომელნიმე მკეტთა მიერ შეიჭამნეს სახელისა შენისათჳს-ო“¹, ერთგვარი მითითება უნდა იყოს ჩვენი მარტვილობის ძეგლზე, ვინაიდან სწორედ თეკლას სჯიდნენ დაწვითა და სხვადასხვა მხეცების მიტევებით.

თეკლას ხსენებას ძველი ქართული სასულიერო პოეზიის დარგშიაც ვხვდებით. კრებულში, რომელიც მიქელ მოდრეკილს ეკუთვნის (X ს.), ერთგან ნათქვამია:

„... თეკლას და ფებრონიას... ერთობით შევასხმიდეთ“-ო (გვ. სნღ)².

ქილ-ეტრატის ხელნაწერშიაც (IX ს.) ცალკე საგალობლები აქვს დადებული თეკლას: „თუესა სეკდემბერსა: კდ:“ (საქ. მუზეუმის ხელნაწ. H ფონდი № 2123, ფ. 259 v.—262 v).

თეკლაზე მითითება ნათარგმნ ძეგლშიაც არის და, რაც მთავარია, სწორედ ჩვენი ძეგლის უძველესი წიგნის სახით და არა მერმინდელით,—ბერძნულიდან ნათარგმნით. ეს თარგმანია „სახისმეტყველი“:

„წმიდანი ივლტოდეს დიდისაგან ვეშაპისა... თეკლა თემეროსისგან განერა“ (TP по Арм. Гр. Фил. VI, XX 54).

თეკლას ქმრის სახელი რომ თემეროს ფორმითაა აქ, იმას მოწმობს, რომ უძველესი წიგნია აქ „თეკლას მარტვილობისა“ გამოყენებული და არა მერმინდელი. მერმინდელში ეს სახელი „თამერა“-ის სახით არის ნახმარი.

ნათესაობრივი კავშირი, რომელიც თეკლასა და შუშანიკის მარტვილობის წიგნებს ატყვიათ, იმ მხრივ არის საეულისხმო, რომ იგი ამრავლებს ქართლის, უკეთ—ქვემო ქართლის უძველესი შემოქმედებითი წრის ნაყოფს და ამდენად მეტ შესაძლებლობას იძლევა იმისათვის, რომ დაახლოებით მაინც დავახასიათოთ ენობრივად ამ წრის შემოქმედება³. ამას გარდა ეს ძველი ერთი იმ დოკუმენტთაგანაცაა, რომლითაც შესაძლოა წარმოვადგინო შეიქნათ სომხურიდან შესრულებულ ძველ თარგმანთა შესახებ. ისინი, როგორც ცნობილია, შესრულებული არიან ძველად ქვემო ქართლსა და ტაო-კლარჯეთში, მაგრამ რაა დამახასიათებელი ან ერთს ან მეორე წრეში აღმოცენებულ ძველთათვის, ჯერ კიდევ ზედმიწევნით გაუმიჯვნელ, ვითარებაში, სრულიად არაა ნათლად

¹ გვ. 93, ს. კაკაბაძის გამოცემა: «საისტორიო კრებული», წიგნი III. ტფ. 1928.

² პ. ი ნ გ ო რ თ ყ ვ ა, „ძველი ქართული სასულიერო პოეზია“, 1913 წ. ტფ. 1913.

³ პროფ. კ. კეკელიძის ქართლში წარმოშობილად მიაჩნია აგრეთვე სომხურიდან შესრულებული თარგმანი „წამება წმიდათა მოწამეთად: თვედროსი და ივლიანოსი და ვებულოსი და მალკამოსი და მოკიმოსი და სალამონისი“, რომელიც ჩვენი ხელნაწერის (H 341) მიხედვით გამოსცა P. Peeters-მა (Anal. Bolland. t. XLIV, fasc. 1 et. 2 Brux. 1926). თვით გამოცემელი და ტექსტის გადამწერი R. Blake ხსენებული წამების წიგნის წარმოშობას ტაო-კლარჯეთს მიაწერენ (ნ. „იმომხილველი“ I, გვ. 281).

წარმოდგენილი. ეს გარემოება კი მეტად ზრდის ჩვენს თვალში ჩვენი ძველის მნიშვნელობას და გვაძლებს სწორედ გამოვაქვეყნოთ იგი სომხურ ტექსტთან ერთად.

იმ ძირითად მომენტებზე პასუხის გაცემა, რომელიც ჩვენი ტექსტის შესწავლამ უნდა მოგვცეს, ჯერ კიდევ წინასწარი ხასიათის საშუალების ჩატარებას მოითხოვს. ამიტომ, ცხადია, რომ ამომწურავ პასუხთან ქვემოთ ვერ გვექნება საქმე. ამ თავით მხოლოდ ზოგიერთ ცალკეულ შენიშვნებსა და დაკვირვებას თუ შევძლებთ წარმოვადგინოთ ტექსტთანა და მის ლექსიკასთან დაკავშირებით.

შენიშნულია¹, რომ სომხურის ქართულ ძველ თარგმანებს ბევრ შემთხვევაში ღედნის ზედმიწევნილობა უკეთ აქვთ დაცული, ვიდრე სომხურის ხელნაწერ ნუსხებს. ამიტომ ადგილების გასამართავად ქართული ძველი თარგმანები საიმედო საყრდენს წარმოადგენენ სომხურისათვის. არა თუ შებღალული ადგილების აღსადგენად გვაძლება ქართული, არამედ ბნელი ფრაზებისა თუ სიტყვების ჯეროვანი გაგებისათვისაც.

თეკლას სომხური მარტვილობის წიგნს მოეპოება რამდენიმე სიტყვა, რომელთა ხმარება სხვაგან სადმე ჯერხნობით დადასტურებული არ არის, ასეთი სიტყვების შინაარსის დასადგენად საზოგადოდ სხვა ენებზე არსებულ ანალოგიურ ძველს მიჰმართავენ ხოლმე. სომეხ გამომცემელსა და ლექსიკოლოგებსაც ჩვენი ტექსტის ამ სიტყვების შინაარსის ნათელსაყოფად ბერძნულისათვის მიუმართავთ. მაგრამ, რადგანაც ბერძნული ტექსტი არა ჩანს იმ რედაქციისა, რომელსაც სომხური წარმოადგენს, ამიტომ როგორც ქვემოთ ვნახავთ, ზედმიწევნით ვერც კი განუსაზღვრავთ ისინი. ახლა კი, როდესაც სომხურის მსგავსი რედაქცია ქართულ ძველ თარგმანში აღმოჩნდა, მათი შინაარსის დადგენა, ცხადია, საძნელო აღარ უნდა იყოს.

ასეთია—*ყიღყ*. კონტექსტი, რომელშიაც იგი იხმარება, შემდეგია: *«Արևს հոտն զՊապոսս զի ყայր, սյր չափ հաստիս, հերպատիս, Կուղք թիրս-Կայնք, կարթ զէլ, ծախթիմծակն, յանասկից, ինչք կրկայնագայնք և լի էր շնորհուքն տեսան և սիրտուքնսմը»* (92, 12). ქართულში საბადლოა:

„და ვითარცა იხილა პავლე, მო-რად-ვიდოდა, რამეთუ იყო იგი ასოფთა მდაბალ, თმითა ლულარქნილ, ყური თა განცქეულ, კირ ღრეკილ, გრემან თუალითა, წარბითა შეკიცულ, ცხვრ გრძელ და სავსე მადლითა ღმრთისათა“.

ყიღყ-ის ხმარება სხვა რომელსაზე ტექსტში სომხურისა არაა დამოწმებული. ბერძნული ტექსტის მიშველებით, რომელიც, როგორც აღვნიშნეთ, სხვანაირი რედაქციისაა, მარტვილობის ტექსტის გამომცემელი² შესაწყნარებლად მიიჩნევს *ყიღყ* შეასწოროს *ყიღყ*-ად, რაც „მუხლის თავსა თუ კოქს“ ნიშნავს. *Հայկերն արևաստիկն բառայն*-ის მიხედვით კი *ყიღყ* იმავე ბერძნულის დახმარებით *սրանք*-ად, ე. ი. „წვივად“ არის განმარტებული (*Ի*, 292). *ყიღყ* *թիրսգայնք* ასეთ ვითარებაში, ერთი მხრით «მუხლ-მცირე», ხოლო მეორე,

¹ Н. М а р р, ТР., книга VI: Физиолог, предисловіе, гл. VIII.

² *Վարդ և վկայք. սրբոց, Ա*, 514 (შენიშვნა).

შხრით — «წვივ-მცირე» გამოდის: ქართული უძველესი და თანხედენილი თარგ-შანი *ყიჲ*-ის საბადლოდ «ყურს» ხმარობს; მაშასადამე, *ყიჲ* *ქხყაყიჲ* — «ყურ-მცირე-ა», ან როგორც ქართულს ტექსტშია: «ყურითა განცქეულ-ი»¹. «განცქეული» სიტყვა-სიტყვითი საბადლო არა ჩანს სომხური *ქხყაყიჲ*-ისა; ოგი, როგორც ერთგან ვარიანტშია (92, 24) წარმოდგენილი, «გაცქერილი» უნდა იყოს, ზოლო უკანასკნელი კი ზომიერზე ნაკლებობით, «მცირე»-ობით თუ იყო გამოწვეული. ასეა თუ ისე, «განცქეული» *ქხყაყიჲ*-ის შინაარსობლივი შესატყვისია და არა სიტყვა-სიტყვითი.

კონტექსტისაგან დამოუკიდებლევ შეიძლება კაცს *ყიჲ* ქართულ «გუგა»-სთან დაეკავშირებინა. მაშინ «ყურ-მცირე»-ს ნაცვლად «გუგა-მცირე» გვექნებოდა. «გუგა» სომხურად *გუგ* არის. თითონ *გუგ* კი, რამდენად მისი ეტიმოლოგია სომხურში უცნობია, თუ ქართულ «ბიბილოს» დაუკავშირდებოდა, «ყური» გამოვიდოდა. ამრიგად ფონემურად მსგავს სიტყვებს შორის შინაარსობლივ კონტრასტი აღმოჩნდებოდა: «გუგა» (თვალი) — *ყიჲ* (ყური) და «ბიბილო» (ყური) — *გუგ* (თვალი). შესაძლოა თუ არა ასეთი რამ, ეს სხვა საკითხია, მაგრამ *ყიჲ* კი მაინც ქართული ტექსტის ჩვენებით «ყური» ჩანს სომხურისათვის და არა «მუხლი» თუ «წვივი».

ქართულშიაც მოგვეპოება ისეთი იშვიათად ხმარებული სიტყვები, რომელთა შინაარსის კონკრეტულად დადგენა სომხურის შემწეობით შესაძლებელია. ასეთებია:

1. კირ:

ზემორე მოყვანილ ციტატაში პავლე მოციქულის შესახებ ნათქვამია, რომ ის იყო «კირ დრეკლ». სომხურში ამ გამოწვევის შესაბამისად გვაქვს — *კარქი ყე. რე* სომხური ლექსიკონების განმარტებით «*რე*»-ია, ე. ი. «მრუდე», ანუ როგორც ჩვენი ტექსტი ამბობს — «დრეკლ-ი». რაღა «კირ-ი»? მისი საბადლო *კარქი* სომხურ ლექსიკონებში განმარტებულია, როგორც — «ანკესი (საბათი — ნემსკაეი), ფეხი, ფეხის ძარღვები (საბათი — შეშაძარღვი), ან წვივი». სომხური ტექსტის გამომცემელი და *სკან. რაი-ი კარქი ყე-ს* ბერძნულთან შეფარდებით *კარკარა* — ად, ე. ი. «ბარკალ-მრუდედ» თუ «ბარკალ-დრეკლად» განმარტავენ. ამრიგად, მათი მიხედვით ხსენებულ კონტექსტში *კარქი* «ბარკალია» — ფეხი მუხლიდან თქმოდის. საბას თავის ლექსიკონში მოეპოება როგორც «კართი», ისე «კირ»-იც, «კირნი»-ს სახით. მათი განმარტება მასთან თითქმის ერთნაირია, სამოწმოდ კიდევ ბიბლიის წიგნები აქვს დასახელებული: «კირნი — კისერი, თუ შეშაძარღვი» [შდრ. «კართი — შეშაძარღვი (†სადრეკისა A)» და «კართი — ნემსკაესაც ჰქვანა»]¹. აკად. ნ. მარს, რომელსაც «კირნი» შეხვედრია იპოლიტეს ქართულ თარგმანში («კურთხევათხ მათჲს იაკობისთა, ვითარ იგი ათურმეტნი ნახვეტნი აკურთხნა», 300¹, 11)² და იგი Pl. t.-ად

¹ სულხან-საბა ორბელიანი, ქართული ლექსიკონი, პროფ. ი. ყიფშიძისა და პროფ. ა. შანიძის რედაქციით, ტფ. 1928 წ.

² H. M a p p, TP, III, გვ. XLVI.

მიაჩნია, განმარტებული აქვს, როგორც — „жили“. მართალია, ამ სიტყვის სომხურ საბადლოს — *ჟარქ* — ასეთი მნიშვნელობაცა აქვს, მაგრამ იგი ჩვენს ტექსტში არც „ძარღვია“ და არც „კისერი“. იგი „ფეხს“ აღნიშნავს; „წვივი“ უნდა იყოს, რადგან მასთანაა დაკავშირებული სწორედ „შეშაძარღვ“-ც, სვანურში, როგორც პროფ. ვ. თოფურია ამ აგვისხნა, „ჩლიქის“ აღსანიშნავად ეს სიტყვა დღესაც იხმარება თურმე.

2. კიცვა.

ძველ ქართულში იშვიათად ხმარებულ სიტყვათაგანი, რომელიც ზემომოყვანილ ციტატებზე გვხვდება, არის „კიცვა“-ც, „წარბითა შეკიცულ“-ის სახით. „კიცვა“-ს ხმარება დამოწმებული აქვს აკად. ნ. მარს იპოლიტესთანაც („თარგმ. ქებაჲ ქებათაჲ“ სად, გვ. 20, 38, 43—44) და განმარტავს სრულიად მართებულად, როგორც „связать, привязать друг к другу (хвостами)“. აკად. ნ. მარი მას სომხ. *կყ* — *կկყ*-ს უკავშირებს. *კყ* სომხურში კომპოზიტებში ჩანს. იქ მისი მნიშვნელობა ძველი ქართულით „მოდგამი“-თ არის გადმოცემული (მაგ. *საქიასკყ* — საყდრისა მოდგამი). „შეკიცული“, მაშასადამე, „მიდგმულს“ ან „გადანასკულს“ ნიშნავს¹. ეტიმოლოგია *კყ*-ისა უცნობია სომხურში. თუ „კიცვა“-ს შესატყვისი ძირი ქართველურ ანდა კავკასიურ ენებში აღმოჩნდება, მაშინ იგი სესხებული იქნება სომხურის მიერ. ყოველ შემთხვევაში, საგულისხმოა, რომ მას სათანადო ძირი ინდო-ევროპულ ენებში არ უჩანს.

მარტივობის ტექსტის სხვა იშვიათი ხმარების სიტყვათაგან საგულისხმოა კიდევ:

3. საქსუსალი (var. საქუსული):

„და... თეკლა მოეხუფვის მას [=პავლეს], ვითარცა საქსუსალი ქსელსა“ (96, 18). — *სა ზხკყ ყააჲი ვნიჲლჲა ჯრქსა ააჲჲი ვითაჲჲი*;

„ქსელი“ ნაქსოვი ან „საქსოვარია“ (საბა). საქსოვარს რაც ეხვევა, ექსოვება, მაშასადამე, ის საქსუსალი = საქსუსული? — ია. საბას ლექსიკონის ერთ ხელნაწერს, რომელსაც მისი საკუთარი ხელი ატყვია, როგორც რედაქტორისა, „საქსუსალის“ სომხური სატყვისი *აყრ*, ან როგორც იქაა „ასპ“, „დეგმის“ შესატყვისად აქვს მოყვანილი. ხოლო დგომი განმარტებულია, რომ „არს, რომელი საქსუსალსა შინა დაყრილია და ხან ქვეშეთსა ქსელსა ზედეთ აიყვანს და ხან ზედათსა ქვეშეთ ჩაიყვანს სახედაოს გასაღებად“. იქვე „სახედაო“ განმარტებულია, როგორც „ქსელში გასაღებები ძაფი“². ამრიგად, საქსუსალი საქსოვი დაზვის ნაწილია.

4. ხავარტი:

„მოართუა ხუთი ჭუეხად პური და ხავარტი და წყალი“ (107, 14) „*ხერხიოჲა ყაითანსასჲნი ჩინჲკ ნაკანსაკ ზაჲჲი ს ქადაკარტჲი ს... ჯიორ*“.

¹ სულხან-საბა ორბელიანს „კიცვა“ ცალკე არა აქვს შეტანილი ლექსიკონში, მაგრამ „შეკიცული“ კი მოჰყოლება; განმარტებული აქვს, როგორც „წარბ-აზული“; ჩანს, რომ ჩვენი გამოთქმა — „წარბითა შეკიცული“ ჰქონია საბას ხელთ, როცა ეს სიტყვა შეუტანია ლექსიკონში. „წარბთან“ იგი „აზულად“ განუმარტავს, რაც სწორი არაა.

² საქ. მუხ. ხელნაწ. H ფონდის № 95.

სულხან-საბა ორბელიანს ლექსიკონში შეტანილი აქვს ეს სიტყვა „ხავარტა“-ს სახით. განმარტებული აქვს, როგორც—„ხასი, ყრდელი“; ზემოხსენებულ ხელნაწერში კი როგორც—„უშხუნი“¹; შებლალული ვარიანტიდან თუ ნუსხიდან ჩვენი ძეგლისა საბას მოყვანილი აქვს ჩვენთვის საინტერესო ეს სიტყვა „ხავარტი“-ს სახითაც: „მოართვა ხუთი პური ხ ა ვ რ ა ტ ი და წყალი“. აქ ისე ჩანს, თითქოს პურის სახელწოდებათაგანი იყოს ხავარტი, მაგრამ იგი აქ შერყვნილი ტექსტიდან მომდინარეა და ამიტომ საბას უჭირს განმარტების მოცემა, რის გამო უამისოდ აქვს დატოვებული.

მასაყაო-ი სომხურში *ქაა* ძირისაგან გამოჰყავთ, რაც „ხაო“-ს ნიშნავს, და რომლის ეტიმოლოგია უცნობია. *მასაყაო* „მწვანილეული“ ან „მხალია“-ო. ამრიგად როგორც საბას განმარტება, ისე სომხური ახსნაც ამ სიტყვისა ერთნაირია: იგი „მხალს“ ნიშნავს. ასეა სწორედ ბერძნულიდან მომდინარე ამ მარტვილობის ქართ. ძეგლში ეს სიტყვა მოცემული. რა მხალია „ხავარტი“? როგორც აკად. ივ. ჯავახიშვილი არკვევს („საქ. ეკონ. ისტ.“ II, გვ. 210—214), იგი საღათი ყოფილა. ამასთან „ხავარტი“ პ.-ც. მკვლევარს ძველი ხმარების სახელწოდებად მიაჩნია.

5. სეფეკაცი:

„მოვიდეს სეფეკაცი იგი და მიუღეს თეკლა ჯელთაგან ტროფიმსთა და მიიყვანეს იგი თეატრონად...“—*„სე სქსნი აყოთანქენ, აიქნი ...ღმსსკე ქ ძსიავე შრქიინხოკ აჩქნილ ს-ათარანი ქ ქქაოიონუნ...“* (113, 40).

„სეფეკაც“-ს სომხური კონტექსტით *აყოთანქ(ე)* უღრის. *აყოთანქ* ჩვეულებრივ კი ნიშნავს: „კაბუქს, წულს, ახალგაზრდას, ყრმას“, ზოგჯერაც—„მონას“, ე. ი. მსახურს. ყველა ამ მნიშვნელობით მას მართლაც ვხვდებით ჩვენს ტექსტში, მხოლოდ „მონა-მსახური“-ს შემთხვევაში იგი „სეფეკაცი“ არის გადმოცემული. „სეფეკ“ აქ ან მთავრის სასახლეს ანუ კარს ნიშნავს, ანდა იგი *ახაკასკან*-ის შესაბამისი ქართული „საკუთარი“ უნდა იყოს. „სეფეკ“ თუ აქამდის ისეთ კომპოზიტებში გვხვდებოდა, როგორიცაა „სეფეწული, სეფეკალი“, ახლა ისიც ირკვევა, რომ არსებულა მისით შედგენილი სხვანაირი კომპოზიტიც, რაც სამეფო თუ დიდებულ-მთავრის გვარის წევრობაზე კი არ მიგვითითებს, არამედ მათაგანის ნება-სურვილის აღმსრულებელზე, მსახურ-საკუთარზე².

აყოთანქ-ს შესატყვისად რომ ნაირნაირი შესაბამისობანი გამოივლინა ქართულში, იმის მანიშნებელიცაა, რომ მთარგმნელი სათანადოდ გაწვრთნილი პირია. იგი კარგად ფლობს ენებს და შემთხვევის შესაბამისად კიდევ გადმოაქვს არა შეზღუდვილი ლექსიკური შესაძლებლობით, არამედ ფართო გამოყენებით. ამის მოწმობას ჩვენი ტექსტი ხშირად ააშკარავებს.

¹ ამ ხელნაწერით „ხავარტას“ სომხურ შესატყვისად მიწერილი აქვს „ხავარტ“, ხოლო „უშხუნს“—„ხავარწილ“-ი.

² პროფ. ს. ჯანაშიას „სეფეკაციის“ ხმარება «სამეფო მოხელის» მნიშვნელობით შენიშნული აქვს ოთხთავის ქართულ თარგმანის უძველეს ვერსიებში, დასახელებულ ადგილს სომხურში *გაჩან*-ია (ნ. „საქართველო აღრინდელი ფეოდალიზაციის გზაზე“, გვ. 27—28).

შარტულობა თუკლადსი

თმძბი

(ქართული და სომხური)

შემაჯავებანი:

A—საქ. მუზეუმის H ფონდის ხელნ. № 341.

B—საქ. მუზეუმის A ფონდის ხელნ. № 643.

M—ერევნის სახ. მუზეუმის ხელნ. № 78.

P—ნაბეჭდი ტექსტი—*ქარა და ქიკარა...* 1874 წლ.

1. ფრჩხილებში ჩასმულია ის სიტყვები, რომლებიც ურთიერთთან მიმართებით ტექსტებს ზედმეტად მოეპოვებათ.

2. დაშლილად წარმოდგენილია ის სიტყვები, რომლებიც ტექსტებს ურთიერთისაგან განსხვავებული აქვთ.

მი-რამ-ვიდოდა³ პავლე⁴ იკონია ქალაქ-სა⁵ შემდგომად დევნულებისა მისისა⁶, თანამოგზაურად⁷ შეუდგეს დემა⁸ და ერომ-გინე, პილენძის-მოქმედნი და⁹ მჭედელნი, რომელნი საესე იყვნეს სიღრმითა მან-კიერებისათა; მდიდრად იტყოდეს და შესცხრებოდეს¹⁰ პავლეს¹¹ ვითარცა საყუარელსა თვისსა. ხოლო პავლე⁴ ხედეი-და მადლთა მათ¹² წყალობისა ჭრისტეს-თა¹³ და ზაკულებით არა¹⁴ ეტყოდა მათდა მიმართ¹⁵, არამედ ჰყუარობდა მათ¹⁷ სწორად. და ეგოდენ ჰყოფდა¹⁸ სიყუარულსა (მათდა მიმართ¹⁹), ვითარ-მედ ყოველთა (მათ სიტყუათა) უფლისა-თა მოძღურებითა გამოუთარგმანებდა²⁰, (სიტყუათა და) შობათა მათ²¹ და გომოცხადებათა²² საყუარელისა²³ მისისათა მიუთხრობდა²⁴ მათ. და განუსუენებდა მათ²⁵ სიმდიდრითა ქრისტესითა²⁶, მოასწავებდა²⁷ მათ სიტყუათა,

კაცი ერთი იყო მუნ, რომელსა სახელი ერქუა ონესიფორე. ესმა (რამ²⁹ მას), ვითარმედ პავლე იკონია³⁰ ქალაქად მოვალს, მიეგებვოდა მას სახლელულითურთ

ქრეს სესალ სერქსაჲე შოლეიჲსი კილი-ნიონი ჟაოად კესა ნაუბანოე ქლეი, სიკლქი ანსესალ ენე ნიამ ზისიას ს ჰესიონესი აქონაიკადჲ ს ჟარ-ქინჲ⁸ ირქი ხინ სიდილქისა ირქი, მსხარინსქინ ს სოლსქინ ენე შოლე-იისი სქრეს ენე სქრესიჲ ქრესანუ; სე შოლეიჲსი ნაკქრ¹⁶ სი ჯიორსა იერ-მალქსანსი ჴრქსათიჲსი ს სხიქსად-ქინჲ სჲ ფჲსა კქ⁶ ენე ნიიჲსა, სქ სქ-რქრქ ინიიჲსა ნიასარქსაჲე სე აქნიქსა სქრქრქ⁷ ირქესა ექი ეჲსმისათხანსი ექსარქიჲსოლქიანსი ს ექსარქიჲს-ნილქიანსი ს ექსიანსი ს ექსარქი-ქიანსი⁸, ირქესი სქრესიჲსი იკონიჲსი ნიიჲსა სე ნიონიქსანსი ჴრქსათიჲსი, ს ვილ-ეიანსი რანსად ქს ირქესი კაკონს-ეიჲსი ნიიჲსა;

ვითარ-იგი განეცხადა²⁸ მას.

ჩაქ სქრქ მქ სქრანსქი ანიონსი მხი-სქიქიჲსი⁹ კლასი ქსე შოლეიჲსი ეჲსი კქსიქინიონი ჟაოად, სქ ენე ათაჲ ნიი-რას, ენიიანიხად ს ექსიანიხად სეიას

1 თეკლაისი A. 2 აყოლსრაჲ წქ abs. P. 3 მი-რამ-ვიდოდა B. 4 პავლე A. 5 ქალაქად B. 6 მისისაჲ მის B. 7 თანამოგზაურად B. 8 დემა B. 9 და abs. B. 10 შესცხრებოდეს A. 11 პავლეს A. 12 + მიმართ B. 13 ქესთა A. 14 არაჲ რეცა B. 15 მათდა მიმართ მათ B. 16 ნაკქრ P. 17 მათ abs. B. 18 ეგოდენთა ჰყუარობდა B. 19 სიყუარულსა მათდა მიმართ abs. B. 20 მოძღურებთა მათ და გამოთარგმანებთა B. 21 მათთა B. 22 + მათ B. 23 სიყუარულისა B. 24 მოუ-თხრობდა B. 25 და განუსუენებდა მათ abs. A. 26 სიმდიდრეთა ქესთა A. 27 და ასწავებდა B. 28 გამოეცხადა B. 29 რამ abs. B. 30 პავლე იკონიად A. 31 ქართული ჩვენება უფრო სწორი ვეგონია, სომხურშიაც ასე უნდა ყოფილიყო—ქასადჲ. 32 ქართულისებრ სომხურშიაც ეჲსი-ნილქიანსი უნდა ყოფილიყო.

და ზენონით¹ ცოლით მისით შეწყნარებად პავლსა², რამეთუ მიეთხრა ტიტეს მისთვის³ და მოესწავა სასწაული⁴ ხილვისა მის პავლსისაჲ⁵, რამეთუ არა⁶ იცოდა მან⁷ პავლე⁸ ეროციელად⁹ გარნასულეირად¹⁰ ხოლო. და მივიდა და დადგა მებოძირთა¹¹ მათ თანა¹² სოფლისა გზისათა, რომელი იგი მივიდოდა¹³ ლუსტრად¹⁴ ქალაქად. (და¹⁵) დგა¹⁶ და ელოდა მას¹⁷. და¹⁸ განიცდიდა (ყოველთა) თანაწარმავალთა გზისათა¹⁹ მსგავსად სასწაულისა მის, რომელი იგი მოასწავა²⁰ ტიტე²¹. და ვითარცა იხილა²² პავლე⁸ მო-რად-ვიდოდა, რამეთუ იყო იგი ასომა მდაბალ²³, თმითა ლულარქნილ, ყური-თა განცქეულ²⁴, კირ დრეკილ²⁵, გრემან²⁶ თულითა²⁷, წარბითა შეკიკულ²⁸, ცხვრ გრძელ²⁹ და საცე³⁰ მადლითა ღმთისაჲთა³¹, ოდესმე³² ვერგე ჩან ვითარცა კაცი³³, ოდესმე ანგელოზისა სახედ³⁴ გამოჩნდის იგი.

ვითარცა³⁵ (მოიწია) პავლე⁸ (და) იხილა ონესიფორე³⁶, განიხარა ფრიად. და პრქუა მას³⁷ ონესიფორე³⁸: „მშუდობად შენ თანა პავლე⁸, მოციქულო მის კურთხეულისა (მოძღურისაო!)³⁹“ პრქუა მას პავლე⁸: „მშუდობად შენ თანა⁴⁰ ონესიფორე ყოვლით სახლით შენითურთ!⁴¹“ ხოლო⁴² დემა და ერომოგინე⁴³ აღიესნეს გულისწყრომითა და მრავლითა შურისგებითა⁴⁴ განსქებოდეს და ეტყოდეს მას⁴⁵: „და ჩუენ არა მის⁴⁶ კურთხეულისანი⁴⁷ ვართ⁴⁸ და ევეცითარად არა მოგვიკითხენ⁴⁹“. მიუგო მათ⁵⁰ და პრქუა⁵¹: „(მის გამო არა მოგიკითხენ⁵²),

იქრიო ზანაჲრბა¹ (სქსნ ენჲ ათაჲ ჟალაღიასი) ენჲიონსქ ენა, ჟანაჲქი იათამსაქ ჯე ნიგა შქათიასი, ს თოლ-საქ ენჲანანსი ასისქანანსი ჟალაღიასი, ექი იჲ დანანაქქე ნა ეჟალაღიასი მარანაიქ, რაჲჲე ნიჲიოქ მქათანა: შიოლ-საქ ნაქი ნა დანანაჲარნაქიჲე იეიჲ-თაქენ იე ხექსაქე ქი ქლსათქიჲა ჟა-ღაჲ, ჯაქე ს ათაჲსქე ნამ. ს ენჲე აქნითქი იე ხექსაქენსი ს ეაქენს² ნაქქე რსა ნუნანაგენ. ეიე ათლსაქ ჯე ნამი შქათიასი: ქერს სთსა ეჟალ-ღიასი ექი ეაქე, აქე ჯაქი ნათოქსა, სერაგანაჲიქე, ეაქეჲ³ ქქერაჲიქე, ჯარქქ ექქ⁴, ბაქი მქბაქსი, კანსა-ქიჲე, იანაქე ხექსაქენაჲიქე, ს ქი ჯე ენჲიონსაქე შქათიასი ს იეიჲიოქსამარ-ხექსენი ხექსე ქერს ემაჲქე, ს ხექსენი ქი ასხექ ნექეთოქსიქ:

ქერს სთსა ჟალაღიასი ენსიქიქიქი, იერასი ხექ კიქქ: სსაქ ენა მნსიქი-ქიქიქი. «იეჲიქენ ენჲ ექე, ჟალაღიასი, ათაჲსაქ აარნანსიქენა»: სსაქ ენა ჟალაღიასი. «იეჲიქენ ენჲ ექე ს ენჲე ამანაქენ ენთანსაქი⁵ ექი, მნსიქი-ქიქიქი»: სსაქ ნსამასი ს ჯერმიქენსქი ქი ხექსი გსამამარ, ს რაჲიქამ ექნიოქ ხექსბანსიქსი ს ასხსიქ ე ჟალაღიასი. «შსაქ იჲ ს აქე აარნანსიქენა⁶ ექი აქე-იქსიქ იეჲიქენ იჲ ხექსე ხეიქე მსაქ»: სთსა იათათიქსანსიქი ჟალაღიასი ს ათსქ (ენთიასი). «ქანაჲქ იჲ თხსანსაქ ქი ბექე იათექ აარაქიქსანსა»: სსაქ ენთიასი.

¹ ზენონითურთ B. ² პავლსა A; პავლსთვის B. ³ რ³ მიეთხრა ტიტეს მისთვის abs. B. ⁴ +მისთვის B. ⁵ პავლსისაჲ AB. ⁶ არა B. ⁷ იცოდა მან იტყოდა A. ⁸ პავლ B. ⁹ ეროციელთა ხილვითა B. ¹⁰ სულითა B. ¹¹ მებოძირთა A. ¹² თანა abs. B. ¹³ მიგვალს B. ¹⁴ ლუსტრად A, ლუსტრა B. ¹⁵ და abs. B. ¹⁶ დადგა A. ¹⁷ მას abs. A. ¹⁸ და | შენვეიდა და B. ¹⁹ ყოველსა წარმავალსა გზისასა B. ²⁰ მოესწავა B. ²¹ ტიტე A, ტიტეს B. ²² + მან B. ²³ მდგამ B. ²⁴ ცხვირ განცქეირილი B. ²⁵ დადრეკილ B. ²⁶ გერმან B. ²⁷ + და B. ²⁸ შეტკიკულ B. ²⁹ ცხვრ გრძელ abs. B. ³⁰ + იყო B. ³¹ + რამეთუ B. ³² უდესმე A. ³³ + და B. ³⁴ ხატად B. ³⁵ და ვა B. ³⁶ ონესიფორე A. ³⁷ + პავლე B. ³⁸ abs. B. ³⁹ პავლ B. ⁴⁰ abs. B. ⁴¹ შენ თანა | შენდა B. ⁴² ყოვლითურთ სახლელთით შენით B. ⁴³ abs. A. ⁴⁴ დემეს და ერომოგონეს B. ⁴⁵ შურითა B. ⁴⁶ მას abs. A. ⁴⁷ მისივე B. ⁴⁸ კრებულისანი B. ⁴⁹ ვიყვენითა B. ⁵⁰ მოგიკითხენ A; + ჩუენ B. ⁵¹ მათ | მას ონესიფორე B. ⁵² + მას B. ⁵³ + თქვენ B. ⁵⁴ ექიქ M. ⁵⁵ ექიქ M. ⁵⁶ ენჲანსაქ M.

რამეთუ არა ვებღავ თქუენ თანა ნაყოფსა სიმართლისასა¹. და² ჰრქუა მათ ონესიფორე³: „იყვენით თუ⁴ რაჲ,⁴ თქუენცა შემოვედით ჩემდა და განისუენეთ⁵. და ვითარცა შევიდა პავლე სახიდ ონესიფორსა⁶, იყო სიხარული დიდი სახლსა მისსა⁶. მუკლნი მოიდრიკენს⁷ და თაყუანის სცეს. და აღდგეს და და ვითარცა დასხდეს⁸ პუროის⁹ ქამად. მაშინ იწყო პავლე¹⁰ თხოვრებად სიტყუათა მათ ღმრთისათა ჰეშმარიტებისათჳს¹¹ სულისა წმიდისა და აღდგომისათჳს მუკდართაჲსა¹². და თქუა: „ნეტარ იყვენ, რომელთა დაიმარხნენ ვორცნი¹³ თჳსნი სიწმიდით, რამეთუ იგინი ტაძარ ღმრთისა ითქუნენ¹⁴. ნეტარ იყვენ, რომელთა დაიტანჯნენ თავნი თჳსნი (სიწმიდისათჳს), რამეთუ მათ ღმერთი იხილონ¹⁵. ნეტარ იყვენ, რომელთა შეურაცხ ყონ (გულისთქუამად) ამის სოფლისაჲ, რამეთუ იგინი სათნო ეყვენ ღმერთსა. ნეტარ იყვენ, რომელთა ესხნენ ცოლ და რეცა არა ესხნენ, რამეთუ მათ დაიმკვდრონ ქუეყანად. ნეტარ იყვენ, რომელთა აქუნდეს შიში ღმრთისაჲ გულთა შინა მათთა, რამეთუ იგინი ანგელოზ წოდებულ იყვენ. ნეტარ იყვენ, რომელთა (ეშინის და) ძრწიან¹⁶ სიტყუათაჲგან (ღმრთისათა¹⁷), რამეთუ მათ უწოდის¹⁸ ღმერთი. ნეტარ იყვენ, რომელთა შეიყუარონ სიბრძნე¹⁹ იგი იესუ²⁰ ქრისტესნი²¹, რამეთუ იგინი ნაშობ ღმრთისა იწოდნენ²². ნეტარ იყვენ, რომელთა დაიმარხონ ბეკედი²³ ნათლის ღებისაჲ²⁴, რამეთუ მათ განისუენონ

წინასიქიროთ, «ხქხ ლექჲ ჯნჯ^ა ხყაჲჲ ჯი ზიან^ა ჯი ჲ გოდ სი, ჲ ჲანაჲს-
როდ»: სს ჯრრს ხბოდო შოდოჲ ჯ
თოდნ^ა ბწინასიქირაჲ^ა ჲ ხჲს (ანჲ)
ოდრასოდქქსნ მსბ, ბოდრ ხრხოდ ჲა-
გქს ჯაყაღქსა, ჲ ჲარხან ჲათქს
გნაგნ:

განტეხეს პური:

შათხალ შოდოჲსი სილოღ ჯოდ-
სიღ ჲრანს თხანს ქანს ჲმარ-
სოდქსან იღოჲ ჲ ჲაროდქსან მს-
ბოდოჲ, ჲ თაჲ (თაჲოჲსა)^ა «სრანქ ირ
თოდნს ჲანბქსნა ჲარხანჲე სროდ-
ქხადრ, ჲს ჲოდჲ ჲაღსიგქს თადარ
შათოდოჲ: სრანქ ირ ჲნჯხს (ჲმარ-
ძქსნა ჲ) ჲანბქსნა ჲარხანჲე, ჲს ჲნჲ
წრთა ჯათსიქ შათოდბ: სრანქ
ირდ არანარხიგხს ჲაღქარნა, ჲს
წოდჲ ჲანბო ქწიქქსნა შათოდოჲ: ს-
რანქ თქსიგქ სრ იღსიგქს ჲანთაჲ
თქსაჲჲ^ა ქს ირღჲ ჲოდსიგქს, ჲს
წოდჲ შათანაღხიგხს ჲსიქქრ: სრანქ
ირ იღსიგქს ჲსიქქლქსნა შათოდოჲ ჲ
სიქსთა ჲარხანჲე, ჲს წოდჲ ჲრხიშაღ
ღიღსიგქს: სრანქ ირ ჲოდან ჲ რა-
წიქსნა შათოდოჲ ჲარ ქსნ, ჲს ჲწათა
ღაღსიგქ სჲქ: სრანქ ირღ ჲწა-
ღან ჲსიქსიგქსნა შქსიოდსიქ Რქქს-
თიქს, ჲს წოდჲ ირღქღ შათოდოჲ
ღიღსიგქს: სრანქ ირღ არანხიგხს
ღაღქოდოქქსნა, ჲს წოდჲ ჲანაღხიგხს
ათ ჲოდრ ჲ ირღოჲ ჲ შოდრ ჲოდ-
ლოჲ: სრანქ ირ ანბოდოღს ჲაღქრ-
წაქს Რქქსთიქს, ჲს წოდჲ ხღიგქს^ა
ქქოჲ მსბ: სრანქ ირღ ქანს სი-

1 + კულად B. 2 abs. B. 3 ნუ A. 4 რაჲ რამე B. 5 შევიდეს ონესიფორსს სახლსა. [შევიდა... ონესიფორსსა—A. 6 იყო... მისსა abs. B. 7 შეიდრიკენს B. 8 და-ოდენ-სხდეს B. 9 პორის A. 10 პავლმ A. 11 ჰეშმარიტებისა მისთჳს B. 12 მკედართაჲსა A. 13 კურცნი A. 14 ითქუნენ A. 15 „რ...იხილონ“-ის შესატყვისი სომ-ში პირველადგობზე: სრანქ ირ თოდრ ხნ-
სიქოდ, ჲს წოდჲ Რათოდბ ასიგქს¹⁶ ძრწის B. 17 სიტყუათათჳს ღმრთისაჲთა A. 18 უწოდის B.
19 სიბრძნე A. 20 იესუსა A; abs. B. 21 ქრისტესი B; abs. A. 22 იწოდნენ იყვენ B. 23 ბეკედი + იგი-
ქალწულობისაჲ, რ სიქმან მან ზეცისამან დაიმკვდროს მათ თანა. ნეტარ. იყვენ, რომელთა-
არა შეაგინეს A. 24 ნათლის ღებაჲ A. 25 ჲექჲ ჯნჯ^ა აწათაჲგქჲ ჲნბ M. P. 26 თოდ P. 27 ჲქს M.

მამისა თანა და ძისა მისისა¹ და სუ-
ლისა წმიდისა² (თანამყოფ იყვნენ).
ნეტარ იყვნენ, რომელთა მიიღონ მსგავ-
სებად იგი ქრისტესი^{2a}, რამეთუ იგინი
მყოფ იყვნენ ნათელსა მას შინა დიდსა.
ნეტარ იყვნენ, რომელნი სიყუარულისა-
თვს ღმრთისა გამოშორებულ იყვნენ
ჯორციელთავან³, რამეთუ მათ დაიმკდ-
რონ ცხორებად იგი საუკუნომ და⁴
იყვნენ მარჯუენით ღმრთისა⁵. ნეტარ
იყვნენ მოწყალენი, რამეთუ მათ წყა-
ლობად⁶ პოონ წინაშე ღმრთისა⁷.
ნეტარ იყვნენ სულნი და ჯორცინი ქალწუ-
ლთანი, რამეთუ იგინი სათნო იყვნენ
ღმერთსა და⁸ არა წარწყმდეს⁹ სასყი-
დელი იგი¹⁰ სიწმიდისა მათისა¹¹, რამეთუ¹² სიტყუთა მით მამისადათა პოონ¹³
საქმელ იგი მათი ცხორებასა მას ძისასა და განსასუენებელსა მას საუკუნე-
სა (მკვდრ) იყვნენ¹⁴.

და ვიდრე პავლე¹⁴ სიტყუთა ამით
იტყოდა¹⁵ დიდ-დიდთა ღმრთისათა,
სახლ-მდაბალ¹⁶, კრებულსა მას შო-
რის ონესიფორსსს, თეკლა ვისმე ერ-
ქუა ქალწულსა ერთსა, ასული¹⁷ თეკ-
ლიადის¹⁸, რომელი თხოვილ იყო ქმრისა,
რომელსა სახელი ერქუა თემეროზ¹⁹.
(ესე თეკლა) მოსრულ იყო და ჯდა
სარკუმელსა ერთსა (გარეგნით²⁰), რო-
მელი იგი მახლობელ იყო სახლსა მის-
სა²¹. და ერჩიდა²² სიტყუთა მათ პავ-
ლესთა, რომელთა²³ იგი იტყოდა²⁴
სიწმიდისათვს. და რადეთურით არა
განეშორებოდა²⁵ სარკუმელთა²⁶ მათ-
გან დღელ და ღამელ და²⁷ ისმენდა²⁸ იგი
(გულსმოდვინედ)²⁹ ლოცვათა მათ პავ-

*როჲნ ზქრისათოიხ ხლანხეხსნ ქ
მარწმირქ ექ ნიგოა ქათანაღხოგხს
ღქსანანს კახქოხნასკანას, ლკოეგხს
(მქოხწხსასოქ) ნუღ აღმელ (ნიღოქენ)
სათოღოქ: ხერანქ იფირმადოაე, ექ
ნიგოა იფირმელქქან ჟოგხს ათ ქ
ჯოაქ (ლკოქერ ჟათათათანქ
ღნქსაეგხს ჟორქოქელქქანს); ლქანქ
ნიღოაე ლ მარწმირე ლოსანოაე, ექ
ნიგოა ნოღოქ ქეგხს სათოღოქ, ლ იჯ
ლქრქეგხს ქორქდ ნიგოა სერელქქანს,
ექ რანქე⁶ ჯაქ იფიქ ჟოგხს ქ ნო-
სას, ლ ქათანაეღქ ჟქსანთ კაქოქ
ნიღოქენ სათოღოქ, ლ ზანქქათ კა-
ქოქხსქე ლქქეგ ნიგოა!*

*ხლ მქნე ჟაღოთა ქათანერ ჟაკო
(ამხნარქ) ემხბამხბო სათოღოქ
ათ თნქნ ქ მქლ ქოქოქენ მწხსი-
ქორაკ, მქსეღ ანთონ ლქოა მქ ოქსორ
მქსეღოა⁶, ჟორ ქათანოქ ლქ
ნიღოქ ანთონ ლქ მქმსოთა, ლქსაქ
ნათქერ ათ. აქათონანქ მქოქ იქმქრქ
ლქ ქ თანქო ნიგოა, ლქერ ჟრანს
ჟაღოთაქ ჟორ ქათანერს ქათან იფირ-
ქქან. ლ ამხნსქნ იჯ მხსნქერ ქ
აქათონანქ ანთიქ ოთქლ ლ ეღქქერ,
ლ ლქერ ქოქელქქან ჟაღოთაქ ლ ჟორ-
მანოქერ ნუღ ზოსათო ნიგოა. მონა-
ლანოქ ექ თხსანქერ ლოქოქ ლქანაკ
ექ მთანსქქნ ათ ჟაღოთა, ლქლ
ჟაკათოქამ აქათოქქრანანგხს საათო-*

¹ მამისა B. ² და სულისა წმიდისა abs. B. ^{2a} ქესი A. ³ +ნათესავთა B. ⁴ და+მყოფ B. ⁵ +ხევათა შინა A. ⁶ მოწყალეობად B. ⁷ წინაშე ომრთისა abs. B. ⁸ და] რამეთუ B. ⁹ წარწყმდეს] უწყოდეს AB. ¹⁰ იგი abs. A. ¹¹ მათისა] მის B. ¹² რამეთუ] არამედ B. ¹³ პოონ] იპოვნენ მით B. ¹⁴ პავლემ A. ¹⁵ +იტყოდალა ოდენ B. ¹⁶ სახლ-მდაბალ] ოდეს A. ¹⁷ +იყო იგი B. ¹⁸ თეკლაიასი A. ¹⁹ თემეროს B; რომელსა სახელი ერქუა თემეროზ] თემეროზისას A. ²⁰ სარკუმელთა ერთთა გარეშეთა A. ²¹ მისსა] მას B. ²² +იგი B. ²³ პავლესთა რომელსა A. ²⁴ ეტყოდა A. ²⁵ +იგი B. ²⁶ სარკუმელთა A. ²⁷ და abs. A. ²⁸ ისმენ B. ²⁹ გულსმოდვინედ abs. B. ^a რანქენ M. ^b მქსეღოა M.

ღლსთა¹. და დაუკვრდებოდა² სარწმუნოებად იგი მისი, უფროდსლა რაჟამს³ ხედვენ მრავალსა დედებსა⁴, რომელნი შევლედ⁵ პავლესა⁶, სმენად სიტყუათა მათ ღმრთისათა, რომელ ასწავებდა⁷ (მათ⁸). და მას უფროდსლა ეგუებინ⁹ გულსა სმენად¹⁰ (სიტყუათა მათ) პავლესთა¹¹, რამეთუ არა¹² ხედვიდა პირსა მისსა¹³, გარნა სიტყუათა მათ ზოლო¹⁴ ისმენდა¹⁵ და რადთურთით სარკუმელთა მათგან არა განეყენის იგი¹⁶. მაშინ მიუვლინა დედამან მის-შინ თემეროზს, რომლისა¹⁷ იგი თხოვილ¹⁸ იყო თეკლა. რაჟამს¹⁹ ესმა თემეროზს, რამეთუ უწყეს სიდედრი²⁰ იგი თვისი²¹, (აღდგა) მწრაფლ და მივიდა მისა²² და ესრე²³ ჰგონებდა, ვითარმედ მისცემს მას ცოლად. (რაჟამს²⁴ იხილა) თემეროზ, (რამეთუ არა შინა იყო თეკლა), ჰრქუა სიდედრსა მას თვისსა²⁵: „სადა არს თეკლა, რადთა ვიხილო იგი“. მიუგო სიდედრმან²⁶ მისმან²⁷ და ჰრქუა: „საქმე²⁸ ერთი (საკვრეელი) მინებს²⁹ თხოვობად შენდა, თემეროზ! რამეთუ თეკლა, რომელი იგი³⁰ შენდა თხოვილ იყო, აჰა³¹ ესერა სამი დღე³² და სამი ღამე³³ არს³⁴, არა განეშორების³⁵ სარკუმელთა ერთთა³⁶ მათგან³⁷, არცა ჰამს, არცა³⁸ სუამს, კაცისა მისთვის³⁹, არამედ თუალ უგიან⁴⁰ და განჩებრებული⁴¹

ბიქ' ვირ ილთღვანტქ: ხლ ჟნდნ ღა-
რალთქქ ნამა, ვქ ვასილქ ზორთა იჯ
თსაანტქ, რაკე მქაქნ ვერანან სსქ
რქქ, ხ რნოლ ამინსქნ იჯ მსქნტქ ქ
ყათოღანტქ ანთქ მკანქთამ იოთ-
ქსოე მთქრნ ათ მქმქროთ იოლმ
ქათლქქ ვნა ღქნ: ქრქნ ქოლლ მქ-
მქროთ სქქ ღოჯ ვნა ვიქანჯნ ქქ.
სქნ ქადქადღსქ, ხ აქნოქნ ნამა-
ქსოლ მქ თოეჯ ზოს (ღქმქქ) იო-
ნოლ ღქნოქქსან: ჳათათქანქ სს
მქმქროთ ხ ათქ ვიქანჯნ ქქ.
«მქქ მქ მქმქ (ღქნ ქმ), ვქ მსქე
ღნა»: ჳათათქანქ სს (მქმქროთქ)
ვიქანჯნ ხ ათქ. «ქოქ მქ ილქმ
ყათამქ ქსე, მქმქროთ. მქმქ' ვირ
ქოლსხალ ქქ ქსე, ანა აქს სქსქ
მქქ ხნ ხ სქსქ ვქქერ სქ იჯ მსქნქ
ქ ყათოღანტქ მქოქქ, იჯ ილთქ ხ იჯ
ღმქქ (ხ იჯ) ქა იჯ ღ ანთქ, აქ.
ღაჯი ქ ქქრეე სქსალ აქოღსხალ ნოქ
ღნოქ აქქ მქ სლოთქ, ხ ქრქნ ქქად-
ეღქ ხ ქ ყათოქქ რანთ ხ ქ ანოთქ
ხ ქან ნამა ქათლსქქ ნოქ. ხ
სს ღნოქ აქს ვიქანჯსხალ სმ, სქქ
ღქმქქ ქოქ მქ ქმათოღნ აქნოქს
ღნთ სქქმქ ჯარაჯარ ხ ყათოქქ
რანქე. ასამ ქსე. მქმქროთ, ვქ ვქა-
ყადს მქნანოღოქ ათქსქანსოე
აქქნ აქნ, ხ ვქმქქ' ვირ ქოლსხალ
ქქ ქსე' (ყათოქქ). რადოლმ ხ აქქ

¹ პავლესთა A. ² დაუკვრდებოდა A; დაუკვდებინ B. ³ +იგი B. ⁴ დედებსა] დიდებსა A. ⁵ შევლენდ B. ⁶ პავლესა A; პავლეს თანა B. ⁷ რომელთა ასწავებნ B. ⁸ +მოციქული პავლს A. ⁹ ეუებინ] ეკსენებინ B. ¹⁰ გულსა სმენად abs. B. ¹¹ პავლესთა A. ¹² არა] ხედვით ვერ B. ¹³ პირსა მისსა abs. B. ¹⁴ +მისთა B. ¹⁵ ისმენნ B; +თეკლა B. ¹⁶ და რადთურთით... იგი A. ¹⁷ რომელსა B. ¹⁸ თხოვილ A. ¹⁹ რაჟამს] ხოლო რაჟამს B. ²⁰ სიდედრი] დედად A. ²¹ თვისი] მისი B. ²² მისა abs. B. ²³ ესრეთ B. ²⁴ და რაჟამს B. ²⁵ თვისსა] მისსა A. ²⁶ სიდედრმან] დედამან A. ²⁷ თეკლიამ B. ²⁸ საქმე A. ²⁹ მნებავს B. ³⁰ იგი abs. B. ³¹ აჰა abs. B. ³² დღე A. ³³ და სამი ღამე abs. A. ³⁴ არის A; +და B. ³⁵ გამოსწყდების B; +იგი B. ³⁶ ერთთა] abs. A. ³⁷ მათგან] სახლსათა და B. ³⁸ არცა] და არცა B. ³⁹ უნდა ყოფილიყო: „არცა აღდგების მიერ“ [კაცისა მისთვის A, კაცისა ვისთვის B. ⁴⁰ უგიან] უგია მისდა B. ⁴¹ განლიგებული B. ^a ქსქნანოღოქ M. ^b აქქ M.

ხედავს კაცსა¹ ვისმე ერთსა² უცხოსა,
და რეცა და-რამე-სტკებების³ შეტ-
ყუვილი იგი⁴ მისი⁵ უნდოვსა⁶ და
მიუჰყურია ყური⁷ და ხედავს მას.
და მე ესე მიკვრს, თუ ვითარ⁸ ქალ-
წულნი ბრძენნი ესრით⁹ ადრე¹⁰ შეუდ-
ვიან¹¹ კუალსა ჯერკულისასა¹² და
საცთურისა სიტყუათა¹³. ხოლო მე ამას
გეტყვ შენ, თემეროზ, რამეთუ (თვთ)
ქალაქიცა ესე იკონიელთა¹⁴ გან-ვე-
რყუნა მან კაცმან¹⁵, რამეთუ (თვთ)
თეკლაცა, რომელი იგი თხოვილ¹⁶ იყო
შენდაცა ცოლად, და სხუანიცა მრავალ-
ნი დედანი¹⁷ შევლენ მისსა¹⁸. და იგი¹⁹
ასწავებს მათ მსახურებად მხოლოვსა
ღმრთისა²⁰ და დადგრომად²¹ სიწმი-
დით. და (უფროვსლა) თეკლა მოე-
ხუევის მას, ვითარცა საქუსალი ქსელ-
სა²². და შეიპყრა²³ იგი ახლითა რაფთ-
მე გულის-თქუმიტა და ჯერკუალითა და
ამაოვთა საქმიტა, და განრყუნილებასა
რასმე გონებად მიუტევიან; არცა გამოსწ-
ყუეტს თუალთა მისთა მისგან²⁴ და²⁵
არცა სახლსა მას²⁶ და სარკუმელთა
განეშორების²⁷. და²⁸ არცა კამს და
არცა სუამს და წარსწყმიდა ქალწული
იგი²⁹. აწ³⁰, მივედ შენ, თემეროზ, და
ეტყოდე მას, (მო-ხოლოთუ-გერჩიდეს
შენ³¹), რამეთუ შენდა თხოვილ იყო
იგი ცოლად. და ერთ, რამეთუ ჰყუა-
რობ შენ, და მეორედ—რამეთუ ვერიდებ-
ოდე ჰაეროვნებასა სიდავისა მისისა-
სა³². მოვიდა³³ თემეროზ და პრკუა

კანოჯე (ს ხერქათათარედ) მანს თი
ნათ სე ილიეკანზე ირავანქ იქი სი-
ათლად ს ხსაქ ირავანქთამ: სე
ჩხიქ იათარ ვნიქალ ქერს თათარ
ეთათარქალ, ს ღნიქამეკალ ჩინი ქ
ყანსიქლქხანს ს ქ ჯაროვქლქ ყირბი
ათაკანთიქლქხანს. ს იქ თანთი ვაჯი
ქ ქლქ ქ იათთიქლქხანს, ს იქ სერ-
მსქ მსქნი ქ ნამანს, იქ ილქ ს იქ
ქამქ, ს ღნიქამეკალ სიქანი. არქ
მთარქ ვალ, ჩხმქრათ, ს ქათსის
ღნიქ ნამ, ვქ ღნიქ ქათსთლქ ს ვნს
ქ სნიქქლქხან^ა). (სე მათთლად თი ნათ
ჩხმქრათ ირავანქ ქათსთლქ სქ ვნს ქ
სნიქქლქხან^ბ. ს იქ^ა ვქ იქრქერქლქხიქ, ს
ხერქარქ ანიქამ^ა ვქ ვანიქლქხან ქ
მხბაჯლქ ყანსიქლქხანს ნათ: (ქათ-
თათარქლქხან) ს თიქ ვნს. «სიქ-
ქლქნი ქნბ ქათსთლქ ს ვქრქ, ვქ^ა ს
სიქ^ა ვქრქ ვქრქ ვქრქლქხან, ს ვქ^ა ს
სიქ^ა (ჯარქ). ათაკანთიქლქხანქ იქ
ვქრქ იქნი. ვარბ თი ქ ს თანთიქ
ქნიქნი»: სე მათქნი სი ქათსქ. «ქქ^ა
ქ ქანიქარქ ნათქი ს იქ სიქნი თათ
ათათარქლქხანს, თქ ს ნამანთლქ ს
მირქნიქლქხან: ჩერს თხიქნი ვნს ღნი-
ათარქლქხან^ა სიქანი ქლქ ამნიქლქხანს, ს
ჩხმქრათ ქლქ ქლქ მსქნი ქ ნამან-
სქ სქნი ქლქ, ს მათქნი ქლქ მსქნი ქ
ნამანს ვქლქ სიქნი სიქნი სიქნი ქ
ნიქნიქლქხან^ა ს ქათსქლქლქხანქ
ს ქლქლქ ხქნი ქ თანნი: ჩიქლქლქლქ

¹ +მას B. ² abs. B. ³ და-რამე-სტკებების] თუ სიტკებების უჩნს მას B. ⁴ იგი abs. B. ⁵ მისი abs. B. ⁶ +მისი B. ⁷ მიუჰყურია ყური] უამის სიტყუა მისი B. ⁸ თუ, ვითარ] რომელ A. ⁹ ესრე B. ¹⁰ ადრე-ადრე B. ¹¹ შეუდგეს A. ¹² ჯერკუალსა B. ¹³ სიტყუსა A. ¹⁴ იკონიელთა A. ¹⁵ +ვინმე B. ¹⁶ თხოვილ A. ¹⁷ დედები B; +და მამები B. ¹⁸ შევლენ მისსა] რამეთუ შევალს მათ თანა B. ¹⁹ იგი abs. B. ²⁰ მხოლოსა ღმერთსა B. ²¹ დადგრომად A; +ყოველთა B. ²² საქუსული ქსელთა B. ²³ შეიყუარა A. ²⁴ და ჯერკუალითა... მისგან abs. A. ²⁵ და abs. B. ²⁶ სახლთა მათგან B. ²⁷ განმეოვროების B; +თეკლა B. ²⁸ და abs. B. ²⁹ და წარსწყმიდა ქალწული იგი] სასუმელსა A. ³⁰ აწ] არამედ B. ³¹ შენ abs. A. ³² და ერთ, რამეთუ ჰყუარობ... მისისას abs. A. ³³ მოვიდა] და აღდგა და მივიდა B. ^ა ათარქ ვანიქნიქლქ M. ^ბ სნიქლქხან M.

თეკლას: „ჩემდა რაამე თხოვილ იყავ *იჯინჯ ჯე ქიქიქ ქსანი სჯირ ამი-* (თეკლა) შენ, (აწ) რაა არს ეგე საქმე, *ზაკჩი,საქე ქინიორს სვიდგარსქე დიან-* რომელსა შენ იქმ, ანუ რაა არს გან- *ქენს ქარ ქ სსხ ყდარანს შაღიისი-* რყუნილება ეგე¹, რომელსა შენ შეუპყრიე², მოიქეც (აწ³) ჩემდა და შეიკ- *ლიმე!*⁴ და დედადაცა იგი მისი⁴ ეტყოდა⁵: „რაა არს ესე⁶, რომელ⁷ არა *გნებაეს სიტყუსა მოგებაა*⁸ და დამართ ისტუნე⁹ ვითარცა ბორგნეული¹⁰ა. და *ვითარცა იხილეს იგი სახლეულთა*¹¹ მათ მისთა, ტირილად იწყეს ყოველ- *თა*¹² და ქმარიცა იგი¹³ ტიროდა, რამეთუ განეყენებოდა ცოლებისაგან. და *დედაა*¹⁴ იგი მისი და მგვეალნი ტიროდეს¹⁵, რამეთუ მოეკუეთებო- *და*¹⁶ შეილობისაგან. (და ეგრევე სახლეულნი), რამეთუობოლდ და *მწირ იქმნებოდეს* იგინი დედოფლისა მათისაგან¹⁷. და დიდი წუ- *ხილი და ჭირი*¹⁸ იქმნებოდა სახლსა მას¹⁹ შინა მისსა²⁰. ხოლო თეკლას არად *შეერაცხა იგი ყოველი, არამედ დაემდაბლა*²¹ გონებაა²² მისი და ერჩდა *სიტყუათა მათ პავლესთა*²³.

მას ჟამსა²⁴ აღივსო გულისწყრომითა *თემეროზ და მირბიოდა*²⁵ ურაკპარა- *კად და ხედვიდა კაცებსა მას, რომელ*²⁶ იგი²⁷ შევიდოდეს²⁸ შინაგან პავლეს- *სა*²⁹. და მუნქოქუესევე (მიხედა³⁰ და) *იხილნა ორნი*³¹ კაცნი, რომელნი ილაღ- *ვიდეს. და მეყსეულად მიიწია*³² და ჰრქუა მათ³³: „(ვინ ხართ თქვენ, *ანუ) რაა ხართ*³⁴, ანუ რაა არს თქვენ *შორის, ანუ რაა არიან* სიტყუანი *ეგე*³⁵, ანუ ვინ არს კაცი ეგე³⁶, რომე- *ლი თქვენ თანა შინა არს, რომელი* (ესერა³⁷) შეიტყუებეს ჰაბუკთა და³⁸ *ქალწულთა*³⁹ და ამცნებეს, რაათა რაა- *თურთით ყოვლად არა იყოს ქორწი-* *ლიო*⁴⁰, (არამედ დადგრომაღ⁴¹ იგი- *ნი*⁴² სიწმიდით). აწ მიგცე მე თქვენ ვეცხ-

ზაკჩიამ ჩხინკოს ქი ხელს ყაა- *მამრ. ენჩიხესაქ ქი ზრათყარს* *ზაკქე რნე მარქქსენ ირ მათხსენს ს* *ხესსსქენს აა შაღიას. ს კანსკარბასქი* *სახსი არა ხერქიას ირქაიქსენ რნე მ-* *მანას. კაკენქამ ქი ქსრეკ საათ-* *ნქე (ჩხინკოს), ს სას, ყნათა. «მქ* *იოდ, ვქ რნე ჰსი, ჰამ ვქნჯ რანდ* *რანსქე ქეხს (ქსანი ირიე იოდქე ჰ-* *ქსენქ), ჰამ მქ იქ ქექ საქე ირ ქ* *ზხრქა აა ჰსიქ ქექ, ირ აქსარქ* *(ყანძქნი) სქრათათარქეჲ ს სიღათ-* *ნათე, ს აქათოდქე თოქ ვქ რნათ ა-* *მჩნსქენს მქ ქნსქექს ზარათსქე: ჰამ* *ქ სნამ თოქ ჰსიქ სქრბამქ კიქ, ვქ* *საქქექ სნამ რქ იქ იღათსქე ქექ* *სკენ, ვქ ყქსოდარ ს მქ რათქქაქ*

¹ განწყუენილება ეგე abs. A. ² შეუპყრიე] გაუჩემებვის A. ³ +შენ B. ⁴ მისი abs. B. ⁵ +მას B. ⁶ ესე] ასულა ჩემო A. ⁷ რომელი B. ⁸ სიტყვგებაა B; +ჩუენი B. ⁹ დამართ ისტუნე] ქუტ ხოლო დაიხედავ B. ¹⁰ ბორგნეულისა B. ¹¹ სახლეულთა] მსახურთა A. ¹² ყოველთა abs. B. ¹³ +მის B. ¹⁴ დედადაც B. ¹⁵ იგი მისი... ტიროდეს abs. A. ¹⁶ მოეკუეთებულა A. ¹⁷ და ეგრეთევე... მათისაგან abs. B. ¹⁸ და ჭირი abs. B. ¹⁹ მას abs. B. ²⁰ თეკლასა A. ²¹ +თავი და ყოველი B. ²² გუნებაა A. ²³ პავლესთა A. ²⁴ მას ჟამსა] მაშინ B. ²⁵ +იგი B. ²⁶ რომელნი B. ²⁷ იგი abs. B. ²⁸ ვიდოდეს B. ²⁹ პავლეს თანა B. ³⁰ მიხედნა B. ³¹ +ვინმე B. ³² +მათ თანა B. ³³ მათ abs. B. ³⁴ ანუ რაა ხართ abs. B. ³⁵ ანუ რაა არიან სიტყუანი ეგე abs. B. ³⁶ ეგე] იგი A. ³⁷ თქვენ თანა შინა არს რომელი ესერა abs. B. ³⁸ და abs. B. ³⁹ ქალწულსა A. ⁴⁰ რაათურთით... ქორწილიო] არა იქურწინენ A. ⁴¹ დადგრომაღ A. ⁴² იგინი abs. B.

ლი დიდძალი და მითხარტ¹, რად ვინ არს კაცი იგი, რამეთუ (მე) მთავარი ვარ ქალაქისა ამის⁴. ხოლო² დემა და ერმოგინე, ვითარცა იხილეს იგი³, მოუკლდეს და პრქუეს მას⁴: „კაცსა მას, რომელსა ეგე შენ იტყვ⁵, არა ვიცით⁶, რად ვინა⁷, ხოლო ესე ვიცით, რამეთუ განაყენებს ქაბუკთა ქალწულთაგან⁸ [და] ქალწულთა ქაბუკთაგან⁹ და (ესრეთ) იტყვს¹⁰ (მათ¹¹), ვითარმედ¹²: ვერ აღსდგეთ მკურდრეთით¹³, არა თუ დაჰმარხნეთ¹⁴ თავნი თჳსნი¹⁵ სიწმიდით“. მიუგო თემეროზ და პრქუა მათ: „წარმოგუალეთ¹⁶ ძმანო სახლად¹⁷ ჩემდა და განისუენეთ ჩემ თანა⁴. და მივიდეს მის თანა (სახედ მისა¹⁸) საშუებელსა¹⁹ დიდსა და პურსა ძლიერსა და ტაბლასა ზედა განგებულსა²⁰; და აღიდებდა მათ თემეროზ, რამეთუ²¹ უყუარდა მას თეკლა, (რომელი იგი ეთხოვა ცოლად მისა²²) და ენება²³ მას ჟამსა ოდენ შერთვა მისი ცოლად²⁴, რამეთუ დროე მიეცა სიდედრსა მას მისსა. და ვიდრე იგი პურსა ზედა სხდეს, ²⁵ მიუგო თემეროზ კაცთა მათ და პრქუა²⁶: „მაუწყეთ მე²⁷, ძმანო ჩემნო²⁸ რადმე არს სწავლად იგი²⁹, რომელსა ასწავლებს³⁰ კაცი იგი³¹, რადთა წეცა უწყყოდი, რამეთუ მრავალნი ძჳრის ზრახვანი³² აღდგომილ არიან მის ზედა³³ და მეცა ფრიად³⁴ ტკივნეულ³⁵ ვარ ცოლისა ჩემისათჳს³⁶, რამეთუ შეიყუარა მან კაცი ერთი ვინმე³⁷ მწირი და უც-

ისი 'ხინაო ს ჴხრნიყსნუა ჰრქსახ-
 ასწნ ვნა' ხქსწნ თს ზო ს თანს.
 «სქკრ აწნ იდრ თანხა ჟოძ თჳ დქ-
 ახამდ ხქ აფ ილათხდ ქცე (წათ). რათყ
 ჟათყ იქსთხმდ დქ ამხსნჳ ყხრქთათ-
 თათყოფათ, ს თანჳ ხქსწ თჳ ჴრქნდ
 ჟოძ ქოანსსქ ჰ მწხბოქ' ხქსწ თჳ
 ყარხსაქქც ვარძქსწ ბხრ იყოლ-
 ქსთამდა; ოთათსქათწქ ხო მქხმქოთ ს
 თანჳ ყწითათ. «სქკკდ ეწსქსქდ ქ
 თანს სქ დწდ ქო, ს ჴანსქყოფ თს
 ქათ» სქ ვწათქსწ დწა ზამა ეღწქ-
 რქს' მოღსთდ ს წათქმქმ იყოლ-
 ჳხათყ ს ქათოქსქ კოსდქწხოლ ხო
 წიყათ ეწქქქს ამქმ მქსმქოთ.
 დწათყქ სქრქცდ ვქსქცქ მქსმქოთ
 ს ჴამდქქ თანოლ ქ ჴწილქქთან კო-
 ლოსქ ქყოლმ ქამ თანოლ (ქათ-
 მათოდ ხქს) ზამა იდგანსწ ქოქ სქ
 თანჳ ყწითათ მქსმქოთ მქწუქხო ქ
 რადამქორწინ ხქს. «სათყქდ ქწბ,
 ეწსქსქდ სქ (ს აქქსქქდ), ვქწუქ ს
 ილათწწწ ვორ ილათყოანსქ თქქწ თან'
 დქ ს ხო იქათათქყო დწათყქ თჳ ხქსწ
 თანსაქდ სწ იქ ამდწათათანსწ ყწამ-
 წქ, ს სწბ კექქ ყოს ს ქათწო ᴓწთქ
 ქწათქ, დქ აქქახთყ იათქ თათყოლ-
 ქათქრქქ ს თლათქოქსწათ, ს თან
 მქსწსქ სქ ჰამანსწა; ოთათოქსწათქ
 ხოსწ ჰქმათ ს ჴქრნიყსნუა ს თ-
 ახსწ ყწათ. «ქოლ მქსმქოთ. (ქრქქ)

1 +თუ B. 2 ხოლო abs. A. 3 +ესრეთ B. 4 მას abs. A. 5 +ჩუენ B. 6 +თუ B. 7 ვინა] ვინ არს B; +იგი B. 8 ქაბუკთა ქალწულთაგან abs. A. 9 ქალწულთა ქაბუკთაგან abs. B.
 10 ესრეთ იტყვს A. 11 მათ abs. A. 12 ვითარმედ abs. A. 13 ასდგეთ მკურდრეთით A.
 14 დიმაჩხობთ B. 15 თავი თჳსი B. 16 წარმოგოალეთ A. 17 სახედ B. 18 მისსა B. 19 საშუებელთა B.
 20 საშუებელსა დიდსა... განგებულსა] და განისუენეს მის თანა A. 21 +ფრიად B. 22 ეთხოვა ცოლად
 მისა] თხოვილ იყო ცოლად B. 23 ენება] ვეულებოდა B. 24 მისი ცოლად abs. A. 25 და ეიდრე...
 სხდეს abs. A. 26 +მათ B. 27 მეცა B. 28 ძმანო ჩემნო abs. A. 29 +მისი B. 30 ასწავებს B.
 31 +უცხოდა A. 32 მრავალნი ძჳრის ზრახვანი] მრავლის მეტყუელნი A. 33 მის ზედა] კაცისა
 მისთჳს B. 34 ფრიად] დიდად B. 35 მეტყუელ B. 36 ჩემისათჳს] ჩემისა თეკლასთჳს A.
 37 ვინმე abs. B.

და წარადგინეს წინაშე მსაჯულისა მის¹, ვმითა მალლითა ღალადებად იწყო თემეროზ წე მსაჯულისა მის და თქუა: „ესე კაცი არა ვიცით², ვინაჲ³ არს, და⁴ არა აუფლებს ქალწულთა ქმრისა სუმად. აწ თქუნ შენ წინაშე, ვის გა- ნად⁵ ძი მაგას ასწავებს“. ხოლო დემა და ეროგინე, მჭედელნი იგი⁶, რომელ- ნი საესე იყენეს ზრზინებითა⁷, თანა⁸ მიუდგეს თემეროზს და ჰრქუეს: „(ესრმთ) თქუ, ვითარმედ ქე რის ტე ანებასა ასწავებს და მუნთქუესვე წარწყმიდოს⁹ ეგე¹⁰“. ვითარცა ესმა¹¹ ზისი¹² და ყოვლისა მის ერისაჲ¹³, რომელთა იგი შეეპყრა პავლე¹⁴, ჰრქუა მას¹⁵: „მითხარ მე პავლე, (თუ)¹⁶ ვინაჲ ხარ შენ, ანუ (რად რხული არს), რომელსა¹⁷ შენ ასწავებს, რამეთუ არა მცირედნი¹⁸ არიან, რომელნი ესე¹⁹ ძვრის მეტყუელად²⁰ შენ ზედა აღდგომილ არიან.“

მაშინ აღიმალა ვმად თვისი პავლე²¹ და თქუა: „ისმინე მსაჯულო და გით- ხრა (შენ), რომელსა ესე ვასწავებს მე²², — მხოლოსა²³ ღმერთსა, რომელმან იგი არა მიაგის ბოროტი²⁴ ბოროტისა წილ²⁵ (საქმესა) კაცთასა, მას ღმერთსა, რომელსა არაარაჲ²⁶ უკმს, გარნა ცხოვრ- ბად ხოლო²⁷ კაცთად. მან მომავლინა მე, რადთა გიჯსნენე თქუენ წარწყმედი- სა და ბილწებისაგან²⁸ და ყოვლისაგან²⁹ გულისთქუმისა და სიკუდილისა³⁰, რადთა არღარა ს ცოდოთ. ამისთჳს მომავლი- ნა მე ღმერთმან, რომელსა ესე მიმო- დავსდებ³¹ და გახარებ³², რადთა მისა მიმართ იყოს სსოებდა ყოვლისა სოფ- ლისაჲ, რომელსა იგი ენება³³ გა- მოჯსნად ერისა თჳსისაჲ საცთურისა- გან, რადთა არღარა ს ცოდონ³⁴ და არ-

რხუდ¹ ირ ხოლიაქსაძე კე სის² ათასხან აა ზა ს თინუ. «სთა ქსე ღე რითინხა ე ჯ, ს ანა ანდენ ლიოლსანჯ დეა»: ჰერე კოლე ვა- თოლირ ვერინს ჰსინსრის ს ვა- მსნაჯნ მარცქანს ირ ანსის³ ეწოლეოთ მის ენა. «სთა ქნბ შოლ- ვითა მ ილითერ ქეხა ვო ს ვსნჯ ილ- თიკეანხა. ჟანეც ჯხნ თიქაჲ ჯა- რაქოლირ ირ თმ გათათანს ედენა⁴»

შაქნაძე ხერეპე შოლეო ვბაქნ ჰერე ს თან. «სთ ათათხეცი ესნჯ ილ- თიკეანსმს, კერ ვათოლირ. (მლილ- ვერინს) ღე რ სთოლბ ირ აჯ ნა- თიკეანს ჯერ ქითანთს ჯერხეი ემარცქან: სთოლბ¹ ირამ² თქნჯ ჯე ექთაჲ, რაჲე მქაჯნ სსანჯ (არე- ლე) მარცქან, თიკეანე ეთი ექ ქე ლოთანს ჯ სიკუდილსაჲ ირ სე- ვეცი ენათ ს კამხნაჯნ ვან- ლაქხანე მანაჲ ექ თეკ მქ სი მსეციესნ. ქითან თქნირქ თოა- ჟხეი ექ სთოლბ ექ იერ ხან ჟარეიქმ ს თიკეანსმ, ექ თა ზა ზეციეი კეი თმქნაჯნ მარე- ლან, ირამ ქიექ სე სე ქიქქე დთიკეანეჲ ჰერე რ ირეიქსინს, ექ თეკ მქ სე მქეციენს ს მქ ენათ-

¹ მის abs. A; +და B. ² ვიცი B. ³ ვინ B. ⁴ და] რ B. ⁵ ვისგან B. ⁶ მჭედელნი იგი abs. A. ⁷ ზაუეებითა A. ⁸ თანავე B. ⁹ წარწყმიდოს B. ¹⁰ იგი A. ¹¹ და ვა ესმა ესე B. ¹² სიტყუად იგი თემეროზისი] თემეროზისგან B. ¹³ მისგან ერისა B. ¹⁴ რომელთა იგი შეეპყრა პავლე abs. A. ¹⁵ მას] პავლეს A; +მსაჯულმან მან B. ¹⁶ მითხარ და შენ თუ A. ¹⁷ +ეგე B. ¹⁸ მცირენი B; +ვინ B. ¹⁹ ეგე B. ²⁰ ძვრის მეტყუელად abs. A. ²¹ პავლეს A. ²² ვასწავებს მე] ვსწამებ B. ²³ მხოლოსა A. ²⁴ ბოროტი A. ²⁵ ბოროტისათჳს A. ²⁶ არაჲ A. ²⁷ ხოლო abs. A. ²⁸ წარწყმედისა და ბილწებისაგან] წარწყმედისაგან A. ²⁹ ყოვლისა B. ³⁰ სიკუდილისა A. ³¹ მიმოვსდებ A. ³² +თქუნ B. ³³ ჰნებაჲს A. ³⁴ ცოდონ A; +კაცთა მისა მიმართ A.

ცალა ვილოდიან საცთურსა მას შინა, არამედ იყოს მათ ზედა ზარი და შიში სარწმუნოებისა მის ღმრთისადა¹, და ცნან მათ² შიში და სიყუარული ქეშმარიტებისა³ მის (ღმრთის-მსახურებისა). და⁴ აწ რომელი⁵ იგი ღმერთმან განმიცხადა მე⁶, მას ვასწავებ⁷.

ვითარცა ესმა სიტყუაჲ ესე⁸ მსაჯულსა მას, უბრძანა⁹ მითვისე კრულებითა¹⁰ მიცემად საპყრობილედ, რაჲთა იყოს მუნ ჟამამდე¹¹ ცალიერებისა¹² სმენად მისგან სიტყუკვა მის. და თეკლა მასვე ღამესა მიიხუნა საღტენი თჳსნი და მისცნა¹³ მეკარესა მას სახლისა მათისასა¹⁴. (ხოლო¹⁵ მეკარემან მან¹⁶ მიიხუნა საღტენი იგი) და განულო მას¹⁷ კარი. და გამოვიდა თეკლა და მივიდა მესაპყრობილეთ-მოძღურისა მის, რომელი სცივდა პავლეს და მისცა მას¹⁸ სარკე ერთი¹⁹ ოქროსაჲ, რაჲთამცა (განულო²⁰ მას კარი იგი შინაგანი²¹ და შევიდა). და შეუტევა იგი (მუნ²² შინა), და შევიდა (თეკლა მუნ²³) და დაჯდა იგი ფერჯთა თანა პავლესთა და ისმენდა იგი²⁴ დიდთა მათ საკვრველებათა ღმრთისათა. და პავლე²⁵ არა შეძრწუნებულ²⁶ იყო²⁷, არამედ ქსნილად და²⁸ განცხადებულად განაცხრობდა ყოველთა მათ, მას შინა²⁹ სიტყუთა ღმრთისადათ. ხოლო³⁰ თეკლა დიდითა³¹ ტირილითა ჰამბორს უყოფდა³² საკვრელთა მათ პავლესთა³³ და ბორკილთა (რომელნი შესხმულ³⁴ იყენეს) ველთა³⁵ და ფერჯთა პავლესთა³⁶.

იხილეთ ესე სიტყუაჲ თეკლასი მის ღმრთისადა და მისცნა მას სახლისა მათისასა და მისცა მას სარკე ერთი ოქროსაჲ და განულო მას კარი და მივიდა მესაპყრობილეთ-მოძღურისა მის და დაჯდა იგი ფერჯთა თანა პავლესთა და ისმენდა იგი დიდთა მათ საკვრველებათა ღმრთისათა და პავლე არა შეძრწუნებულ იყო არამედ განაცხადებულად განაცხრობდა ყოველთა მათ მას შინა სიტყუთა ღმრთისადათ

ხოლო თეკლა მისგან მიიხუნა საღტენი იგი და განულო მას კარი და მივიდა მესაპყრობილეთ-მოძღურისა მის რომელი სცივდა პავლეს და მისცა მას სარკე ერთი ოქროსაჲ რაჲთამცა განულო მას კარი იგი შინაგანი და შევიდა და შეუტევა იგი მუნ შინა და შევიდა თეკლა მუნ და დაჯდა იგი ფერჯთა თანა პავლესთა და ისმენდა იგი დიდთა მათ საკვრველებათა ღმრთისათა და პავლე არა შეძრწუნებულ იყო არამედ განაცხადებულად განაცხრობდა ყოველთა მათ მას შინა სიტყუთა ღმრთისადათ

1 ღმრთისაჲ B. 2 +ყლთა B. 3 ქეშმარიტისაჲ B. 4 და abs. A. 5 რ'ი] სადა A. 6 მე] და B. 7 ვსწამებ B. 8 ვსმნეს სიტყუანი. ესე B. 9 +მისი B. 10 კრებულთა B. 11 ჟამამდე B. 12 +და B. 13 +იგინი B. 14 სახლისა მათისასა abs. A. 15 ხ'] და B. 16 +ჟა B. 17 მას abs. A. 18 და გამოვიდა... და მისცა მას] და შევიდა და მისცა მას, რ'ი იგი სცივდა პავლეს A. 19 ერთი abs. B. 20 განულო A. 21 შინაგანი] საპყრობილისა B. 22 და შეუტევა იგი მუნ abs. A. 23 და შევიდა თეკლა მუნ abs. A. 24 იგი] მისგან B. 25 პავლე A; და პავლე] რ' ყოველადვე B. 26 შეწუნებულ B. 27 +პავლე B. 28 და abs. A. 29 შინა abs. B. 30 ხ'] და A. 31 +მით B. 32 ჰამბორს უყოფდა] ჰყოფნიდა A. 33 პავლესთა A. 34 შესხმულ abs. A. 35 კელთა] ყელსა A. 36 პავლესთა] მისთა A. 4 *ესაჲ* M.

თეკლა ტიროდა და გორვიდა ქუე-
ყანასა ზედა, ადგილსა მას¹, რომელსა
ჯდა პავლე² კრული³ და ასწავებდა
მათ მცნებათა ღმრთისათა. მერმე უბრ-
ძანა მსაჯულმან მან⁴ მოყვანებად თეკ-
ლაესიცა (ცოლისა მის თემეროზისი).
და მირბიოდა (ადრე-ადრე⁵) თემეროზ
(საპყრობილედ⁶) და სხუადცა მრავა-
ლი⁷ კაცები მის თანა. და შეიპყრეს თეკ-
ლა და გამოითრეის იგი (მსაჯულისა
მის წინაშე)⁸. ვითარცა იხილა იგი⁹
მსაჯულმან მან, შეწუხნა¹⁰ ფრიად. ხოლო
თეკლა დიდითა მხიარულებითა დგა
წინაშე მსაჯულისა მის და არას¹¹
წუხდა იგი ყოვლადე. მაშინ მეყსეუ-
ლად¹² ყოველმან ერმან ვმითა მაღლი-
თა ლალატყვეს და თქუეს: „წარწყმიდე
გრძნეული ეგე“. ხოლო მსაჯულმან¹³
მან არა რად¹⁴ მიუგო პავლეს (არცა
ერთი სიტყუაჲ). და ვითარცა დაჯდა
მსაჯული იგი საყდართა¹⁵ (სარჩე-
ლისათა¹⁶) და მოყუასნიცა იგი მის-
ნი¹⁷, მოუწოდეს თეკლას¹⁸ და ჰრქუეს
მას: ¹⁹ „რად არა ცოლ²⁰ ეყავ ქმარსა
თუსა²¹ მსგავსად წვისისა²² იკონიელ-
თაჲსა“, და²³ თეკლა დგა და დუმნა²⁴.
და შეეკერტნეს თუალნი²⁵ და შეხედ-
ვიდა²⁶ პავლეს²⁷ და ყოვლადე²⁸ არას
მიუგებდა სიტყუასა²⁹ მსაჯულსა მას.
ჯვე³⁰ ყო დედამან თეკლასმან ვმითა
დიდითა და თქუა³¹: „წარწყმიდეთ უგუ-
ნური³² ეგე შორის თეატრონსა მგას,
რადთა ყოველნი დედანი, რომელნი³³

ყანსერ იყათიღირანს მათობიკ
ზირბნალ იათოლირს ზრომანხაე ა-
ზერ ეტხეყ. ს რნქთყოლ მხანსროს ს
გადრმ მარეჩქ რნე ზნო. ღკანს
ეტხეყ ს ჭარეხერს ენა: ზრრს ხოსს
დოთათორნ' თრომხეოლ (ქანს ზორა)
ეკქ. ს მხეყ მნბოლ იკოთიღქხამრ
კოკრ აოაქი ზირო ს აქრს ღრ
თროლმ: შოკნამ ქანსკარბოქს
აკაყაქხეყის ამნნანს იადრგნ ს
ასხნ. «იკოლსტე ინიღეკ ეკიყ»: ჭოკე
დოთათორნ იქრს აოაყ ეშოლდოა. ს
ოოყ ზოთოლ დოთათორნ კაქოი ს
კოქხეყ ეტხეყ. ს თოს ენა დოთა-
ლორნ. «ღნეღრ იე ქრსი აონ დრმ'
კოთოლრნოე სქინაოლეოე»: სე მხეყ
ანუხოე კოკრ აქნაქსი, ს აქოესოე
ზაქერ ქ შოლდოა, ს რნოლ ამნსსქრ
აკოთოთიოთრს იქრს თოკრ დოთა-
ლორისი მნქე ზერარბ მაკრ^ბ ზორა
მნბოლ თოყაქიოლ ს თოს. «იკოლ-
ოქეკ იანოქონს ქ მქე მქათორინიყ,
ექ ამნნანს კოთნაქე რნე იო ზო-
ქსიქქ მქ სი ილექსე ყაქე ილსო. მნ
ჯარ»: ზრრს იოლს დოთათორნ' თრრ-
მხეოლ ეკქ ქანს ზირო. აკაყ
ზრომანს დოკრ დან ზორქანსეკ ეშოლ-
დოა, ს ზონსეკ აროთოქიკ დან ეკა-
დგან. ს თოკრ ქნქი ექ აქრსეყსნი
ეტხეყ (ზოიქ) ქ მქე მქათორინს:^დ
შოინსერ დოთათორნ სერქალ ქ მქ-
ათორინს: ს ამნნანს დადრგნ რნე

¹ ადგილსა მას abs. A. ² პავლეს A. ³ კრული abs. B. ⁴ მან abs. A. ⁵ ადრე-ადრე abs. B. ⁶ საპყრობილეთ A. ⁷ მრავალი abs. A. ⁸ მიითრევეს წე მსაჯულისა მის A. ⁹ იგი თეკლა B. ¹⁰ შეწუხდა A. ¹¹ მის და არას] არა რას B. ¹² მეყსეულად abs. A. ¹³ მსაჯულმან A. ¹⁴ რად abs. B. ¹⁵ +მათ B. ¹⁶ საშველისათა B. ¹⁷ მოყუასნი მისნი მის თა B. ¹⁸ +წე B. ¹⁹ მას abs. B. ²⁰ ცოლ A. ²¹ თუსსა] მას შენსა B. ²² +მის B. ²³ და] ბ' B. ²⁴ და-დუმნა B. ²⁵ შეეკერტნეს თუალნი abs. A; შეკრნეს თუალნი B. ²⁶ შეხედვიდა] ისტინევიდა B. ²⁷ +მიმართ B; +მტყიცედ A. ²⁸ ყოვლადე abs. A. ²⁹ სიტყუათა B. ³⁰ ჯვე] მაშინ ექა B; ჯვიე A. ³¹ და თქუა abs. A; და თქუა თეკლა B. ³² უგუნური A. ³³ რომელნი abs. B. ^ა მქინა-სოი M. ^ბ მაკრნ M. ^ვ მხათორინიყ M. ^დ მხათორინს M. ^ე მხათორინს M.

ხედვიდენ მაგას¹, (შეეშინოს და შეძ-
რწუნდენ), და არა² ისწაონ ვეგ სწავ-
ლადა³. ვითარცა ესმა ესე მსაჯულსა მას,
შეწუხნა⁴ (თეკლა მას თვს ფრიად). და
უბრძანა გუგამა პავლსი⁵ და განძებდა
მისი გარე ქალაქსა მას.⁶ და (მიერთ-
გან) დასაჯა თეკლა (და⁷ უბრძანა) და-
წუგა თეკლამსი⁸ თეატრონსა მას შინა.
და აღდგა მსაჯული იგი და მივი-
და⁹ თეატრონად და ყოველი იგი ერი
მის თანა ხილვად თეკლამსა, რადთა
იხილონ¹⁰ დაწუგა¹¹ ცეცხლითა. და¹²
თეკლა, ვითარცა ცხოვარი შეცთომილი
მთათა ზედა, რომელი ეძიებნ¹³ მწყემ-
სს[ა] თვსსა¹⁴, ეგრეთ ეძიებდა იგი¹⁵ პავლეს.
და ვიდრე (მიმოხედვიდა იგი¹⁶
და) განსთვალვიდა ყოველსა მას¹⁷ კაცებსა¹⁸,
იხილა მან¹⁹ უფალი იესუ
ქრისტე მჯდომარე²⁰ პირისპირ²¹ მის
წინაშე ხატად პავლსსა²². მიუგო და
პრქუა მას: „მოვიდა²³ და დაჯდა პავლე²⁴
პირისპირ წინაშე ჩემსა ხილვად²⁵,
ვითარმედ ვერ ნუ დაუთმოა ამას²⁶,
რომელი ესე შემემთხვა მე“²⁷ და ვიდრე
იგი შეეკრტნეს თუალნი და სტუანვიდა²⁸
მას²⁹, აღდგა მიერ უფალი და
აღმაღლდა ზეცად.

და³⁰ მოაქუნდა³¹ ყრმებსა და დე-
დებსა³² შეშადა³³ და დასდებდეს³⁴
თეატრონსა მას შინა დასაწუველად
თეკლამსა³⁵. და³⁶ შეიყვანეს შიშუელი³⁷
თეატრონად³⁸ თეკლა³⁹. ვითარცა
იხილა მსაჯულმან მან,⁴⁰ ტირილად იწ-
ყო ჳმითა მალლითა და დაუკვრდა მოთ-
მიონებდა იგი მისი⁴¹ (ქრისტეს-
თვს⁴²). შეკრიბეს შეშადა იგი⁴³ და აღაგ-

ნამა, ოსიანსღღმხსეკ მქნჯ აკრხა-
ეკი ჩილენ: ნღ ირყსა იჯსარ მქ
მარხსაქ ქ ქერქსა ირ ქირქრც
ჯრიქლენ, აქნაქსა ლ ქჩსეკ ქანქერ
ეშაღლით: ნღ მქნჯღხი ზაკერ ქმარ-
ქქსა ამჩნაქსა ხოსა იღსერ მქსილს
ეკ ზითქერ ექმ ქანქქქმან ზიღსა ქ
ნამაროქქსა მღღლით. იქსითაქსანქ
სა (ქჩსეკ) ლ ათქ. «ნქნ მღღლით ლ
ზითაღ ექმ ქანქქქმან ქმ, ირყსა
ეკ იჯ ლაქსამ ძიღქქქქქ (თხექსანსა)
იერ ლქსეღსა ქნჯ: ნღ მქნჯღხი
ღაჯა ხეხსაქ იჯღსეღსაქ ლერ ლღ ზაქ
ქარხაღ მქერ არაქქ ლ ხე ქერქქქსა

ნღ რერქს მანსქოქსნ ლ ლანაქერ
იქსაქ ლ ხექსნ ქ ქქსაოქრქსნ⁶ აქერქ
ექჩსეკ. ლ მღღმანსქსნ ენა მნერქ ქ
ქქსაოქრქსნ: ქერქს ექან ოსიანსქერ
ეასაოქრქსნ ექსა ოანოქერ ლ ექსაქსან
ქანოქსაქერ, ლ ექანოქსაქერ ლღ ექსა
ქოღქქქსნ იერ ქ ნამა: ძიღო-
ქქსნ ექსაქან (იერ ქ ნამა) ლ ლღ-
ეანსქსნ, ლ ქოღსნ ზარქსანსქსნ

1 მაგას abs. B. 2 შეძრწუნდენ და არა abs. A. 3 შეწუხნა A. 4 პავლესი A. 5 მისი გარე ქა-
ლაქსა მას ქალაქისა მისგან B. 6 და abs. A. 7 მისი A. 8 მოვიდოდა B. 9 იხილონ abs. A. 10 და-
წუგად დაწუხნ იგი A. 11 დაქ ბ B. 12 რი ეძიებნ ეგრეთ ეძიებდა B. 13 მწყემსსა თვსსა
abs. A. 14 ეგრეთ ეძიებდა იგი abs. B. 15 თქი და აქა B. 16 ყლსა მას იგი A. 17 +განმა-
ვალსა B. 18 მან თეკლა B. 19 ჯდა რა B. 20 პირისპირ abs. B. 21 ხატითა პავლესითა B;
პავლესა A. 22 მოვიდა A. 23 პავლე abs. A. 24 +ჩემდა B. 25 ნუ დაუთმოა ამას დაუთმო ამასღ
B. 26 შეეკრტნეს თუალნი თეკლას და სტუანვიდა B. 27 მას მისა მიმართ B. 28 დაქ მიერთაგან A.
29 +შემა ფღ B. 30 დედებსა ქალებსა ქალწულებსა A. 31 შეშადა abs. B. 32 +შეშასა მას B.
33 თეკლასთვს B. 34 და abs. A. 35 შიშუელი abs. A. 36 თეატრონად abs. A. 37 თეკლა abs.
B. 38 მან abs. A; +განშიშულებული A. 39 მისი თეკლასი B. 40 ქრისტესთვს abs. B; ქვსთვს
A. 41 იგი abs. A. 42 ქხსაოქრქსნ M. 43 ქხსაოქრქსნ M.

გზნეს (საწუმილი დიდი¹) და შებბა უყვეს ქაბუკთა მთ თეკლას², და მოყვანდა, რათამცა³ შეაგდეს ცეცხლსა მას აღგზებულსა. ხოლო (წმიდამან) თეკლა მუ[ხ]თქუესვე მიჰმართა და შეგდა ცეცხლსა მას აღგზებულსა⁴. და განიპყრნა ჯელნი⁵ თჳსნი ჯუარის სახედ და დადგა შორის საწუმილსა მას. და⁶ აღვიდოდა და ამალღებოდა ზედა საწუმილსა მას ალი იგი⁷, ხოლო⁸ თმადცა ერთი (წმიდისა) თეკლადსი⁹ არა შეიტუსვოდა, რამეთუ შეიწყალა იგი ღმერთმან¹⁰. ჳმად გოდებისად აღვიდოდა ზეცად და ღრუბელი ცუბრითა¹¹ სავსე¹² აგრილობდა მას ზედა, და¹³ სეტყუად და წჳმად სასტიკი ზეცით¹⁴ გარდამოვიდოდა (საწუმილსა¹⁵ მას ზედა) და მრავალსა კაცებსა¹⁶ მუნ მდგომარებსა¹⁷ მოსწყუედდა. და¹⁸ ცეცხლი იგი დაშრტდა¹⁹ და²⁰ თეკლა განერა მისგან²¹. ხოლო ჰველე²² იმარხვიდა²³ და (ილოცვიდა, და) ონესიფორეცა და ცოლი²⁴ და შეიღნი (და²⁵ სახლეულნი²⁶ ონესიფორესნი²⁷) სახლსა²⁸ შინა კაცისა ერთისა²⁹ ქაბუკისასა ვისიმე³⁰, რომლისა კარნი ჰმართებდეს ქალაქით კერძო. და ვითარცა მრავალი დღე დაეყო მარხვასა შინა, ჰრქუა³¹ ყრმებმან მან ჰველეს: ³² „გუმ-შისი!“ და არა³³ აქუნდა მათ³⁴, რადმცა³⁵ განყიდეს, რამეთუ³⁶ დაეტევა სახლი თჳსი ონესიფორეს და გამოსრულ იყო³⁷, და იქცეოდა იგი³⁸ ჰველეს თა-

გზნეს სანჯე სერითთარეგნ' გი სიქე
 ჳაყვეს ქი ქირაჳ ნოიკენ რირიღსიქ.
 ს მსიქი თა ტამთენ ხლანტე ჳაქე
 ქი ქირაჳ ნოიკენ: ჰრეს სლანტე გი-
 განტე გეე ნოიკენ (რირიღსიქ), ს
 თაჳ მქი ქი ნირაჳ ნოიკენ თე კიქეტი.
 გი გქსაჳეა ქი ქირაჳ ნორა (ნიოქენ)
 სსათსიქი, ს ჳაქენ გიქმან კერ-
 ჳი სე სლანტე, ს თაჳე ეთაღეგქენ
 ნიქმანს' ქინტე ქი ქირაჳ ნორა, ს
 ჳარქიღა ს მანჰრეს თათსიქ კერ-
 ჳიქი ს ნიქიქი, ს რაღიღე ქი მარე-
 ჳანტენ თე რეს სინს ს ნაქისინ'
 თათსიქსინ. ს ჳორენ გქეღა ს მსიქი
 თაქეგეა: სე ჳლადი ქი თაჳა ჳე,
 (ქინტენ) ს მსინსიქიროთ, ს ჳინ (ნი-
 რა) ს ირეღე ქი თან მქიჳ სერითა-
 თარქი, ირიქ (გთეხაღ) გლანს
 ნაქი რეე ჳიქმ (ღანსაჳარქინ^b) (ქ-
 ჳინ^c) გთაღე: ჰრეს ქინსინ თ-
 ჳორა რაღიღე თანქი ქი თაჳა, თისენ
 თანსიქსინ ელადი. «ზიოქესაღ სმ^d».
 ს თე თაქი ნიგე ქისეს სიქ მს
 თაგენ გნიქი, განტი სქიქ მსინსი-
 ქიროთ გიღენ (სიქსინა) ქიქი, ს სი
 რეე ჳლადიქ რთთანსაღ ქიქიქი
 ნანსიქს: ჳანქთამ სინს ჳლადი
 გთარესღასთ ქიქი ს სთ ეთითთინ
 ს თს. «სერქ, ირეღეს, ს გინ თა ნაჳე
 ირეღეს ს გთანსიქ».
 ჳინაჳე თათათ-
 ნისინ გინსი ჳაჳე, ს სთსა თან
 გქსიქი ერთე ქიქი, გარმთაჳე ს
 თს. «მსიქი, ემ სერქსა»: სსიქსინა.

¹ დიდი abs. B. ² თეკლას abs. A. ³ და მოყვანდა რან[ა] მიიყვანეს და A. ⁴ ხოლო.. აღგზებულსა abs. B. ⁵ კელინი მკარნი A. ⁶ და] საწუმილი იგი A. ⁷ ზედა... ალი იგი abs. A. ⁸ + თეკლასი B. ⁹ წმიდისა თეკლადსი abs. B. ¹⁰ შეიწყალა იგი ღნი აქუნდა მას უფალი შემწედ მისდა B. ¹¹ ცუბრითა A. ¹² განრეული B. ¹³ და abs. A. ¹⁴ ზეცით abs. B. ¹⁵ საწუმილსა A. ¹⁶ კაცსა B. ¹⁷ მდგომარეთაგანსა B. ¹⁸ და abs. A. ¹⁹ დაშრტა B. ²⁰ + წმიდა A. ²¹ მისგან უვნებლად A. ²² ჰველს A. ²³ + და ილოცვიდა A. ²⁴ ცული A. ²⁵ + ყ'ლნი B. ²⁶ + და ყ'ლნი კრებულნი A. ²⁷ ონესიფორესნი A. + იყვენს B. ²⁸ + მას B. ²⁹ ერთისა abs. A. ³⁰ ვისიმე abs. A. ³¹ ჰრქუეს B. ³² + ვ'ღ გშისი B. ³³ არღა B. ³⁴ მათ abs. A. ³⁵ რათამცა B. ³⁶ რ' abs. A. ³⁷ იყვენს A; + მუნით B. ³⁸ იგი + და ყ'ი კრებული მისი A. ^a ჳიქსინ abs. MP (წ. შენიშენა 521 გვ. 1). ^b ჳანსაჳარქი P. ^c ქიქინ P. ^d ჳარესანგ M.

ნა სახლელეთურთ თვსით¹. მაშინ აღივანდა პავლე² კუართი თვსი და მისცა³ ყრმასა ერთსა და ჰრქუა⁴: „წარიღე⁵ ესე, შეილო,⁶ და გუაღე⁷ და განყიდე⁸ პურად და მოიღე რავდენიცა⁹ ვინ მოგცეს შენ¹⁰!“ (ვითარცა) წარიღო წულმან მან (კუ[ა]რთი იგი¹¹) განსყიდად¹² პურად, შეემთხვა მას თეკლა მეზობელი იგი მისი¹³, (იცნა და) დაუკვრდა¹⁴. და ჰრქუა თეკლას¹⁵ „ვიდრე ხუალ?“ ხოლო მან¹⁶ ჰრქუა მას¹⁷: „პავლეს ვეციებ, რამეთუ განმარინა მე ღმერთმან ცეცხლისა მისგან“. და¹⁸ ჰრქუა მას წულმან მან: „მე მიგიყვანო შენ პავლესა, რამეთუ იგი¹⁹ ტირს²⁰, სულთ ითქუამს²¹ და კუნესის, და ესე ექუსი ღლე არს, ²² რამეთუ იმარხავს და ითხოვს ღმრთისაგან²³ შენთვის“²⁴. და მიჰყვა²⁵ მას²⁶ თეკლა (და მოვიდეს) სახელ ჭაბუკისა²⁷ მის. და²⁸ (ვითარცა) შევიდა შინა, მოვიდა²⁹ და) დადგა³⁰ პავლეს თანა და³¹ პოვა იგი³² მუკლთ შედრეკილად³³, რამეთუ თაყუანის სცემდა³⁴, ილოცვიდა (ღმრთისა მიმართ³⁵) და იტყოდა: „მამაო ჩუენო, რომელი ცათა შინა ხარ, ვითხოვ შენგან³⁶, ნუ შეეხებინ ცეცხლი იგი³⁷ თეკლას, არამედ დაშრიტე იგი მისგან, რამეთუ იგი³⁸ შენი არს³⁹“. და⁴⁰ თეკლა

«*შაღადაც ვეხათ სერქათ, ვე საყრესყოქ ქე რყო ანთიქ*»; *სე იყათა-ნახასქე თანქ*. «*(სქ) თანქამ ვეღე თი* *ნათა ჟანუქე კოღაყე რანქ, ნახქ სესქ, ს ათე ქსე თარ ქე ვე ათანქ სქინქე ქსათოღიქ ქათან ქათ*»; *სქინქე რნე რნათ სქსქე ქათან იყათათანქ* *სქსქე თარ შაღადაც, ს სეჩათ ანუქ ქე ზანქე ვე ქათქე ქათათქათ, ათათქე ს თანქე*. «*ღაკე მერ თე ქერქინთე სთ, სინქემ ქე ჟქნ მქ მსქ-ღხთე რანქ ქ სქსქე, თექ ვეჩქე იწათ ქ რანქ, ვე ჟათქ*»; *სე სქსქე ჟაკე ქათთე რიქათ*. *სეჩათ ვერქათან ქარ ს თანქ*. «*ღაკე თე არათერე ვერქინთე ს ვერქინთე ს ვათ სთ ჟაკე იერეთე ვერქინთე ათქე*»; *სქსქე ქათან იყოქ თერარქე რნე ქათ იყოქ მთქქანქ*», *სქსქე-ეათე ვერქინთე ვეშინქე ვეშინქე*»; *შარხათ*. *შაღადაც ს სთთე ვნათ-ათათათათანქ სთ ს თანქ*. «*სათოღათ არათათათ (ათქნათანქ), ჟაკე სთათან მსქთე მქათათ ქერქათათქ, ვერქინთე ათქე*»; *ვანქე ქე ქათანქ იყოქ სინქერქე*»; *რანქე ქე რიქე, ს სთთერ ქანქ ათათანქე იწათ, ს თეჩათ თე რნე ქათ სთ, ქ ჟე ღხათქ ქერქე მქათანქ (ქათანთანქ) ქღათათ თე ქათათათანქ ვანთან ქათ (ქათქინთანქ)*;

და ზურგით⁴¹ კერძო პავლესა⁴²,

¹ სახლელეთურთ თვსით abs. A. ² პავლეს A. ³ + იგი B. ⁴ + მას B. ⁵ წარიღე A. ⁶ ესე შეილო abs. A. ⁷ გუაღე abs. B. ⁸ + ესე A. ⁹ რავდენი A. ¹⁰ შენ abs. B.; + და B. ¹¹ კუართი იგი abs. B. ¹² და განყიდდა მას B. ¹³ მისი თვსი B. ¹⁴ + ფრიაღ B. ¹⁵ + წულმან მან B. ¹⁶ თეკლა B. ¹⁷ მას abs. B. ¹⁸ და abs. A. ¹⁹ იგი abs. A.; + იმარხავს A. ²⁰ ტირს abs. A.; ტირს + შენთვის B. ²¹ სულ ითქუამს A.; + და ტირს და ილოცავს შენთვის A. ²² + ვინააფთგან სუზრდელი არა მიუღებებს მას და ყოველთა მისთანათა A. ²³ იმარხავს და ითხოვს ღმრთისაგან ევედრებებს იგი A. ²⁴ + ღმერთსა ღმს და ღამს A. ²⁵ მიჰყვა B. ²⁶ + წულსა თანა B. ²⁷ სახლსა მას მის ჭაბუკისა B. ²⁸ და abs. A. ²⁹ მივიდა B. ³⁰ + თეკლა B. ³¹ და რ B. ³² პავლე B. ³³ მუკლ შედრეკილად B. ³⁴ ცემდა AB; + ღთსა B. ³⁵ ღთისა მიმართ და ითხოვდა ღმრთისაგან თეკლასათს B. ³⁶ + ამას B. ³⁷ + მწველასა შენსა A. ³⁸ იგი მწველი B.; + მოწამს A. ³⁹ + პირველ დედათა შორის A. ⁴⁰ + ამა რა იტყოდა პავლე B. ⁴¹ ზურგით A. ⁴² პავლესა abs. B. * იყოქათქქანქ M. * ქერქე M.

და აღალო პირი თვისი თეკლა¹ და თქუა²: „მამაო³, რომელმან შეჰქმენ ცაჲ და ქუეყანაჲ, შენ ხარ მამაჲ⁴ წმიდათაჲ, გმადლობ შენ⁵ ყოვლისა⁶ ამისთვის, რომელი⁷ ესე ჰყავ ჩემთვის⁸, და მაცხოვრე მე (ცეცხლისა მისგან უვნებელად) და ვინილე⁹ მე პავლე¹⁰ (მოძღუარი ჩემი¹¹). ვითარცა) აღღგა პავლე¹⁰ (ლოცვისა მისგან¹²) და იხილა (წმიდაჲ) თეკლა (მუნ მდგომარს¹³), სიტყუად იწყო და თქუა: „ღმერთო გულთ-მეცნიერო¹⁴, მამაო უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესო¹⁵, გმადლობ¹⁶ შენ, რამეთუ, რომლისათვის იგი ვითხოვე¹⁷, იჯსენ იგი ცეცხლისა მისგან¹⁸ და მიჩუენე მე¹⁹ და ჩემთანათა ამათ (ცოცხ-ლითა გუამითა), რამეთუ²⁰ შენ მხოლოდსა ველთა შინა არს გამოცხნად ჰირი-საგან, რომელნი აღიდებენ სახელსა შენსა“.

და²¹ პავლე¹⁰ მხიარულ იყო²² და უხაროდა ფრიად თანამყოფითურთ თვისით. და წული იგი (მოვიდა) და მოართუა ხუთი ჯუეზად პური და ხა-ვარტი და წყალი. და მხიარულ იყენეს²³ (სიწმიდესა²⁴) საქმითა ქრისტესს²⁶ მი-მართითა²⁷. მაშინ პრქუა²⁸ თეკლა პავ-ლეს: „შევიკუეცო²⁹ თმად ჩემი³⁰ და შევიდგე შენ, ვიდრეცა ხვდოდი შენ³¹. (მიუგო) პავლე და პრქუა მას³²: „ლუიწ-ლი დიდ არს და შენ ქმულ-კეთილ ხარ³³, ნუ უკუე სხუად რადმე განსაც-დელი მოიწიოს შენ ზედა უძრესს პირ-ველისა³⁴ და შენ ვერ დაუთმო მათ³⁵. მიუგო თეკლა და პრქუა პავლეს: „შენ ბე-კედი იგი ქრისტესი³⁶ მომეც მე³⁷ და განსაცდელი მე არა შემეხოს“. პრქუა მას³⁸ პავლე¹⁰: „(შენ ხოლო⁴⁰) სულ-გრძელ იყავ⁴¹ და მიიღო უკუე⁴², რომელსა ეგე შენ ითხოვე“. და უჯვნა პავ-ლე⁴³ ონესიფორეს სახლეულითურთ თვისით და წარვიდა⁴⁴ სახლად⁴⁵ თვსად.

*სე შალყის გნბაყს ს ილრაქს ჯრ
 ზანოცხრძ ათხსხგაძრძ ირ ენფ
 ზამაქს სქს: სე სერს ზიყა ყოათა-
 ზხსან ზქრ ზქანთს ზიყ ს ქო-
 ლარაჲ ს (აყ სი აყ ს) ჯიარ
 სე ილრაქ ქრისქს ქ იარბი ქრხანჲ
 (ს ყლარანაკქს ქ ჯორან აყორა-
 ქხანს რქრათთს): სე ათქ მხსყ
 ეშალყთ. «ფ ი ქრ ხე ქე ვნსო ქან ს
 ხსქე ვქრქ ვი კან ს ვაღ ხრქ სესთა-
 შსქ შალყთ. «შათსრაჲმ იათთქქ
 ქ, ს ვაღ ვხვხექ სი, ვაღსქ ს აყ
 ქარბოქქანჲ ვიყვექ ქ ქრავ ვი
 აყ სი აჩბ ვან ყათაქქანს ს იჯ
 კარის ზამ ვერსქ: შსქ მხსყ ეშალ-
 ყთ. «შ ქანქ ვერკეჲმ რქრათთს ათქ
 ქანბ, ს ქარბოქქან ათ ქან იჯ მერ-
 ბსნაკ: შსქ შალყთ ვ მხსყ. «ხრ-
 კანანქან ქე ს ათღსი ვიარ ქან
 ქან ვერსნ: სე აარბაკხთე შალყთ
 ვქსნსაქიყრთ ზანოცხრძ ენათსხად
 ქრქქ, ს ვანაყქს ქ ათანს ქრ-*

1 აღალო პირი თვისი თეკლა | ლაღატყო პირითა თვისითა A. 2 პრქუა B. 3 ლო B.
 4 + ყლთა B. 5 თ B. 6 ყოვლისავე B. 7 რი ვა B. 8 ჩემთვის abs. B. 9 ვინილს A. 10 პავლს
 A. 11 მოძღუარი ჩემი | თულითა ჩემითა B. 12 ლოცვისა მისგან abs. B. 13 და იხილა..
 მდგომარს abs. B. 14 + და B. 15 ქესო A. 16 გმადლობდ A. 17 ვითხოვდი B. 18 ცეცხლისაგან B.
 19 + თეკლა B. 20 რ abs. B. 21 და | მას ეამსა B. 22 იქმნა B. 23 + იგიანი B. 24 სი-
 წმიდისა B. 26 ქრისტეს A. 27 მიმართ B. 28 + წმიდამან A. 29 შევიცო A (?) (- შევიცირო?)
 30 ჩემი | თავისა ჩემისა A. 31 შენ abs. A. 32 თეკლას B. 33 + ფ B. 34 შენ ზა. პირველისა |
 კაცთაგან 35 მათ abs. B. 36 ქრისტესი A. 37 მე abs. A. 38 მას abs. A. 39 ხ abs. A. 40 იქმენ B.
 42 მი-უკუე-ილო B. 43 პავლს A; პავლეს B. 44 მივიდა B. 45 სახიდ B. 46 ქარბოქქანს M.

მელი ედგა თავსა მისსა¹, მოხეთქა² და დაადგო³ ქუეყანასა ზედა⁴. და იგი თავადი განძრუებული და შიშული⁵ სირცხვილი⁶ ქუე და იმქუა⁷. ხოლო მას, რამეთუ თუალით შეეყუარა⁸ იგი, და მან საქმითა (დდ სიმწნითა⁹) თვითთა სირცხვილელ¹⁰ ყო იგი¹⁰, (აღდგა¹¹) აღრე-აღრე¹², (მივიდა მსაჯულისა მის¹³ და) მიუთხრა¹⁴ მას ყოველი¹⁵, რადცა უყო (მას თეკლა). (და ჰრქუა მსაჯულსა¹⁶ მას: «ესე ყოველი, რომელი¹⁷ მიყო მე თეკლა¹⁸, არაა უვარ¹⁹ საყოფელ არს²⁰), აწ დასაჯე²¹ იგი და მიუგდე²² მვეცთა (მათ ბოროტთა²³)». და თვთ²⁴ აღექსანდრე მბრძანებელ იყო მოღუაწთა მათ ზედა მვეცთა მის ქალაქისათა. და ვითარცა ესმა ყოველსა²⁵ მას ქალაქსა (სიტყუად ესე), დაუკვრდა (ფრიად ყოველთა²⁶) და²⁷ დალატყვეს²⁸ ატიანსა²⁹ მას წინაშე და აქუეს: «უსამართლო არს სარჩელი³⁰ ესე, რომლითა³¹ დასჯით³² თეკლას³³. და თეკლა წარმოდგა³⁴ და და[დ]გა³⁵ წინაშე მსაჯულისა მის³⁶, აფუცებდა მას და ეტყოდა, ვითარმედ «ერთი ესე ბამდე მვეცთა მათ მარხულ³⁸ ვიყო მე ვითარცა ესმა ესე სიტყუად⁴⁰, ჰრქუა თეკლას: «მივედ და⁴¹ დამარხულ იყავ, სადაცა შენ გნებავს⁴². და იყო მუნ დედოფალი ერთი⁴² შარავანდელთა ნათესავი, მდიდარი⁴³, ტროფიმე სახელი ერქუა⁴⁴, რომლისა მომკუდარ⁴⁵ იყო ასული

ენა ყირბოქენ ესე ყირბხაყ რნო ზამა, ქაფქადასქი ქიციენ ხეიყე ფათათა იქინ, (ხმხ ყაყე ქნუ ლ ყაყე) ყირბხაყ, რნო ქა მხხე, ლ აუ ქეკრათი ყირ ქნუ ყირბხაყ-აყე ფათათა ენა ლ ზომოქსა ესე არქენხ ფაღონაყ. ლ ქნუხ მხეკათაყრთი ზე ირ თათქე ქ თსიქე ღაყაქინ ყაფაღონა: ლ ქრქე ღლან ამხნაქნ ღაფოდაყქინ ყაფაღონა, ლ რაყე ღაყქინ თათ-ქე თახნქინ ლ თახნ. «სხიქრე ლ ფათათათაყ არაქ ფატიქე ემხეყ»: ლ მხეყ ხქინ ხეყე თათქე ფათათორქინ ხეყმხეყე ენა ლ თათ ხმხ³ «ღაყე ქნუ ზნარ თათ რნო ქა ყქ მქნუ არქენხ ესე ფაფაღონაყ» აფანხეყე არქემხამ⁴: ლ ფათათორქინ ქრქე ფაქ⁵ განთ რქე⁶ თათ ემხეყ. «ხრქე თახნა იქს ღაქლამქა»: ლ ზე მათე თქქინ მქ ქოფაღორაღნ მსბათონ, შრქინქინ⁵ ანთინ, არქე მხოხოქ ზე ყიდაქ ქე, ლ თათ ენა თათ ქე (ქ თათ ქე) ლ ღაქლამქე (ესე თახნაჰე ემხეყ):

ოდენ³⁶ მომმადლე მე³⁷, რადთა მიგდებამდე მვეცთა მათ მარხულად³⁸ ვიყო მე სიწმიდით». და³⁹ მსაჯულსა მას ვი-

¹ რ¹ ედგა თავსა მისსა abs. A. ² +თავსა მისსა A. ³ +იგი B. ⁴ ზედა abs. A. ⁵ განძრული და შიშული abs. A. ⁶ სირცხვილივლად B. ⁷ დაამგუა B; +ქუეყანასა ზ⁸ B; +და მჭირლითა თვითთა საყნოსელთა მისთა სცა მაგრიად, მსწრაფლ სისხლი წარმოუდგა მას A. ⁸ თუალითა შეუყუარდა B. ⁹ და სიმწნითა abs. B. ¹⁰ +და B. ¹¹ +იგი B. ¹² აღრე B; +და B. ¹³ მის abs. B. ¹⁴ უთხრა A. ¹⁵ ყოველივე B. ¹⁶ მსაჯულსა abs. B. ¹⁷ რ¹⁷ abs. A. ¹⁸ თეკლა abs. A. ¹⁹ უვარის B. ²⁰ +ა²⁰ B. ²¹ +შენ B. ²² +იგი B. ²³ მათ ბოროტთა abs. B. ²⁴ და რამეთუ თვთ იგი B. ²⁵ ყ²⁵ლსა abs. B. ²⁶ ყ²⁶ლთა abs. A. ²⁷ და abs. A. ²⁸ ლ²⁸ყტვეს A. ²⁹ ატიანსა B. ³⁰ სასჯელი B. ³¹ რ³¹ლი A. ³² მსჯუთ B. ³³ წარმოხდა B. ³⁴ და დადგა abs. B. ³⁵ +და დაადგა და B. ³⁶ ოდენ³⁶ ჯგრი A; +თხოვად ჩემი B. ³⁷ +მსაჯულთა B. ³⁸ მიგდებამდე მვეცთა მათ მარხულ³⁸ ვიდრე მვეცთა მიგდებამდე დამარხულად B. ³⁹ +და³⁹ ხ³⁹ B. ⁴⁰ +და A. ⁴¹ მივედ და abs. B. ⁴² დედოფალი ერთი⁴² ვინმე დედაკაცი ერთი დედოფალი B. ⁴³ მდიდარი abs. B. ⁴⁴ ტროფიმე სახელი ერქუა abs. B. ⁴⁵ მომკუდარ A. ⁵ ფაქნ M. ⁶ შრქინქინა M.

შისი¹, (და² იგი³ მივიდა თავს დებად⁴ ეგიდა მას⁵). და იყო იგი მისა ნუგეშინის იგი ნუგეშინის სცემნ⁷ და განამტკიცებნ⁸ რაჟანს უკუე შეაყენნეს მვეცნი⁹ იგი თეატრონსა¹⁰ მას, და¹¹ მოვიდეს და წარიყვანეს თეკლა სახლისა მისგან ტროფიმისისა, და ვითარცა შეიყვანეს¹² იგი თეატრონსა მას, განძარცუეს იგი¹³ და მოჰბლარდნეს¹⁴ საბლარდნელაკი¹⁵ ერთი მჩურისად და¹⁶ დაადგინეს იგი, და მიუტევეს მას¹⁷ ლომი ძუე. და ტროფიმე დედოფალი იგი¹⁸ (მოსრულ იყო¹⁹) და დგა²⁰ წინაშე²¹ კართა²² მის²³ თეატრონისათა²⁴, და ვმითა მადლითა ვმა ყო, ვორგ-სავსედ და საწყალობელად²⁵ სტიროდა მას. და მოუტდა (თეკლას) ლომი იგი ძუე. (თანა დაქუდგა მყუდროდ²⁶) და ლომნიდა მას. და ფრიად²⁷ დაუკვრდებოდა მსაჯულსა²⁸ მას და ყოველსა მას ერსა ძალი იგი, რომელი მოსცა მას ღმერთმან. და გამოწერეს იგი ფიცარსა და უჩუენეს²⁹ ყოველსა კაცსა³⁰ და იტყოდეს: «ამიერი თვან ერქუნ თეკლას ბაგინის მძარცუველ კერპთა³¹, რამეთუ მიჰვანდა გვრგვნი იგი საკეისროვ³² თავსა ალექსანდრსა, რამეთუ შეიქმოდა³³ მის თანა³⁴ ბილწებასა³⁵. და ყოველი იგი ერი ვმობდა ვმითა მადლითა ნაშობითურთ თვისით და იტყოდეს: „ღალადის³⁶ იყავნ ღმრთისა მიმართ, რამეთუ უსამართლო არს

თეკლას), და წარიყვანა (და ჰმარხმევმელ (ასულისა მისისა წილ⁶, და თეკლას).

*იერს მათინ დაყანანს ი ქტა-
არიანს, ხელს ემსეყ თანსქ ი თა-
ზუნს წარქონისთა, კ თორანს ი ქტათა-
რინს³ კ მხრცთვიდესს უნა, კ ნა-
რქს თიქრუბ კთოს, კ კოყიყის
(მხრც): ს. არკაძახესს ნამ მათ-
თასკ თახდ⁶ კ წარქონისთა⁴ თიქსინს
კაკო თი დაყანს ქტათორინს, კ ქ-
ბანს აყიდიყი⁵ ქსიდიყი⁵ იდი⁵
იდი⁵ დაძტქ: ხსნ მათთასკ თახდ⁶
კ თიოს ქიდი⁵ ემსეყ. კ დათათ-
ლორს კ თამსთან დადკრს დათმ-
ნაქის ღნე დადლოქისს დაი ხა
ნამ მათოსა⁶: ზრხესს ი თიქ-
თასკ კ ყიყისს თამსთან მირე-
კონს (იქ ნათქისს თან), ხსნ «კ ი-
დაყ⁷ ემსეყ მხსნოსთათიოს
ეხეს, და ღნეყ დათოსს კაკარა-
კონს ი ექსი⁵ მქტათანდიქ, იქ
კო⁷ მ⁷ თ⁷ ა⁷ ხ⁷ ს⁷ ღნე⁷ ნა⁷ იქ⁷ ი-
ქისს»: ს. მირექისს თამსთან თი-
დაქისს ნანდებ⁶ თამსთან იქდიქ⁷
ქრხანე კ თანს. ა⁶ იქ⁶ თ⁶ ს. ს-
თოსა⁶, ქათს თანდქნიდქხანთ იქ-
ქისს ი დადაქს»: ს. დაბქთ⁶ ს-
დაქისესს ნამ თიქ სი დაყანა. კ
ათან⁶ იქ⁶ მხრცესს ი ნა: მათ⁶ თ⁶
ს⁶ ნამ ი ქტათორინს (კ დაყანს).
(კ ზიდა⁶ ქდიქდიქს წარქონს*

¹ +და იყო იგი მდიდარ ფრიად და სახელი ერქუა მას ტროფიმე B. ² და abs. A. ³ ესე B. ⁴ თავსმდაბალ B. ⁵ +სიწმიდით B. ⁶ ასულისა მისისა წილ abs. B. ⁷ სცემდა B. ⁸ და განამტკიცებნ abs. B. ⁹ და რაჟანს მოიყვანნეს მვეცნი B. ¹⁰ თეატრონად B. ¹¹ მას და] მაშინ B. ¹² მოიყვანეს B; +წმიდად A. ¹³ იგი] თეკლა B. ¹⁴ +მას B. ¹⁵ საბლარდნელი B. ¹⁶ +ვეგრეთ B. ¹⁷ +ზა B. ¹⁸ იგი abs. B. ¹⁹ +მუნ B. ²⁰ +იგი B. ²¹ წუე abs. A. ²² +გარეშე A. ²³ მის] მათ B. ²⁴ +გარეშე B. ²⁵ ვმა ყო... საწყალობელად abs. A. ²⁶ მყოდროდ A; abs. B. ²⁷ ფრ abs. B. ²⁸ მსაჯულსა abs. B. ²⁹ +იგი B. ³⁰ კაცსა] ქალაქსა A. ³¹ კერპთა abs. B. ³² საკეისრე B. ³³ იქმოდა B; +იგი B. ³⁴ მის თანა abs. B. ³⁵ +მას B. ³⁶ ღალადება B. ⁶ ქსიათორინს M. ⁷ მქათორინს M. ⁸ თახდ P. ⁴ წარქონისთა P. ⁵ კიციდიყი იდი⁵ იდი⁵ (ურთავს ერთი ვენციური ნუსხა; ნ. გვ. 523, შენ. 5).

მისი უკუნიითი უკუნისამდე¹⁴. და ვითარცა ესე სიტყუაჲ ესმა დედოფალსა მას², დაჲდა ჭუენიერი³ მგლოვარედ⁴. ჳმითა ლმობიერთა⁵ ტიროდა და იტყოდა⁶: „ეგვეითარი ქმნულეზაჲ შენი⁷ შე-მე-ჳამონა მერმე⁸ მვეცთა⁹“

და ვიდრე¹⁰ განთიად¹¹ ცისკარი¹² გამობრწყინდებოდა¹³, მოვიდა და მოიწვია ალექსანდრე მწრაფლ წარყვანებად¹⁴ თეკლასა, რამეთუ იგი (მფლობელ) იყო (ქალაქისაჲ¹⁵ მის¹⁶), რომელმან მისცნის მვეცნი თეატრონად. და ჰრქუა დედოფალსა მას: „მსაჯული იგი დაჲდომილ არს (საყდართა¹⁷) და ყოველი იგი ერი მასწრაფებს¹⁸, გამომეც შე¹⁹ ადრე თეკლა შესაჳმელად მვეცთა, რაჲთა წარეწყმიდოთ²⁰ იგი²¹“. და²² (ვითარცა ესმა სიტყუაჲ ესე) ტროფიმეს²³, კრჩხილ ყო ჳმითა ტირილისაჲთა, და ჳმითა მის გამო ლალადებისა მისისა²⁴ ალექსანდრე ივლტოდა მისგან²⁵. მიუგო და ჰრქუა (დედოფალმან მან)²⁶: „ლალადისი ლმობისაჲ²⁷, ესე მეორე²⁸ ჭუეილი, გლოვაჲ²⁹ (და ჳირი) შეიქმნების³⁰ სახლსა³¹ ჩემსა, და არავინ არს, რომელიმცა შემეწვია მე, რამეთუ არცა ასული იგი ჩემი ცოცხალ³² არს, არცა³³ ნათესავი ჩემი მახლავს³⁴ ვინ ზუ[რ]გად და მე დედაკაცი ერთი³⁵ ვარ ჳურთი, (რაჲ³⁶ გარგო შეილო!?). აწ მივედ შენ თეკლა და ლმერთი ეგე შენი³⁷ შეგეწევი³⁸ შენ“. და მერმე მოავლინნა სხუანი კაცინი მსაჯულმან მან³⁹ (მწრაფლ) წარყვანებად⁴⁰ თეკლად-

*სა მქნევილი აკვირს ვითაღიღონ
მხრეცხეოლ ჳე, ვაკერ ნათარქე
მ-
ღებთანყრის თანხელ ქილქილ ემხელე,
ქანდქი ნო ჳე ირ თაკერ ვადანო
ქ-
ღაყადქნი^a ქ ქქათორინ^b: ჳათათ-
ქათნი ხო ჳ თან. «სნა ვათათარნი
ნათხელ ჳ ს თანხანე ვადარქნი
ღ-
ყნი^c, თიღე თაკერ ქადქადქი
ემხელე^d ვადანთიღე ვქ^e ჳირიღ-
ვიღ»: სე ჳრქიანი ჳ ჳთანე ქ ჳანი
(ადქი) ქარქ. ჳ ქ ჳანი ჳ ვადან-
ქნი (ვიღ ვადქანე) ქ თანხანე
მ-
ღებთანყრის (ს ჳათქე ვარნიღქი):
ჳათათქათნი სო თიქქნი ს თ-
ანქე. «წიღე თი სნათიღ. თან
თი სრქივი თანქამ თანქ ქათქი
თქი ქ თან ქანი, ს ჳქე იღ ირ
თღქნი ქნი, ვქ თღ ვითარ ქი
ქნი-
ვანქი ჳ ირ მნიღანი. ს თღ იღ
ვად-
ვადანი ჳ ქანი ჳ ქი ქქიღანი
ქნი, ს თი ქნი თქი სი. თიღე
ქიქქი, ს სნათიღ ვქ ქიქი
თღქნი-
ქანი»: სე ვარქნი თიღქანი
ვად-
ათარნი თიღ თანქიქი თიღე
ემხელე
ს თიქქნი თღ სო ქ ჳთი
ემხელე
თიღ ვითნი ჳარნიღ ვადანი
თ-
ნიღე თიქნი: ჳთიღ ს თიღე
თიქნი-
ქნი ს თანქე. «ღეთორნი
ქი ქი-*

¹ +ამინ B. ² მას abs. A. ³ ჭუენიერი] მვეცნეარე და B. ⁴ +და B. ⁵ ლმობიერთა abs. A. ⁶ + შეილო ჩემო თეკლა A. ⁷ შენი abs. A. ⁸ შე-მე-ჳამონა მერმე] იქმნების შესაჳმელ A. ⁹ + მათ B. ¹⁰ ვიდრე] ვა B. ¹¹ განთენა B. ¹² ცისკარს B. ¹³ გამობრწყინდებოდა] ოდენ B. ¹⁴ +წმიდისა A. ¹⁵ ქალაქსა B. ¹⁶ მის] მას შინ B. ¹⁷ საყდართა ჳა B. ¹⁸ +მე B. ¹⁹ გამომეც შე] გამოცემად B. ²⁰ წარეწყმიდო A. ²¹ +და შურ ვიგო მე A. ²² და] ხ B. ²³ +დედოფალსა მისგან შურის საგებელი A. ²⁴ და ჳმითა მის... მისის] მაღლად კვე ყო სასტიკად და თქუა: განმეყენე ჩემგან ხოლო A. ²⁵ მისგან abs. B. ²⁶ დედოფალმან მან] ტროფიმე A. ²⁷ ლალადისი ლისაჲ] ლალად ყვენ ლისა, რ B. ²⁸ მეორე A. ²⁹ გლოვაჲ abs. B. ³⁰ +დღეს A. ³¹ + ამას B. ³² ცუცხალ A. ³³ არცადა B. ³⁴ მიხილავ B. ³⁵ ერთი abs. B. ³⁶ რაჲმე B. ³⁷ იგი შენ A. ³⁸ შეგეწევი B. ³⁹ მან abs. A. ⁴⁰ +წმიდისა A. ^a ჳაყადქნი P. ^b ქქათორინ P. ^c ჳსყნი M. ^d +ექ P. ^e ვქ abs. P. ^f ჳაყ abs. MP (არის ვენეც. ნუსხანი).

სა. ხოლო დედოფალმან მან¹ არავე მისცა იგი² ჳელთა მათთა, არამედ თვთ უპყრა ჳელი მისი³, შეიმტკიცა თავი თვისი და მიიყვანა⁴ იგი მუნ⁵; (ტიროდა) და ეტყოდა⁶: „(ერთჯერ) ასული იგი ჩემი წარგვზაენე სამარედ⁷ და აწ შენ მიგვზაენი⁸ შესაქმელად მვეცთა“⁹. ტირილად იწყო¹⁰ თეკლა ტირილითა სიმწარისადათა, სულთ ითქუმიდა¹¹ კუნესით წინაშე ღმრთისა¹² და იტყოდა: „უფალრ ჩემი და ღმერთი ჩემი ხარ შენ და მრწამ¹³ შენ¹⁴, რომელსაცა ვეგ შეგვედრე¹⁵, და¹⁶ შენ მივსენ მე ცეცხლისა მისგან. (აწ გვედრები¹⁷ შენ), ჰიაგე მისაგებელი კეთილი¹⁸, რამეთუ შემეიწყნარა მე (სიყუარულით¹⁹) მვევალი ესე შენი²⁰ და დამმარხა მე სიწმიდით“.

და²¹ მუნთქუესევე ამბობი²² ჳვეილისა²³ შეიქმნა²⁴, რამეთუ განაძვნებდეს²⁵ მვეცთა მათ. და ზოგნი²⁶ გამოუტევებდეს მვეცთა მათ (განძვნებულთა²⁷), და²⁸ ზოგნი იგი³⁰ ღალადებდეს ჳმითა მალლითა³¹—ზაგინთ მძარცუველ³² და ტაძრის მკრეხელ³³ კერპთა ხადოდეს მას³⁴, და ზოგნი მათგანნი იტყოდეს: „აიწოცების³⁵ ქალაქი ესე ჩუენი³⁶ ურჩულოებისა მისთვის³⁷, რომელი ექმნების, რამეთუ წარწყმიდნა ყოველნი³⁸, რამეთუ მსაჯული ესე უსამართლოსა იქმს³⁹, რომელსა ესე ჩუენ ვხედავთ, და სიცრუვისა⁴⁰ საშჯელითა დაშჯიან⁴¹ თეკლას“.

და⁴² მოვიდეს სეფეკაცინი იგი და მიუღეს⁴³ თეკლა

ყარსხეხი^ა ჰ ფარსიფანს, და ვფხე (ბხელი) კილყარსხინ და თანხინ კს-რისიერ ვაფანსაყ, შკაჲ წარსანჲქ ბხელი ჰ კარსინ მსბ და ვაინიბქხან კილიყ^ა წანსჲქ წხბხბხელი ათაჲქ სსათიბიჲ და ათჲქ. «სჲქ სსათიბთინ ხა წალათათ კიერ თოჲსინხ-ვაჲქ, და ირსხეხერ ვჲს ჰ წრიჲ ანთი, თიერ წათიცილიწი რარჲ (სრჲ-ჩინხსაჲ) იერ ა ი ვილქ ჰ ქსერაჲ თოჲსინიჲ ჲი და აჲანხოჲ ვჲს სერილქხათინ:»

სა (ქაჲღაჲჲქ) ჰ წამინ ძათილ ხჲს აჲინილ აჲაჲსიქ, (ს აჲაქბქხანს) წჲქინ ათი ჰ ვაჲფანს ვერსიქიქი წჲსჲქ ვჲაჲფანს წანსხინ და რა-ვილი^ა არჲქ და სანსაჲქ აჲაჲჲსიქ ხჲსიქ მსწსწსაჲსიქ^ბ თანარაჲ-ქაჲილი ვჲქ კილსხინ ვნა. და კჲსჲქ ასსინ, ქს^ა «წჲქ ჰ ჲაჲაჲჲსიქ ქსანს ანთილქსილქხანსა ვაჲქ ათსჲქ, კი-რიქი ვაჲინსხისანს (ჲათათიერჲ), ვაჲს ჲ თხსიქქ ვიერ თხსანხჲჲქ, და ანსხილ ვათათათანჲ ირიქ ვა-თინ ვბხელი»

სა ხელინ აჲათანსიქს ათინ (ქარსხეხინ) ვბხელი ჰ ჲხიანჲქ სრჲჩინხსაჲ (თხსინიქ), და თარანს ჰ ქსათინინ^ა არსანსიქ ვნა ვაჲა-

¹ მან abs. A. ² იგი abs. B. ³ მისი abs. B. + და B.; ⁴ მიიყვანა B. ⁵ მუნ] თეატრონად A. ⁶ + რ B. ⁷ სამარედ aus. B. ⁸ მიგვზაენი A. ⁹ საქმელად მვეცთა მათ და B. ¹⁰ + წ A. ¹¹ სულ ითქუმიდა და A. ¹² ღმრთისა] უფლისა B. ¹³ მრწამს A. ¹⁴ შენ abs. A. ¹⁵ შეგვედრე A. ¹⁶ და რ B. ¹⁷ გვედრები abs. B. ¹⁸ მისაგებელი კეთილი] ტროფიმეს A. ¹⁹ სიყუარულით A. ²⁰ + დევნული უსამართლოდ A. ²¹ და abs. A. ²² მუნთქუეს ოდენ ანბობი A. ²³ ჳვეილისა] ზახილისა B. ²⁴ შეიქმნებოდა B. ²⁵ განაძლიერებდეს A. ²⁶ ზოგნი abs. B. ²⁷ მვეცთა მათ განძვნებულთა abs. B. ²⁸ და abs. A. ²⁹ იგი abs. A. ³⁰ კმითა მალლითა abs. B. ³¹ მძარცველ A, მძარცველობით B. ³² მძარცველ A. ³³ მას abs. A. ³⁴ მოვიცილების B. ³⁵ ჩუენი abs. B. ³⁶ ურჩულოებისა მისთვის] ურჩულოებისაგან B. ³⁷ ყოველნი] მრავალნი A. ³⁸ უსამართლო არს B. ³⁹ + და B. ⁴⁰ + წ A. ⁴¹ + მას ვამსა ოდენ B. ⁴² და მესეულად მოვიდეს B. ^ა ნიციე M. ^ბ მსწსწსაჲსიქ P. ^ა ქსათინინ M.

ველთავან ტროფიმოსთა და მიიყვანეს¹ იგი² თეატრონად მიგდებად³ მათ მვეტთა. და დაადგინეს იგი⁴ თეატრონსა მას შორის⁵. და განსძარცუეს მას სამოსელი⁶ მისი და მოხვეს⁷ მას სამოსელი⁸ მჩუროსად⁹. და დადგა¹⁰ წინაშე მათსა კადნიერად¹¹, ილოცვიდა და იტყოდა: „უფალო ღმერთო¹², მამაო უფლისა¹³ ჭყენისა იესუ ქრისტოსო, შენ ხარ შემწე¹⁴ დევნულთაჲ, შენ ხარ¹⁵ ზედამდგომელი გლახაკთაჲ¹⁶, მოხედე¹⁷ მვევალსა ამას შენსა, რომელი ესე დგას¹⁸ განშიშულებული¹⁸ საქიქელად წინაშე²⁰ ყოვლისა ამის ერისა ესოდენისა (ამისა სიმრავლისა)²¹. ღმერთო ჩემო და უფალო ჩემო იესუ²², მომიტყენე მე²³ მვევალი ესე შენი ამას ყამსა²⁴. და მუნთქუესვე²⁴ მოიბეს და მიუტყევს²⁵ მას²⁶ ვეფხი ერთი უბოროტოსი²⁷ (ყოველთა მვეტთაჲ²⁸). და²⁹ მერმე კუალად გამოუტყევს³⁰ ლომი ძუჲ. და³¹ თეკლას განებყრნეს ველნი ჯუარის სახედ და დგა³². და ლომი იგი³³ ძუჲ შეურბიოდა³⁴ მას³⁵. და³⁶ ვითარცა მოიწია, (მოიქცინა³⁷) და დაწვა ფერჯთა თანა მისთა. და³⁸ (მერმე კუალად³⁹ ვეფხი იგი მოიწია და⁴⁰ შებმა ოდენმცა⁴¹ უყო მას, მუნთქუესვე დაეცა მის წინაშე და განსტქა⁴². მერმე კუალად⁴³ მიუტყევს მას დათვ უძლიეროსი⁴⁴ ყოველთა და⁴⁵ (უბოროტოსი⁴⁶ სხუთათა

ნაყ, *և (აბჩინ) ღაფიციტინ გნა ზ მჯ ქტაარიჩინა. შირკანაოქინ გნანოგრძნ *և აბჩინ ნამო აჩიკაობ ღაა. *և ღაყრ ანუგაღ. ანუგაღ მხრქ *և ათქრ. «*ღქრ შათოსაბ ღაყრ შხაონ მხრქ შქითოსი ზრქითოსი, ღო *և ააღნასიან ღაყობხრქო, ღო *և აქრასღაფილ თოღათათე, თსე *և ღაყას კაყასიქინ ღო ირ ღაყ მხრქ ჭაკათოსაღსაღაღაღი თოკაოი ღაღ-რათე ამსნაჯჩი. *ღქრ ჭმ *և სითოსაბ ჭმ, *ქიქნა ვაყასიქინ ღო *ქ ძამილს კაკაოიქო: შაკამამ აბჩინ არძასღს-გჩინ ნამო *ქნბ მქ ირ ღორქ ღარ ღრ: *և ვორძნაღ მათოსაღ აოღსბ^b მქ (ა-ბჩინ) არძასღეჩინ ნამო: *სღ მხსღყ ანუგაღ ღაყრ *և თორაბხაღ იღსღრ ვღზოთ *ქრქ *ქ ნამანოღქჩინ *ქოღა-ფიაკოჩინ. *և მათოსაღ თოღსბზ^c *ღნ-ქაგნაღ (კარძასღეყაღ) ნამაღ. *և ქრქ (ხღნი) სნაყ *և ნათოს თო იოთ ნორა, *և ქნბზ^d (ხღნი) სნაყ *և ღა-მღრ ღარღანღ *ღნო ნამ^a ანსკაღ-ა-ღაღქ *և (ანოღჩინ) ღორძაღ (ღნაღ მჯღ): *ზარძასღ აბჩინ არღ მქ ირ ღარქ თღძფჩინ ღრ: *ღნქაგაღ კარძასღქ *ქ ქღრთაქ მხსღღქ. *კარნოს მათოსაღ ა-ღსბზ^c ირ ნათღრ თო იოთ ნორა, *ღაყაღ ვარღნი *և ანოღჩინ თათათოზნაგ, *ღ ღარძნაღ მქს *և ათიღსბ^b ვორ ილ-თოღსაღ ღრ *კარძასღქ *ქ ქღრთაქ*************************************

¹ + ნეტარი A. ² იგი თეკლა A. ³ + განძვნებულთა A. ⁴ იგი abs. A. ⁵ შა A. ⁶ განსძარცუეს მას სამოსელი იგი B. ⁷ მოზღარდეს B. ⁸ მცირე B. ⁹ მჩუარი A. ¹⁰ + თეკლა B. ¹¹ მათსა კადნიერად მვეტთა მათ B. ¹² + ჩემო B. ¹³ უფლისა] ღოსა A. ¹⁴ შემწე A. ¹⁵ შენ ხარ] და A. ¹⁶ + შენ ხარ შესავედრებელი უგინცთთაჲ და საყუდელი ჭირვეულთაჲ A. ¹⁷ მოხედე] მომხედენ აწ უფალო B. ¹⁸ დგა B. ¹⁹ განშიშულებული A. ²⁰ წე abs. B. ²¹ ამის წე ერისა ამის სიმრავლისა B. ²² იესუ abs. B. ²³ ქე A. ²⁴ მუნთქუესვე abs. A. ²⁵ მოუტყევს A. ²⁶ + ზა B. ²⁷ უბოროტოსი AB. ²⁸ მვეტთასა B. ²⁹ და abs. B. ³⁰ + მას ზა კდ B. ³¹ და] ბ B. ³² და დგა] დგა A, და დადგა იგი B. ³³ იგი abs. B. ³⁴ შემორბიოდა B. ³⁵ მას] გარემოს თეკლასდა B. ³⁶ და abs. A. ³⁷ მოიქცინა B. ³⁸ და abs. A. ³⁹ + ვითარ B. ⁴⁰ და abs. B. ⁴¹ ოდენცა B. ⁴² მოკუდა B. ⁴³ კდ abs. A. ⁴⁴ უძლიერესი A. ⁴⁵ და abs. A. ⁴⁶ უბოროტესი AB. ^a მათარინჩინ M. ^b ათიღსბ P. ^c ათიღსბ P. ^d ქნბზ M.

მვეცთა¹), და ვითარცა მოზუნდა² თეკლას ზედა, აღ-თავის-იქცინა³ ლომ-მან მან⁴ ძუმან, რომელი იგი წვა ფერჯთა თანა თეკლასთა⁵, შეიპრა⁶ დათუ იგი და განხეთქა. მერმე კუალდ სხუად ლომი, კაცის მპყრობელად სწავ-ლული, რომელი მისვე ალექსანდრსი⁷ იყო, მოუტევეს⁸ მას. (და ვითარცა მიეახლა⁹ თეკლას¹⁰), აღდგა ლომი იგი ძუდ, რომელი წვა ფერჯთა თანა თეკ-ლასთა და შეემთხვა ლომსა მას¹¹ და¹² შეიბნეს ურთიერთას¹³ მცირედ¹⁴ ჟამ და¹⁵ ერთმანერთი მოკლეს. და¹⁶ უფ-რომსლა დაწუნა¹⁷ ყოველი¹⁸ იგი დედები, რომელ სხდა¹⁹ (გარემომს). და ხედვიდეს მას და იტყოდეს: „ძუვილა²⁰ იგი ლომი შემწე ყყო²¹ თეკლას, აწ იგი-ცა მო-ვე-კულა²². და²³ მერმე კუალად სხუანი მვეცნი (მძვნარენი²⁴) მიუტეუ-ნეს მას. მას ჟამსა იხილა თეკლა რამეთუ მრავალთა მვეცთა მიეცემის იგი²⁵, ზე აიპურნა ჳელნი თვსნი²⁶ (და თავყუანის სცემდა²⁷) და ილოცვიდა²⁸ (ღმრთისა მიმართ²⁹). და ვითარცა დაას-რულა³⁰ ლოცვა³¹ იგი, გარე³² უკუნ იხილა³³. და იხილა მუნ ტბად ერთი ს ვსე წყლითა და თქუა: «ამიერითვან ჟამი არს ნათლისღებისა³⁴». და აღი-პყრნა (ჳელნი თვსნი ზეცად) და თქუა:

მარცხან, ირ ჳე ნიორს. *სიღ-სანდრქი, (ს აჯნ სი აიხლ^ა)* კარ-ბასსეა. *ქ ქსრაქ. მ ს ჳ ქ. კარ-ხთა მათთაქ აიხლ^ბ* ირ ნათქერ *აი ითი ნიორს, ყაათიხსეყ აიღ-ბიან^ს ს აიღნი ფქჩხანთ ხელიღქინს,* *ს ქსა სასკა. მჩიყ თყანქნი ფქ-მსანა (ხელიღქან):* *სიყთ. აიხლ სი თყაყან სანთქენ ირ ნათს-ქინს ს ჳიქსქნი, ს სახქნი ქჩ მათთაქ აიხლ^ბ სი ირ აიღქერ მჩიღქქ* *მსიხლ ს ჳარბთქ არბასსექნი* *ნამ აკე სი თყანს. ქრქ ს ხთხ მჩიღქ ქჩ რაღამ თყანთ ხქნი.* *თარბთსეყ ებხთ ქარ ს ჳეყ კა-ყაღქთ ს ჳ ქრქ ჳათარბთსეყ ეა-ყაღქთ^ს თარბთ ს ქსა ს ხახს* *ეიარ მქ ქქ ჳრთქ ს აიქ. «(ს^ან) აკათიხთს ქამანთაქ ჳ მქრთქიქ».* *თარბაქ (ებან ქარ) ს აიქ. «მა-ნიან ახთან^ს მქრთაქ მქრთთიქ,* *ანა აკათარ ექსთნი თარბ მქრ-თიქ: ქრქ სახქნი ჳანთქენ ირ ნათსქინს^ს ელ ჳორან ს აანს ენა-მქქ არქანსქ თანბნი ქქ ჳარქ^დ,* *ექ ჳარ ხნი თყანსქ^დ ირ სნი აქერ-ს ჳათთორს ქრქ სთსი ენა^ს ხლყ ქს ეთქანქარ ებე ქსიქრქ^დ ილთ-გენს თყანსქნი ირ სნი ქქ ჳარნი. ს*

¹ სწუთათ მვეცთა abs. B. ² მოზუნდა იგი B. ³ აღ-თავის-იქცინა B. ⁴ მან abs. A. ⁵ +და B. ⁶ +და AB. ⁷ ალექსანდრესი AB. ⁸ მიუტევეს B. ⁹ მიეახლა⁹ მიეახლა წსა A., მიზუნდა ლომი იგი B. ¹⁰ +ვითარცა შე-ოდენ-იპყრა A. ¹¹ რი წვა... ლომსა მას abs. A. ¹² და abs. B. ¹³ ურთი-ერთას abs. A. +და B. ¹⁴ მცირედლა B. ¹⁵ და abs. B. ¹⁶ და ს B. ¹⁷ დაწუნა A., დაწუნეს B. ¹⁸ ყოველივე B. ¹⁹ რომელნი სხდეს B. ²⁰ ძუდ B. ²¹ შემწე წე ყყო²¹ თუ შეეწეოდა B. ²² მოკულა B. ²³ და abs. B. ²⁴ +და განრისხებულნი A. ²⁵ მას ჟამსა... მიეცემის იგი abs. B. ²⁶ +ცად მიმართ A. ²⁷ თყენისცემდა A. ²⁸ და ილოცვიდა abs. B. ²⁹ ჳთისა მიმართ²⁹ ჳთსა B., +და იტყოდა: „ღო, რი მაღალთა შა დამკვრებულ ხა[რ] და მდაბალთა ხედა[ვ], მონგდე მვეალსა ამას, შენ, რი ესე მიეცემის მძვნარეთა ამით მვეცთა, ვა უჯეროასა რაღსმე მოქმედი და მივსენ მე უწყალოთა ამით კაცთაგან, რომელთა არა იცნეს სახელი წვა შენი. აწ თო შევედინ შენ წე ლოცვა³¹ ჩემი“ A. ³⁰ დასარულა B. ³¹ ლოცვა³¹ თაყუანის ცემდა B. ³² გარე A. ³³ +თეკლა B. ³⁴ +ცრემლოდა და ტირილით იტყოდა: „სადა არს პავლ³⁴ ჳგრის მჩინებელი იგი ჩემი, რნი მრქუა მე: სულგრძელ იქმენ და ნათელ ილო“ A. ^ა *სიღქ P.* ^ბ *სიღქ P.* ^ც *სახან M.* ^დ *ქორთ M.* ^ე *ყაყანქ M.*

„სახელითა უფლრსა ჩუენისა იესუ ქრისტსითა¹ დღეს, აღსრულებისა² ჩემისა დღეს³, ნათელს[ი] ვიდებ⁴. და ვითარცა⁵ იხილეს იგი დედათა⁶, რომელნი იგი⁷ მუენ[ი] სხდეს⁸, (და ყოველი იგი ერი) ტიროდა და ჰრქუეს მას⁹: „ნუ შთაპვარდები წყალსა მგას შიდა¹⁰, რამეთუ ბოროტ არიან¹¹ მვეცნი ეგე¹², რომელნი¹³ იყოფიან¹⁴ მანდა შიდა¹⁵. და მსაჯულიცა იგი ხედვიდა¹⁶ (შთაერდომასა) მას¹⁷ (მისსა), ტიროდა იგიცა¹⁸ (და თქუა): „ვითარი ეგე ქმნულებად შენი შუენიერი¹⁹ შე-სადმე-ჰამონ²⁰ მვეცთა მგათ, რომელნი არიან წყალთა მგათ შინა!²¹ და თეკლა მი-ხოლო-იმართა და შთაეარდა წყალთა მათ²² შინა²³. და მვეცნი იგი, (რომელნი იყენეს წყალთა მათ შინა), რაჟამს იხილეს მათ ბრწყინვალებად იგი ცეცხლისა²⁴, მუნთქუესვე) მოისრნეს[ი]²⁵ (ყოველნი²⁶) და ზემოაჰუნდეს წყალთა მათ გარემო (მცტ ტბისათა)²⁷. (ხოლო²⁸ თეკლას) ჰფარვიდა ღრუბელი²⁹ ბრწყინვალს³⁰ იგი³¹ ნათლისა³², რომლითა³³ არა ჩნდა შიშულობად³⁴ იგი თეკლამს³⁵. და ვითარცა იხილეს დედათა მათ, რომელნი სხდეს თეატრონსა მას³⁶, ვითარმედ სხუათა მვეცთა

მხსიყ დღინხოყ ქაიქაიყასიქსი ს ჳ ქ ჳიღარს, ს დაციანგრს ქერს თხასინ დნა¹ ირყქი ყიხაყასინ რიყ ასათო-ქხეყანს ს ჳაქინ ქ ქხრაყ ჳიყანს, ს ჳაქინ ჳიღარქ დნოქაო ს ქ ქხრაყ ჳირა ნოქანს ქლასოქაყ თაიღ, ანუ-ყქა ყი იღ ხერსიოქ სერხერ მხსიყ ქხ მხრქ ქყქ: ს²ერს თხასინ ჳინაყქნ ირ ჳათხინს ქ ქქათორინს³ ქხს აყქ სი დაციანს არძაკხინს მხსიყი იღ ჳიღარ ხინ დანს ილოაქინს, სქიანს ჳჩქ ს ასიქ. «ლიყდ თა სსათოაბ, იღ⁴ნუ თხასინხოქ ქ დაციარქათ» სოყ სქინს ჳინაყქ ს სქიანს არქანსქ ქიანსი⁵ ქ ქხრაყ მხსიყი, სქადნს არქანსქინს ითიოქ ჳიარყსანს, სქადნს ქიანსიქ რიქიქს⁶ ს სქადნს ქიანსიქ ასიღარ-ასათ, ს აყქ სი ქიანსიქ ასიღარს ეარხინს ქ მქათორინს⁷, სს აბქინს არძაკხეყინს ჳინა აყქ დაციანს. ს სქინს დაციანს ს ჳითანს ჳიღარქ დნოქაო (ქათოქ ს ასაღიქ) ს ჳნუქს-ყქინს ს იღ ქ ჳიყანსინს. იღ მ ს მ მ-ყ თა ს მხსიყი: ჳარძათოქ დნქათოყ ს-იღარანსიქათ ს თიქ ეყათოაღარს. «სინ-ქი⁸ ხერქო დიღარასიქ დიქქინს ს ჳიარქ, აბიყდ აყიქ ს ჳიოქიყიოქ ქ იქქქ დ ყყ აყიანო სქიღარს, ქხერს

¹ ქრისტესითა A. B. ² აღსრულების B. ³ ჩემისა დღეს[ი] ჩემი საიდუმლოა B. ⁴ +მე B; +წყლითა ამით შენითა A. ⁵ ე⁵ abs. B. ⁶ დედებმან A. ⁷ იგი abs. A. ⁸ სხდეს[ი] იყენეს და ხედვიდეს A. ⁹ +მკველო ღ⁹თისა შენისაო თეკლა A. ¹⁰ წყალსა მგას შიდა[ი] მანდა B. ¹¹ ბოროტ არიან abs. A. ¹² ეგე abs. A.; +მრავალნი .A. ¹³ რ¹³ნი და ბოროტნი A. ¹⁴ იყოფიან[ი] არიან B. ¹⁵ მანდა შიდა[ი] წყალთა მგათ შ¹⁵ა B. ¹⁶ მოსაჯულიცა ხედვიდა რა B. ¹⁷ მას abs. B. ¹⁸ იგიცა abs. B. ¹⁹ შუენიერი[ი] თეკლა A. ²⁰ შეჰამონა B. ²¹ +ბოროტნი. ხ²¹ წ²¹ნ თეკლა ილოცა და თქუა: „რო²¹ ი²¹ვ²¹ ქ²¹, რომელმან შთასლვითა შენითა წყალთა ამათ შ²¹ა შეჰმუსტე თავები იგი ვეშაპისა და მალული, აწ²¹ცა თ²¹ო²¹ ი²¹ვ²¹ ქ²¹ ღ²¹ო ჩემო, რ²¹ი პირველ იქცეულე წყალთა ზ²¹ა და აღსასრულსა ეამთასა იშვე ქალწულისაგან და იორდანისა წყალნი აკურთხენ და განსწმინდენ, აწ²¹ცა მოავლინე სული წმიდად შენი და განწმიდენ წყალნი ესე და ამას შინა მყოფნი მვეცნი მოსრენ, და მე განმზანენ პირველნი ურჩულოებანი ჩემნი და სახელითა შენითა შთავალ მე დღეს²¹ A. ²² წყალსა მას B. ²³ შინა abs. B. ²⁴ მათ ბრწყინვალებად იგი ცეცხლისა[ი] ს²⁴ლი წ²⁴ა მსგავსად ცეცხლისა ბრწყინვალს A. ²⁵ მოისანეს ²⁶ ყოველნი abs. B. ²⁷ მის ტბისათა[ი] მისსა B. ²⁸ +წ²⁸ა A. ²⁹ ღრუბელი abs. B. ³⁰ ბრწყინვალებად A. ³¹ იგი abs. B. ³² +ერთობით A. ³³ რ³³ი B. ³⁴ სიშვილებ B. ³⁵ მისი B. ³⁶ სხდეს თეატრონსა მას[ი] მუნ დღეს A. ³⁷ ქიანსიქ M.

უბოროტესთა¹ მოუტევებენ თეკლას²,
 ვმითა მალლითა ლალადებდეს და იტყო-
 დეს: „ლაღადისი ღმრთისა მიმართ,
 (რაჲ³ არს ძური ესე), რომელსა ვხე-
 დავთ⁴ ქალაქსა ამას შინა, (რამეთუ
 უსამართლო არს საქმე ესე)“⁵. და მო-
 ვიდეს დედანი⁶ იგი⁷ თეკლასა⁸
 და⁹ აკუმევდეს საკუმელთა¹⁰, და ზოგ-
 ნი აკუმევდეს მარცუალსა ნაყოფ-
 თასა, ზოგნი აკუმევდეს საკუმეველსა¹¹
 სტვრაქთასა¹², ზოგნი აკუმევდეს¹³
 საკუმეველსა¹⁴ აპარამსა და¹⁵ ზოგნი სსუათა
 საკუმელთა¹⁴ პირად-პირადთა თეატრონ-
 სა მას შინა. და¹⁵ მერმე კულად მოუ-
 ტენეს¹⁶ მას¹⁷ მვეცნი¹⁸ (მძვწარენი¹⁹),
 ხოლო²⁰ მვეცნი იგი მოვიდეს და დაწ-
 ვეს გარემოჲს მისა და დაიძინეს, და
 ერთმანცა მათგანმან არაჲ ავნო მას²¹.
 მერმე მირბიოდა ალექსანდრე და²²
 ჰრქუა²³ მსაჯულსა მას: „მიდგან მეღა²⁴
 ორნი²⁵ ზუარაქნი²⁶ ხისტნი და სას-
 ტიკად ფიცხელნი²⁷, მობმად
 ვსცენ იგინი აქა და გამოვებათ იგი²⁸
 მათ შორის, გან-ხოლოთუ-ძნდენ და
 განბძრონ ეგე!“²⁹ მოუგო მსაჯულმან
 მან³⁰ და³¹ ჰრქუა: „მივიდ და³² ყავ ეგ-
 რე³³, ვითარცა შენ ჯერ გინს“³⁴. და

დაკრძალეს და იათაქსიყეს
 ვნათ სე თან ვითარად (ეს) ვხე-
 დავთ (რა) არს ძური ესე, რომელსა ვხე-
 დავთ ქალაქსა ამას შინა, (რამეთუ
 უსამართლო არს საქმე ესე)“⁵. და მო-
 ვიდეს დედანი⁶ იგი⁷ თეკლასა⁸
 და⁹ აკუმევდეს საკუმელთა¹⁰, და ზოგ-
 ნი აკუმევდეს მარცუალსა ნაყოფ-
 თასა, ზოგნი აკუმევდეს საკუმეველსა¹¹
 სტვრაქთასა¹², ზოგნი აკუმევდეს¹³
 საკუმეველსა¹⁴ აპარამსა და¹⁵ ზოგნი სსუათა
 საკუმელთა¹⁴ პირად-პირადთა თეატრონ-
 სა მას შინა. და¹⁵ მერმე კულად მოუ-
 ტენეს¹⁶ მას¹⁷ მვეცნი¹⁸ (მძვწარენი¹⁹),
 ხოლო²⁰ მვეცნი იგი მოვიდეს და დაწ-
 ვეს გარემოჲს მისა და დაიძინეს, და
 ერთმანცა მათგანმან არაჲ ავნო მას²¹.
 მერმე მირბიოდა ალექსანდრე და²²
 ჰრქუა²³ მსაჯულსა მას: „მიდგან მეღა²⁴
 ორნი²⁵ ზუარაქნი²⁶ ხისტნი და სას-
 ტიკად ფიცხელნი²⁷, მობმად
 ვსცენ იგინი აქა და გამოვებათ იგი²⁸
 მათ შორის, გან-ხოლოთუ-ძნდენ და
 განბძრონ ეგე!“²⁹ მოუგო მსაჯულმან
 მან³⁰ და³¹ ჰრქუა: „მივიდ და³² ყავ ეგ-
 რე³³, ვითარცა შენ ჯერ გინს“³⁴. და

¹ + უბოროტესთა AB; + და მესისნღეთა A. ² მიუტევებენ თეკლას| მიუვდებენ მას A; + კმითა მალლითა B. ³ ლაღადისი... რაჲ| ლაღადისი ღმრთისა A. ⁴ ვიხილავთ B. ⁵ + რ შს A. ⁶ დედანი A. ⁷ + წმიდისა A. ⁸ თანა B; + და ანბურს უყოფდეს| მას და მრავალთა მათგანთა ჰრქუნება ღმერთი იგი თეკლასი A. ⁹ + ზოგნი B. ¹⁰ საკუმეველსა B; + სურნელთა A. ¹¹ საკუმევ-
 ელსა abs. A. ¹² სტვრისთა B. ¹³ აკუმევდეს abs. A. ¹⁴ საკუმეველთა B. ¹⁵ და abs. A. ¹⁶ მოუ-
 ტენეს abs. A. ¹⁷ მას| სსუათა A. ¹⁸ მვეცთა A. ¹⁹ მძვწარენთა A; მრავალნი B; + მიუვდეს
 ნეტარი თეკლა უწყალოთა მათ და ურჩულოთა კაცთა A. ²⁰ ბუ| და B; ²¹ მას| წესა მოწამესა
 ჰქესსა A; + რ მისდა მითხოვილ იყო. მაშინ ჰრქუა მსაჯულმან წმიდისა თეკლას: „მოიქვე-
 დასლო ჩნდა და ნუ შეუნიერებასა შენსა შეაქამებ მვეცთა და ნება ყავ და ეცოლე ალექსანდ-
 რეს, რამეთუ მთავარი და მფლობელი არს იგი ამის ქალაქისაჲ“. ჰრქუა მას წინ თეკლა:
 „უკეთესმცა მენება მე საწუთროჲ კმართ სუმაღ, თემეროზცა არა მცირედთაგანი იყო, არ მე
 თავი ჩემი ჰქესა მიმიტხოვბიეს და იგი არს ჩემდა სიძმ საუკუნე, რომელმან შემიყვანოს მე
 სასძლოსა მას ზეცისასა“ A. ²² მერმე მირბიოდა ალექსანდრე და| მაშინ A. ²³ + ალექსანდრე A.
²⁴ მე B. ²⁵ ორნი abs. A. ²⁶ კურონი B. ²⁷ ხისტნი და სასტიკად ფიცხელნი| ფიცხელნი და
 ბოროტნი B; + აწ B. ²⁸ იგი| თეკლა B. ²⁹ ეგე| იგი მათ B; + რ მაგან მე ერთად საციცხელ
 კაცთა შს მეო. და აწ არა ჰნებავს შეუვლებად ჩემი, რაშცა ვიხარე მე მის თანა“ A. ³⁰ მან
 abs. B. ³¹ და abs. A. ³² მივიდ და A, abs. B. ³³ ეგრეთ B. ³⁴ ვითარცა M. ^b ვითარცა MP
 (ვენეციის ერთი ხელნაწერით: ვითარცა). ^c არაქი M. ^d ვითარცა M. ^e ვითარცა M.

წარავლინა¹ და მობმად სცნა ზუარაკნი იგი². და გამოიყვანეს³ (თეკლა მგეტა მათგან) და პირდაქცევით დაამ-
 ეუს იგი (ქუეყანასა ზედა⁴) და გამოუკ-
 რნეს⁵ ფერჯნი ორთავე⁶ მათ ზუა-
 რაკთა შორის⁷. და ავურვებდეს იგი-
 ნი⁸ მანფურთა⁹ და დასდებდეს¹⁰ ბარ-
 კალთა მათთა ზედა, რათამცა გა-
 ნაძენეს¹¹ (ზუარაკნი იგი). და მო-მცა-
 რათამე-აკულდინეს¹² თეკლა. და ვითარ-
 ცა განძენდეს ზუარაკნი იგი ტკივილი-
 თა მით დაწუვისამათა¹³, (მეყსეულად)
 გამოსთქდა¹⁴ ცეცხლისა მისგან და
 შეწუნა საკრველნი იგი, რომლითა შეკ-
 რულ იყენეს ფერჯნი თეკლამნი¹⁵. და¹⁶
 აღემართა ნეტარი¹⁷ თეკლა და მიდგა იგი¹⁸ ერთ კერძო¹⁹ ზუარაკთა, მათ²⁰
 რეცა თუ²¹ ყოვლადვე უვნებელი²² და არცალა²³ საკრველითა მით²⁴ შე-რამ-
 კრულ²⁵ იყო²⁶. და ტროფიმე დედოფალი²⁷ დგა კართა²⁸ მის თეატრონისა-
 თა²⁹, ჯვჳ ყო მეყსეულად] (წმითა მალლითა³⁰) და დავარდა (პირსა ზედა-
 თვსსა³¹), რამეთუ ჰგონებდა სიკუ]დილსა თეკლამს[ს]. ვითარცა იხილეს³²
 მონათა მათ³³, რამეთუ ჯმა ყო (დედოფალმან მან³⁴ მათმან), დაიწყეს³⁵
 (შეწუხებდა) და გოდებად, დაპებად³⁶ სამოსელთა მათთა³⁷ და იტყოდეს:
 «გაა ჩუენდა, რამეთუ მოკულა დედოფალი ჩუენი³⁸. და³⁹ ზარი განჰჭდა ყოველსა
 მას ქალაქსა, (შეეშინა³⁹) და შეძრწუნდა ალაქსანდრეცა⁴⁰. მირბიოდა იგი
 მსაჯულისა და⁴¹ ჰრქუა⁴² მას: „შეიწყალე ქალაქი ესე და განუტევე მგეტა-
 შესაკმელი ეგე⁴³, წარვიდეს (და სადა უნდეს, მოკუედინ⁴⁴), რათა ირა სრულიად
 წარწყმდეს ქალაქი ესე ამის საქმისათჳს⁴⁵, რამეთუ ტროფიმე დედოფალი⁴⁶,
 რომელი (კართა⁴⁷) თეატრონისათა დგა, (შეწყუნა⁴⁸ მისთჳს და) მოკულა⁴⁹,
 რამეთუ კეისრისა ნათესაჲი იყო იგი⁴.

ლად უსაკითხვად), აცაან ფიქთ ანი-
 ნილ და ყათათილ ყიყათინიდანაჲ
 ქარხანე და თახნ. «ჴარე, მხილად არ-
 ჴინს, და ყიყათე არჩხანსა ქაყადან
 ჳარსი ჴარად სკდგათიყრად, რჩხა-
 ყოდ ჴქს და ფათათორს და თახ-
 «ჩქს (ქს და) ქ ქაყადე, და თრდა-
 ჴსა ყიყათინსაღად, ქიყ ჴრქსაჲ
 გნაჲ (რნად ქ რაჲ), ყი მქ თახ-
 ნისქს ჴარჩხე, ქაყადე. (ყადეს ქრეს
 რსყეს ჴაყსე) ყაყა ფორ (ფორ
 ფორხმე) და ჴიროსანსყეს ყდყადე.
 ყი სრქინჩამ თიქქინს^რ კაყდეს ჴაყ-
 სხრ^რ თრ ჴაყრ თა ქქათორინს^რ და
 მხილად:

¹ +ადრე-ადრე A. ² +ძენი A. ³ მოიყვანეს B; +ნეტარი A. ⁴ ზედა abs. A. ⁵ გა-
 ნუკრნეს B; +ჯელნი და A. ⁶ ორთა A. ⁷ შორის abs. B. ⁸ იგინი abs. A. ⁹ მანთა B. ¹⁰ +იგინი B.
¹¹ განაძენეს B. ¹² მო-მცა-აკულდინეს B. ¹³ მით დაწუვისამათა] ცეცხლისათა B. ¹⁴ გამოსქდა B.
¹⁵ იყენეს... თეკლამნი] იყო წრე თეკლა A. ¹⁶ და abs. A. ¹⁷ აღემართა ნეტარი] აღ-თავს-იქცა B.
¹⁸ იგი abs. A. ¹⁹ კერძო A. ²⁰ +და abs. B. ²¹ თუ abs. B. ²² ყოვლადვე უვნებელი] მუყვარ
 ვნებელი A. ²³ არცა B; +გ-მცა B. ²⁴ მით abs. B. ²⁵ შეკრულ B. ²⁶ იყო +იგი B. ²⁷ +იგი A. ²⁸ +ზა
 გარეშე B. ²⁹ თეატრონისა B; +და მიდგა იგი კართა ზა მის თეატრონისათა და B. ³⁰ ჯვჳ ყო-
 მალლითა] კჳ ყო B. ³¹ პირსა ზა თვსსა] ქუეყანასა ზა პირდაქცევით B. ³² +იგი B. ³³ მათ]
 მისთა B. ³⁴ მან abs. B. ³⁵ იწყეს B. ³⁶ და დაიბეს A. ³⁷ სამოსელთა მათთა] სამოსელი მათი A,
 ჴართათა B. ³⁸ და abs. A. ³⁹ შეეშინა abs. B. ⁴⁰ +და B. ⁴¹ იგი მსაჯულისა და abs. A.
⁴² +მსაჯულსა A. ⁴³ ესე B; +და A. ⁴⁴ და სადა უნდეს მოკუედინ abs. B. ⁴⁵ საქმისა გამო B;
⁴⁶ +რ^რ მრავალნი მი-ცა-ექცევით მას A. ⁴⁷ +იგი A. ⁴⁸ +გარეშე დგა B. ⁴⁹ თეატრონისათა,
 დაეცა და შეწყინდა იგი B. ⁴⁹ მისთჳს და მოკულა abs. B. ^რ ჴრქს M. ^რ სრქინსაჲ M.
^რ თიქქინს P. ^რ ქათორინს M.

მეშინ მსაჯულმან მან¹ ბრძანა² შე-
მოყვანებამ³ თეკლასი⁴. და (მეყსუ-
ლად) მირბიოდეს მსახურნი იგი და⁵
გამოიყვანეს თეკლა მგეცტა მათგან, და
წარადგინეს⁶ მსაჯულისა მის⁷. (კითხ-
ვად იწყო მსაჯულმან მან) და ჰრქუა⁸
თეკლას⁹: „რად ვინ ხარ შენ¹⁰, რამე-
თუ¹¹ არა შეგეხნეს¹² შენ მგეცნი
იგი“¹³. მიუგო თეკლა და ჰრქუა მას¹⁴:
„მგევალი ვარ ღმრთისა¹⁵ და რომელი
იგი ჩემ თანა დადგრომილ¹⁶ არს და
რომელსა ვესავე მე, ძმ ღმრთისა ცხო-
ველისადა არს იგი¹⁷, და მის გამო არა
შემეხნეს მგეცნი იგი, რამეთუ იგი არს
საზღვარი ცხოვრებისადა, და ყოველთა
დევენულთა მოღუაწულ და უგინცოთა
გინცი¹⁸ და შემწულ. აწ შენ გეტყვ,
მსაჯულო, და ყოველთა¹⁹ მებათ²⁰, რო-
მელნი²¹ დგანან შენ წინაშე, რამეთუ
რომელსა²² ჰრწმენეს ღმერთი, რომელ-
მან ყო (საკარგელი ესე²³ დიდი თქუენ
წინაშე მგეველისა თვისისათჳს²⁴, იგი ცხო-
ველ არს უკე, ხ²⁵ რომელსა არა ჰრწმე-
ნეს იგი ღ²⁶, იგი²⁷ სიკუდილით მოკუ-
დეს²⁸ საუკუნოდ“²⁹. და ვითარცა ეს-
მნეს სიტყუანი ესე მსაჯულსა მას²⁸
თეკლასს პირისაგან, უბრძანა (მსახურ-
თა²⁹) მორთუქმად მისა³⁰ სამოსელი³¹,
და ჰრქუა³²: „განიძარკუე შენგან³³ მო-

*მანქიამ თან დათათარნ. სძებ
აკარ ემხიკ. ხ რნჩაყან აყათა-
ნიქნ აბხე ემხიკ ქ მქლიყ დადა-
ნაყნ, ხ სოყიეყჩნ თათქი დათათ-
არიქნ. ხ თან ემხიკ. «მქ ხნ დო,
ხ ექმრეკ ჳ ექ იჯ მხრძხნან თი ჳხე
დადაარნ»: ხნ თან. «მქაქჩნ ხნ
სათიძიქ, ხ ირ თი ქი ჳ^ა ნა ჳ
იქქქ სათიძიქ ხნდაწიქ ექ სან
ქოსაყესაქ^ა ხნ, ექ ქათნ ნიქი იჯ
მხრძხნან თი ქი დადაარნ. ექ ნა
ჳ ხანმან ხნთიყ, ხ ამხნაქნ ნა-
ქაბხეყ კანძანძქჳ ხ აწიქაქე
ქიქ ხ ჳ სანჳ: წ თ ეყ ჳხე თიქმ,
დათათარ, ხ ამხნეიქი ირ ჳან
ათქი ჳი, ქხ ირ ნათათიქ ქათათ-
აბ^ა (ექი თხსანჳ ჳ მხბომხბი) ექ
არარ თი თქაქჩნ ქარ^ა ხნთ^ა ხ
თიქაქ, ხ ირ იჯ ნათათიქ^ა წ ნა^ა
მხეყქ დამან ქაქთხნეყ»: ჳრღ
ქოსა დათათარნ დაქ ქ რჩანთიქ
მხიკქი, ნათამაქაყ რჩეღ ნამან-
ეხრძა. თი ჳ ნათათარნ. «ქ რაყ
თი დაქიქაბჳ, ხ თი თქიქ დან-
ეხრძე ექ თიქა ჳხე»: ჳათათქანქ
ხი მხიკ ხ თან ექათათარნ. «მქ
ეყსეიყ ქნძ დაქარქჩნ ქ მქჳ
დადაარაყ^ა ნიქ დეხედაყან ჳნძ
ქსან ქაქიქ დათათათარნ»: ხნ ქ*

¹ მან abs. A. ² უბრძანა B. ³ მოყვანებამ B. ⁴ +მის წე A. ⁵ მირბიოდეს მსახურნი იგი დაქ მსახურთა მათ A. ⁶ წარუდგინეს B. ⁷ მსაჯულსა მას B. ⁸ +წა A. ⁹ +მოთხარ-ლა შენ B. ¹⁰ +რ^ალი ესვეითარნი დათმინენ და A. ¹¹ რ^ა abs. A. ¹² შეგეხნენ B. ¹³ იგიქ მძვენარნი A. ¹⁴ მას abs. A; +მე A. ¹⁵ ღ^აისაქ თ^ა A. ¹⁶ დადგრომილ A; დამკვდრებულ B. ¹⁷ იგი abs. B. ¹⁸ უგინცოთა გინცი A; უგინცოთა გინცი B. ¹⁹ ყოველთაყ B. ²⁰ მებათ abs. B. ²¹ +გე B. ²² +არა A. ²³ ესე abs. A. ²⁴ მგეველსა თვისსა ჳ B. ²⁵ ცხოველ არს... იგი abs. A. ²⁶ მოწყდენ B. ²⁷ +და აწ გეტყვ შენ მსაჯულო, მოვალს ყამი და ნათესავი, რომელთა ჰრწმენს იჯ ქე მრავალთა დედათა მოკარათაგანთა და აწნურთა და მამათაგანთა, ნეფეთა და კელმწიფეთა, და იყოს შემდგომად ჩემსა სარწმუნოებამ მტკიცე შემურყველი, განუქარგებელი, უემქელი და უჭირველი ცხოვრებამ დაუსრულებელი, სიხარული წარუყველი და უცვალებელი, დაულეველი განსასუენებელი ცათა შინა. ესე მათჳს, რომელთა ჰრწმენეს თ^ა იჯ ქე, რომელმან მომცა მე თქ^ა წე ესვეითარი მოთმინებამ, პირველად ცეცხლისა მისგან მიკსნა და აწ მკეცთა ამათგან და ჳურაკთა გამომიყვანა უენებელი“ A. ²⁸ +წ^აისა A. ²⁹ მსახურთა abs. B. ³⁰ მისა abs. A. ³¹ +პატიოსანი A. ³² ჰრქუაქ უბრძანა თეკლას B. ³³ +სამოსელი ეგე B. ^ა ქოსაყესაქ M. ^ბ ქსა M. ^გ ნათათ M.

საბლარდნელი ეგე (მცირე¹) და შეიმოსე² ესე³, რომელ მიგეცე⁴ შენ⁵. მიუგო მსაჯულსა მას თეკლა და ჰრქუა: „რომელმან იგი შთამაცუა მე ძალი შორის მვეცთა მათ, იგივე არს, რომელმან შემოსოს⁶ მე ცხორებდა (საუკუნოვ) დღესა მას სარჩელისასა“⁷. მაშინ განიძარცუა თეკლა მოსაბლარდნელი იგი მისგან⁸ და შეიმოსა სამოსელი (მსაჯულისაჲ მის)⁹. და ქადაგი ვმობდა მსაჯულისა მის წინაშე და ყოვლისა მის ერისა მიმართ¹⁰ და¹¹ იტყოდა, ვითარმედ «თეკლა დღეს ივსნა ღმერთმან და მოგმადლა თქუენ¹²». და დედები¹³ იგი, რომელ¹⁴ სხდა თეატრონსა მას¹⁵, აღიდებდეს ღმერთსა¹⁶ და იტყოდეს: „დიდ არს ღმერთი¹⁷ თეკლადსი, რომელმან ივსნა იგი მვეცთაგან“¹⁸. და ვმითა მით ღაღადებისა დედებისაჲთა¹⁹ იძროდა ყოველი იგი ქალაქი. და მუნთქუესვე მირზიოდეს და ახარეს ტროფიმეს დედოფალსა (სიცოცხლშ იგი თეკლადსი. ხოლო მას²⁰ ვითარცა ესმა²¹), მორზიოდა და ჰოვა იგი²² (ცოცხალი). და შეიტკბო იგი და²³ [ჰ]ამბოროს უყოფდა²⁴ და ეტყოდა: „ასულთ ჩემთ თეკლა, აწ მრწამს მე²⁵, რამეთუ ასულია²⁶ იგი ჩემი ცოცხალ არს. აწ მოვედ²⁷ სახედ²⁸ ჩემდა და ყოველი²⁹ ნაყოფი ჩემი დაგიწერო შენ“.

და თეკლა შევიდა სახედ²⁸ ტროფიმესა²⁰ და განისუენა მუნ რვა დღე³⁰ ოდენ. და ასწავებდა მას³² ყოველთა მცნებათა³³ ღმრთისათა. და ჰრწმენა ტროფიმეს³⁴ ღმერთი და მრავალ-

*რამე მხრესაჲთა მხსიყ ვადიერაჲნი, და
იდა ვცხეაჲსა გჳანაჲსაჲნი სე ჯაყოფ
კორიკაჲსა ეროთოსარსა თაჲსი ვალ-
რათსა თამნათსი და თანეს, ხქხქ
«მქხსიკ» მათოსოდ არძოხსიყ და სთ
ძხიყ»: სე ჯანთაჲსი⁵ არ თათსიქსი
ქ
ქქათორსიქ⁶ თან⁶ ჯაკსი ჯორძსიქსი მხ-
ძაჲსიქსი (იქსიან თაჲთაჲსიქსი და
თაჲ ქათაჲ) მათოსძიყ და თანს. «ქხბ
ქ მათოსადსი მქხსიქსი არ (ქხსიყსი და)
ქირქსიყ ვანთ ქ მქხსიყ ვაჲართათსი:
სე ქ ჯაკსიქსი ჯარქოსიყ ჯართათსი
არ თაჲთაჲსიქსიქ⁷ ვქჲცხეაჲსა ჯაჲადსი
ამნთათსი. და ქიქსი და ქიქსი ორქათათსი
სთათსი თახსიქსი სქრქათათსი⁸ თიქსიოქ-
სი ორქათათსი ხქსი ხქჲსი ვანთ და ვქრქსი
არქსიოქ ჯათქორქსი ვანთ და თანეს.
«ქიოსიქსი ქამ მქხსიყ, თქამ ჯათოსათსი
ქქსი ორქათათსი ქ ვაჲორქსიქსი ქამ. არქ.
სქსი ქ თანსი ქამ, (მქხსიყ). და ვამნ-
თათსი ქანთ ქამ ვხიყ ვქხსიყსი»*

*სე (ჯიყდას ორქ ჯამთ) მქხსიყ და ს-
მოსი ქ თანსი თორა, და ჯართათსი თან-
ათსიოქსი ოქსი, და თანთიყ სქრქათათსი-
ნისაჲსი თიქსიოქსი ვამნთათსი თაჲ-
თათსიქსიანთ მათოსძიყ და ჯათოსათსი*

¹ ეგე მცირე abs. B. ² შეიმოსე A. ³ ესე abs. B. ⁴ რქლსა მიგეცე B. ⁵ შენ] მე B. ⁶ შემ-
მოსა A. ⁷ მსაჯულისასა B; +რ შენისა ნებისაებრ ვქყოფ ამას A. ⁸ მისგან] თქსი მქორსაჲ B.
⁹ და შეიმოსა... მის abs. B. ¹⁰ მიმართ abs. B. ¹¹ და abs. A. ¹² თქუენ] მაგის მიერ ცხორებდა A.
¹³ დედებიცა B. ¹⁴ რომელნი B. ¹⁵ +თანა და ხედვოდეს თეკლადსა მას მოთმინებასა, ჰრწმენა
მრავალთა, და A. ¹⁶ +ყოველნი B. ¹⁷ +იგი A. ¹⁸ +მვეცთაგან abs. A; +და განარინა იგი
მვეცთაგან და ცეცხლისა მისგან A. ¹⁹ დიდისაჲთა AB. ²⁰ ხქსი] მას] და B. ²¹ +სიცოცხლე იგი
მისი B. ²² იგი] თეკლა B. ²³ და შეიტკბო იგი და abs. A. ²⁴ ამბოროს უყოფდა A] აჲოცებდა
მას B; +შეიტკბო A. ²⁵ მე abs. B. ²⁶ ასული A. ²⁷ მოვედი A. ²⁸ სახედ B. ²⁹ +იგი B.
³⁰ ტროფიმასა B. ³¹ დღე A; რვა დღე ოდენ] დღე რაოდენმე B. ³² მათ B. ³³ სიტყუათა B.
³⁴ ტროფიმეს A. ^a ჯანთაჲსი P. ^b ქათათსიქსი M. ^c სქრქათათსი M.

თა¹ მკვეალთა მისთავანთა². და იყო სიხარული დიდი სახლსა მისსა³. ხოლო თეკლას, რამეთუ უყუარდა პავლე⁴, მიმოავლინებდა⁵ ყოველსა მას (გარემოდს ქალაქებსა⁶) მოძიებად პავლესა⁷. და რაჟამს აუწყეს⁸, ვითარმედ «პრომის⁹ ქალაქსა შინა არს»¹⁰, გამოვიდა თეკლა სახლისა მისგან ტროფიმოსსა და შეომოსა მან სამოსელი სამამოა¹¹, და წარიყვანა მის თანა კაცები მრავალი და მკვეალთავანთა¹² ტროფიმოსთაჲ, და წარვიდა¹³ და მივიდა¹⁴ პრომე ქალაქად¹⁵. და პოვა მუნ პავლე¹⁶, რამეთუ ჯდა და¹⁷ ასწავებდა მცნებათა ღმრთისათა. და მივიდა¹⁸ თეკლა¹⁹ და დადგა²⁰ წინაშე პავლესა²¹. ვითარცა იხილა პავლემ კაცები იგი²² (მრავალი) მის თანა, დაუკვრდა პავლეს და შეცა-ქუედა²³, ვითარმედ²⁴ «განსაცდელი²⁵ რაჲმე მოსრულ²⁶ არს ჩემ ზედა»²⁷. მიუგო თეკლა და პრომე მას²⁸: „მოვიღე²⁹ მე ნათელი, რამეთუ³⁰ რომელმან იგი გიბრძანა შენ სახარებაჲ იგი, მანვე³¹ მიბრძანა მეცა³² ნათლისღებაჲ“. და აღდგა პავლე³³ და წარიყვანა³⁴ იგი და³⁵ ყოველი³⁶ იგი კაცები³⁷, რომელ³⁸ მის თანა³⁹ იყო⁴⁰. და შეიყვანნა იგინი სახედ ჰერმესა. და დასხდეს პავლე და თეკლა და ყოველნი იგი კაცები, რომელნი იყვნეს მის თანა⁴¹. და მიუთხრეს ყოველსა ერსა⁴²

თიქსინს კლასობაჲ. და რაჟამდ კაცთნთაჲ იყო. და ხეს არჲ ილ-რათილქლან მხბ მსხეცი სე დაზ-ფი სირქე ეღოდეყო, თათკისაჲ ნო კამჩნათქი ასეჲსა სინჯისე ენო. და სერეს (ვათს, სქსნ და) ადამანხერს ნოთს და ათხს. «სწათათიქს მხბ აიე ფაყადქი ჳა სე კარხოლ სე სთათს ღერქითხთაჲ» (თიქსნე), და ვეხეოდ ნო ნაზიქერძ თათხეჲს და ათ ენე ქარ მარქქლ რაღოდ და კაცთნთაჲ თიქსნეჲს, ჯაყოდ ხომალ ქ მხბ აიე კაცად. და სეჲსა არჲ ეღოდეყო (მხეცი), ექს ნოთქერ და ილადეჲსერ ეყათთიქსრთო მათობაჲ. ჯაყოდ ხე-საჲ თო ნოთ მხეცი სე სერეს ხთხს ენო ეღოდეყო და ვარქქლსე არ ენე ნოთს სქსნ ვარქქლსე და ჳერძხთაჲ თიქსნე (ეღოდეყო) სქსს აიე და ქილ-ბილქლან სიმს სეხთე ჳ ქილთაჲ ნო-რთ: ეთათთიქსრთი ხო მხეცი და ათე ენთა «ღწიქაროჲ ხო მქრათიქლან, ექს არ ეთათთიქსრთიჲს ენე ვარქქლსე ჳაჲს ნოთქსრთიჲს ვარქქლსე იერ ენე ნოთქსნ სქსნ, და თაროდ ქ თათს ჳერქსიქს. ნოთოდ ეღოდეყო და მხეცი და აიე და ვარქქლსე არ ენე ნოთქსნ სქსნ სე ათათხთაჲ ნოთ მხეცი ვარქქლსე იერ ენე ნოთ მათობაჲ, და

1 მრავალთაჲ B. 2 მისთა B. 3 მისსა| ნეტარისა ტროფიმოსსა A. 4 პავლემ A; + მოძღუარი იგი მისი A. 5 მიმოდავლინებდა B. 6 გარემოდს ქალაქებსა| სოფლებსა B. 7 პავლესსა B. 8 უთხრეს B. 9 პრომის B. 10 + პავლე B; + და მუნ ახარებს და ასწავებს A. 11 სამამოაკოთა B. 12 მხეალთავანთა A. 13 + იგი B. 14 და მივიდა| პავლესსა B. 15 პრომე ქალაქად| პავლესსა B. 16 პავლემ A. 17 და abs. A. 18 + ნეტარი A. 19 + და კაცები იგი A. 20 დაადგინა A. 21 პავლესსა B. 22 იგი abs. A. 23 შექუედა A; შეცა-ქმუნდა B. 24 ვ'დ abs. B. 25 მოსაცდელი B. 26 მოვსროლი A; აღდგომილი B. 27 ჩემ ჳა abs. B; + და B. 28 მას| პავლე რ' B. 29 მოვიღმ A. 30 რ' abs. A. 31 მანვე abs. A. 32 მე A. 33 პავლემ A. 34 წარიყვანნა B. 35 იგი და abs. B. 36 ყოველნივე B. 37 იგი კაცები abs. B. 38 რომელნი იგი B. 39 მის თანა| თანა B. 40 უფიროდეს B; + თეკლას B. 41 და შეიყვანნა... მის თანა abs. A. 42 ყოველსა ერსა abs. B. 43 ღერქითხთა M. 44 ჳერძხთა M.

რომელი იგი ყო¹ მის თანა² ღმერთ-
მან³, და დაუკრდებოდა⁴ ფრიად⁵ პავლეს
ძალისაჲ მის, რომელი მოცემულ იყო⁶
მის თანა⁷, და ყოველი⁸, რომელი მუნ
დგეს⁹, (დაუკრდებოდა)¹⁰, რომელი იგი
ყო ღმერთმან მისთვის (საკვრველი), და
სრულიად¹¹ დაემტკიცებოდეს და გან-
კვემარიტდებოდეს¹². და აღდგიან ყო-
ველი იგი¹³ ერთითა მით ერთ-
ობითა და აღიდებდეს და აკურთ-
ხევდეს¹⁴ ღმერთსა, რომელმან ყვის
საკვრველი ყოველთათჳს მორწმუნეთა
მისთა და რომელთა¹⁵ დაიცენიან¹⁶ მცნე-
ბანი მისნი. და ლოცვასა და ვედრებასა
ჰყოფდეს ტროფიმე¹⁷ დედოფლისათჳს,
რომელმან შეიწყყნარა იგი¹⁸ და და-
მარხა¹⁹ იგი სიწმიდით. მაშინ ჰრქუა²⁰
თეკლა (პავლეს), ვითარმედ²¹ «შვიდე მე
იკონია ქალაქად». და²² მიუგო პავლე²³
და ჰრქუა მას²⁴: «(ეგრე ყავ), მივედ²⁵
და ასწავებ²⁶ მათ მცნებათა ღმრთი-
სათა²⁷. და²⁸ რაჟამს უკუე ესმა ტრო-
ფიმეს²⁹ დედოფალსა იკონია³⁰ ქალა-
ქად³¹ მოსლევად³² თეკლასი, შე მზა-
და³³ სამოსელი და ოქროვ³⁴ დიდძალი
და მიუძღუანა³⁵ თეკლას. ხოლო³⁶
თეკლა მოილო სამოსელი იგი და ოქ-
როვსა³⁷ მისგანიცა³⁸ და მიუძღუანა³⁹
პავლეს შესამსახურებელად⁴⁰ ქუთრივთა
(და უპოვართა⁴¹). და თეკლა წარვიდა
იკონია⁴² ქალაქად და შვიედა⁴³ სახლსა

კიქ ვარწმანაჲრ შალღას რუჲ ვლავ-
რიტქინან¹ ვირ თილან ზამა. ხ ა-
მხნხესან ირ ჯაკინ ანუ (ხ რხინ)
ხქს ვქნუ აირე რუჲ ზამა შათილ-
აბ² კიქ ზათათახინ ხ ღამირიხინ.
ხ კიანხინ ამხნხესან მ ქანუ ვა-
ამ კენ ქითილირ თინხინ ხ თარნის-
ქინ ვშათილაბ³ ირ თანუ ვიკანუჯ-
ქია თი ამხნაჲნ ირ ზალათან ქ
ზა ხ ავანხნ ვკათილირანა ზირა.
აივალქია თინხინ ხ ქანიერხინ (ქსა-
თაბიქ) ქ ქირაჲ ვრქიხინსაჲ⁴ თიქ-
ნუ⁵ ირ არქ ვვოლქ ქლქ ქ ქირაჲ
აივანუჲ⁶ ზირა, ხ ავანხაჲ ვზა
არრიტქინარ: შაქ (რხიქ). «ვრქთამ
ხა ქიქინხინ ვაკაჲჲ»: ხლ თანუ შალ-
ღას. «ვრქ, ილილქირ ანუ აკათილი-
რანა (ხ ვრანა) შათილბიქ»: ხლ ქრ-
ქს რლალ ვრქიხინს აქიქინ ქხ სრ-
ქიაჲ რხიქ ქიქინხინ ვაკაჲჲ, ირ
ზანუერხა რაღილამ ხ ისქი, ხ ა-
ივანხაჲ რხიქი. ხ არი ვრანუერხან
ხ კიქლიქინ, ხ აივანხაჲ შალღისი ქ
აკათი აკათათამან აკათინ: ხლ რხიქ
ვრვალ ზამალ ქ თინ მინსიქირაჲ⁷,
ხ ანხალ ქ ქირაჲ ხრხთაჲ⁸ ქირიჲ
ქ თხილან ირ ზათერ შალღას ხ
ილილქანერ ვაკათილირანან შათილ-
ბიქ, ქაკი ხ თიქ. «(შათილაბ მხერ),
შათილაბ თინან აკათიქი⁹ კირილ
ბაკხაჲ ხნდ ქია ქ რქითათუქ ვი-

¹ +ოზ B. ²ზა B. ³ლზ abs. B. ⁴დაუკრდებოდა A; დაუკრდა B. ⁵ფრიად abs. B.
⁶მოცემულ იყო ყო ლზ B. ⁷მის თანა] თეკლასდა A. ⁸+იგი B. ⁹მუნ დგის] მოვიდოდეს A;
+და B. ¹⁰+მოთინებდა A. ¹¹სდ abs. B. ¹²და განკვემარიტდებოდეს] სარწმუნოებასა ზა B.
¹³ყლი იგი abs. A. ¹⁴აღიდებდ და აკურთხევდ A. ¹⁵რომელთაცა B. ¹⁶დაიცვიან A.
¹⁷ტროფიმა B. ¹⁸იგი] თეკლა A. ¹⁹დაამტკიცა A. ²⁰+წნ A. ²¹ვდ abs. B. ²²და abs. B.
²³პავლს A. ²⁴მას] თეკლას B. ²⁵+რა ეუწყოს, ვდ ქეს მოწამს ზარ A. ²⁶ასწავებდა A.
²⁷ოწისათა A. ²⁸და abs. A. ²⁹ტროფიმა B. ³⁰იკონია A; იკონიას B. ³¹ქალაქად abs. B.
³²შემოსლვად B. ³³შეჰზადა B. ³⁴და ოქროვ abs. B. ³⁵+იგი B. ³⁶+წნ A. ³⁷ოქროვ A.
³⁸მისგან A. ³⁹მიუძღუანა] მიუთუღა ყრი იგი A. ⁴⁰სამსახურებლად B. ⁴¹უპოვართათჳს B.
⁴²იკონია A. ⁴³მივიდა B. ⁴ვრქიხინსა M. ⁵აივანხაჲ M. ⁶მინსიქირა M. ⁷დენხაჲ M.
რანუქინ M.

ონესიფორსა.¹ და დეარდა² პირ-
სა ზედა თჳსსა აღდილსა მას, რომელსა
ჯდა პაულე³ და ასწავებდა მცნებათა
ღმრთისათა, (თაყუნის⁴ სცემდა და)
ტირილით⁵ იტყოდა: „ღმერთო ამის
სახლისაო, რომლისა ზედა⁶ გამოზრ-
წყინდა ნათელი ჩემ ზედა იესუ ქრის-
ტსი (ძისა ღმრთისად), რომელი იგი შე-
მეწია მე და მიჴსნა მე მკეცთა მათ-
გან⁷ ბოროტთა, და შეწვევითა მისი-
თა⁸ მსაჯულისა მის წინაშე მომცა მე (ბეკედი იგი) ნათლისღებისად, (მან⁹ მო-
მეცინ მე სიწმიდელს) უკუნიით⁹ უკუნისამდე, რადთა შევიდე სანატრელსა მას
ცხოვრებასა, რომელი იგი დამარბულ არს ჩემდა და ყოველთა¹⁰ მათ¹¹,
რომელნი იმარბევენ მცნებათა ღმრთისათა, რამეთუ იგი არს ღმერთი¹²
მაღალი, რომელი ზის საყდართა ზედა ქერობინთასა¹³, რამეთუ მისი არს
ღიდებად უკუნიით უკუნისამდე, ამენ“¹⁴.

და შემდგომად ამის ყოვლისა საკვრ-
ველებისა, რომელ ყო ღმერთმან მის-
თჳს, პოვა¹⁵ ქალაქსა მას შინა¹⁶, რამე-
თუ¹⁷ თემერობ ქმარი მისი მომკუდარ¹⁸
იყო¹⁹. (და თეკლა²⁰ დედად მისი ცოცხალ
იყო²¹), და პრქუა მას²² თეკლა²³: „დე-
დაო ჩემო, გრწმენეს თუ²⁴, ვითარმედ
ერთ არს²⁵ ღმერთი მაღალი²⁶ უფალი
ჩუენი (იესუ ქრისტე)²⁷, რომელ არს
ცათა შინა“²⁸, და²⁹ უკუეთუ ოქროდ და
ვეცხლი და ფასი³⁰, რომელი განკვდებ-
ბის³¹, იგი გიყუარდეს, მიცემულ³² არს
შენდა³³ ამიერითგან. უკუეთუ გრწმე-
ნეს, ვითარმედ ერთ არს ღმერთი ცათა
შინა და მის³⁴ გარეშე³⁵ არავინ არს
სხუა[დ] ღმერთი“³⁶, შემძლებელ იყო³⁷
ცხოვრებად, რამეთუ ესერა³⁸ შენ³⁹ წი-

ილსა, იერ საღვწისოე ქნა (ი რანოიხნ
და ქრესაე ი მქლიე ვადაიანოეგნ არა-
ლი იადალირი, და ხოი ქნა მქრთო-
ქნი ქალთისანი ქალთისნიე, და
ხრქთაე ქრანაქქნიანი იერ იანხაღ
ქნა და აქნიეიქ იერ იანხნ ვადალი-
ქრანიანი ჳქრთიანი. ექი ნა და
მქ სათილად რარბრხაღ იერ ნააქ
ქაქთი ჳხრქიქქიე. ექი ნამა ქაიღ
ქალთისანი ქალთისნიე. ამქნი“

მხოთ იკერ თამსნოეგნ ადანიქსნიე,
ვიერ არარ ნუჯ ნამ სათილად, სქირ
ქქნიანი ვადაღქი ექი მხისაღ ჳქ
ქნიანი იკერ იქ... საიქ ენა მხსღ.
«შაკერ ქამ, მქს ჳარხსა ნადალი, მქ
და სათილად რარბრხაღ სქერ ქამ იერ
ქრქნიანი და აიქს მქს ვადალი და ვადა-
ღაქ და ვლნიე იერ იაოქნი იქრსა,
იანა თილსა და ვსღ ვადაიანოე, მქს
ნადალიეიქი მქს მქ და სათილად
ქრქნიანი, და რაე ი ნამანს⁶ იქ ვლ
სათილად, ჳარხსა მქსაღ (და აქნიე
ვიერ ქნიე აიქსა ვსღ), ექი ანა ჳამ
სა თიღქი ვა⁶ იერ აიქნიე იქ რიქნი
და მქ ვადაიანოე ვარაე და ქრხიანე
ვადალირი. ექი ნიქნი სათილად ქამ
და სქერ საღვწისოე ქნა, იერ ხოი ვადა-

¹ ონესიფორესა A; ონისიფორესსა B. ² + იგი B. ³ პაულს A. ⁴ თაყუნის A. ⁵ ტირილით
abs. B. ⁶ შა] იგი A. ⁷ მკეცთაგან B. ⁸ მისითა] მრავილთა B. ⁹ + მანვე ორ B. ¹⁰ უკუნიით abs. B.
¹¹ ყოველთავე B. ¹² მათ abs. B. ¹³ + და უფალი B. ¹⁴ ქერუვიმთასა B. ¹⁵ ამინ B. ¹⁶ + მან B.
¹⁷ შინა abs. B. ¹⁸ რ abs. A. ¹⁹ მომკუდარი A. ²⁰ იყო abs. A. ²¹ თეკლია B. ²² ცოცხალ იყო]
ცოცხალი A. ²³ მას abs. B. ²⁴ + დედასა თჳსსა B. ²⁵ გრწმენეს თუ] გრწმენინ A. ²⁶ ვდ ერთ
არს abs. A. ²⁷ მაღალი A. ²⁸ უფალი... ქე abs. A. ²⁹ რომელ არს ცათა შა] ცათა შა კეთი-
ლად ჰყო A. ³⁰ + აღ-თუ-იარო ონი ჩემი ივ ქს, რი შემეწია მე, კლდ ჰყო A; ³¹ და ფასი
abs. B. ³² განკვდების A. ³³ მოცემულ B. ³⁴ აწ B. ³⁵ მისსა B. ³⁶ გარეშე A; + სხუა B. ³⁷ იქ
abs. A. ³⁸ + შენდა B. ³⁹ აა ესერა B. ⁴⁰ შენ] მე B. ⁴¹ განიქნი M. ⁴² ნამანს M.

ნაშე ვდგა, რომელი¹ განვერი ცეცხ-
ლისა მისგან და მვეცთა მათგან ბო-
როტთა და პირისაგან² მსაჯულისა მის³,
რამეთუ იგი ღმერთი⁴ არს და ღმერ-
თი⁵ ჩემი, რომელი შემეწია მე და
მომცა მე (ესევითარი) ძალი და⁶ მოთ-
მინებდა“. ესე ყოველი წამებდა და⁷ დედისა თვისისა თანა და წარვიდა იგი⁸
იკონია ქალაქით. და მივიდა⁹ იგი სელევკიად და მუნ¹⁰ (ასწავებდა¹¹ მცნება-
თა ღმრთისათა¹², და) მრავალნი წარმართნი მოაქცინა მოძღურებითა და
სწავლითა მისითა და მრავალნი სულნი განაბრინ[ნა] და განანათლნა¹³ სიტ-
ყვთა მით ღმრთისადათა. და დაიძინა¹⁴ მუნ ძილითა (ნელითა¹⁵) განსუენებისადა-
თა, (და მოელის ყოველთა აღღგომასა სიძესა მას, რომელმან შეიწყნარა სა-
სძღლოსა მას ბრძენთასა თანა ქალწულთა, რომელთადა არს დიდებდა და პატივი
ქრისტსს¹⁶ იესუმს მიერ უფლისა ჩუენისა¹⁷, უკუნიითი უკუნისამდე, ამენ).

*რიცხის ზამრხრხე; ღაკა ამხნაკნ
ქკაკაკჩხის ხე რხო მარე ქარიამ,
ს ხე კქჩინჩინ ფაყადღე, ს ზიფად ჩ
სხესქქა, ს ანუ რაფიამ მარ-
ე ქ ქ კლასარსაყ რანჩან სათილ-
ბიკ. ს ზნჯსაყ ჩ თილს ზანუასთხანა^ა.*

*
* *

[მოსაჯსენებელი]:

„ქე ლო ადიდე მამადმთავარი სტეფანე შენ მიერთთა დიდებითა
სულეირითა და ჯორციელითა ორთავე სუფევათა შა და წთა მღდელთ-
მოძღუართა თანა და წთა მოწამეთა თანა დაუსაყდრე სასუფეველსა შენსა,
ან. სტეფანეთურთ და ყოვლით კრებულთ მათით, ან.

ლოცვა ყავთ იოვანესთჳს უტბად მხზრეკალისათჳს და დაკლებული ყო-
ველი შემინდვეთ“.

¹ +ესე B. ² პირისა მისგან B. ³ მის abs. B; +და B. ⁴ ღ[ი] ო[ნი] B. ⁵ ო[ნი] A. ⁶ ძალი და abs. A. ⁷ +წ[ნ] თეკლა A. ⁸ იგი abs. B. ⁹ შევიდა B. ¹⁰ მუნ abs. A. ¹¹ +მუნ A; +მათ B. ¹² +რ[ი] ისწავა პავლესგან A. ¹³ მრავალნი წარმართნი... განანათლნა] მრავალთა კაცთა ჰრწმენა ღ[ი] მის მ[რ] და განანათლნა მუნ ყოველნი B. ¹⁴ +თეკლა B. ¹⁵ მით B. ¹⁶ ქ[ეს] A. ¹⁷ და მოელის... ჩუენისა] მეოზ არს ცხოვრებისათჳს ჩუენისა წ[ე] ღ[თისა, რომლისადა არს დიდებდა და ძალი და სიგტკიცე, აწ და მარადის და B. ^ა +*ყათარსყან ვქრე მსკლქ სერ-
ნხელი; ფაოფ სათილბი ამხნაკაქი ს მბხელი ქარიამ ს ზიფიკს ირეთი, ირ ხა ვილრი-
ქჩის ქარეყანჩი ს ვქქი. ვქ ზიკს სათილბ ღათარხხეჯ ვიღირამიქჩის ქსრციქის აჯქარჩა,
კაკიხხანს კაკიხხჩე, ამენ MP.*

ლექსიკონი

ნაშე ვღვა, რომელი¹ განვერი ცეცხ-
ლისა მისგან და მკეცთა მათგან ბო-
როტთა და პირისაგან² მსაჯულისა მის³,
რამეთუ იგი ღმერთი⁴ არს და ღმერ-
თი⁵ ჩემი, რომელი შემეწია მე და
მომცა მე (ესევეთარი) ძალი და⁶ მოთ-
მინებამ⁷. ესე ყოველი წამებამ დადგა⁸ ღედისა თვისა თანა და წარვიდა იგი⁹
ჟონია ქალაქით. და მივიდა⁹ იგი სელევკიად და მუნ¹⁰ (ასწავებდა¹¹ მცნება-
თა ღმრთისათა¹², და) მრავალნი წარმართნი მოაქცინა მოძღურებითა და
სწავლითა მისითა და მრავალნი სულნი განაბრინ[ნა] და განანათლნა¹³ სიტ-
ყვთა მით ღმრთისადათა. და დაიძინა¹⁴ მუნ ძილითა (ნელითა¹⁵) განსუენებისა-
თა, (და მოელის ყოველთა აღღგომასა სიძესა მას, რომელმან შეიწყნარა სა-
ძძლოსა მას ბრძენთასა თანა ქალწულთა, რომელთადა არს დიდებამ და პატივი
ქრისტსს¹⁶ იესუმს მიერ უფლისა ჩუენისა¹⁷, უკუნითი უკუნისამდე, ამენ).

* * *

[მოსაჯსენებელი] :

„ქე ლო აღიდე მამადმთავარი სტეფანე შენ მიერთთა დიდებითა
სულიერითა და ჯორციელითა ორთავე სუფევათა შა და წთა მღდელთ-
მოდღუართა თანა და წთა მოწამეთა თანა დაუსაყდრე სასუფეველსა შენსა,
ან. სტეფანეთურთ და ყოვლით კრებულთ მათით, ან.

ლოცვა ყავთ იოვანესთვს უტბად მხრეკალისათვს დვ დაკლებული ყო-
ველი შემინდეთ“.

¹ +ესე B. ² პირისა მისგან B. ³ მის abs. B; +და B. ⁴ ღ[ი] ო[ნი] B. ⁵ ო[ნი] A. ⁶ ძალი და abs. A. ⁷ +წ[ი] თეკლა A. ⁸ იგი abs. B. ⁹ შევიდა B. ¹⁰ მუნ abs. A. ¹¹ +მუნ A; +მათ B. ¹² +რ[ი] ისწავა პავლესგან A. ¹³ მრავალნი წარმართნი... განანათლნა] მრავალთა კაცთა ჰრწმენა ღ[ი] მის მ[რ] და განანათლნა მუნ ყოველნი B. ¹⁴ +თეკლა B. ¹⁵ მით B. ¹⁶ ქ[რ]ეს A. ¹⁷ და მოელის... ჩუენისა] მეოზ არს ცხოვრებისათვს ჩუენისა წ[ე] ღ[თ]ისა, რომლისადა არს დიდებამ და ძალი და სიგტკიცვ, აწ და მარადის და B. ¹⁸ +*ყოთარსყან ვჩრვ მსკლქ ხრანსკლიო ჟაოჲ სათილბოი ამხნასკაცქ ს სძხრქ ჩრდომ ს ზიფიჯს ირფოქ, ირ ხა ვალრილ-ქჩინ ქარდამარქ ს ვრქ. ვჩ ზიჯს სათილბ კათარხხვჯ ვიღირმოქჩინ ქსკლიჩინ აუქარჩა, კაქიხხანა კაქიხხჩე, ამწნ MP.*

ლექსიკონი

ადრე 112, 13 ქაყქაყაქსი—„მალიად“ ჰაჩქაროდ.

ადრე-ადრე 109, 8 ქაყქაყაქსი „მალიად“, მსწრაფლ, მაშინვე.

ამბობი: „ამბობი ვვეილისად შეიქმნა 113, 16 ხელსაყაყაქსი“ ადრევა, ალიაქთით.

აპრამი: „აქუმევედეს საკუმელსა აპრამსა 117, 12 [არქანხის] ხილსა საყაქაქსი“ (აპრამი საკმეველია ბალასინის მცენარისა).

ახო: „იყო იგი ასოდათა მდაბალ 92, 14 ჯიჟი ნაასკოლ“ ტანი (ტან-მდაბალი).

აღგზებული რადათამეა შეაგდეს ცეცხლსა მას აღგზებულსა 105, 4 ჟი ხეცე ჯაყყე ქიქსი ჯიჟი ნიჟი ნიჟი ნიჟი ნიჟი“ დანთებული, აგიზგიზებული (გზ-გიზ=ქეჟ-ქიქსი).

ბ.

ბაგინი: „ბაგინის მძარცუველ კერბთა 110, 25 მხისნასკაყოლ ჟიჟი“ ლეთაებათა ტაძრის გამძარცველი (ბაგინ—გაყჩხ—ფჰლ. ხაგ).

ბარკალი 118, 7 საღჟჟი „თეჟოს ქვემოთი“ (საბა).

ბეჭედი: „—ქრისტსი 107, 26 ჟიჟი ნიჟი, დადი (აქ მირონის ცხება იგულისხმება ახლად მონათელის დროს).

ბილწება 110, 28 საღჟჟი ქიქსი არა-წმინდობა, გარყვნილება.

ბლარდნა ნ. მობლარდნა.

ბმა ნ. გამობმა, მობმა, შებმა.

ბორგნეული 97, 6 მარჯნისი“ გაცოფებული.

ბორკილი: „ბორკილ[ნი]... ფერჯა[ნი] 101, 32 ჯაყაქსი სიჟი“ ჟფერჯის შესაკრავი (საბა).

ბრწყინვალება: „ბრწყინვალება იგი ცეცხლისად 116, 19 ჟიჟი ნიჟი ნიჟი ნიჟი“ ბეჟწყალი, ელვა.

გ.

გამო: „მის გამო 119, 13 ჟასანიჟი“ მისთვის, მიტომ.

გამოტევა: „გამოტევაბდეს მვეცთა 113, 18 ჟაყაყანსა ნასხისი“ გამოუშვებდენ, მოუტევებდენ.

გამოწყუება: „არცა გამოწყუებეს თულთა მისთა 96, 22 საიჟი ნიჟი ნიჟი ნიჟი“ არ აცილებს თვალებს.

გამოწერა: „გამოწერეს იგი ფიცარსა 110, 22 ჟიჟი ნიჟი ნიჟი ნიჟი“ გამოხატეს ფიცარზე.

გამოჯდომა: „გამოჯდა მე ქალაქისა ჩემისაგან 108, 29 ნასხისი ნიჟი ნიჟი“ გამოძევა.

განგება: „ტაბლა განგებული 98, 18 ჟიჟი ნიჟი ნიჟი ნიჟი“ გაშლილი სუფრა.

* ლექსიკონი ქართულ-სომხურია. შესაბამისი სომხური დაშლითაა დაბეჭდილი. მათ შემდეგ ზოგიერთგან ახალ ქართულზე მოსდევს ახსნა; ეს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, როცა ძველი ქართული გაუგებარია დღევანდელი დღისათვის.

განთავსი: „ვიდრე განთიად ცისკარი გამობრწყინდებოდა 112, 4 *მისუღისი აკიჟისი ვაითათონი მხრისაყსაღ ღერ*“

განკაფვა: „ოქროდ და ვეცხლი... რნი განკედების 123, 27 *ისიქს ს აძობაქ... ირ მოქის*“ გალვეა, გაცევა.

განპრობა, „განეპურნეს ქელნი ჯუარის სახედ 114, 22 *თარაბხაკ იზნქრ ეზხია ქერ ხ მათისიქის საჯაქაქაქის*“ გაშვერა.

განრიგება: „რ განმარინა... ცეცხლისა მისგან 106, 13 *ეს აყრესეაქ ხ რიქ ანოქ*“ გადარენა.

განრომა: „განვერი ცეცხლისა მისგან 124, 1 *საყრესეაქ ხ რიქ*“ თავის დაბრწევა; „განენ რ მისგან 105, 21 *საყრესეაღ*“

განსთქობა: „დაეცა... და განსთქდა 114, 29 *ისსკაღ... ს სსქბაღ*“ გასკდობა, გახლენა.

განსუენება 91, 20 *სანგიოცეან ხქ* მოსუენება, დაწყენარება.

განსქდობა 92, 30 *სრქბან ხქ* იგივევ რ აც განსთქდობა, ფრეწა.

განყენება: „სარკუმელთა მათგან არა განყენის იგი 95, 11 *სუ მხსნქრ ქ აყოთღ რანს სანოქ*“ გაცლა, გაშორება.

განჩვრებულობა: „ხედავს კაცსა ვისმე ერთსა 95, 31 *სუგიოცეანს რიქ სნოქ აყრ მქ*“ გაშტერებულობა, გაცეხულობა.

განცდა: „განიცდიდა... წარმავალთა 92, 10 *სნოქ სანოქს ირ ხქსქაქის ს ვაქის რანქრ*“ ხედვა, დავიერება.

განცქეულობა: „იყო... ყურითა განცქეულ 92, 16 *ვოღე მხრავიქრ*“ გაცქერილობა(?)

განცხრობა: „განაცხრობდა ყოველთა მათ 101, 15 *ვაქმხსისან... ილქსა აანქრ*“ განხიარულება.

განძარცუვა: „განიძარცუე შენგან მოსაბლარდნელი ვეგ 119, 29 *ქრანე აი ვაიქ-ვაბოქ*“ განზბ; ასევე 114, 4.

განძება 104, 5 *სან ხქ* გაძება, გაგდება.

განძვება 118, 8; 118, 11; 117, 24 *ვანქ-რანს* განრიხება (მეცისა, ცხოველისა); „განაძვებდეს მეცეთა მთ 1'3, 17 *სიქ ვან-ვანს ვრქსიქ*“ გალიზინება, გახელება.

განხეთქა: „დათვ... განხეთქა 115, 5 *ვარქს აყოთისაქ*“ დაგლვეა, გახლენა.

გება: „თულ უგიან და განჩვრებულობი ხედავს 95, 31 *ვანს ქ მხრან სეღსიქ აყოცესიქ რიქ*“ თვალი მიუდევს და გაშტერებული ხედავს (ნ. განგება, მიგება).

გვა: „სოფლისა გზა 92, 7 *სიგიოცეან*“ საქვეყნო გზა, ფართო გზა.

გვ(ნ)ება ნ. აღვებულობა, აღვზნება.

გინცი (v. გენცი): „უგინციოთა გინცი 119, 17 *სანკოცეან ქიქ*“ უნიმედოთა იმედი.

გლოვა 112, 21 *სიღ*; 111, 23 *ორ-მოქსიქს* მწუხარება.

გოდება 118, 22 *ვანქ აანოღ* მოთქმა-ტირილი.

გრემან: „გრემან თულთა 92, 16 *ბანქ (მხბანს)*“ თვალუქუნა: „რომელთა თულნი არცა აქუს შავნი და ცხოვართა ფერი აქუს, ეწოდების გრემან“ (საბა)

გრილობა: „ვაგრილობდა მას ზა 105, 15 *სიქანს ქსნქრ ქ მხრან რიქ*“ დაფარვა, დაცვა.

გრძნეული 103, 18 *მიქ* მისანი.

გულვა ნ. წარგულვა.

გუმეა 104, 5 *ვანს რანქსანს* ცემა.

გულარძა: „გულარძნიდა პავლეს 108, 11 *ქანქეჯერ ვანდიქ*“ ესათნებოდა, ელიქენებოდა პავლეს.

გულისთქუმა 9ა, 10 *ვანს ქიქსან* სურვილი, ნატერა.

გულისწყრომა 97, 15 *ვანსიქს* რისხვა.

დ

დამარხვა 93, 14; 113, 15 *ვანს* დაცვა, შენახვა.

დაება 118, 22 *ვათათის* დაბობა, დაგლვეა, დახევა.

დასჯა: „დასაჯა 104, 7 *თანქრ ქქი*“ განსაჯა, განაჩენი გამოუტანა; *ვანს* 109, 14-23 გასამართლება, განკითხვა.

დაცხრობა: „დაიცხროვის სურვილიცა 111, 19 *არქსანქრ ვანქს*“ იკლავდა სურვილს.

დგმა: „მიდგან მელა ორნი ზურაქნი 117, 20 *ხს ქანქსიქ ვანქს*“ მეავს ორი მოხვერი.

დგომა ნ. შედგომა.

დება ნ. მიმოდადება.

დიდ-დიდი: „—ღმერთი 94, 10 *მანქანქს*“ უდიდესი.

დიდძალი 122, 25 მრავალი.

2

ერო 103, 16; 112, 11 *ყაჲ* ჯარი, ლაშ-
ქარი; 110, 21, 29 ხალხი.

ერთობა: „ერთითა მით ერთობი-
თა 122, 9 *მქანყაჲ*“;
ერზა ნ. რჩ.

3

ვედრება ნ. შევედრება.
ვესავ ნ. ს.
ვეფხი: „მოიბეს და მიუტევეს მას ვეფხი
ურთი 114, 19 *აბქან აკბასქექს ზაჲ* *ქნა მქ*“
ვიდრე: „ვიდრე ზუალ? 106, 11 *კი-
კრქაჲ*“ სად მიდიხარ?

ვიდრეცა: „ვიდრეცა ხვდოდი შენ 107; 19
კიხეჲს კრქექს“ სადაც შენ წახვალ.
ვინაჲ 100, 4 *ა.ა.ა.ა.ა.ა.ა.ა.* საიდან, რომე-
ლი ადგილიდან.

4

ჯაკულება: „ჯაკულებით არა ეტყოდა
91, 12 *ქეჲქეჲქეჲ აჲ* *ყაჲ*“ პირფერობა,
ორგულება.

ქეჲქეჲს აისქს“ ზოგი, ნაწილი, ერთი ნა-
წილი.

ზარი: „ზარი და შიში 101, 2 *ან* *ს*
კრქეჲქეჲ“; „ზარი განჰქდა 118, 23 *ვიყაჲ*“; „შე-
ძრწუნდა“ 118, 24 *ყანქ* *ჲარაჲ*“ (*ან-
ყანქ-ყარქ-ქ-ზარი*).

ზრზინება; „სავსე იყვენეს ზრზინებით,
100, 9 *ქიჲს ქიჲს ქიჲს ქიჲს*“
„ბორბორად აღბრეა“ (საბა).

ზენება: ნ. მოზენება.

ზუარაკი 118, 1 *ყაჲ* *არაჲ* *ს* ხბო, მოზ-
ვერი.

ზოგი: „ზოგნი გამოუტევებდეს.. ზოგნი...
იტყოდეს 113, 18 *ქეჲქეჲ... ჲანქსქს...*

ზურგი: „ზურგით კერძო 106, 30
ქსაჲ“ უკან.

5

თავი: თავს დება 42, 8 *ჲაჲ* *ქეჲ* *რქ* *ქ*;
108, 20 *ქაჲ* *ქაჲ* *ქაჲ* მოთმენა; ნდობა.

თხოვლი: „რნი თხოვილ იყო ქმრისა
94, 24 *ვიჲ* *ქაჲ* *აჲ* *საჲ* *ქ* *ჲ* *ან*“ და-
ნიშნული.

თეატრონი 104, 8; 110, 5 *ქხაჲ* *არინ* სა-
ხილავი ადგილი, —თეატრი.

6

თქლება: „ნუ მაიძულებ მე ოტებულსა
შევიწროება.

108, 23 *მქ* *ან* *ქ* *რ* *ჲ* *არაჲ* *არქ* *ქ* *სა*“

7

კაჲვა ნ. განკაჲვა.
კდემა ნ. შეკდემა.

კრჩხალი: „კრჩხილ ყო 112, 16
ან *სა*“ დაიკვილა.

კეისარი: „კეისრისა ნათესავი 118, 29
კაჲ *ქ* *ქ* *ქ*“ მეფე (ბიზანტიისა).

კუართი. „აღიწადა... კუართი 106, 2
ან... *ყაჲ* *არ* *ქ* *ა* *ო* *ან*“ გრძელი სა-
მოსელი, მოსასხამი.

კერპი: „ბაგინის მბარცუველი კერპთა
110, 25 *ან* *ან* *სა* *არა* *ო* *არ* *ქ* *ან*“ ღვთაება.

კრულება 101, 10 *კაჲ* *ან* *ან* ბორკილი;
კრული *კაჲ* *ქა* (103, 2), შეკრული, შებორ-
კილებული.

კერტან ნ. შეკერტან.

კითხვა ნ. მოკითხვა.

კირი: „კირ დრეკილი 92, 16 *ქა* *რ* *ქ*
ან“ წვივი.

მოკცევა: „მოიქცე... ჩემდა 97, 4 *გარაკაი*“ მობრუნება, დაბრუნება.

მოღება: „მოვიღე მე ნათელი 121, 22 *დნსკასკსა ვაქრითქსს*“ მივიღე (შევიწყნარე) მე ნათლისღება (=მოვიწათლე).

მოღუაწე: „ღვეწულთა მოღუაწე 119, 16 *ჩაყაბსციე კანაკანაკ*“ მზრუნველი.

მოყუასი 102, 6 *ღსსს*:

მოხეთქა: „ვზრგვნი... თავსა მისსა მოხეთქა 109, 1 *ღყასსს... ღირ იზსსს ქ ღიცსსს*“ მოვლევია, მოძრობა.

მოხუევა: „მოხვეს მას სამოსელი მზურისა 114, 5 *ნაბსსსს სისა აიქვაბ ღოსა*“ შემოხვევა, მოხურვა; „თვკლა მოვხუევის მას 96, 77 *ჩსსსსსსსსსსს*“ შემოხვევა, შემოკვრა.

მსახური: „მირბიოდეს მსახურნი იგი 119, 3 *ღსსსსსსსსსსს*“ მოსამსახურე.

მსთობა, ნ. აღმსთობა.

მუნთქუესვე 97, 19 *კანსკასსსსს* მყისვე; *ანსსსს* 99, 9, იქვე, *ააქსსსსს* მამინვე; 105, 5 *სისსსსსსსსსს* იმ წამსვე; 113, 16 *სსსსსსსსსსს* იმავე დროს; 114, 18 მამინ; 120, 20 *სსსსსსსსსს* მამინვე.

მუკლი: „მუკლნი მოიდრიკენს 93, 7 *ბილსსსსსს*“ დაიჩოქეს; „მუკლთ-შედრეკილად 106, 23 *სსსსსსსსსს*“ დაჩოქილი.

მშკობა: „მშკობა შენ თანა 92, 23 *იქსსსსსსსსსს*“ სალამი შენდა.

მჩუარა: „სამოსელი მზურისა 114, 6 *აიქვაბ ღოსა*“ „საბლარდნელაკი ერთი მზურისა 110, 10 *აიქვაბ ღოსა*“ ტილო.

მცნება: „ასწავებდა მცნებათა ღმრთისათა 103, 4 *ილსსსსსსსსსს*“ სიტყვა, ბრძანება; ამცნებს 97, 28 *იასსსსსსსსსს*“ ბრძანებას, სიტყვას იძლევა.

მძლავრი: „აღუქსანდრე... მძლავრ იყო 108, 17 *ღსსსსსსსსსს*“ მთავარი, ძალის (ხელის)უფალი.

მწირი: „მწირი და უცხო 98, 33 *იასსსსსსსსსს*“ უცხო ქვეყნისა, გადმოხვეწილი.

მწრაფლი: „წარყვანებად 112, 6 *აასსსსსსსსსს*“ საჩქაროდ.

მზოლი: „მზოლია ღა 100, 20 *ღსსსსსსსსსს*“ ერთი.

მკვეცალი 97, 9 *აღასსსსსს*“ მსახური ქალი.

6

ნაშობი: „ნაშობი ღმრთისა 93, 32 *იქსსსსსს*“ შვილი.

ნაყოფი: „ნაყოფი ჩემი დაგიწერო შენ 120, 75 *ღსსსსსსსსსს*“ ქონება, საცხოვრებელი.

ნუგეშინის ცემა: „იყო იგი მისა ნუგეშინის-მცემელ 110, 3 *ღასსსსსსსსსს*“ გამხრევაბა.

ნუ უკუე 107, 22 *ღიქსსსს*“ ეგების, შესაძლოა, ვინ უწყის.

ო

ოტებულა: „ნუ მიიძულებ მე ოტებულსა 108, 23 *მსსსსსსსსსსს*“ მწირი-(ნ.), გადმოხვეწილი.

პ

პება ნ. დაპება, მოპება.

პირად-პირადი 117, 13 *აქსსსსსს* სხვა.

პირდაქცევით: „პირდაქცევით დაამუქეს 118, 3 *არსსსსსსსსსსს*“ პირისხით ძირს.

პყრობა: „თუთ უპყრა ჳელი მისი 113, 3 *რილსსსსსსსსსს*“ დაჭერა (ბ. განპყრობა).

ჟ

ჟამი: „მცირედ ქამ და... 115, 12 *ქსსსსსსსსსსს*“ ცოტა ხნით.

რ

რადიურითი 94, 31 *ამინსის*; „რად-
თურითი ყოვლად 97, 28 *რასამინსის*“
ყოვლად, სრულიად.

რ ა ც ხ ვ ა ნ. შერაცხვა.

რეცა: „ესხნენ ცოლ და რეცა არა ესხ-
ნენ 93, 23 *იხიქის კანაიკა ანაყსა მხ
ი რ ი ლ ა ზ ი ს ი ქ ი ს*“; „მიდგა... რეცა თუ ყოვე-
ლადვე უენებელი 118, 17 *სკაყ... ქერს
ა კ ნ ქ ხ ა მ ი ნ ს ი ს ი ნ ე ა ლ ქ ი ჯ ჯ ხ ი ს ა ლ
ზ მ ა*“ ისე თითქოს, ვითომც.

როთუ მ ა ნ. მორთუმა.

რი დ ე ბ ა 96, 31 *რ ა ნ ი ქ ა ს ლ*
კრძალვა, რიდი; შიში.

რინება ნ. განრინება.

რომა ნ. განრომა.

რ ყ უ ნ ა ნ. განრყუნა.

რჩ: „ვერცხა სიტყუათა მათ 94. 29 *ლ ა ლ
ვ რ ა ნ ს*“ უსმენდა იმ სიტყვებს.

ს

ს: „რლსა ვესავე მე 119, 12 *კურ სს
კ ი ლ ა ს ა ყ ხ ა კ ნ ხ მ*“ რომლის იმედი მაქვს.

საბლარდნელაქი: „მოპლარდნეს საბ-
ლარდნელაქი ერთი მჭურისა 110, 9 *რ არ ს
ა რ ი ჟ ა ბ კ ი თ ა ლ*“ სახვეველი.

სალტე: „მიიხუნა სალტენი თჳსნი 101, 14
ა ი ვ ა თ ა რ ა ნ ჯ ა ნ ს“ სამაჯური.

სამარე: „წარგზავნენ სამარედ 113, 6
კ ი ლ ი რ ი ლ ი ს ი ქ ი ჯ ხ რ ს ვ მ ა ნ“ საფლავი.

სარკე: „მისცა მას სარკე ერთი ოქროზ-
სა 101, 21 *ხ თ რ ი მ ა რ ა კ ხ ლ ქ ი ს ი ლ*“.

სარჩელი: „დღესა მას სარჩელი 120, 7
კ ი ლ ი ლ რ ვ ა თ ა თ ა თ ა ნ ს ი ს“ სამსჯე-
რო, განკითხვა: „უსამართლო არს სარჩელი
ესე 109, 22 *ა ნ ს რ ა ლ ჯ ვ ა თ ა თ ა ლ ა ნ რ*“
განაჩენი.

ს ა ს ო ე ბ ა 100, 31 *კ ი კ* იმედი.

სასწაული: „განიცდიდა... მსგავსად სასწაუ-
ლისა მის 92, 12 *რ ა კ რ დ ი თ რ ჯ ა ნ ა ე ნ*“
ნიშნულობა; „მოესწავა სასწაული ხილვისა
მის 92, 3 *თ ი ს ხ ა ლ რ ნ ჯ ა ნ ა ნ თ ხ ი ლ კ ა ნ*“
ნიშნდობლივობა.

საქსუსალი (v. საქსუსელი B) „მოვხუფვის
მას, ვითარცა საქსუსალი ქსელსა 96, 18 *ყ ა თ ი
ვ ი თ ი ლ ქ ი რ ხ ა თ ა ლ რ ვ ი თ ა თ ა ნ ს ი ლ*“ (ნ. გვ. 86).
საყდარი 123, 15 *ა შ ი ლ* საჯდომი, ტახტი.

საშველი: „სიცრუვისა საშველითა დამ-
ჯიან თქვლას 113, 29 *ა ნ ს რ ა ლ ვ ა თ ა თ ა
თ ა ნ რ ი რ ი ლ ვ ა თ ა ნ ვ მ ხ ლ*“ სამართალი.

საცთური: „გამოქსნად ერისა თჳსისა ცაც-
თურისაგან 100, 33 *ქ ი რ ქ ლ ვ მ ი ლ ი ლ ი ლ ქ ი
მ ი თ ი რ ი ლ მ ხ ნ ს*“ ამცდარობა, გზა-აბნეუ-
ლობა.

სახე: „განეპყრნეს ჳელნი ჯუარის სახედ
114, 22 *თ ა რ ა ბ ხ ა ლ ი ს ლ რ ვ მ ი თ ი რ ქ ნ მ ა
ნ ი ლ მ ხ ლ ს ა ჯ ა მ ა თ ა თ ა ნ*“ მსგავსი.

სახედ ვითარ. ბრ. სიტყვისა: სახლი.

ს ა ხ ი დ ვითარ. ბრ. სიტყვისა: სახლი.

ს ა ხ ლ ე უ ლ ი: „მიეგებვოდა მას სახ-
ლეულითურთ 91, 26 *ს ლ რ ნ ი ჯ ა თ ჯ რ ი რ
ქ ნ თ ა ნ ს ა ლ*“ ოჯახი, სახლობა.

ს ა ხ ლ ი: „მშვდობა... ყოვლით სახ-
ლით შენითურთ 92, 27 *ი ლ ქ ა ნ... ს. რ ნ
ა მ მ ა ნ ს ქ ნ თ ა ნ ს ა ლ ქ ე ლ*“ სახლეული,
ოჯახი.

სეფეკაცო: „მოვიდეს სეფეკაცი იგი და
მიუღეს თეკლა 113, 31 *ს ლ ქ ა ლ ა თ ა ნ ს ქ ნ
ა თ ა ნ... ვ მ ხ ლ ქ მ ი თ ა ე*“ მსახური (პა-
ლატისა ან დიდებულის სახლისა).

სთქლომა ნ. განსთქლომა.

სიღაშე: „ერთდებოდე ჰაეროვნებასა სი-
დაშისა მისისასა 96, 32 *ვ ა ნ ვ ი ლ ქ რ ქ მ მ ბ ა
ლ ი ლ ვ ა ნ ს ლ მ ხ რ ს რ ი რ ა*“ [სი და შ ე
იშვიითი ხმარების სიტყვა ჩანს ძველად.

იოანე ოქროპირის სიტყვაში—„დღისათჳს
ამაღლებისა“—მას „სი და შ ნ ე ს“ სახით
ვნებდებოთ: „მეურაცხე ყო უსახურობად და
ასწავა სიღაშე“ (საქ. მუხ. ხელნ. A ფონ-
დი № 1109, 159 r 1, 16), სადაც ის „უსა-
ხურობის“ საწინააღმდეგო ცნების გამომ-
ხატველი ჩანს. რა უნდა იყოს ეს? სულხან-
საბა ორბელიანს „დაშნი“ აქვს, განკრძა-
ლულსა ვინა მორჩილსა ნიშნავსო, ხოლო
„სიღაშენ“—არა. ეს სიტყვა მონათესავე ჩანს
სომხ. *ვაჟნ*-ისა (ეტიმოლოგია უცნობია), რაც
თანხმობას აღნიშნავს. ამდენად ს.-ს. ორბე-
ლიანის ახსნა მართებული უნდა იყოს; სი-
ღაშენ—მორჩილება თუ თანხმობა-სახიერება
იქნება. მოყვანილი ადგილი ქართულით
ასე უნდა გავიგოთ: ეკრძალებოდე მისი
მორჩილებითა თუ თანხმობა-სახიერების

სიდიადეს, ხოლო სომეზრით: შიში ჰქონდა მისი დიადი წადილისაო. წადილი თეკლასი კი იყო პავლეს სიტყვათა მორჩილება].

ხიმელიძე: „განუსუნებდა მათ სრმდიდრითა ქრისტესითა 91, 21 *წანდიცანსქ დანაჰსა ნიფა მსხილქსაქცანაჲ*“ სიდაადე. სირცხულელთი 100, 4 *ამაქაქაქიჲ* სირცხვილით სავსე, შერცხვენილი.

სხტუა: „არა გნებავს სიტყვსა მიგებაჲ 97, 6 *იჯკამასაჲ აკათასაქსანსა*“ არ ჭინდა პასუხის გაცემა.

ბრვა ნ. მოსრვა.
ბრულიად: 118, 26 *ამსნსქსა* ყოვლად.

ბტვრაკი: „აკუმევდეს საკუმეველსა სტვრაკსა 117, 11 *სარკანსსქსა სილსსა ნქრქსა*“.

სუენება ნ. განსუნებდა.

სულგარძელი „სულგარძელ იყავ 107, 28 *სრქსაქსამქათქსა*“ მომთმენი.

სული: „სულთ ითქუამს 106, 16 *ქიქლიყ ნანსა*“ ხენწმის, თბრავს; „სულთ ითქუმიდა 113, 9 *ქიქლიყ ნანსა*“ ხენწმდა, თბრავდა.

სქლომა ნ. განსქლომა.

სწავება ნ. მოსწავება.

სწრავება: „ერი იგი მასწრავებს 112, 12 *დადრნა ნსაქსა*“ მასწრავებს, მაჩქარებს.

სჯა ნ. დასჯა.

ტ

ტაბლა: „მოვიდეს მის თანა... ტაბლასა ზედა განგებულსა 98, 18 *დნიყქს რუქ ნიასა*... სირქიქსა ქაქრქსა“ მივიდნენ... გაშლილ სუფრახზე (სირქიქსა-საჭმელი).

ტევება ნ. გამოტევება.

ტეხა ნ. განტეხა.

ტტბობა ნ. შეტტბობა.

ტუსვა ნ. შეტუსვა.

უ

უნდო 96, 3 *ნიასიქ* ფუჭი, ამო.

უნებლიეთ: „უნებლიეთ აღიარა 102, 13 *ჭარქალ სიითიქსანსავ*“, უნებურად“.

ურაკპარაკი 97, 16 *ნრავაკრავ* მოელანი.

უფლება: „არა აუფლებს 100, 5 *იჯსაქქიქიქ*“ ნების დართვა.

უცხოქმნული 111, 12 *თარაქსარქიქ* უცხოობაში მყოფი, გადმოხვეწილი.

უჯმს ნ. ჯამ.

ფ

ფარვა: „ჭფარვიდა ღრუბელი ბრწყინებლმ 116, 23 *ნიქანსი ქოსაქსაქსამიქ*“

ფასი: „ოქროვ ვეცხლი და ფასი, რი“

განყფდების 123, 27 *ვიქსიქ დარბაქქიქსაჯა ირმაქსა* საქონელი, საცხოვრებელი.

ქ

ქადაგი: „ქადაგი ევობდა 120, 10 *ქრიქქარქარქ*“ მქადაგებელი, მაღალი ხმით გამცხადებელი ბრძანებისა.

ქერობინი: „სადარათა ზა ქერობინთასა 123, 15 *ქაქრიქქრიქქქქ*“ ანგელოზთა დასი.

ქიქება: დგას განწიშულეზული (საქიქეზლად 114, 13 *ქაქმქქქსაქათარაქსაქსაქსა*“ სასირცხოდ.

ქმნულება 112, 3 *ქსიქ*; „ქმნულებაჲ შენი“

შუენიერი 116, 13 *ქსიქ დაქსიქსა* სილამაზე.

ქმნულ-კეთილი: „ქმნულ-კეთილ ხარ 107, 21 *ქსიქქქსა*“ ლამაზი, მშვენიერი.

ქელი: „მოეზუევის მას, ვითარცა საქუსხალი ქესლსა 96, 18 *აკაქიქნიქსაქქქსა*“ ნართი, „საქსოვარი“ (საბა).

ქცევა ნ. აღ-თავის იქცინა, აღქცევა, მოქცევა.

ღ

ღაღაღება 112, 17 *სიქიქიქ* ხმობა.

ღაღადი: ღაღატყვეს ატიანსა მას წინაშე 109, 21 *ქიქიქქარქქქსა* ათაქქსაიქსა“ ხმა აიმაღლეს.

ღაღადისი: „ღაღადისი იყავნ ღმრთისა მიმართ 110, 31 *ქიქიქქა*“ პრატესტი.

ღება ნ. მოღება.

ღუაწლი: „ღუაწლი დიდ არს 107, 28 *სათხერაქამათიქსა*“ ბრძოლა.

ღულარჭენილი: „თმითა ღულარჭენილ 92, 15 *ნხერაქანქიქ*“ თმა-ხუჭუჭი.

ე

ყ ე ნ ე ბ ა ნ . განყენება.
ყოფა ნ. მეყვის.
ყ რ მ ა 106, 3 ყათთან; ყ რ მ ე ბ ი 104, 22

შ

შარავანდელი: „შარავანდელთა ნათესავი 109, 29 *ქაგალირაღ*“ მეფის ნათესავი.
შებმა: „შეიბნეს ურთიერთას 115, 12 *აიხის დამსახარ*“ ხელი ჩაავლეს, შეიტაკნენ; „შებმა ოდენშეა უყო მას 114 2 *კამქერა არღანსელ რეგნამ*“ შეკრებდა, შეტაკება; „შებმა უყო 108, 18 *რადან ხარ*“ ხელი მოჰკიდა; „შებმა უყვეს 10, 5 1 *რადან ხარკანსხს*“ ხელით შებმა.

შედგომა: „შეგიდგე შენ, ვიდრეცა ხვდოდი შენ 107, 19 *ხეჩყე გღსქეიქი ხ დოხრქჩესა*“ მიყოლა.

შევედრება: „რომელსაცა ეგეტ შეგვედრე 113, 13 *კურაყაღანსხყაყ*“ მინდობა.

შეკადემა: „შეიკადიმე 97, 4 *ამაჯხა კანს*“ შეირცხვინე, ისირცხვე.

შეკერტა: „შეკერტნეს თუალნი და სტუანვილა 104, 20 *ვაჯა ხეხელ შვიდესელ ჯე*“ „შეცქერა“ (ს ა ბ ა).

შეკიცული: „წარბითა შეკიცულ 92, 17 *კანსაქე*“ წარბებგადაბებული.

შერაცხვა: „არად შეერაცხა იგი ყოველ 97, 13 *იქნჯ ჯე ჩიქქი ძიანს აქურამხნაქს*“ ჩაგდება, მირნევა.

შესამსახურებელი: „მიუძღუნა პავლეს შესამსახურებელად ქურიცთა 122, 29 *აოაქსაყ ვადღიქი სიყაყაყაჯიანს აქესაყ*“ მოსამსახურებელი.

შეტკობა: „შეიტკობ იგი და [ჰ]ამბორს უყოლდა 120, 23 *ქქრქა არღსელ ზამღორქე გზა*“ მოეხვია, გულში ჩაიკრა.

შეტუხვა: „თმადცა ერთი... არა შეი-

ჩ

ჩუენება: „ვიხილე იგი ჩუენებით 111, 26 ხილვა.

ც

ცა ნ. განცდა.

ციხკარი: „და ვიდრე განთიად ციხკარი გამობრწყინდებოდა 112, 4 *სამანჯღიო აყოღს ფაოაღაღთს მარღსაღს ჯე*“ დილა.

ციხველი: „ძღ ღმრთისა ცხველისად 119, 12 *იქქი მათიბიქ კხნღანსიქ*“ ცოცხალი.

მანსიქის მსახური, ახალგაზრდა.
ყური: ყურითა განცქეული (v. განცქეული B) 92, 15 *გაღღ ქხრადიქე*.

ტუსეოდა 105, 12 *სამაქ მიქ ხნრყ...* *იჯ ქქეღ*“ შეწვა, დაწვა; „მორუჯვა“ (ს ა ბ ა).
შეტყუვილი 96, 2 *ყაყაქი* მატყუარა.

შეცთომილი: „ცხოვარი—შეცთომილი 104, 13 *იქსარ მიღორხელ*“ გზა დაკარგული.

შეცხრომა: „შეცხრომებოდე ს პავლეს 91, 9 *საღსხსნ რეგ მადღიქ*“ ელაპარაკებოდნენ.

შეძრწუნება: „შეძრწუნდა 118, 24 *განჯ ხარაღ*“ ზარი დაეცა, შეეშინა; „შიშით ათრთოლება“ (ს ა ბ ა).

შეძრწუნებული: „არა შეძრწუნებულ იყო 101, 28 *იქნჯ ართიქსა ჯე*“ დამწუხრებული.

შეწუვა: „შეწუნა საკრველნი იგი 118, 14 *სიქესაყ გქაყანს*“ დაწვა.

შეწუხება: „შეწუხნა ფრიად 103, 12 *არამხეგაღ...* *იქქ*“ დამწუხრდა, დაღონდა.

შეწყნარება: „შეიწყნარებად პავლესა 52, 1 *ღნღიღსელ გზა*“ მიღება.

შეჭუვება: „შეცაჭუვდა 121, 19 *კარბხაყ არღს*“ შეეჭვება(?); მჭუნვარება.

შეხება: „არა შეგეხნეს შენ მვეცი 119, 8 *იჯ მხრბხეგან არღსე გაღანღს*“ მიახლოვება.

შურისგება: „შურისგებითა განსქდებოდეს 91, 30 *ღჩხიღსე რეღსხანსხს*“ შურისძიება.

სისიქი სისიქსან სიმამ“ სიზმარი.

ცხოვნება: „მაცხოვნე მე 107, 3 *ქხეღღსე*“ მაცხოვრე; გადამარჩინე; მიხსენე; „რათა ცხოველეს 111, 25 *ღქქხეღსე*“ იცოცხლოს.

ცხრვობა ნ. დაცხრვობა.
ცხრომა ნ. განცხრომა, შეცხრომა.
ცხრო: „იყო ცხრო გრძელ 92, 17 *იღსე* *ხრქანაყოქე*“ ნესტო.

დ

ძარცუა ნ. განძარცუვა.
 ძება ნ. განძება.
 ძარწუნება ნ. შეძრწუნება.
 ძუ: „ღღში ძუა 110, 12 ძათათხ აიხა“
 დედალი.
 ძუნება ნ. განძუნება.
 ძრი: „განსაცდელი... უძვრცხ პირვე-
 ლისა 107, 23 ძირძაქქს... აქ ქს მს ბ
 ძან ჟიხაჯჩინ“ უდიდესი.

ფ

წათოსანი 99, 19 რრალერ კეტის, კომ-
 ბლის მქონე.
 წარგუალვა: „წარმოგუალეთ... სახლად
 98, 14 ხსაქქ ხაილს“ მოსელა,
 წარწყმედა 99, 10 ღირილასანსლ“
 დაღუბვა, დაკარგვა; „არა წარწყმდეს სასყიდე-
 ლი იგი 94, 15 იჯ ღირჩეხს ქარბე ზიეს“
 წერა ნ. გამოწერა.
 წეხ: „უწეხს სიდდერი იგი 95, 15 ღიჯ
 ღნა ღიქანჯ“ უწოდებს, ეძახის.
 წუვა ნ. შეწუვა.

წ

წული 106, 7, 15; 107, 13 იქსა-
 ნისაქ ახალგაზრდა; მსახური; „ვაეი“
 (საბა).
 წუხება ნ. შეწუხება.
 წუხილი: „წუხილი... იქმნებოდა 97. 12
 კორმალქქს... ხეხს“ მწუნებარება.
 წყმედა ნ. წარწყმედა.
 წყნარება ნ. შეწყნარება.
 წყრომა ნ. გულისწყრომა.
 წყუება ნ. გამოწყუება.

ჭ

ჭაბუკი 106, 21 იქსათანქ; 105, 2 ხრქათ-
 აარქ; „ჭაბუკი და ქალწული 97, 27 ხრქ-
 თათარქ ხსაქ; ახალგაზრდა (+ვაეი—საბა).
 ჭირვება: „ნუ მაჭირვებ 108, 24 მქ ზს-
 ღერ“ შეწუხება, შევიწროება.
 ჭირი 97, 12; 107, 9 მქჯთ“ შეწუხება.

ხ

ხადლი: „ხადლოდეს მას 113, 23
 ღიჯქს ღნი“ უწოდებდნენ მას.
 ხავარტი: „პური და ხავარტი 107, 14 ზაფს
 ქსლარქ“ მწვანილი; „ყრდელი“ (საბა).
 ხატო: „იხილა... ხატად პავლესა 104, 17
 ხოსს... ქსნიანსლქქს ჟლადიქს“ სახე,
 გამოხატულება.
 ხება ნ. შეხება.

ჭუვება ნ. შეჭუვება.
 ჭუვილი: „ჭუვილი და გლოვა 111, 22
 ქსაქქ ხორმილქქს“ მმწუნებარება.
 ჭუვნიერი: „დაჯდა ჭუვნიერი მგლოვა-
 რედ 112, 2 ზათლ ქსაქბსაქქს ილქ“
 მმწუნებარე.

ხე

ხეთქა ნ. განხეთქა, მოხეთქა.
 ხისტი 117, 21 „ზუარაკნი... ხისტნი—
 ღიარაქქ ილქქს“ ძლიერი; ღონი-
 ერი; „ფიცხელი“ (საბა).
 ხლდომა ნ. ახლდომა.
 ხუვა ნ. მოხუვა.

ჯ

ჯამ ნ. უჯმს.
 ჯდ ნ. მიჯდა.
 ჯდა ნ. გამოჯდომა, მიჯდომა.
 ჯმა; „ჯმა ყო 111, 29 ძაქს ზამარაქქს“
 ჯმა ამაღლა; „ჯმა დაღადებისა 108, 22

ჯიქს“ მოთქმა-ტირილის ხმა.
 ჯმობა 110, 29 „ჯმობდა ჯმითა მალლითა
 აღაღაქქს“ ღაღაღა.
 ჯორჯი: „ჯორჯ-სავსედ... სტიროდა 110, 15
 ღიღიქქს... ღიქქს“ ზორხი.

О ВРЕМЕНИ И УСЛОВИЯХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ АБХАЗСКОГО ЦАРСТВА

Время и условия возникновения Абхазского царства, т. е. вопрос, когда и каким образом бывшее Абхазское эриставство освободилось полностью от византийской зависимости, а владетель Абхазии принял титул „царя абхазов“ („მეფე აფხაზთა“ или „აფხაზთა მეფე“),—не были еще предметом специального изучения. Может быть, чрезвычайная скудость источников по вопросу отпугивала исследователей от названной проблемы.

По рассказу царевича Вахуштия,—первого исследователя, пытавшегося, по мере сил, научно обобщить сообщения доступных ему источников по истории Грузии,—Леон II, абхазский эристав, сидевший в Анакопии, воспользовался тем обстоятельством, что греки (византийцы) были ослаблены от агарян (арабов), захвативших у них „заморские“ земли (имеются в виду, вероятно, малоазиатские районы Византии) и, с помощью хазар, обратил свое „эриставство“ в „наследственное“ владение („გაბმკვიდრა საერისთო თვისი“). „И подчинился ему весь Эгриси (Лазика) и почитал его, ибо он (Леон) был в родственных связях с их (эгрисцев) царем“. После же смерти царей Иоанна и Джуаншера, „отложился сей второй Леван и силами хазар, а также (пользуясь) покорностью эгрисцев, завоевал весь „залихский“ Эгриси (т. е. лежащий к западу от Лихских гор, по современной номенклатуре—Сурамского хребта) до моря и до Хазарии; и назвался он царем абхазов, а название своего эриставства перенес он на Эгриси, лета от рождения Христова 786, хроикона 6“¹.

Дату воцарения Леона II Вахуштий явно ставит в связь с датами смерти царей Иоанна и Джуаншера: первый, по Вахуштию, умер в 786 г., а второй—в 787 г., но на чем основана вся эта хронология, Вахуштий

¹ ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის. ნაწილი II. ახალი მოთხრობა, 1469 წლიდან, ვიდრე 1800 წლამდე, გამოცემული უ. ჩუბინოვისაგან. ს.-პ., 1854, გვ. 178; საქართველოს ცხოვრება 1469—1800-დე ბატონიშვილი ვახუშტის მიერ, მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძისაგან, თბ. 1913, გვ. 270—271; ვახუშტი, საქართველოს ისტორია, განმარტებული და შეესებული ახლად შექმნილის არქეოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობებით დ. ზ. ბაქრაძის მიერ. ნაწილი I. ტფ. 1885, გვ. 118.

не сообщает. Об источниках же самого рассказа Вахуштия речь будет ниже.

Новый, неизвестный Вахуштию, источник по истории Абхазии был введен в научный оборот академиком Броссе. В 1839 г. Броссе издал в французском переводе известия по истории Грузии, собранные иерусалимским патриархом XVII в. Досифеем. Среди материалов Досифея привлекала внимание генеалогическая таблица абхазских царей, которая, по сообщению Досифея, была извлечена им из составленной царем Багратам „Истории Абхазии“¹. Броссе тоже считал (однако—ошибочно, как увидим ниже), что хронологические указания таблицы приводят, в связи с сообщениями грузинских источников, к 786 году, как к времени (воцарения) Леона II. Вместе с тем, Броссе думал, что царский титул был принят уже Леоном I-ым². В других случаях, Броссе противоречиво датировал начало самостоятельной абхазской царской династии то 788, то 786 годом, находясь, повидимому, под влиянием построения Вахуштия³.

Важное научное открытие было сделано Е. С. Такайшвили, который в одном рукописном сборнике нашел, а затем и опубликовал грузинский подлинник „Истории Абхазии“ Досифея⁴. Такайшвили считает, что открытый им документ является „манифестом“, который был опубликован первым царем объединенной Грузии, Багратам III, в знак того, что он законно принял царскую власть в Абхазии, наследником какой Багратам был по женской линии. Такайшвили думает, что Багратам подражал в данном случае древним повелителям Египта, Вавилона, Ассирии, которые, при воцарении новой династии, имели обыкновение публиковать, в специальном акте, списки своих предшественников⁵. Однако, что данный документ не является актом-манифестом, опубликованным Багратам во время своего восшествия на престол, явствует из того обстоятельства, что отец Баграта, царь Гурген, упоминается в документе усопшим („სულკურთხეული“), а Гурген скончался через четверть века после воцарения его сына, Баграта. Указанное обстоятельство датирует и время составления документа—1007—1014 гг.

¹ De l'état religieux et politique de la Géorgie jusqu'au XVII siècle, par M. Brosset. Bull. Scient., t. V, 1839; цитируем по ე. თაყაიშვილი, საისტორიო მასალები, „ძველი საქართველო“, ტ. II, 33—34; Броссе о Досифее и его генеалогической таблице см. также Additions et éclaircissements à l'Histoire de la Géorgie. 1851, p. 173—175. Ср. დ. ნ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფ. 1889, გვ. 273—275.

² Additions, 174—175. Общая продолжительность царствования абхазских царей по Броссе—199 лет, а дата воцарения Баграта III-его—985 г.; вычитание первого числа из второго и дает 786 г. Ср. Histoire moderne de la Géorgie II, 1, p. 241.

³ Hist. moderne, II, 1, p. 241; Ср. ბაქრაძე, 274.

⁴ ე. თაყაიშვილი, დანახ. თხზ., 28—54.

⁵ იქვე, 48.

(годы смерти Гургена и Баграта). Подлинным названием документа, как это указано в его позднейшем заглавии, является „Диван царей“ — „დივანი მეფეთა“. Так, справедливо, называет памятник и акад. И. А. Джавахишвили¹. Это название (от персидского دیوان, здесь повидимому, в значении — „собрание“, „сборник“) определяет и сущность документа — это, действительно, — „список“, „генеалогическая таблица“, составленная Багратом III-м, хранившаяся в Кутаисской царской сокровищнице („საქურჭლე“ — „казна, сокровищница, архив“) и обновленная (вновь переписанная) впоследствии одним из имеретинских царей, Константином Багратовичем (по мнению Такайшвили — Константин II, ум. в 1414 г., что требует дополнительной аргументации).

Представляет собой памятник простой перечень абхазских царей, начинающийся с Аноса, который, по утверждению памятника, был „первым царем Абхазии“, и кончающийся 20-ым царем Феодосием слепым („с выжженными глазами“, „თვალღამწვარი“). За упоминанием Феодосия следует такая заключительная фраза: „А после сих (царей) изволил бог и я, Баграт Багратоани (Багратиони), сын приснопамятного Гургена и дочери Георгия, абхазского царя, завладел Абхазской страной, материнским моим наследством; а сколько лет я проведу в царствовании своем, сие ведает (лишь) Бог“. Очевидно, документ представляет собой нечто вроде исторического меморандума, в котором Баграт III подчеркнул свою связь с абхазской династией и свои наследственные права.

Хотя по нашему памятнику список абхазских царей и открывается неким Аносом, однако знаменательно, что хронологические указания „Дивана“, заключающиеся единственно в числах, определяющих продолжительность царствования, начинаются лишь с одиннадцатого царя Леона. Это обстоятельство свидетельствует о какой-то перемене, или даже переломе, в развитии династии, каковая перемена связана с правлением Леона. Такайшвили попытался, на основании хронологических указаний „Дивана“, путем обратного от Баграта III вычисления, установить годы царствования поименованных в списке абхазских династов и для упомянутого Леона получил годы 746—791². Эту датировку принял и акад. И. А. Джавахишвили³. Однако, как отмечено уже академиком Джавахишвили, „Диван“ вообще страдает неполнотой сведений и неточностью своей хронологии⁴. Нет поэтому основания принять безусловно и полученные Такайшвили даты царствования Леона. Мож-

¹ ქართულ ერის ისტორია, წ. II, გვ. 368, 375.

² დასახ. თხზ., 53; необходимо отметить, что текст грузинского оригинала заключает в себе некоторые отличия по сравнению с греческим переводом.

³ დასახ. თხზ., 368.

⁴ იქვე, 375.

но считать достоверным лишь идентичность Леона из „Дивана“ с вышеуказанным Леоном II, положившим действительно начало независимости абхазской династии, как сообщают другие грузинские источники, в частности—Вахуштий. Определить дату „воцарения“ Леона,—т. е. указать время, когда Леон объявил себя независимым от константинопольских императоров и заменил свой старый титул абхазского „эристава“ или „мтавара“ новым титулом „царя абхазов“,—приходится другими путями.

Основное сообщение о Леоне сохранено в древнегрузинском историческом сочинении, которое принадлежит перу анонимного автора и в научной литературе известно под наименованием „Матианэ картлисაი“—„Летопись Картлии“. Вот краткий рассказ „Матианэ картлисაი“ о Леоне:

„რაქამს მოუძღვრდეს ბერძენ[ნი]. ვაღდა მათგან ერისთავი აფხაზთა [ტექსტში შეცთომით: ხაზართა], სახელით ლეონ, ძმისწული ლეონ ერისთავისა, რომელსა [შევს. ქ. ცხ.: რომლისად; ვარ.: რომლისათჳს] მიეცა სამკვდროდ აფხაზეთი [ხაზართი]; ესე მეორე ლეონ [მეპრენიონ] ასულის წული იყო ხაზართა მეფისა და ძალითა მათითა [შევს. ქ. ცხ.: ვაღდა ბერძენთა, დაიპყრა] აფხაზეთი და ეგრისი ვიდრე ლიხამდე, სახელ იღვა მეფე აფხაზთა, რამეთუ მიცვალებულ იყო [იოანე, შევს. ქ. ცხ.] ერისთავი [და] დაბერებულ [იყო] ჯუანშერ“¹.

„Когда ослабели греки, отложился от них эристав абхазов, по имени Леон, племянник (сын брата) эристава Леона, которому была дана Абхазия в наследство; этот второй Леон был сын дочери царя хазар и, воспользовавшись их силою, отложился (Леон) от греков, завладел он Абхазией и Эгриси до Лихи, назвался царем абхазов. Ибо был мертв эристав Иоанн и стар—Джуаншер“.

К тексту нужно заметить, что наш перевод фразы: „которому была дана Абхазия в наследство“, может быть оспариваем, вследствие некоторой неясности синтаксической конструкции оригинала: автора можно (хотя, на наш взгляд, и с большим трудом) понять и так, что Абхазию в наследство получает Леон II, и получает ее от своего дяди². Однако, нужно думать, что тут историк понимает рассказанную ранее того историю получения Леоном I-м Абхазского эриставства от византийского императора в наследственное владение. Вахуштий же, несмотря на то, что ему известна история Леона I-го, понимает данный текст иначе: в изложении Вахуштия, Леон II помощь хазар вначале исполь-

¹ ქ. ცხ. მარ., 218; შევს. ქ. ცხ., მარის გამოც., 186.

² Ср. перевод Броссе:... «Léon, éristhaw d'Aphkhazie, fis du frère de Léon à qui l'éristhawat héréditaire de cette contrée avait été conféré précédemment, se détacha d'eux». Hist. de la Géorgie, I p., p. 259.

зует лишь для того, чтобы обратить свое эриставство в наследственное владение; и лишь после смерти Иоанна и Джуаншера, повторно используя содействие хазар, Леон добивается полной независимости и царской короны¹.

Нет сомнения, что данный рассказ Вахуштия основан целиком и исключительно на известиях „Матианэ картлисай“; отклонения от источника объясняются лишь домыслами и индивидуальным пониманием (как в случае, на котором мы здесь задержали внимание) ученого царевича.

Что же дает нам сообщение первоисточника? Сообщение указывает на два важных обстоятельства, при которых произошло окончательное отпадение Абхазии от Византии и провозглашение Леона „царем абхазов“. Эти обстоятельства—слабость империи и выступление хазар против имперского правительства на стороне Абхазии. Ближайшее рассмотрение этих обстоятельств убедит нас в том, что дата, установленная царевичем Вахуштием для воцарения Леона, гораздо больше приближается к истине, чем вычисления позднейших исследователей.

В самом деле, до исхода VIII в. Византия представляется нам на высоком уровне своего могущества. Наступает усиление империи с воцарением основателя сирийской или исаврийской династии, Льва III Исавра (717—741 гг.). Восшествие на престол Льва III-его, по словам Гельцера, „является одним из важнейших поворотных моментов в истории империи, моментом действительно всемирно исторического значения. Этот великий военный гений окончательно устранил арабскую опасность, угрожавшую в последний раз, но зато и самым ужасным образом. В реорганизации военного дела, в упорядочении финансов и в судебном управлении он проявил себя истинным возродителем империи“². В 718 г. Лев III разгромил арабскую армию Масламы, уже целый год осаждавшую Константинополь, и тем спас империю от участи, которая постигла Византию под ударами турок-османов лишь через семь веков. В 740 г. у Акроин была одержана еще одна большая победа над арабами³. Торжество Льва III над арабами тем более значительно, что „никогда магометанский мир не представлялся столь грозным и могучим, даже в XV и XVI вв.“, как в начале VIII в.⁴ Далее для нас очень важно, что в борьбе с арабами Лев III искал и „нашел себе иноземных союзников: сначала болгар, позднее хазар“⁵. Союз и дружба ромеев и

¹ ქართველთა ცხოვრება, ნაწ. II, გამოც. ჩუბინოვსა, გვ. 178.

² Очерк политической истории Византии: „Очерки по истории Византии“, вып. I, С.-Пб., 1912, 63.

³ Там же, 63—64; Ф. Успенский, История Византийской империи, т. II, Л. 1927, 8—14, 18—19.

⁴ Ф. Успенский, 6.

⁵ А. Васильев, Лекции по истории Византии, т. I, 1917, 222.

хазар уже имели к этому времени свои традиции и питались они, главным образом, политическими интересами, вытекавшими из наличия общего грозного и могущественного врага в лице арабов. Эти общие интересы приводили еще до Льва III к брачным союзам между обоими царскими домами. Так, один из ближайших предшественников Льва III на императорском престоле, Юстиниан II (685—695; 705—711) был женат на дочери хазарского хакана. Далее, интересно, что Лев, еще будучи лишь офицером императорских войск, получил от Юстиниана II-го „важное поручение отправиться на Кавказ и попытаться воздействовать на Грузию и Колхиду в том смысле, чтобы подготовить здесь союз против арабов, замышлявших движение на Кавказ. Эта миссия, полная всяких приключений и неожиданностей, исполнена была Львом с успехом и дала ему возможность записать опытом и знанием для предстоявшей ему впереди деятельности“¹. Здесь, конечно, Лев имел возможность оценить все значение, в борьбе против арабов, не только Грузии, но и расположенного к северу от Кавказского хребта Хазарского царства. Руководясь желанием получить в лице хазар верных союзников против арабов, Лев III и задумал женить своего сына, наследника престола, Константина, на хазарской принцессе, дочери хакана. Она была привезена в Константинополь, повидимому, еще совсем малолетней девочкой, в 731 году и обращена в христианство, получив имя Ирины². В следующем году Ирина была обручена с 14-летним Константином³. Брак состоялся позже, и от него в 750 г. родился сын Лев, который в том же году был коронован в соправители отца⁴. Эти детали имеют для нас некоторое значение, как увидим ниже.

Царствование Константина V-ого Копронима, заступившего место отца на императорском престоле в 741 г., было не менее успешно. Войны против арабов принесли византийскому оружию новые победы. В 745 и 751 гг. империя сделала значительные территориальные приобретения в Сирии, Месопотамии и Армении. Важнейшие на Востоке города, Феодосиополь или Эрзерум, Малатия, Самосат и другие отошли к Византии. Продвижению Константина на востоке благоприятствовала тяжелая внутренняя смута в халифате, сопутствовавшая захвату верховной власти Аббасидской династией⁵.

Положение на восточных границах, которые „приближались к Даре и Нисиб, пограничным крепостям лучшего времени политического

¹ Ф. Успенский, 5.

² Там же, 137.

³ Там же, 65.

⁴ Ф. Успенский, 138.

⁵ Ф. Успенский, 68—73; Васильев, 222.

и военного могущества Византии¹, оставалось стабильным и в семидесятих годах в общем в пользу империи¹.

Несколько более напряженная борьба на болгарском фронте, в конце концов, была также завершена успешно для Константина: уже с 60-ых годов император свободно распоряжался в Болгарии. Это положение в общем продолжалось до самого года смерти Константина (775)².

Очевидно, что царствование Константина Копронима (741—775), эпоха политического и военного могущества Византии и ее тесных связей с хазарами, совсем не представляло собой удобного времени для отпадения от империи абхазского эристава и превращения последнего в независимого царя. Поэтому дату, которая была предложена для этого события Такайшвили и принята другими исследователями, а именно—746 г., приходится решительно отбросить.

В 775 г. на Византийский престол вступил сын Константина, Лев IV, считавшийся уже в течение четверти века соправителем и известный в истории под прозвищем „Хазар“, благодаря своему происхождению. Кратковременное правление Льва Хазара (775—780) носило, в общем, те же черты, что и царствование его отца; во внутренней жизни страны оно отмечено большим спокойствием, а во внешней политике обращают на себя внимание новая победа императорских войск над арабами при Германикии в 778 г. и мирные отношения с болгарами, с преобладающим влиянием Византии³.

Очевидно, что царствование Льва Хазара тоже не является тем периодом, который имеет в виду „Матианэ картлисай“, описывающий условия акта Леона абхазского.

Здесь необходимо рассмотреть еще одно обстоятельство, которое находится в связи с тем безусловным фактом, что основатель абхазской царской династии является историческим лицом второй половины VIII в., т. е., или ровесником, или, в крайнем случае, младшим современником Льва Хазара, родившегося, как было отмечено выше, в 750 году. Дату рождения Леона абхазского мы можем относить примерно тоже к середине VIII в., что в известной мере определяет и отношение по возрасту матери Леона к матери Льва Хазара. Поэтому, очевидное само по себе, родство матери Льва Хазара, дочери хазарского хакана, Ирины и, неизвестной по имени, матери Леона абхазского, тоже дочери хазарского царя, есть полное основание понимать в самом тесном смысле. По всему вероятно, это были просто сестры и, в таком случае, получается, что император Лев IV и Леон абхазский были двоюродные братья. Может быть не случайно и то обстоятель-

¹ Ф. Успенский, 74, 79.

² Там же, 79—88.

³ Гельцер, 67; Ф. Успенский, 140—145.

ство, что двоюродные братья носят одно и то же имя. Правда, имя Леона древне-грузинский историк присваивает и дяде основателя абхазской царской династии. Однако, историчность этого Леона I-го для нас находится под некоторым сомнением, которое поддерживается и тем фактом, что „Диван царей“ знает лишь одного Леона, соответствующего Леону II-ому „Матианэ картлисай“. Близость, в данном случае, между обоими источниками обнаруживается в том, что оба они считают основателя династии не прямым потомком предыдущего абхазского эристава: по „Матианэ“, Леон II племянник (сын брата) Леона I, а по „Дивану“, Леон—брат Константина и сын Феодора.

Столь близкие родственные отношения с византийским владетелем абхазский эристав, конечно, мог использовать в своих интересах, но естественно думать, что дело тут не могло выйти за пределы расширения объема эриставской власти и подчиненной ей территории. Отпадение Абхазии произошло позже, когда внутреннее и внешнее положение Византийской империи значительно изменилось. Случилось это при ближайших политических преемниках Льва Хазара.

Прямым и законным наследником Льва IV Хазара был сын его, Константин. Еще при жизни своей Лев короновал, по требованию представителей „гражданского населения тем вместе с большим количеством войска“, в соимператоры пятилетнего Константина. Случилось это в 776¹.

В 780 году умер Лев Хазар, оставив нового царя, Константина VI-го, в 10-летнем возрасте. Поползшие тотчас же слухи о том, что Лев IV был отравлен его же супругой, малолетство царя, раскрытый еще в царствование Льва заговор против царя, организованный братьями императора, все это предвещало мало хорошего для нового царствования. По причине несовершеннолетия Константина VI, царскую власть с ним разделила мать его, царица Ирина, которая фактически и стала править государством. Уже на 40-ой день после смерти Льва был раскрыт новый заговор, во главе которого стоял брат Льва, кесарь Никифор, и который поддерживали крупнейшие представители служилой знати. Далее следовали новые заговоры и смуты (781, 792, 797). Не только жестокий характер безмерно честолюбивой интриганки, царицы Ирины, и обилие претендентов на императорский престол питали эти внутренние волнения. Подлинные причины данной борьбы лежали, повидимому, в более глубоких интересах разных слоев византийского общества, в интересах, которые нашли свое внешнее выражение, в частности, в так называемом вопросе об иконопочитании. Члены исаврийской династии были убежденными иконоборцами. После решительных мер в данном направлении уже основателя династии, Льва III,

¹ Ф. Успенский, 140—143.

наиболее ревностным борцом против икон и их почитателей явился Константин V, прозванный за это своими врагами „Копронимом“. Афинянка Ирина, невестка Копронима и жена Льва Хазара, явилась столь же решительной носительницей противоположных взглядов. Считают, что под влиянием Ирины уже в царствовании Льва Хазара церковная политика правительства была смягчена в пользу иконопочитателей. Ставши же сначала регентшей, а потом самодержавной правительницей империи, Ирина постепенно восстановила иконопочитание вместе с соответствующими правами черного духовенства и монастырей. Восточные темы, которые служили главной опорой иконоборческих императоров из исаврийского дома, восстали против Ирины. Борьба приняла открытую форму, когда Ирина стала домогаться единодержавия и полного отстранения сына от власти. Восточные темы отказались принести Ирине присягу в этом духе, и, напротив того, провозгласили автократом одного Константина VI. Ирина была удалена в монастырь, а ее ближайшие сотрудники наказаны. Однако слабость и ошибки Константина наряду с новыми смутами были вскоре искусно использованы Ириной. Путем хорошо организованного дворцового переворота Константин VI был низложен с престола и ослеплен по приказанию своей бесчеловечной матери (797 г.). Ирина стала единодержавной государыней, пока сама не сделалась жертвой нового заговора. Это внутреннее состояние империи естественно сопровождалось ослаблением ее внешнего могущества и авторитета. Борьба с арабами принимает теперь неблагоприятный для Византии оборот¹. В 783 г. Ирина покупает мир у арабов ценой большой ежегодной дани. Такой же данницей становится империя и в отношении болгар. Врагами Ирины заявили себя, в конце VIII в., и балканские славяне. В общем неудачные войны вел и Константин после 790 г. как против арабов, так и против болгар. Еще более ухудшилось положение после событий 797 г. Теперь против Ирины выступает и Карл Великий, который отрицает за женщиной право занимать императорский престол. Вероятно, к ущемлению собственно византийских интересов были направлены сношения Карла с халифом Гарун-ар-Рашидом².

Нужно думать, что именно в это смутное время, и может быть, после 797 г., в единоличное управление Ирины, и совершил Леон аб-

¹ Акад. И. А. Джавахишвили, цит. соч., 367—8, тоже указывает на названные обстоятельства, описывая в следующих словах отпадение Абхазии от империи: „... в VIII в. Византия была ослаблена от борьбы с арабами и внутренних церковных несогласий и острой борьбы между иконопочитателями и иконоборцами. Этим воспользовался абхазский эристав того времени“. Автор принимает, согласно вычислениям Такайшвили, годом воцарения Леона 746 и годом его смерти—791.

² Васильев, 222—254; Гельцер, 67—69; Ф. Успенский, 145—202.

хазский свой акт. „Ослабление греков“, о котором говорит древне-грузинский историк и которое служило благоприятным условием события, длительно подготовлявшегося всем предыдущим развитием Абхазии, должно было быть почувствовано, особенно на востоке, именно теперь. Отвратительное преступление Ирины давало повод и личному настроению против Ирины эристава Леона, близкого родственника несчастной жертвы—Константина VI-го. Естественно предполагать такое же, и даже более активное, настроение при дворе хакана, еще ближе связанного с Константином. Становится понятным, что уже из чувства мести (не говоря о других мотивах), хазарский хакан помогал своему не то внуку, не то племяннику, добивавшемуся независимости абхазскому эриставу, в борьбе с Ириной, совершившей столь ужасное злодеяние против другого, точно также, не то племянника, не то внука хазарского царя, чем, конечно, был нанесен определенный удар по политическим интересам Хазарии. Таким образом, отпадение Абхазии от империи происходит на исходе VIII в.

Другие, независимые от рассмотренных выше, источники поддерживают данный вывод. Замечательные сообщения о состоянии Абхазии в начале восьмидесятых годов VIII века дает нам известный грузинский писатель того времени Иоанн Сабанисдзе. Картлийский „эрисмтавар“ Нерсе, окончательно поссорившись с арабами, которые владели тогда Восточной Грузией, решил эмигрировать с родины. Иаиболее подходящим убежищем показалась ему Абхазия, „как защищенная от страха перед арабами страна“. В Абхазию отправил Нерсе „с самого же начала мать и жену и детей и имущество и всех (членов) своего дома“, однако он сам не последовал в тот момент за домочадцами. Со свитой из трехсот всадников, Нерсе через „врата Овсети, которые называются Дариалан“, вступил „в страну северную, стоянку и лагерь детей магога, которые суть хазары“. „Дети Магога“, однако, приняли картлийского князя радушно: „Когда прибыл Нерсе эристав к царю хазар, принял (царь) его (Нерсе) благосклонно, по причине пребывания (Нерсе) на чужбине и в бегстве от врагов его; и дал он ему и всему его войску питание и одеяние“. Нужно думать, что как действия Нерсе, так и благоприятное к нему отношение хакана объясняется на политической почве—общностью антиарабского настроения и общими симпатиями и связями с эриставом Абхазии. Очевидно, что Нерсе с самого начала рассчитывал, в частности, на родство хакана с абхазским эриставом. По этой же причине, нужно думать, и было оказано хаканом покровительство Нерсе в дальнейшем его движении из Хазарии в Абхазию. Вот как описывает Сабанисдзе дальнейшие события и состояние Абхазии:

„მაშინ, შემდგომად რავენისამე ჟამისა, ეგედრა ნერსე მეფესა მას ჩრდილომასსა, რათა განუტეოს იგი მიერ ქუეყანად აფხაზეთისა; რამეთუ პირველადვე წარეგზავნნეს მას დედა და ცოლი და შვილნი და მონაგები და ყოველნი სახლისანი, რამეთუ კრძალულ იყო ქუეყანად იგი შიშისაგან სარკინობთაჲსა. ხოლო ღმერთმან მოამშუდა პირი მეფისა მის ჩრდილომასად და განუტევა ნერსე მრავლითა ნიკითა. და წარემართნეს იგინი სიხარულითა და მადლობითა ღმრთისაჲთა და განუღეს ქუეყანად იგი წარმართთაჲ, რომელთა ყოვლადვე არა იციან ღმერთი, და უშიშად ვიდოდეს დღჲ და ღამჲ სამისა თოჯსა გზასა... და ვითარცა მიიწინეს იგინი ქუეყანად აფხაზეთისა, მთავარმან მის ქუეყანისამან შეიწყნარა ნერსჲ ყოვლით ერით მისითურთ. ვიდარცა იხილა ნერსე დედოფალი, დედაჲ თჳსი, და ცოლი და ძენი თჳსნი, სიხარულითა ყოველნივე აკურთხევდეს ღმერთსა ცოცხლებით და მშულობით შეკრებისა მათისათჳს.

„მაშინ, ვითარცა ეუწყა მთავარსა მას აფხაზეთისასა ნეტარისა ჰაბოღსთჳს, რამეთუ ახალ ნათელღებულ არს, განიხარა ფრიად ყოვლით ერით მისითურთ; და მოუწოდეს მას მთავარმან მან და ეპისკოპოსმან¹ და მღვდელთა და აკურთხევდეს... და ნეტარი ჰაბო უფროსდა მმადლობდა ღმერთსა, რამეთუ იხილა მან ქუეყანად იგი სავსჲ ქრისტჲს სარწმუნოებითა და არავინ ურწმუნოთაგანი მკვდრად² იპოვების საზღვართა³ მათთა; რამეთუ საზღვარ მათდა არს ზღუად იგი პონტოჲსაჲ, სამკვდრებელი ყოვლადვე

„Тогда, через некоторое время, просил Нерсе царя севера, чтобы отпустил он его оттуда в страну Абхазию; ибо с самого же начала послал он (туда) мать и жену и детей и имущество и всех (членов) своего дома, так как защищена была страна та от страха перед сарацинами. И господь укротил сердце царя севера и отпустил он Нерсе со многими дарами. И отправились они с радостью и благодарностью богу и прошли они страну ту язычников, которые вовсе не ведают бога, и без страха ехали днем и ночью трехмесячным путем... И когда они достигли страны Абхазии, князь той страны принял благосклонно Нерсе со всей его дружиной (войском). И как увидел Нерсе царицу, мать свою, и жену и детей своих, с радостью все благодарили бога за то, что собрались они живыми и благополучно.

Тогда, как только стало известно князю Абхазии о блаженном Або, что он новообращенный, возрадовался весьма со всем народом своим; и призвали его князь тот и епископ и священники и славили (его)... А блаженный Або еще больше благодарил бога, потому что нашел он страну ту исполненную христовой веры и нет никого неверного среди коренных (жителей) в их пределах. Ибо со предельно им море Понтийское,

¹ ვარ.: ეპისკოპოსთა.

² ვარ.: მკვდრ.

³ ვარ.: საზღვართა.

ქრისტიანეთად, მისაზღვრადმდე¹ ქალ-
დიასა, ტრაპეზუნტიად მუნ არს, საყო-
ფელი² იგი აფსარეასად და ნაფსაჲს
ნავთსადღური. და არს ქალაქები იგი და
ადგილები საბრძანებელად ქრისტეს-
მსახურისა იონთა მეფისა, რომელი მო-
საყდრე არს დიდსა მას ქალაქსა კოს-
ტანტინეპოლისასა³.

достояние полностью христиан, до
рубежей Халдии, где Трапезунт,
и местность Апсареа и Напсай-
ская гавань... И являются города
те и места владением слуги хри-
стова, ионского царя, который
восседает на престоле в великом
граде Константинополе“.

Рассказ Сабанидзе заключает в себе много интересного. Во-первых, заметим, что сообщение о дарах, полученных Нерсе от хакана, и о свободном, безбоязненном проезде грузин через страну язычников, „которые даже не ведают бога“, по столь длинному („трехмесячному“) пути, указывает на особое благорасположение и покровительство хазарского владыки по отношению к своим гостям, точнее—к гостям своего близкого родственника. Продолжительность пути объясняется временем года: Нерсе и его спутники прибыли в Абхазию, повидимому, не то в конце декабря, не то в первых числах января месяца и, следовательно, вынуждены были воспользоваться не перевальными путями Абхазии, а кружным путем—объехав Кавказский хребет полностью или до более доступных черкесских перевалов и спустившись потом по морскому побережью до места назначения. Описание внутреннего состояния Абхазии так и дышит благополучием и рисует силы, накопленные в результате предыдущего развития страны и позволившие абхазскому эривасту в скором времени освободиться от всякой иноземной зависимости. Еще более важны для нас указания Сабанидзе на политическое состояние Абхазии. Во главе страны стоит „мтавари“⁴, то есть, „владелец“, „князь“ (в древнерусском значении этого слова). Таким образом, в противовес „Матианэ картлисай“, Сабанидзе, который безусловно стоит ближе к изучаемой нами эпохе, титулует абхазского владетеля „мтавари“, а не „эривастви“. Этот момент не лишен для нас значения: термины „мтавари“ и „эривастви“ выражают в древнегрузинском различные понятия: первый обозначает династа, владетельную особу, небольшого суверена, местного „князя“, второй указывает преимущественно на царского чиновника, правителя провинции, воеводу. По сведениям Сабанидзе получается, что во гла-

¹ ვარ.: ზღვარადმდე

² ვარ.: სოფელი (კარბელაშვილის გამოცემით).

³ აბოს წამება, პროფ. კ. კეკელიძის გამოცემა: აღრიხდელი ქართული ლიტერატურა, ტფ. 1935 წ., გვ. 65—66.

⁴ Помимо цитированного нами места, владетель Абхазии упомянут еще 2 раза: первый раз, как მთავარი აფხაზეთისა, „мтавар Абхазии“, другой раз—просто, как „мтавар“.

ве Абхазии стоит владетель, „князь“, являющийся „сувереном“ в каких-то, хотя-бы заметно ограниченных, пределах, но еще не „царь“, не „мепе“. Таким образом, абхазский владетель уже стоит прочно на пути своего освобождения от какой-бы то ни было иностранной зависимости, но конечной цели он еще не достиг. Путь этой „эмансипации“, пройденный абхазским эриставом, был обычен в феодальной Грузии, и этот процесс мы наблюдаем как в средний период грузинского феодализма, так и в особенности — в поздний: назначаемый центральной (царской) властью, сменяемый „эристав“ вначале добивается и достигает наследственности своей административной функции, а потом уже ищет суверенности. Нужно думать поэтому, что несколько смутное воспоминание грузинских источников о Леоне I-ом, который получает Абхазию „наследственно“, т. е., в наследственное владение, между тем как ранее того он упоминается в качестве „эристава кесаря (императорского эристава)“, в общем правильно передает ход событий и должно быть понято так, как это сделал Вахуштий: речь идет о превращении эриставского права в наследственное право. Возможно, что императорский эристав в Абхазии превратился в наследственного эристава именно в VIII-ом веке. Во всяком случае, использование абхазским эриставом родственных связей с Львом Хазаром, о чем мы говорили выше, если оно имело место, могло произойти именно в этом направлении. К концу VIII-го века усиление власти абхазского эристава достигло, по видимому, высшей точки: перед нами уже „князь“, „мтавари“. Но какая-то, может быть слабая и даже лишь формальная зависимость от Византии еще осталась.

Взаимоотношение Абхазии и Византии выражено в сообщении Сабанисдзе лишь косвенно. Объясняя читателю прочность позиций христианства в Абхазии, автор и указывает, что эта страна входит в черноморский мир, сплошь христианский. Это чрезвычайно любопытное место очевидно искажено переписчиками, но смысл его понятен. Сабанисдзе говорит: Абхазия простирается по побережью Черного моря, вокруг которого расположились сплошь христианские народы; непосредственно граничит с нею Халдия, область, в которой расположены Трапезунт и другие известные города и местности, принадлежащие византийскому императору. А если примем варианты чтения, которые нам кажутся более правильными, тогда текст станет еще более ясным и в переводе на русский язык будет звучать следующим образом: ...„Нашел он страну ту исполненную христовой веры и нет никого из неверных в смежности с ними (არავიბ ურწმუნოთაგანი მკვლრ იპოვების სანჯვარდ მათთა [მათლა?]). Ибо сопредельно им море Понтийское“ и т. д. Следовательно, Абхазия непосредственно подвержена влиянию ведущих центров христианства и находится в сплошной христианской среде, — такова идея

автора. Проф. К. С. Кекелидзе, второй издатель памятника, толкует данное место иначе: он считает, что, по сообщению Сабанисдзе, Трапезунт и другие, названные рядом, пункты входили в пределы Абхазии¹. Однако, такое толкование совершенно неприемлемо как текстуально, так и исторически: мы знаем хорошо, что Абхазия, в политическом смысле, не простиралась южнее реки Чорохи и едва ли она ее когда-нибудь даже достигала; в отношении понимания текста спор, на наш взгляд, исключается выражением памятника „მისხზღვრადმდე ქალდიისა“, „до (т. е. Абхазия простирается до) границ Халдии“, а перечисление некоторых прибрежных пунктов (Трапезунт и др.) дано в качестве географического определения Халдии. Под последней подразумевается византийская провинция, входившая, в изучаемый нами период, в тему Армениак: огромная тема Армениак обнимала в это время, по утверждению Ф. Успенского, „все южное побережье Черного моря от Синопа до нынешнего Поти“². В следующем, повидимому столетии Халдия была выделена уже в самостоятельную тему, как об этом можно заключить по списку тем у Константина Порфирогенета, где Халдия значится 8-ой азиатской темой³. Такое разграничение Халдии и Абхазии в рассказе современника вполне естественно: Халдия представляла собою непосредственную административную часть империи, а Абхазия — лишь вассально-зависимое княжество.

Глубоко интересно, что у Сабанисдзе нет даже намека на Эгриси (Лазику) и его владетеля; этот факт, в свете некоторых сообщений других грузинских источников, наводит на мысль, что к данному времени императорское правительство успело ликвидировать местные органы управления и последние остатки автономии Лазики, что и облегчило ее захват (или мирное присоединение, с санкции императора) абхазским владетелям.

Свидетельство Сабанисдзе тем более ценно, что оно хорошо датировано: пребывание Нерсе и его дружины в Абхазии относится к первой половине 782 года, а написано само сочинение в конце тех же восьмидесятых годов. Достоинно внимания также, что в сложной, синхронистической датировке, которую Сабанисдзе дает для времени мученической кончины (686 год) главного персонажа своего сочинения — Або Тбилисского — на первом месте указано „царствование, в великом

¹ Названное издание, стр. 28 и 35. Требуется особого обсуждения предложенное Петерсом и принятое проф. Кекелидзе отождествление Напсайской гавани с Никопсией, там же, 28. Попытка локализации названных пунктов дана нами в другом месте.

² Цит. сочин., 152. Успенский указывает, что в царствование Льва IV Хазара упоминаются следующие темы: Анатолика, Армениак, Осикий, Фракийская и Вукелларий. Ср. Гельцер, цит. соч., стр. 64, прим. 1.

³ Гельцер, там же. — Тема Армениак упоминается в первый раз у Феофана под 649 годом. В. Г. Васильевский, Труды, II. 401.

граде Константинополе, над христианами Константина Леоновича¹. Тут Ирина не упомянута даже намеком — в этом безусловно дано отражение „восточных“ взглядов на отношения внутри императорского дома; в этом же мы видим свидетельство и тому, что в конце восьмидесятих годов положение в Абхазии было то же, что и в их начале.

Таким образом, рассмотрение показания хорошо информированного современника должно было нас убедить, что провозглашение Леоном „царем абхазов“ не могло произойти ранее девяностых годов VIII в.

Помощь, оказанная хазарским хаканом Абхазскому князю против империи и ее мотивы, как они объяснены нами выше, находят дополнительное освещение и подтверждение в сведениях, сообщаемых в „Житии Иоанна Готского“². Из этого любопытного памятника мы узнаем, что в конце VIII века хазары проявили активность, направленную против традиционной византийско-хазарской дружбы, не только в Абхазии, но и на остальном Кавказском побережье Черного моря, а также в Крыму. По сообщению „Жития“, на Крымском полуострове тоже имела место, в VIII в., борьба различных общественных интересов, отличавшаяся и в форму борьбы вокруг вопроса о почитании икон. Предшественник Иоанна по епископской кафедре был, оказывается, иконокластом, а сам Иоанн — иконодолом и представителем явных или тайных почитателей икон. По этой причине, Иоанн получил рукоположение в епископы Готии в Картлии, которая, повидимому, тоже придерживалась старых обрядов. Однако, активно себя проявляет Иоанн лишь после того, когда уже не стало императоров Константина и Льва и „после воцарения Ирины и ее сына“, как выражается „Житие“ (указ. изд., 397). Это выражение памятника очень характерно: в определении царствования выдвижение на первый план Ирины и упоминание вовсе имени ее сына явно показывает тенденцию памятника. Активность Иоанна вначале проявилась, повидимому, лишь в церковно-организационной и догматической сфере — в частности, в участии на Никейском соборе. Уже после этого, т. е. после 787 г., Иоанн вступает и в местную политическую борьбу.

Дело в том, что много раньше до того хазары успели утвердиться на обоих берегах Боспорского пролива: на рубеже VII--VIII вв. хазары владели всем Таманским полуостровом с его главным городом Фанагорией, и землями в Крыму, в непосредственном соседстве с Готией, которая тогда считалась независимой. Соседний же Готии вольный греческий город Херсонес, пользовавшийся обычно автономией под протекторатом византийского императора, тоже проявлял тяготение к ха-

¹ აბოის წამება, კვეცილის გამოცემა, 68.

² В. Г. Васильевский, Житие Иоанна Готского, „Труды“, т. II, 351—427.

зарам. „Все... показывает, что хазары могли бы окончательно завладеть Херсоном, если бы к тому настойчиво стремились. Но, повидимому, хакан предпочитал всяким такого рода приобретениям дружественные отношения к империи, с которою он имел одного и того же главного врага—в лице халифа мусульманского“ (там же, 390). К концу VIII в. хазары успели завладеть уже Готией; по сообщению „Жития“, хакан послал своих вооруженных людей и занял готскую крепость Дорос. Когда это случилось, об этом памятник прямо не говорит, но рассказывается об этих событиях после сообщения о соборе в Никее в 787 г. Мы поэтому думаем, что активность хазар в Крыму имела место тоже в девяностых годах VIII в.

Иоанн затеял борьбу с хазарами, но был предан своей собственной паствой—доказательство существования таких групп населения в Крыму, которые были проникнуты настроениями, совершенно противоположными настроению Иоанна, явного агента правительства Ирины.

Наконец, укажем, что в начале IX в. традиционная дружба между хазарами и империей опять была восстановлена. В 833 г., по просьбе хазарского хакана, император Феофил построил для них на Дону важную крепость Саркел. С согласия хазар, бывшая автономия Херсона была теперь ограничена в пользу империи¹.

Все рассмотренные нами материалы убеждают нас в том, что провозглашение Абхазии независимым царством произошло в девяностых годах VIII в., и, может быть, после 797 г., в единовластие Ирины (797—802).

¹ Гельцер, Цит. соч., 72; его же, Очерки культурной истории Византии, в той же серии, вып. II, стр. 51—53.

ტექნ. რედაქტორი შ. ქუშბურციძე

წარმოებ. ვადაცემ. 1940 წ. 17.1; ხელმოწ. დასაბ. უკ. ფ. 1940 12.XII; ანაწყ. ბ. 7 × 11; ქაღ. ბ. 70 × 105; ბეჭდ. ფ. რ. 10; საავტ. ფ. რაოდ. 17; შვკ. (ზაკ.) № 54; ტირ. (ტირ.) 1000; УЭ 4749. სსრკ მეცნ. აკად. საქ. ფილ. სტ. ა. წერეთლის ქ. 7. Тип. Груз. Фил. АН СССР, у. А. Церетели 7